МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Журнал заснований у 1918 році

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ

ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Юридичні науки

Том 36 (75) № 6 2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Головний редактор:
Міловська Надія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, завідувач відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС Науково-дослідного інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії правових наук України

Члени редакційної колегії:
Бортняк Катерина Василівна – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
Бортняк Валерій Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, ректор Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
Губарєв Сергій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, директор Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
Добрянська Наталія Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
Недюха Микола Петрович – доктор філософських наук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин, інформації та регіональних студій Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
Пєтков Сергій Валерійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
Тімуш Ірина Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського, повітряного та космічного права Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
Шабалін Андрій Валерійович – кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач відділу питань захисту прав інтелектуальної власності Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України
Шемчук Віктор Вікторович – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України
Сабіна Грабовська – доктор габілітований, професор кафедри державної теорії, права і політики Жешувського університету (Жешув, Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 6 від 29 грудня 2025 року)

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки»
зареєстрований друкованим медіа (рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 1136 від 11.04.2024 року). Ідентифікатор медіа – R30-04003.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
(просп. Берестейський, 10, м. Київ, 01135, e-mail: crimea.tnu@gmail.com. Тел.: +38 (044) 529-05-16).

Періодичність – 6 разів на рік.
Мови видання: українська, англійська, польська, німецька, французька, словацька, румунська.

Журнал включений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
у галузі юридичних наук (спеціальності D8 Право, D9 Міжнародне право,
K9 Правоохоронна діяльність) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України
№ 1643 від 28.12.2019 р. (додаток 4)

Журнал включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2707-0581 (print)
ISSN 2707-059X (online)

© Таврійський національний університет
ім. В.І. Вернадського, 2025

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Бортник Н. П., Набокова О. Г.
РОЛЬ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ПРАВОСВІДОМОСТІ ГРОМАДЯН ТА ЗАПОБІГАННІ ПРАВОВОМУ НІГІЛІЗМУ..... 1

Захожай З. В.
СПАДКОЄМНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНИХ ІДЕЙ: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ ПИЛИПА ОРЛИКА ТА КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ..... 6

Сірант М. М.
ВПЛИВ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ НА РОЗВИТОК ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У СУСПІЛЬСТВІ..... 11

Цуркан-Сайфуліна Ю. В., Шинделяр Д. М.
ПСИХОЛОГІЧНА СТІЙКІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ОСОБИСТОЇ БЕЗПЕКИ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ..... 16

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Добрянська Н. В.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКУВАННЯ ЦИФРОВИХ АКТИВІВ: ДОСВІД США, ДЕРЖАВ ЄС ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ..... 22

Котвяковський Ю. О., Бойко В. Б.
ЗЕМЕЛЬНА ДІЛЯНКА ЯК ОСОБЛИВИЙ АКТИВ У СПАДКОВОМУ ПРАВІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ..... 28

Мошинська Я. С.
ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 34

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Артьомов Д. В.
ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АПЕЛЯЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ..... 40

Попович П. О.
НЕМАЙНОВІ НОРМАТИВНО-НЕВИЗНАЧЕНІ СПОСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОГО ХАРАКТЕРУ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ..... 46

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Балюк Г. І., Бевз О. В.
ЕКОЛОГО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАБРУДНЕННЯ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НЕБЕЗПЕЧНИМИ РЕЧОВИНАМИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ США..... 52

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Бортняк К. В., Добрянська Н. В.
АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ:
ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ..... **61**

Глиняний І. В.
СУДОВИЙ ЗАХИСТ ВИБОРЧИХ ПРАВ У ПОРЯДКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА **67**

Дзюба І. В.
ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... **72**

Колпаков В. К.
ВИПРАВЛЕННЯ ПОМИЛОК У ДАНИХ ТА ПЕРЕГЛЯД РЕЗУЛЬТАТІВ
АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ:
ПРОЦЕДУРНІ ГАРАНТІЇ ТА РЕЖИМ НАДІЙНОСТІ..... **78**

Красногор О. В.
ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ОХОРОНИ ПРАВ ЛЮДИНИ..... **86**

Кубаєнко А. В.
ПРЕВЕНТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ:
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА МЕХАНІЗМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ..... **91**

Литвин І. І.
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН
У СФЕРІ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ..... **100**

Луценко-Миськів Л. І., Мосьондз С. О.
НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ТРАНСКОРДОННОЇ СЕК'ЮРИТИЗАЦІЇ АКТИВІВ..... **110**

Маркін С. І.
ВИДИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОЗОВІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН..... **116**

Мехтієв Е. О.
ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ У СФЕРІ ТРАНСКОРДОННОЇ СЕК'ЮРИТИЗАЦІЇ АКТИВІВ..... **123**

Салєнков А. В.
ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОДАТКОВИХ ПРЕФЕРЕНЦІЙ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ **128**

Самара В. С.
ОПТИМІЗАЦІЯ ІНСТИТУТУ КАСАЦІЙНИХ ФІЛЬТРІВ
В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ..... **134**

Сердюк І. А.
ЛЕГАЛЬНА ДЕФІНІЦІЯ ПОНЯТТЯ «АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ»
З ПОГЛЯДУ ТЕОРІЙ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ, ПРАВОВОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ..... **143**

Чемерис М. С.
ГРАНТ ЯК ФІНАНСОВО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ ТА ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОЇ
ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... **147**

Шевчук О. М., Сідак А. П.
ЕКСПЕРТИЗИ У АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ
ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ ПРАВО ВІЙСЬКОВИХ НА КОМПЕНСАЦІЮ..... **155**

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бараннік Р. В.
ЕВОЛЮЦІЯ ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ:
ІСТОРИКО-ДОКТРИНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ..... **162**

Булгакова Ю. М.
ВИКОРИСТАННЯ ПОРТАЛУ ДІЯ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ:
МІЖ ІННОВАЦІЄЮ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ГАРАНТІЯМИ..... **171**

Деревягін О. О., Громович А. А., Кочин В. Д.
ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ
ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ
ОРІЄНТИРИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... **177**

Коренської С. А.
ПОНЯТТЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД..... **184**

Філашкін В. С.
СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗНИКНЕННЯ
ЯК СКЛАДОВА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ..... **192**

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Грекул-Ковалик Т. А.
ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ
З ПИТАНЬ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ:
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА..... **199**

Берлач А. І., Мацелюх І. А., Литвин Н. А.
ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ, ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ
СЛУЖБОВЦІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ..... **205**

Shevtsova A. V.
EVOLUTION OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW:
FROM WORLD WAR I TO CONTEMPORARY ARMED CONFLICTS..... **211**

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Бортняк В. А., Захожай З. В., Боришкевич О. В.
ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ..... **217**

Горєлова В. Ю.
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У КРИМІНОЛОГІЧНІЙ ІДЕНТИФІКАЦІЇ:
ІНДЕКС МІЖПАЛЬЦЕВОЇ СПОРІДНЕНОСТІ ТА АЛГОРИТМІЧНИЙ АУДИТ..... **224**

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ..... **231**

ISSN 2707-0581 (print), ISSN 2707-059X (online)

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Bortnyk N. P., Nabokov O. G.
THE ROLE OF LEGAL EDUCATION IN FORMING CITIZENS' LEGAL AWARENESS AND PREVENTING LEGAL NIHILISM..... **1**

Zakhozhai Z. V.
CONTINUITY OF CONSTITUTIONAL IDEAS: A HISTORICAL AND LEGAL STUDY OF PYLYP ORLYK'S CONSTITUTION AND THE CONSTITUTION OF UKRAINE..... **6**

Sirant M. M.
THE IMPACT OF LEGAL NIHILISM ON THE DEVELOPMENT OF DEMOCRATIC PROCESSES IN SOCIETY..... **11**

Tsurkan-Sayfulina Yu. V., Shyndelyar D. M.
PSYCHOLOGICAL RESISTANCE AS AN ELEMENT OF PERSONAL SAFETY OF LAW ENFORCEMENT BODIES EMPLOYEES..... **16**

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Dobrianska N. V.
LEGAL REGULATION OF INHERITANCE OF DIGITAL ASSETS: EXPERIENCE OF THE USA, EU STATES AND PROSPECTS FOR UKRAINE..... **22**

Kotviakovskyi Yu. O., Boiko V. B.
LAND PLOT AS A SPECIAL ASSET IN INHERITANCE LAW: A HISTORICAL AND LEGAL ASPECT..... **28**

Moshynska Ya. S.
SPECIFIC FEATURES AND LEGAL CONSEQUENCES OF DEPRIVATION OF PARENTAL RIGHTS UNDER MARTIAL LAW..... **34**

COMMERCIAL LAW, ECONOMIC-PROCEDURAL LAW

Artyomov D. V.
DOCUMENTARY SUPPORT OF APPEAL PROCEEDINGS IN COMMERCIAL JUDICIAL PROCEEDINGS..... **40**

Popovych P. O.
NON-PROPERTY NORMATIVELY UNDEFINED WAYS OF ENSURING THE FULFILLMENT OF CONTRACTUAL OBLIGATIONS OF A FOREIGN ECONOMIC NATURE: ECONOMIC AND LEGAL ASPECT..... **46**

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCE LAW

Baliuk G. I., Bevz O. V.
ENVIRONMENTAL AND LEGAL LIABILITY FOR ENVIRONMENTAL POLLUTION BY HAZARDOUS SUBSTANCES UNDER U.S. LEGISLATION..... **52**

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Bortniak K. V., Dobrianska N. V.
ADMINISTRATIVE SERVICES: TODAY'S PROBLEMS AND DEVELOPMENT PROSPECTS..... **61**

Glynyany I. V.
JUDICIAL PROTECTION OF ELECTORAL RIGHTS IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS..... **67**

Dzyuba I. V.
ON THE QUESTION OF DEFINING THE ESSENCE OF THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF DIGITALIZATION IN THE CONTEXT OF MARTIAL STATE..... **72**

Kolpakov V. K.
CORRECTION OF DATA ERRORS AND REVIEW OF ADMINISTRATIVE SERVICE OUTCOMES IN A DIGITAL ENVIRONMENT: PROCEDURAL GUARANTEES AND A RELIABILITY REGIME..... **78**

Krasnohor O. V.
MAIN TASKS OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF HUMAN RIGHTS PROTECTION..... **86**

Kubaienko A. V.
PREVENTIVE ACTIVITIES OF POLICE AUTHORITIES: CONTEMPORARY CHALLENGES AND MECHANISMS FOR ENHANCING EFFECTIVENESS..... **91**

Lytvyn I. I.
CURRENT CHALLENGES AND TRENDS OF ADMINISTRATIVE-LEGAL RELATIONS IN THE SPHERE OF PROVISION OF EDUCATIONAL SERVICES DURING THE WAR IN UKRAINE..... **100**

Lutsenko-Myskiv L. I., Mosondz S. O.
REGULATORY AND LEGAL BASIS OF CROSS-BORDER ASSET SECURITIZATION..... **110**

Markin S. I.
TYPES OF ADMINISTRATIVE CLAIMS UNDER THE LEGISLATION OF FOREIGN COUNTRIES..... **116**

Mekhtiiev E. O.
LEGAL CONFLICT IN THE FIELD OF CROSS-BORDER SECURITIZATION OF ASSETS..... **123**

Salienkov A.V.
FEATURES OF TAX PREFERENCES UNDER MARTIAL LAW..... **128**

Samara V. S.
OPTIMIZATION OF THE INSTITUTE OF CASSATION FILTERS IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS OF UKRAINE: THEORETICAL-LEGAL AND PRACTICAL ASPECTS..... **134**

Serdiuk I. A.
LEGAL DEFINITION OF THE CONCEPT OF «ADMINISTRATIVE OFFENSE» FROM THE POINT OF VIEW OF THEORIES OF LEGAL TECHNIQUE, LEGAL BEHAVIOR AND HUMAN RIGHTS..... **143**

Chemerys M. S.
GRANT AS A FINANCIAL AND LEGAL CATEGORY AND AN OBJECT OF PUBLIC FINANCIAL ACTIVITY..... **147**

Shevchuk O. M., Sidak A. P.
EXPERTISE IN ADMINISTRATIVE JUDICIAL PROCEEDINGS REGARDING THE ESTABLISHMENT OF THE RIGHT OF MILITARY SERVANTS TO COMPENSATION..... **155**

CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY

Barannik R. V.
EVOLUTION OF EVALUATION CONCEPTS IN CRIMINAL PROCESS: HISTORICAL AND DOCTRINAL ANALYSIS **162**

Bulhakova Yu. M.
USE OF THE DIIA PORTAL IN PRE-TRIAL INVESTIGATION: BETWEEN INNOVATION AND PROCEDURAL SAFEGUARDS..... **171**

Derevyagin O. O., Hromovych A. A., Kochyn V. D.
ORGANIZATION OF COUNTERING CRIMINAL OFFENSES AGAINST PROPERTY BY CRIMINAL POLICE UNITS: CONCEPTUAL AND THEORETICAL-LEGAL GUIDELINES IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW..... **177**

Korenskoy S. A.
THE CONCEPT OF PRE-JUDICIAL INVESTIGATION OF ROAD ACCIDENTS..... **184**

Filashkin V. S.
METHODS OF COMMITTING FORCED DISAPPEARANCES AS A COMPONENT OF CRIMES AGAINST PERSONAL FREEDOM, HONOR, AND DIGNITY..... **192**

INTERNATIONAL LAW. COMPARATIVE LAW

Hrekul-Kovalyk T. A.
IMPLEMENTATION OF GUIDING PRINCIPLES ON INTERNAL DISPLACEMENT: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND NATIONAL PRACTICE..... **199**

Berlach A. I., Matseliukh I. A., Lytvyn N. A.
LEGAL MECHANISMS FOR IMPLEMENTATION, PROTECTION AND DEFENSE OF POLITICAL RIGHTS OF EUROPEAN UNION OFFICIALS..... **205**

Shevtsova A. V.
EVOLUTION OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW: FROM WORLD WAR I TO CONTEMPORARY ARMED CONFLICTS..... **211**

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

Bortniak V. A., Zakhozhai Z. V., Boryshkevych O. V.
PROBLEMS OF REALIZATION THE ELECTORAL RIGHTS OF CITIZENS OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW..... **217**

Horielova V. Yu.
ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN CRIMINOLOGICAL IDENTIFICATION: INTERFINGER RELATEDNESS INDEX AND ALGORITHMIC AUDIT..... **224**

INFORMATION ABOUT AUTHORS..... **231**

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 342.7:37.014.53
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/01

Бортник Н. П.
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Набокова О. Г.
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

РОЛЬ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ПРАВОСВІДОМОСТІ ГРОМАДЯН ТА ЗАПОБІГАННІ ПРАВОВОМУ НІГІЛІЗМУ

У статті аналізуються основні підходи до організації правової освіти, її значення для демократичного розвитку суспільства та шляхи вдосконалення системи правового виховання в Україні. Визначено, що правовий нігілізм, який проявляється у зневажливому ставленні до права, недотриманні законів та ігноруванні юридичних норм, становить серйозну загрозу для стабільності суспільства, оскільки підриває довіру до державних інституцій, сприяє поширенню корупції та створює умови для правового хаосу. Основною причиною цього явища є низький рівень правової обізнаності населення, що ускладнює формування відповідального ставлення до права як соціальної цінності. Підкреслено, що правова освіта є ключовим елементом у процесі формування правосвідомості громадян. Вона сприяє здатності орієнтуватися у правових нормах, розуміти свої права та обов'язки, а також ефективно використовувати правові механізми для захисту інтересів. У демократичному суспільстві, де верховенство права є основоположним принципом, правова освіта виступає не лише інструментом підвищення правової культури, але й важливим засобом запобігання правовому нігілізму.

Зроблено висновок про те, що правова освіта сприяє підвищенню обізнаності громадян щодо їхніх прав, свобод та обов'язків, що дозволяє ефективніше захищати свої інтереси та уникати порушень закону. Особлива увага приділена значенню правової освіти для молоді, яка є майбутнім суспільства. Раннє засвоєння основ правової культури сприяє формуванню відповідального ставлення до закону та соціальних норм. Наголошено, що систематичне поширення знань про права, обов'язки та механізми їхнього захисту може зменшити рівень недовіри до державних інституцій та правової системи в цілому. Окремо розглянуто виклики, які стоять перед системою правової освіти в Україні. Серед них виділено недостатній рівень інтеграції правових знань у загальноосвітній процес, низьку доступність освітніх матеріалів для різних верств населення та недостатню увагу до практичної складової навчання. Для подолання цих проблем запропоновано розробити комплексні програми правової освіти, які враховуватимуть потреби різних соціальних груп і забезпечуватимуть доступ до сучасних і якісних навчальних ресурсів. Ефективна система правової освіти сприятиме зміцненню громадянського суспільства, підвищенню рівня довіри до держави та її інституцій, а також запобіганню корупції та зловживанню владою.

Ключові слова: *права людини, правова освіта, правовий нігілізм, правосвідомість, правова культура.*

Постановка проблеми. Правова освіта є одним із ключових елементів у процесі формування правосвідомості громадян, що забезпечує їхню здатність орієнтуватися в правових нормах, розуміти свої права та обов'язки, а також ефективно використовувати правові механізми для захисту своїх інтересів. У сучасному демократичному суспільстві, де верховенство права є основоположним принципом державного устрою, правова освіта виступає не лише інструментом підвищення пра-

© Бортник Н. П., Набокова О. Г., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

вової культури, але й важливим засобом запобігання правовому нігілізму.

Правовий нігілізм, що проявляється у зневажливому ставленні до права, недотриманні законів та ігноруванні юридичних норм, є серйозною загрозою для стабільності суспільства. Він підриває довіру до державних інституцій, сприяє поширенню корупції та створює умови для правового хаосу. Однією з головних причин цього явища є низький рівень правової обізнаності населення, що ускладнює формування відповідального ставлення до права як соціальної цінності.

У цьому контексті правова освіта відіграє фундаментальну роль. Вона спрямована на формування правових знань, навичок і переконань, які дозволяють громадянам усвідомлено брати участь у суспільному житті. Крім того, вона сприяє вихованню поваги до права, розумінню його значення як регулятора суспільних відносин та забезпечує розвиток активної громадянської позиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання запобігання правовому нігілізму упродовж тривалого часу є предметом дослідження значної кількості науковців, з-поміж яких: В. Демічева, Є. Дергачов, О. Дзьобань, О. Дручек, Д. Єрмоленко, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Луцький, Л. Макаренко, Я. Полєва, Ю. Цуркан-Сайфуліна, Шитий С.А. Шульга та ін.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження ролі правової освіти у формуванні правосвідомості громадян та її впливу на подолання правового нігілізму.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають Я. В. Полєва та Є. В. Дергачов, сучасна Україна перебуває на етапі, коли існує ризик втрати права його цінності та авторитетності. У сучасному суспільстві правовий нігілізм набув глобального характеру, що значно ускладнює процес становлення України як правової держави. Значна частина населення демонструє неповагу до права та законів, що негативно впливає на рівень правової культури та правосвідомості громадян. Це явище не лише уповільнює суспільний розвиток, але й підриває довіру до правових норм, законодавства та органів державної влади. У зв'язку з цим нагальною є необхідність подолання правового нігілізму, що стане важливим кроком у напрямку розбудови в Україні правової держави та формування громадянського суспільства [1, с. 18].

Науковці наголошують, що правовий нігілізм є деструктивним явищем у суспільстві, яке має глибокі історичні корені. Формування цього феномену в Україні значною мірою пов'язане з історичними обставинами, зокрема періодом українського державотворення та тривалим перебуванням українських територій під владою інших держав. Особливий вплив на розвиток правового нігілізму спричинило багатовікове панування Російської імперії, а згодом і радянського режиму, які суттєво вплинули на правову свідомість населення. Існує припущення, що за відсутності цього історичного контексту рівень сучасного правового нігілізму міг би бути значно нижчим. Соціологічні дослідження підтверджують поширеність цього явища серед українського суспільства: значна частина громадян вважає, що закони в Україні орієнтовані переважно на задоволення інтересів держави, а не окремої особи. Це свідчить про низький рівень довіри до правової системи та про необхідність формування нових підходів до правової культури [1, с. 20].

Правова освіта є невід'ємною складовою демократичного суспільства, оскільки вона сприяє формуванню правосвідомості громадян, забезпечує розуміння основних принципів права та сприяє зменшенню рівня правового нігілізму. У сучасних умовах розвитку правової держави та громадянського суспільства роль правової освіти набуває особливого значення, адже вона є важливим інструментом підвищення рівня правової культури населення, що, у свою чергу, сприяє забезпеченню стабільності та правопорядку.

Правосвідомість громадян є важливим елементом правової культури суспільства. Вона охоплює знання про право, розуміння його норм і принципів, а також ставлення до права як до цінності. Формування правосвідомості є процесом, що залежить від багатьох чинників, серед яких центральне місце займає правова освіта.

Як зазначає Л. О. Макаренко, правосвідомість чинить вплив на інші форми суспільної свідомості, водночас перебуваючи під впливом таких духовних чинників, як світогляд, домінуючий стиль мислення, традиції тощо. Вона взаємодіє з іншими складовими суспільної свідомості, зокрема політичною свідомістю, яка має на неї суттєвий вплив. Окрім того, значна частина компонентів правосвідомості інтегрується у правову культуру, формуючи систему правових цінностей, характерних для певного суспільства [2, с. 15].

І. Шаравара зазначає, що правова культура охоплює знання громадянами основних положень чинного законодавства, розуміння порядку його реалізації, а також здатність застосовувати ці знання на практиці при виконанні правових норм. Вона поділяється на правову культуру суспільства

загалом і правову культуру особистості, причому ці аспекти тісно взаємопов'язані. Рівень правової культури суспільства залежить від правової освіченості його членів: чим більше громадян володіють правовими знаннями, тим вищий рівень правової культури всього суспільства. У свою чергу, правова культура особистості, як складова частина загальної правової культури, відображає рівень розвитку суспільства, сприяє соціалізації індивіда та формуванню його правомірної поведінки [3, с. 9].

Правова освіта дозволяє громадянам усвідомити свої права та обов'язки, сприяє розвитку почуття відповідальності перед суспільством і державою. Людина, яка володіє достатнім рівнем правових знань, здатна не лише захищати свої права, але й дотримуватися норм права у повсякденному житті. Отже, правова освіта є ключовим інструментом у подоланні правового нігілізму.

М. В. Повалена, І. В. Здреник та Н. В. Мельник зазначають, що відсутність у громадян належного рівня обізнаності щодо їхніх конституційних прав і обов'язків створює ситуацію, за якої людина не здатна належним чином орієнтуватися у певних обставинах. Це, у свою чергу, унеможливлює ефективний захист її прав від неправомірних або свавільних дій з боку інших осіб [4, с. 45].

Науковці зазначають, що значущість права виявляється та формується у взаємозв'язку з іншими суспільно визнаними цінностями, такими як моральні, культурні, політичні та соціальні орієнтири, які спрямовані на захист прав людини та утвердження принципу верховенства права. Водночас існування правового нігілізму негативно впливає на ці цінності, підриваючи їхню роль у суспільстві [4, с. 45].

Правовий нігілізм – це явище, яке характеризується недовірою до права, його запереченням або ігноруванням. Це явище має негативний вплив на суспільство, оскільки воно підриває основи правопорядку, сприяє зростанню злочинності та корупції. Причинами правового нігілізму можуть бути і низький рівень правової освіти населення, і недосконаліть правової системи, зловживання владою чи відсутність ефективного механізму захисту прав громадян.

Правовий нігілізм може проявлятися у різних формах: від байдужості до дотримання законів до активного протистояння державним інститутам. Для його подолання необхідно не лише вдосконалювати законодавство та забезпечувати ефективність роботи правоохоронних органів, але й активно впливати на формування правосвідомості громадян через систему правової освіти.

Правова освіта є одним із найважливіших механізмів запобігання правовому нігілізму. Її метою є не лише інформування громадян про їхні права та обов'язки, але й формування у них позитивного ставлення до права як до інструменту забезпечення справедливості та соціального порядку.

Ефективна система правової освіти повинна охоплювати всі верстви населення – від дітей і молоді до дорослих громадян. Особливу увагу необхідно приділяти вихованню молодого покоління, адже саме вони формують майбутнє суспільства. Включення основ права до шкільної програми, організація позакласних заходів із правової тематики, а також активна участь молоді у громадських ініціативах можуть стати важливими кроками у цьому напрямку.

Д. О. Єрмоленко пропонує умовний поділ форм прояву правового нігілізму молоді на світоглядні та поведінкові. Світоглядні форми, як зазначає дослідник, існують у правосвідомості молоді і можуть не знаходити відображення у конкретних діях. Натомість поведінкові форми реалізуються через конкретні дії або бездіяльність молоді. Вчений також наголошує, що детермінанти правового нігілізму молоді є комплексами соціальних явищ, які у взаємодії породжують це явище у молодіжному середовищі. За своєю сутністю та походженням детермінанти можуть бути поділені на об'єктивні та суб'єктивні. Змістовно вони класифікуються на політичні, економічні, соціальні, ідеологічні, правові та особистісні чинники, які впливають на формування та розвиток правового нігілізму серед молоді [5, с. 7].

Для дорослого населення ефективними можуть бути різноманітні тренінги, семінари, лекції та інформаційні кампанії. Також важливу роль відіграють засоби масової інформації, які можуть поширювати інформацію про актуальні правові питання та формувати позитивне ставлення до дотримання закону.

Держава відіграє ключову роль у забезпеченні доступу до якісної правової освіти. Вона повинна створювати умови для навчання громадян основам права, підтримувати ініціативи громадських організацій у цій сфері та забезпечувати фінансування відповідних програм. Крім того, важливою є підготовка кваліфікованих фахівців у сфері права та педагогіки, які здатні ефективно передавати знання та формувати позитивне ставлення до права.

Одним із важливих завдань держави є також забезпечення прозорості та доступності законо-

давства для громадян. Це включає не лише публікацію нормативно-правових актів у відкритих джерелах, але й їхнє адаптування для широкого загалу шляхом створення доступних коментарів і роз'яснень.

Серед основних шляхів подолання правового нігілізму, на думку С. Шитого та А. Бондаренко, можна виокремити процес систематизації законодавства України, спрямований на його оптимізацію, усунення нормативно-правових колізій та підвищення загальної ефективності правового регулювання. Важливим аспектом також є реформування системи освіти, зокрема впровадження заходів, які сприяють поширенню правової освіти серед населення. Це дозволить підвищити рівень правової освіченості, сформувати високий рівень правової культури та свідомості громадян, що, у свою чергу, сприятиме зміцненню правопорядку та зменшенню проявів правового нігілізму в суспільстві [6, с. 239].

Відтак, правова освіта є важливим чинником формування правосвідомості громадян і запобігання правовому нігілізму. Вона сприяє підвищенню рівня правової культури населення, зміцненню довіри до права та державних інститутів, а також забезпечує стабільність і розвиток демократичного суспільства. Для досягнення цих цілей необхідно забезпечити комплексний підхід до організації правової освіти, залучаючи до цього процесу і державні органи, і громадські організації та засоби масової інформації. Тільки спільними зусиллями можна створити суспільство з високим рівнем правосвідомості, де право буде сприйматися як цінність і основа справедливого порядку.

У цьому контексті В. В. Демічева наголошує на тому, що фахівці у галузі права неодноразово звертали увагу на важливість не лише соціально-економічного та політичного вдосконалення ситуації в державі, але й на необхідність забезпечення правової стабільності. Особливого значення, на її думку, набуває підвищення рівня правової культури, яке могло б стати ключовим чинником у формуванні стабільного правового середовища [7, с. 120].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище можемо констатувати, що правова освіта є фундаментальним елементом становлення суспільства, заснованого на принципах верховенства права, демократії та поваги до прав людини. У ході дослідження було встановлено, що правова освіта виконує ключову функцію у формуванні правосвідомості громадян, яка є основою для їхньої активної участі у суспільно-політичному житті та дотримання законодавчих норм.

По-перше, правова освіта сприяє підвищенню рівня обізнаності населення щодо їхніх прав, свобод та обов'язків. Це, у свою чергу, дозволяє громадянам ефективніше захищати свої інтереси, реалізовувати права та уникати ситуацій, що можуть призвести до порушення закону. Особливо важливою є правова освіта для молоді, яка формується як майбутнє суспільства. Раннє засвоєння основ правової культури сприяє формуванню відповідального ставлення до закону та соціальних норм.

По-друге, правова освіта є дієвим інструментом запобігання правовому нігілізму. Нігілізм у правовій сфері часто виникає через нерозуміння громадянами сутності права, його ролі у регулюванні суспільних відносин та забезпеченні справедливості. Завдяки систематичному поширенню знань про права та обов'язки, а також про механізми їхнього захисту, можна зменшити рівень недовіри до державних інституцій та правової системи загалом.

По-третє, ефективна система правової освіти сприяє зміцненню громадянського суспільства. Освічені у правовому аспекті громадяни здатні не лише захищати свої права, але й виступати активними учасниками процесу контролю за діяльністю органів влади, запобігати корупції та іншим проявам зловживання владою. У цьому випадку, можна вважати, що правова освіта стає важливим чинником підвищення рівня довіри до держави та її інституцій.

Водночас дослідження виявило низку викликів, які стоять перед системою правової освіти в Україні. Зокрема, це недостатній рівень інтеграції правових знань у загальноосвітній процес, низька доступність освітніх матеріалів для широких верств населення та недостатня увага до практичної складової навчання. Для подолання цих проблем необхідно розробити комплексні програми правової освіти, які б ураховували потреби різних соціальних груп та забезпечували доступ до сучасних і якісних навчальних ресурсів.

Отже, правова освіта відіграє вирішальну роль у формуванні правосвідомості громадян, зміцненні їхньої відповідальності перед суспільством і державою та запобіганні правовому нігілізму. В умовах сучасних викликів особливого значення набуває посилення державної політики у сфері правової освіти, що сприятиме побудові правової держави і розвитку демократичного суспільства в Україні.

Список літератури:

1. Полєва Я. В., Дергачов Є. В. Правовий нігілізм: теоретичний та практичний аспекти. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 1 (42). С. 18–22.
2. Макаренко Л. О. Осмислення правової свідомості у сучасній юридичній науці. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2018. № 5. Том. 29 (68). С. 13–18.
3. Шаравара І. Правова свідомість та правова культура в Україні: проблеми їх формування. NATIONAL LAW JOURNAL: TEORY AND PRACTICE. 2015. IUNIE. С. 9–12.
4. Повалена М. В., Здреник І. В., Мельник Н. В. Існування правового нігілізму як фактору порушення основоположних прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 44–47.
5. Єрмоленко Д. О. Форми прояву та детермінанти правового нігілізму молоді. *Право та державне управління*. 2015. № 3 (20). С. 4–8.
6. Шитий С., Бондаренко А. Причини правового нігілізму та шляхи його подолання в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. Вип. 2. С. 235–239.
7. Демічева В. В. Проблеми подолання явищ правового нігілізму. *Правова держава*. 2010. Вип. 21. С. 119–124.

Bortnyk N. P., Nabokov O. G. THE ROLE OF LEGAL EDUCATION IN FORMING CITIZENS' LEGAL AWARENESS AND PREVENTING LEGAL NIHILISM

The article analyzes the main approaches to the organization of legal education, its significance for the democratic development of society and ways to improve the system of legal education in Ukraine. It is determined that legal nihilism, which is manifested in a contemptuous attitude towards law, non-compliance with laws and ignoring legal norms, poses a serious threat to the stability of society, as it undermines trust in state institutions, contributes to the spread of corruption and creates conditions for legal chaos. The main reason for this phenomenon is the low level of legal awareness of the population, which complicates the formation of a responsible attitude towards law as a social value. It is emphasized that legal education is a key element in the process of forming citizens' legal consciousness. It contributes to the ability to navigate legal norms, understand one's rights and obligations, and effectively use legal mechanisms to protect interests. In a democratic society, where the rule of law is a fundamental principle, legal education is not only a tool for improving legal culture, but also an important means of preventing legal nihilism.

It is concluded that legal education helps to raise citizens' awareness of their rights, freedoms and obligations, which allows them to more effectively protect their interests and avoid violations of the law. Special attention is paid to the importance of legal education for young people, who are the future of society. Early mastery of the basics of legal culture contributes to the formation of a responsible attitude towards the law and social norms. It is emphasized that the systematic dissemination of knowledge about rights, obligations and mechanisms for their protection can reduce the level of distrust in state institutions and the legal system as a whole. The challenges facing the legal education system in Ukraine are considered separately. Among them, the insufficient level of integration of legal knowledge into the general educational process, low accessibility of educational materials for different segments of the population and insufficient attention to the practical component of training are highlighted. To overcome these problems, it is proposed to develop comprehensive legal education programs that will take into account the needs of different social groups and provide access to modern and high-quality educational resources. An effective legal education system will contribute to strengthening civil society, increasing the level of trust in the state and its institutions, as well as preventing corruption and abuse of power.

Key words: *human rights, legal education, legal nihilism, legal awareness, legal culture.*

Дата першого надходження статті до видання: 28.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 342.4(477)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/02

Захожай З. В.
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

СПАДКОЄМНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНИХ ІДЕЙ: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ ПИЛИПА ОРЛИКА ТА КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

У статті досліджується спадкоємність української конституційної традиції, що формується на перетині європейських інтелектуальних впливів та власного політичного досвіду, починаючи з Конституції Пилипа Орлика 1710 року. Показано, що цей документ, хоч і не був реалізований у повному обсязі, став однією з перших спроб системного обмеження влади в українській політичній культурі та заклав договірну модель взаємодії між гетьманом, спільнотою та церковною інституцією. Конституція Орлика фіксувала ідею підзвітності влади та станових гарантій прав, що відповідали європейським тенденціям раннього модерну, хоча залишалися обмеженими соціальною структурою епохи.

Конституція України 1996 року постає не лише як акт пострадянської трансформації, а як результат тривалого історичного процесу, у якому давні конституційні інтуїції набули універсальних демократичних форм. У статті простежено еволюцію від станово-договірного суверенітету до сучасної моделі народного суверенітету, від вибіркових станових прав до універсального каталогу прав людини, а також розвиток принципів поділу влади й механізмів контролю.

Критичний аналіз Конституції Орлика дозволяє виявити його обмеження, а саме вузьку соціальну базу та нереалізованість у конкретних історичних умовах. Водночас цей досвід створив інтелектуальне підґрунтя для сучасного конституціоналізму. Практичні уроки спадкоємності стосуються парламентського контролю, децентралізації, судової незалежності та антикорупційних запобіжників. Зроблено висновок, що інтеграція історико-правових засад у конституційну реформу сприяє посиленню легітимності держави та формуванню зрілої правової культури.

Ключові слова: *Конституція України, Конституція Пилипа Орлика, конституціоналізм, історико-правовий аналіз, права людини, суверенітет, державність.*

Постановка проблеми. Проблема полягає у недостатньому осмисленні прямої та непрямої спадкоємності між ранніми формами українського конституціоналізму – Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького, 1710 (далі Конституція Пилипа Орлика) та сучасною Конституцією України (1996). Необхідно провести порівняльний аналіз цих документів для виявлення спільних ідейних засад, оцінки їхнього впливу на правову свідомість громадян та окреслення практичних уроків для зміцнення правової держави.

Наукова новизна полягає у здійсненні комплексного порівняльного історико-правового аналізу двох конституційних документів – Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького (1710) та Конституції України (1996). У дослідженні вперше систематизовано спільні принципи (обмеження влади, представництво, гарантії прав), простежено їхню еволюцію від станової моделі до сучасної демократичної правової держави. Новизна полягає у доведенні спадкоємності українського конституціоналізму як явища, що має власні історичні корені й водночас інтегрується у європейську правову традицію. Додатковим концептуальним внеском є трактування Конституції Орлика як правової пам'яті української державності: навіть нереалізовані документи здатні формувати політичну культуру, легітимність сучасних інституцій та аргументи для майбутніх реформ.

Актуальність теми зумовлена сучасними викликами конституційного розвитку України: реформуванням системи влади, посиленням гарантій прав людини, децентралізацією та інтеграцією до європейського правового простору. Порівняння з історичними витоками дозволяє не лише підкреслити тяглість української правової культури, але й сформувати практичні рекомендації для вдосконалення чинної Конституції. У між-

© Захожай З. В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

народному контексті актуальність підсилюється потребою легітимації української державності через демонстрацію власних конституційних традицій, що сягають XVIII століття, і водночас підтверджують її інтегрованість у європейський правовий простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз праць В. Шаповала, О. Кресіної, І. Усенка, Ю. Барабаша, М. Томенка, О. Мироненка та інших свідчить, що значна частина наукових досліджень зосереджена переважно на окремих історичних або правових аспектах Конституції Пилипа Орлика, а також на сучасних проблемах функціонування Конституції України. Ці роботи роблять вагомий внесок у розуміння окремих елементів конституційного процесу, проте залишаються фрагментарними. Бракує комплексного порівняльного аналізу, який би систематизував спільні принципи обмеження влади, представництва та гарантій прав, а також простежив їхню еволюцію від станової моделі XVIII століття до сучасної демократичної правової держави. Саме ця прогалина й визначає наукову новизну даного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення порівняльного історико-правового аналізу Пактів й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького 1710 р. та Конституції України, визначення спільних і відмінних рис, а також окреслення їхнього значення для сучасного українського конституціоналізму. Завдання статті:

1. Виявити спадкоємність фундаментальних правових ідей.
2. Проаналізувати принципи обмеження влади та прав людини.
3. Оцінити еволюцію концепції суверенітету.
4. Сформувати рекомендації щодо вдосконалення сучасної конституційної практики України.

Виклад основного матеріалу. Історичний контекст створення Пилипом Орликом документу «Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького» визначався наслідками Полтавської битви 1709 року [1]. Поразка шведсько-українського союзу зруйнувала традиційні механізми влади та позбавила гетьманський уряд територіальної опори [2]. У Бендерах, під протекторатом Карла XII, козацька старшина прагнула зберегти політичну структуру й водночас переосмислити її [3]. Конституція Орлика постала як договір між гетьманом і Військом Запорізьким, що визначав взаємні обов'язки, межі влади та механізми контролю [4]. Документ закріплював ідею підзвітності влади спільноті, яка її делегує [5].

Контекст прийняття Конституції України 1996 року був іншим: після розпаду СРСР держава потребувала правового оформлення незалежності [6]. Політична боротьба, економічна криза та суспільний запит на визначеність зумовили ухвалення Основного Закону [7]. У ньому закріплено принцип народного суверенітету та модель демократичної правової держави, що забезпечує баланс влади й універсальні права громадян.

Обидва документи виникли в умовах політичної нестабільності, але відповіли на виклики епох різними інструментами: Орлик – через договірну модель легітимації, Конституція України – через універсальні демократичні принципи [8]. Порівняння з англійським «Біллем про права» 1689 року [9] демонструє спільну логіку обмеження влади та інституціоналізації контролю, хоча соціальний обсяг гарантій істотно відрізнявся.

У Конституції України 1996 року концепція суверенітету набуває універсального характеру. Стаття 5 Основного Закону закріплює народ як єдине джерело влади, що здійснюється безпосередньо або через органи державної влади та місцевого самоврядування [10]. На відміну від станово-договірної моделі Орлика, сучасна Конституція усуває будь-які групові привілеї й формує демократичну основу легітимності. Це означає завершений перехід від елітарної договірності до всенародного суверенітету, який інтегрує Україну в європейську правову традицію.

Трансформація простежується насамперед у сфері прав і свобод. Якщо Конституція Орлика гарантувала станові права козацької старшини та духовенства [3], то Конституція України закріплює універсальний каталог прав людини, що відповідає міжнародним стандартам [5]. Розділ II Основного Закону визначає права як невід'ємну властивість кожної особи, незалежно від статусу чи походження.

Подібна еволюція простежується й у принципі поділу влади. У Конституції Орлика гетьманські повноваження обмежувалися Генеральною Радою та старшинським контролем [3]. У сучасній Конституції ця ідея трансформована у систему стримувань і противаг між Президентом, парламентом, урядом і судами.

Суверенітет у Конституції України 1996 року постає як універсальна категорія, що виключає станові чи групові привілеї. Стаття 5 закріплює народ як єдине джерело влади, яка здійснюється безпосередньо або через органи державної влади та місцевого самоврядування. Це положення відображає завершену модерну концепцію суверені-

тету: суспільство як цілість стає єдиним носієм легітимності.

Принципи обмеження влади й поділу функцій також демонструють паралелі між двома епохами. У Конституції Орлика влада гетьмана обмежувалася Генеральною старшиною та Генеральною Радою [3]. Сучасна Конституція України закріплює чіткий поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову.

Отже, рання договірна традиція, зафіксована в Орлика, трансформувалася у доктрину поділу влади, закріплену в Основному Законі України [5]. У XVIII столітті обмеження влади ґрунтувалося на колегіальності та становому представництві; у сучасній державі воно стало правовою нормою, що визначає структуру політичного життя. Обидві моделі відображають спільну потребу – запобігти зловживанню владою та забезпечити легітимність політичних рішень через систему інституційних гарантій.

Зміст Конституції Пилипа Орлика виразно обмежений становою природою політичної спільноти початку XVIII століття [3]. Документ, який часто називають ранньою європейською конституцією, фактично відтворює модель, де носіями прав виступають соціальні групи з усталеними привілеями. Центральне місце належало козацькій старшині, яка визначала рамки політичного життя та отримувала основні гарантії. Важливу роль відігравало й духовенство, адже православ'я забезпечувало легітимацію влади та єдність спільноти в умовах зовнішніх загроз.

У тексті відсутній універсальний підхід до прав людини: вони визначалися через стан, а не через індивідуальну гідність, і діяли вибірково [9]. Така конструкція підтримувала рівновагу між елітами, але майже не торкалася широких верств населення. Це головне обмеження Орликового документа, що відділяє його від сучасних уявлень про справедливість і рівність.

Нереалізованість Конституції Орлика пояснюється зовнішніми та внутрішніми чинниками [1]. Українська держава перебувала під постійним тиском Московії, Речі Посполитої та Османської імперії. Поразка Карла XII та еміграція гетьманського уряду позбавили її шансів на практичне впровадження норм. Внутрішнім обмеженням була вузька соціальна база: козацька еліта прагнула стабілізувати власний стан, але не мала підтримки ширших верств суспільства.

У результаті Конституція Орлика залишилася інтелектуальним артефактом, а не основою державного устрою [2]. Її критичний аналіз дозволяє побачити межі станової моделі та пояснити, чому її потенціал не реалізувався. Водночас цей досвід став важливим етапом у розвитку української політичної думки, що згодом перейшла від станових привілеїв до принципу універсальних прав, який визначає сучасну конституційну традицію.

Спадкоємність між Конституцією Пилипа Орлика та сучасною Конституцією України простежується не лише у формальних перегуках, а й у глибшому процесі переосмислення політичних і правових традицій [3]. Історичний досвід Орлика формує уявлення про тяглість української державності, слугує інструментом самоідентифікації та зміцнює легітимацію сучасної конституційної моделі. Сам факт існування раннього дого-

Таблиця 1

Таблиця-матриця порівняння ключових положень

Критерій	Конституція Пилипа Орлика (1710)	Конституція України (1996)	Спадкоємність / Відмінність
Джерело легітимності (суверенітет)	Договір між Гетьманом і Військом (станово-договірний)	Народ України як носій влади (ст. 5)	Відмінність (еволюція від станової до народної моделі)
Форма правління	Козацька республіка з елементами обмеженої монархії	Парламентсько-президентська республіка	Відмінність (еволюція форм)
Обмеження влади	Влада Гетьмана обмежується Генеральною Радою та старшиною	Президент обмежений парламентом і судом (поділ влади)	Спадкоємність (ідея обмеження влади)
Права та свободи	Станові права (старшина, духовенство, православ'я)	Універсальні права людини (Розділ II)	Відмінність (еволюція до універсальних прав)
Контроль за владою	Регулярні Генеральні Ради, старшинський контроль	Парламентський контроль, Конституційний Суд, імпічмент	Спадкоємність (механізми контролю)
Антикорупційні запобіжники	Заборона Гетьману збагачуватися коштом держави	Антикорупційні механізми, декларування доходів	Спадкоємність (антикорупційна ідея)

вору про обмеження влади й гарантування прав свідчить, що українська політична культура давно усвідомлювала потребу в балансі сил і контролі над владою. Сучасний конституціоналізм отримує з цього не прямі механізми, а аргументи на користь власного історичного коріння та унікальності правової еволюції.

Практичні уроки цієї спадкоємності охоплюють кілька напрямів, а саме:

– Контроль виконавчої влади: у моделі Орлика гетьман перебував під постійним наглядом Генеральної ради та старшини. Ця логіка перегукується з сучасними механізмами парламентського контролю, імпічменту та прозорості виконавчих рішень.

– Децентралізація: автономність полків і Запорізької Січі створювала передумови для сучасної реформи місцевого самоврядування, що передбачає передачу фінансових і політичних повноважень громадам.

– Судова реформа: увага Орлика до справедливого судочинства та незалежності військового суду знаходить продовження у сучасних принципах незалежності судової влади та гарантій справедливого процесу.

– Антикорупційні запобіжники: заборона гетьману збагачуватися коштом держави перегукується з сучасними механізмами декларування доходів та кримінальної відповідальності за корупцію.

Таким чином, спадкоємність не обмежується символічним рівнем. Вона формує практичний інтелектуальний ресурс, що дозволяє модернізувати політичну систему, використовуючи власну історичну традицію як основу для демократичних реформ.

Висновки. Отже, аналіз підтвердив, що Конституція Пилипа Орлика (1710) є важливим етапом становлення українського конституціоналізму. Вона заклала основи договірного походження влади, обмеження гетьманських повноважень та станових гарантій прав. Конституція України (1996) продовжує цю традицію, трансформуючи її у сучасну демократичну модель, де суверенітет належить народові, права мають універсальний характер, а система влади функціонує на принципах поділу та взаємного контролю. Порівняння двох документів засвідчує як спадкоємність ідей, так і їхню еволюцію від станової договірності до демократичної універсальності.

Конституція Орлика була не ізольованим явищем, а частиною ширшого європейського процесу обмеження влади. Її положення перегукуються з англійським «Біллем про права» 1689 року, польськими pacta conventa та американськими колоніальними хартіями, що підкреслює інтегрованість української правової культури у загальноєвропейський конституційний дискурс.

Водночас Конституція Орлика виконує функцію своєрідної правової пам'яті української державності. Попри нереалізованість у конкретних історичних умовах, вона засвідчує раннє прагнення до обмеження влади та гарантування прав, формуючи інтелектуальне підґрунтя сучасного конституціоналізму. Як символічний артефакт, цей документ впливає на політичну культуру та легітимність сучасних інституцій, демонструючи тяглість української правової традиції від XVIII століття до сьогодення. Нереалізований потенціал Конституції Орлика водночас підкреслює її історичну унікальність: якби вона була впроваджена, Україна могла б стати однією з перших конституційних держав Європи.

Сьогодні звернення до спадщини Орлика використовується не лише в академічних дослідженнях, а й у політичній риториці, зокрема у промовах до Дня Конституції. Це свідчить, що документ виконує роль символічного ресурсу легітимації сучасної української державності та слугує аргументом на користь тяглості українського конституціоналізму.

Практичне значення дослідження полягає у використанні історичних уроків для вдосконалення сучасної конституційної практики України, зокрема у сфері парламентського контролю, децентралізації та антикорупційних механізмів. Спадкоємність конституційних ідей може стати аргументом для майбутніх реформ – від посилення парламентського контролю й антикорупційних механізмів до закріплення нових категорій прав, зокрема цифрових прав та гарантій прозорості влади.

Перспективи подальших досліджень охоплюють компаративний аналіз українських конституційних актів у ширшому європейському контексті та оцінку їхнього впливу на сучасні реформи й розвиток правової культури. Конституція Орлика демонструє, що українська правова культура завжди прагнула балансу влади й справедливості, навіть якщо інституційні форми змінювалися. Це підтверджує, що сучасний конституціоналізм має глибоке історичне коріння.

Список літератури:

1. Хотин Р. 315 років Конституції Пилипа Орлика – однієї з найдавніших у Європі. Радіо Свобода. 2021. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/pylyp-orlyk-konstytutsiya-aktualna-i-v-nash-chas/31409492.html (дата звернення: 01.12.2025).
2. Копитко В. Триста років потому. Які ідеї з Конституції Орлика варто перенести в сучасне законодавство. РБК-Україна. 2025. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/trista-rokiv-potomu-ki-ideyi-konstitutsiyi-1750950531.html (дата звернення: 18.12.2025).
3. Загальна характеристика та зміст Конституції Пилипа Орлика. Vuzlit. URL: https://vuzlit.com/464052/zagalna_harakteristika_zmist_konstitutsiyi_pilipa_orlika#440 (дата звернення: 01.12.2025).
4. Інформаційні матеріали до Дня Конституції України – 2025. Український інститут національної пам'яті. 2025. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalistam/informaciyni-materialy-do-dnya-konstytuciyi-ukrayiny-2025 (дата звернення: 01.12.2025).
5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР/ Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Савчин М. Порівняльне конституційне право. Ужгород–Київ: Ужгородський національний університет, 2020. 524 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Savchyn_Mykhailo/Porivnialne_konstytutsiine_pravo.pdf (дата звернення: 01.12.2025).
7. Софінська І., Фідберг Ч. Конституційні зміни: порівняльний (пере)погляд у сучасному конституціоналізмі. *Правові горизонти*. 2023. Т. 18. № 3. С. 51–62. URL: https://web.ccu.gov.ua/library/konstytuciyni-zminy-porivnyalnyy-perepoglyad-u-suchasnomu-konstytucionalizmi (дата звернення: 01.12.2025).
8. Концепт конституційної ідентичності: між викликами війни та вимогами європейської інтеграції. *Український часопис конституційного права.* 2025. № 3(36). URL: https://www.constjournal.com/pub/3-2025/kontsept-konstytutsiinoi-identychnosti-mizh-vyklykamy-viiny-vymohamy-yevropeiskoi/ (дата звернення: 18.12.2025).
9. Bill of Rights 1689. London: Parliament of England, 1689. URL: https://www.legislation.gov.uk/aep/WillandMarSess2/1/2/contents (дата звернення: 18.12.2025).
10. Конституція України: стан, перспективи та механізми реалізації: матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 27 червня 2024 р.) / за ред. Ю.Л. Бошицького. Вінниця: ТВОРИ, 2024. 168 с. URL: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/4741/1/Zbirnyk-materialiv-konferentsii_27-06-2024_%d0%9a%d0%a3%d0%9f.pdf (дата звернення: 01.12.2025).

Zakhozhai Z. V. CONTINUITY OF CONSTITUTIONAL IDEAS: A HISTORICAL AND LEGAL STUDY OF PYLYP ORLYK'S CONSTITUTION AND THE CONSTITUTION OF UKRAINE

The article investigates the continuity of the Ukrainian constitutional tradition, which has been shaped at the intersection of European intellectual influences and its own political experience, starting with the Constitution of Pylyp Orlyk of 1710. It is demonstrated that this document, although not fully implemented, became one of the first attempts at systematically limiting power within Ukrainian political culture and laid the foundation for a contractual model of interaction between the Hetman, the community, and the church institution. Orlyk's Constitution enshrined the idea of governmental accountability and the class-based guarantees of rights, which aligned with European tendencies of the early modern period, albeit constrained by the social structure of the era.

The Constitution of Ukraine of 1996 emerges not only as an act of post-Soviet transformation, but also as the result of a long historical process, during which ancient constitutional intuitions acquired universal democratic forms. The article traces the evolution from estate-based contractual sovereignty to the modern model of popular sovereignty, from selective estate rights to the universal catalogue of human rights, as well as the development of the principles of the separation of powers and mechanisms of control.

A critical analysis of Orlyk's document reveals its limitations – a narrow social base and its unrealizability under specific historical conditions. At the same time, this experience created the intellectual foundation for modern constitutionalism. The practical lessons of continuity concern parliamentary control, decentralization, judicial independence, and anti-corruption safeguards. It is concluded that the integration of historical and legal principles into constitutional reform contributes to the strengthening of state legitimacy and the development of a mature legal culture.

Key words: *Constitution of Ukraine, Pylyp Orlyk's Constitution, constitutionalism, historical and legal analysis, human rights, sovereignty, statehood.*

Дата першого надходження статті до видання: 05.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 340.12:321.7
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/03

Сірант М. М.
Національний університет «Львівська політехніка»

ВПЛИВ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ НА РОЗВИТОК ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У СУСПІЛЬСТВІ

У статті досліджено вплив правового нігілізму на розвиток демократичних процесів у суспільстві. Розглянуто основні аспекти цієї проблеми, зокрема аналіз причин виникнення правового нігілізму, його вплив на функціонування демократичних інститутів та можливі шляхи мінімізації цього негативного явища. Вказано, що правовий нігілізм є складним суспільним явищем, яке має значний вплив на формування та функціонування демократичних процесів у сучасному світі. Це явище характеризується зневагою до права, його норм та принципів, що може проявлятися і на рівні окремих громадян, і в діяльності державних інституцій. У контексті демократичного розвитку суспільства правовий нігілізм виступає серйозною загрозою, оскільки підриває основи верховенства права, яке є фундаментальним принципом будь-якої демократичної держави. Зазначено, що демократія, як форма суспільного устрою, базується на дотриманні правових норм, які забезпечують рівність, справедливість та захист прав громадян. Однак у суспільствах, де поширений правовий нігілізм, ці принципи часто ігноруються або викривляються. Це може призводити до зниження рівня довіри громадян до правової системи, зростання корупції, соціальної напруги та політичної нестабільності. Відтак, правовий нігілізм не лише гальмує розвиток демократичних процесів, але й сприяє деградації правової культури суспільства. Підкреслено, що дослідження впливу правового нігілізму на демократичні процеси є актуальним завданням сучасної юридичної науки. Розуміння причин цього явища, його форм прояву та наслідків є необхідним для розробки ефективних механізмів подолання правового нігілізму та зміцнення правової свідомості громадян.

Визначено, що з огляду на те, що правовий нігілізм є серйозною загрозою для розвитку демократичних процесів у суспільстві, (оскільки він підриває довіру до права та державних інститутів, сприяє поширенню корупції й порушенню прав людини), подолання цього явища потребує системного підходу, який включає реформування судової системи, підвищення рівня правової освіти, боротьбу з корупцією та активізацію громадянського суспільства. Лише за умови утвердження верховенства права та формування високого рівня правосвідомості можна забезпечити сталий розвиток демократичного суспільства, де кожен громадянин матиме рівні можливості для реалізації своїх прав і свобод.

Ключові слова: *демократичні процеси, правова держава, правовий нігілізм, правосвідомість, правова культура, запобігання правовому нігілізму.*

Постановка проблеми. Правовий нігілізм є складним суспільним явищем, яке має значний вплив на формування та функціонування демократичних процесів у сучасному світі. Це явище характеризується зневагою до права, його норм та принципів, що може проявлятися і на рівні окремих громадян, і в діяльності державних інституцій. У контексті демократичного розвитку суспільства правовий нігілізм виступає серйозною загрозою, оскільки підриває основи верховенства права, яке є фундаментальним принципом будь-якої демократичної держави.

Демократія, як форма суспільного устрою, базується на дотриманні правових норм, які забезпечують рівність, справедливість та захист прав громадян. Однак у суспільствах, де поширений правовий нігілізм, ці принципи часто ігноруються або викривляються. Це може призводити до зниження рівня довіри громадян до правової системи, зростання корупції, соціальної напруги та політичної нестабільності. Відтак, правовий нігілізм не лише гальмує розвиток демократичних процесів, але й сприяє деградації правової культури суспільства.

Дослідження впливу правового нігілізму на демократичні процеси є актуальним завданням сучасної юридичної науки. Розуміння причин цього явища, його форм прояву та наслідків є необхідним для розробки ефективних механізмів подолання правового нігілізму та зміцнення правової свідомості громадян.

© Сірант М. М., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання негативного впливу правового нігілізму на суспільні відносини загалом, зокрема й ті, що стосуються розвитку демократичних процесів стали предметом дослідження багатьох вчених, які розглядають цю проблематику під різним кутом зору. Особливо варто звернути увагу на праці О. Балинської, А. Берлача, Ю. Битяка, О. Дручек, В. Дудченко, І. Жаровської, М. Козюбри, Т. Коломоєць, П. Рабіновича, О. Ткалі, Ю. Цуркан-Сайфуліної, М. Черкас, О. Чернікова та ін.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз наукових поглядів на вплив правового нігілізму на розвиток демократичних процесів в українському суспільстві та можливі шляхи мінімізації цього негативного явища.

Виклад основного матеріалу. Правовий нігілізм є одним із найбільш небезпечних явищ, що здатне суттєво вплинути на розвиток демократичних процесів у суспільстві. Він проявляється у зневажливому ставленні до права, недотриманні або ігноруванні законодавчих норм, а також у поширенні недовіри до правових інститутів. Ця проблема набуває особливого значення в умовах перехідних суспільств, де демократичні інститути ще не сформувалися повною мірою, і правосвідомість громадян знаходиться на етапі становлення.

Правовий нігілізм можна визначити як соціально-психологічне явище, яке характеризується запереченням або недооцінкою ролі права в регулюванні суспільних відносин. Це явище має й об'єктивні, й суб'єктивні причини. Серед об'єктивних причин можна виділити недосконалість законодавчої бази, суперечності між нормами права, низький рівень правової культури та недостатню ефективність роботи судової системи. Суб'єктивними причинами є байдужість громадян до правових питань, низький рівень правової освіти та негативний вплив корупції.

Як стверджує О. О. Черніков, дослідження сучасних підходів до визначення правового нігілізму демонструє відсутність єдиного погляду серед науковців у цій сфері. Це пояснюється складністю самого феномену та різноманітністю методологічних підходів до його аналізу. Водночас, у правовій науці правовий нігілізм традиційно трактується як негативне явище, яке проявляється у запереченні соціальної або інструментальної цінності права. У результаті це супроводжується байдужим або навіть вкрай негативним ставленням до права як засобу регулювання суспільних відносин [1, с. 11].

На думку Р. П. Сухацького, прояви нігілізму значною мірою визначаються історичними умовами, рівнем суспільного розвитку, характером соціальних відносин, економічним станом та пануючими цінностями у конкретний період. Зокрема, нігілізм у тоталітарному суспільстві має суттєві відмінності у своїй природі та наслідках порівняно з аналогічними явищами у демократичному середовищі. Аналізуючи окремо кожну із сфер прояву нігілізму – мораль, релігію, політику та право – можна зробити висновок, що ці явища мають різні причини виникнення, специфічні соціальні наслідки та унікальні форми вираження [2, с. 181].

Відтак, окрему увагу слід звернути на історичні передумови формування правового нігілізму. У багатьох пострадянських країнах, наприклад, Україні, тривалий час домінувала тоталітарна система, яка знецінювала значення права як інструменту захисту інтересів громадян. Унаслідок цього право часто сприймалося як інструмент репресій і контролю з боку держави, а не як засіб забезпечення справедливості та свободи.

У цьому аспекті цілком обґрунтованим є твердження О. Є. Проця, що сучасне українське суспільство проходить через складний і неоднозначний процес політичної, соціальної та економічної трансформації. Цей процес супроводжується не лише позитивними змінами, але й низкою «побічних» явищ, серед яких особливу увагу слід звернути на негативні трансформації у суспільній свідомості. Зокрема, це стосується правової свідомості, яка зазнає суттєвого впливу. Такі зміни можуть мати серйозні наслідки для формування правової культури та загального рівня правосвідомості громадян, що, у свою чергу, відображається на ефективності функціонування правової системи держави [3, с. 53].

М. Черкас, аналізуючи джерела правового нігілізму та його вплив на правові цінності, зазначає, що об'єктом заперечення в межах нігілістичного підходу є право. При цьому він звертає увагу на те, що повсякденне та наукове розуміння права мають суттєві відмінності. У повсякденному сприйнятті право часто ототожнюється із сукупністю юридичних норм або нормативно-правовими актами, які видаються органами державної влади. Натомість у науковому контексті під правом розуміють передусім суб'єктивні права людини та громадянина. Окрім того, право іноді трактується як втілення загальновизнаних юридичних принципів, що відображають домінуючу правосвідомість, або як система правових

відносин. Для представників нормативного підходу до розуміння права об'єктом нігілістичного заперечення виступають виключно юридичні норми, що звужує спектр аналізу цього феномена [4, с. 75].

Дослідниця зазначає, що прихильники теорії розмежування права і закону навряд чи вважатимуть скептичне ставлення до позитивного права та законодавства проявом нігілізму. Водночас, вони, ймовірно, оцінять як нігілістичні ті позиції, які повністю заперечують існування природного права [4, с. 75].

Демократія базується на принципах верховенства права, дотримання прав людини та забезпечення рівності перед законом. Правовий нігілізм підриває ці основи, що може призвести до серйозних негативних наслідків для розвитку демократичного суспільства.

Передусім, це зниження довіри до державних інститутів. Правовий нігілізм сприяє поширенню думки про неспроможність держави забезпечувати справедливість і захищати права громадян. Це підриває легітимність державної влади та створює сприятливий ґрунт для політичної нестабільності.

Окремо необхідно звернути увагу на такий негативний аспект як поширення корупції. Ігнорування правових норм відкриває можливості для корупційних схем і зловживань владою. У суспільстві формується думка про те, що закони можна обійти за допомогою хабарів або особистих зв'язків, що ще більше посилює недовіру до правової системи.

Вочевидь, правовий нігілізм є гальмом для проведення ефективних реформ. У суспільствах із високим рівнем правового нігілізму будь-які реформи сприймаються з підозрою та опором. Громадяни не вірять у те, що нові закони або зміни в законодавстві будуть дійсно виконуватися або принесуть позитивні результати.

Як зазначає О. О. Черніков, правовий нігілізм трактується як відкидання прогресивних ідей, правових норм, ідеалів та цінностей, що призводить до підриву основ правопорядку в суспільстві та гальмує його розвиток. На противагу цьому, конструктивна критика права спрямована на усунення помилкових норм, застарілих ідей, консервативних правових звичок і недосконалих юридичних інститутів. Вона є важливим чинником вдосконалення правової системи та сприяє соціально-правовому прогресу, забезпечуючи умови для розвитку суспільства на засадах справедливості та правопорядку [1, с. 12].

Доволі складним питанням у цьому контексті є порушення прав людини. Недовіра до права та його інституцій створює умови для систематичного порушення прав і свобод громадян. Це може проявлятися у вибірковому правосудді, незаконних діях правоохоронних органів або відсутності належного захисту для вразливих груп населення.

Як чинник, що впливає на порушення основоположних прав людини, науковці М. В. Повалена, І. В. Здреник та Н. В. Мельник розглядають феномен правового нігілізму. Вони наголошують, що ключовими засадами, на яких ґрунтується демократична і правова держава, є повага до загальновизнаних цивілізаційних цінностей. Серед таких цінностей особливе місце займають законні права, інтереси та свободи людини, які повинні бути гарантовані та захищені в межах правової системи [5, с. 45].

Врешті-решт, правовий нігілізм призводить до деградації правосвідомості. Правовий нігілізм сприяє формуванню у громадян переконання в тому, що дотримання закону є необов'язковим або навіть шкідливим. Це призводить до зниження рівня правової культури та поширення анархічних тенденцій у суспільстві.

М. А. Бурдоносова наголошує, що правосвідомість, як на суспільному, так і на індивідуальному рівні, відіграє важливу роль у соціальних процесах, оскільки активно впливає на регулювання різноманітних аспектів життєдіяльності суспільства та держави. Розвинена правосвідомість є ключовою передумовою для усвідомлення значення права та слугує основою для його ефективного впровадження в реальне життя [6, с. 54].

Правовий нігілізм, як зазначає дослідниця М. Черкас, є складним і багатогранним феноменом, що проявляється у різноманітних формах, таких як зовнішній і внутрішній нігілізм, а також у ставленні до закону, права та правової моралі. Ефективна боротьба з цим явищем потребує комплексного підходу, який включає зусилля не лише державних інституцій, але й усього суспільства. Особливо важливо забезпечити активну підтримку з боку законодавчих, виконавчих та судових органів, сприяти правовій освіті населення, проводити цілеспрямовану виховну роботу, розвивати правову науку та вдосконалювати соціально-економічні умови життя громадян. Лише комплексне вирішення цих завдань дозволить мінімізувати прояви правового нігілізму та сприяти формуванню правосвідомого суспільства [4, с. 79].

Для подолання правового нігілізму необхідно здійснити комплекс заходів, спрямованих на зміцнення правової культури та підвищення довіри до правових інститутів.

Передусім, це реформа судової системи. Одним із ключових кроків є забезпечення незалежності судів і прозорості судових процесів. Громадяни повинні бути впевнені у тому, що судова система гарантує справедливість і захищає їхні права.

Нагальним питанням є підвищення рівня правової освіти. Освіта відіграє важливу роль у формуванні правосвідомості громадян. Необхідно впроваджувати програми правового виховання у школах, університетах і через засоби масової інформації.

Особливий напрям має бути спрямований на боротьбу з корупцією. Ефективна боротьба з корупцією сприятиме відновленню довіри до державних інституцій і законодавства. Для цього необхідно запроваджувати жорсткі заходи контролю та відповідальності за корупційні дії.

Безперечно, важливим є процес подальшого удосконалення законодавства. Закони повинні бути зрозумілими, логічними та відповідати реальним потребам суспільства. Це допоможе уникнути ситуацій, коли громадяни свідомо ігнорують законодавчі норми через їхню несправедливість або недоцільність.

Окрім того, необхідно підкреслити нагальну потребу в активізації громадянського суспільства. Громадські організації можуть відігравати важливу роль у контролі за діяльністю влади, поширенні правової культури та захисті прав громадян.

З огляду на те, що правовий нігілізм є серйозною загрозою для розвитку демократичних процесів у суспільстві, (оскільки він підриває довіру до права та державних інститутів, сприяє поширенню корупції й порушенню прав людини), подолання цього явища потребує системного підходу, який включає реформування судової системи, підвищення рівня правової освіти, боротьбу з корупцією та активізацію громадянського суспільства. Лише за умови утвердження верховенства права та формування високого рівня правосвідомості можна забезпечити сталий розвиток демократичного суспільства, де кожен громадянин матиме рівні можливості для реалізації своїх прав і свобод.

Отож, як зазначає А. М. Шульга, правовий нігілізм проявляється у формуванні негативного, антиціннісного ставлення до права як механізму регулювання суспільних відносин. Це виявляється у нехтуванні правом як необхідною нормативною основою для забезпечення життєдіяльності суспільства, у відсутності поваги до закону як ключового інструмента державного управління. Крім того, правовий нігілізм характеризується судженнями про необов'язковість виконання обов'язків, визначених правовими нормами, що підриває фундаментальні засади правопорядку та суспільної гармонії [7, с. 21].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що правовий нігілізм, як соціально-правове явище, є однією з ключових перешкод на шляху ефективного функціонування демократичних інститутів у суспільстві. У ході дослідження було встановлено, що це явище не лише підриває авторитет права, але й створює серйозні ризики для стабільності правової системи, суспільного порядку та легітимності державних інститутів.

По-перше, правовий нігілізм значно послаблює довіру громадян до правової системи. Це проявляється у небажанні дотримуватися законів, ігноруванні правових норм та ухилянні від виконання юридичних обов'язків. Така поведінка призводить до зниження рівня правосвідомості населення, що є ключовим елементом у побудові демократичного суспільства.

По-друге, правовий нігілізм є одним із чинників, які сприяють поширенню корупції та інших форм зловживання владою. У суспільствах, де правові норми не виконуються належним чином, створюються сприятливі умови для маніпуляцій з боку осіб, які займають владні позиції. Це, у свою чергу, підриває принцип верховенства права та ставить під сумнів справедливість і прозорість демократичних процесів.

По-третє, вплив правового нігілізму на молодь має особливе значення. Недовіра до права серед молодого покоління може стати довгостроковою загрозою для демократичного розвитку. Формування правосвідомості та поваги до закону є важливим завданням державної політики, спрямованої на забезпечення сталого розвитку демократичних інституцій.

Окрім того, було виявлено, що правовий нігілізм часто є наслідком низької якості законодавства, суперечностей у нормативно-правових актах та недостатньої ефективності судової системи. У такому контексті важливою є необхідність подальшого реформування правової системи з метою підвищення її прозорості, доступності та відповідності сучасним суспільним викликам.

У підсумку можна стверджувати, що боротьба з правовим нігілізмом є комплексним завданням,

яке потребує узгоджених дій з боку держави, громадянського суспільства та освітніх інституцій. Підвищення рівня правової культури, удосконалення законодавства та забезпечення реального дотримання принципу верховенства права є основними напрямами для подолання цього явища. Лише за умов ефективної протидії правовому нігілізму можливо створити сприятливе середовище для розвитку демократичних процесів та забезпечення стабільності суспільного розвитку.

Список літератури:

1. Черніков О. О. Правовий нігілізм: поняття, структура та форми прояву. *Право і суспільство*. 2014. № 1. С. 10–14.
2. Сухацький Р. П. Проблема правового нігілізму та його вплив на розвиток сучасного суспільства. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2025. № 1 (87). С. 180–184.
3. Проць О. Є. Поняття та види деформованої правосвідомості: дискусійні питання. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 52–57.
4. Черкас М. Витоки правового нігілізму та його вплив на цінність права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 73–80.
5. Повалена М. В., Здреник І. В., Мельник Н. В. Існування правового нігілізму як фактору порушення основоположних прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 44–47.
6. Бурдоносова М. А. Правовий нігілізм як форма деформації правової свідомості населення. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. рік. Вип. 45. С. 54–60.
7. Шульга А. М. Правовий нігілізм: український досвід. *Вісник ХНУВС*. 2010. № 4 (51). Ч. 1. С. 16–22.

Sirant M. M. THE IMPACT OF LEGAL NIHILISM ON THE DEVELOPMENT OF DEMOCRATIC PROCESSES IN SOCIETY

The article examines the impact of legal nihilism on the development of democratic processes in society. The main aspects of this problem are considered, in particular, an analysis of the causes of legal nihilism, its impact on the functioning of democratic institutions and possible ways to minimize this negative phenomenon. It is indicated that legal nihilism is a complex social phenomenon that has a significant impact on the formation and functioning of democratic processes in the modern world. This phenomenon is characterized by disregard for the law, its norms and principles, which can manifest itself both at the level of individual citizens and in the activities of state institutions. In the context of the democratic development of society, legal nihilism poses a serious threat, as it undermines the foundations of the rule of law, which is a fundamental principle of any democratic state. It is noted that democracy, as a form of social order, is based on compliance with legal norms that ensure equality, justice and protection of citizens' rights. However, in societies where legal nihilism is widespread, these principles are often ignored or distorted. This can lead to a decrease in the level of citizens' trust in the legal system, an increase in corruption, social tension and political instability. Thus, legal nihilism not only hinders the development of democratic processes, but also contributes to the degradation of the legal culture of society. It is emphasized that the study of the impact of legal nihilism on democratic processes is an urgent task of modern legal science. Understanding the causes of this phenomenon, its forms of manifestation and consequences is necessary for the development of effective mechanisms for overcoming legal nihilism and strengthening the legal consciousness of citizens. It is determined that given the fact that legal nihilism is a serious threat to the development of democratic processes in society (since it undermines trust in law and state institutions, contributes to the spread of corruption and the violation of human rights), overcoming this phenomenon requires a systemic approach, which includes reforming the judicial system, increasing the level of legal education, combating corruption and activating civil society. Only by establishing the rule of law and developing a high level of legal awareness can the sustainable development of a democratic society be ensured, where every citizen will have equal opportunities to exercise their rights and freedoms.

Key words: *democratic processes, rule of law, legal nihilism, legal awareness, legal culture, prevention of legal nihilism.*

Дата першого надходження статті до видання: 12.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 159.9:351.74
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/04

Цуркан-Сайфуліна Ю. В.
Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»

Шинделяр Д. М.
Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПСИХОЛОГІЧНА СТІЙКІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ОСОБИСТОЇ БЕЗПЕКИ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ

У статті проаналізовано психологічну стійкість працівників правоохоронних органів як ключовий елемент їхньої особистої безпеки та професійної надійності. Виконано комплексне дослідження теоретичних підходів до розуміння резильєнтності, здійснено узагальнення сучасних наукових концепцій, що пояснюють її структуру, функції та адаптивну роль у подоланні екстремальних умов службової діяльності. Визначено взаємозв'язок між внутрішніми ресурсами особистості, ціннісними орієнтирами, емоційною саморегуляцією та здатністю до конструктивного реагування на стресові чинники. Обґрунтовано, що психологічна стійкість є багатовимірною характеристикою, яка охоплює емоційно-вольову врівноваженість, когнітивну гнучкість, мотиваційні установки, здатність підтримувати контроль поведінки та адаптивні копінг-стратегії.

У межах дослідження здійснено характеристику основних компонентів системи психологічного забезпечення правоохоронних органів, включно з психологічним відбором, профілактичними заходами, спеціальною підготовкою та реабілітацією після дії травматичних факторів. Проаналізовано роль внутрішньої та зовнішньої підтримки, соціальних зв'язків, командної взаємодії та інституційних механізмів у формуванні стійкості працівників при зростанні професійних ризиків. Визначено, що системне поєднання профілактичних, навчальних і відновлювальних заходів створює цілісне середовище, спрямоване на запобігання професійній дезадаптації, зниження ймовірності емоційного виснаження та підтримання стабільної психофізичної працездатності в умовах підвищених службових навантажень.

Здійснено узагальнення практик інституційної та міжнародної психосоціальної підтримки, спрямованих на підвищення резильєнтності персоналу, а також розглянуто перспективи застосування комплексних моделей допомоги, орієнтованих на зміцнення ресурсів особистості та розвитку навичок саморегуляції. Підкреслено, що психологічна стійкість працівників правоохоронних органів виступає стратегічним чинником забезпечення їхньої професійної ефективності, надійності та здатності діяти в умовах невизначеності, а її розвиток потребує інтегрованого міжвідомчого підходу та постійного удосконалення системи психологічного забезпечення.

Ключові слова: *психологічна стійкість, резильєнтність, особиста безпека, правоохоронні органи, адаптаційний потенціал, професійний стрес, психологічне забезпечення.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах зростання рівня загроз, пов'язаних із службовою діяльністю правоохоронних органів, питання психологічної стійкості набуває особливої наукової та практичної значущості. Правоохоронці постійно взаємодіють із ситуаціями підвищеної небезпеки, емоційного напруження, невизначеності та відповідальності за прийняття рішень, що безпосередньо впливають на безпеку громадян і функціонування державних інституцій. У таких умовах саме психологічна стійкість виступає базовим професійним ресурсом, який забезпечує збереження працездатності, здатність до саморегуляції, конструктивне реагування на критичні події та мінімізацію ризику професійних деформацій працівників правоохоронних органів. Зростання навантаження, спричиненого воєнними викликами, соціальною нестабільністю та збільшенням кількості психотравмуючих факторів, актуалізує потребу глибокого наукового осмислення механізмів формування та підтримання резильєнтності працівників органів. Водночас у сфері

© Цуркан-Сайфуліна Ю. В., Шинделяр Д. М., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

правоохоронної діяльності посилюється потреба у створенні комплексної системи психологічного забезпечення, спрямованої на попередження дезадаптивних станів, підвищення рівня особистої безпеки та забезпечення стабільного функціонування кадрового потенціалу. Незважаючи на наявність окремих наукових розробок, питання інтеграції психологічної стійкості в структуру професійної підготовки, оцінки та супроводу працівників потребує подальшого дослідження, зокрема з урахуванням сучасних кризових умов. Таким чином, актуальність теми зумовлена необхідністю наукового обґрунтування ролі психологічної стійкості як ключового чинника особистої безпеки правоохоронців та розроблення ефективних механізмів її зміцнення у системі правоохоронних органів.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження психологічної стійкості працівників правоохоронних органів як ключового елемента їхньої особистої та професійної безпеки, що передбачає аналіз теоретичних підходів, узагальнення структурних компонентів резильєнтності, визначення її функціонального значення в умовах екстремальної службової діяльності та обґрунтування системи психологічного забезпечення, спрямованої на зміцнення адаптаційного потенціалу та запобігання професійній дезадаптації.

Виклад основного матеріалу. Психологічна стійкість (резильєнтність) – це динамічна здатність особистості ефективно долати та адаптуватися до значних стресових факторів, травм, загроз або життєвих негараздів, зберігаючи при цьому відносно стабільний рівень психічного здоров'я та функціонування. Як підкреслює Д.Р. Кравцов «Психологічна стійкість (до невизначеності стресу, до ризику, конфлікту) визначає психічне та соматичне здоров'я людини, охороняє його від дезінтеграції та особистісних розладів, створює основу внутрішньої гармонії» [1, с. 217]. Психологічна стійкість не є вродженою рисою, оскільки формується та розвивається як комплекс внутрішніх ресурсів (самооцінка, оптимізм, емоційний інтелект) та зовнішніх факторів підтримки (соціальні зв'язки, сімейна підтримка), дозволяючи людині не просто витримати тиск, але й відновитися та навіть зрости після складного досвіду (так зване посттравматичне зростання). Таким чином, психологічна стійкість є ключовим адаптивним механізмом, що забезпечує професійне довголіття та благополуччя, особливо для працівників, чия діяльність пов'язана з постійними ризиками та кризовими ситуаціями.

Як зауважує О. Романчук «Психологічна стійкість (витривалість, резилієнтність) – здатність проходити крізь життєві випробування, зберігаючи при цьому психічне здоров'я, особистісну цілісність» [2]. Автор підкреслює, що Загальнонаціональна стійкість, що гартується в умовах воєнного конфлікту, є ключовим стратегічним чинником протидії агресії, яка спрямована на індукування паніки, відчаю та дезорганізації у суспільстві. Феномен індивідуальної та колективної резильєнтності детермінується не лише здатністю долати психотравмуючі обставини, а й глибокою ідентифікацією з фундаментальними цінностями (правда, свобода, гідність), що надають смисложиттєві орієнтири та слугують невичерпним джерелом внутрішньої енергії і наполегливості для продовження боротьби. Таким чином, стійкість набуває характеру усвідомленого вибору реагувати з позицій мужності та цінностей, вимагає здатності до емоційної саморегуляції та обов'язкового дотримання дисциплінованого ритму турботи про себе і відновлення, що є критично необхідним для збереження ресурсу до досягнення остаточної перемоги та подальшого відродження нації [2].

У сучасній психологічній науці, на тлі прагнення до цілісного осмислення механізмів успішної адаптації та подолання екстремальних життєвих обставин, формується інтегративний підхід до визначення психологічної стійкості як складної особистісної якості, що забезпечує резистентність до деструктивних факторів. Хоча дослідники не мають консенсусу щодо провідного компонента (когнітивного, емоційно-вольового чи мотиваційного), перспективним є розгляд психологічної стійкості як синтезу кількох взаємопов'язаних характеристик. Зокрема, у вітчизняній традиції, концепція особистісного адаптаційного потенціалу включає нервово-психічну стійкість, адекватну самооцінку, відчуття соціальної підтримки та низький рівень конфліктності як чинники, що сприяють швидкому відновленню психічної рівноваги. Окремі науковці доповнюють це уявлення, розглядаючи психологічну стійкість як синтез якостей, що містить врівноваженість (здатність утримувати напруження), стійкість (протистояння фрустрації), стабільність (постійний рівень настрою) та опір (збереження свободи поведінки від залежностей) [1, с. 217–218]. У зарубіжній науці це поняття корелює з концепцією життєстійкості, яка є показником психічного здоров'я та інтегрує три ключові компоненти: обов'язковість (залученість у справу та відчуття цінності), контр-

оль (переконання у можливості впливати на перебіг подій та трансформувати складні ситуації) і виклик (сприйняття змін і труднощів як стимулу для безперервного особистісного росту), що у сукупності забезпечує нетравматичне переживання та успішне подолання наслідків екстремальних умов [3].

Психологічна стійкість (резильєнтність) у діяльності правоохоронних органів є фундаментальною адаптивною спроможністю, яка дозволяє працівникам ефективно функціонувати та зберігати психічне здоров'я в умовах хронічного службового стресу, високого ризику, екстремальних ситуацій та безпосередньої загрози життю, що є невід'ємними атрибутами їхньої професії. Зокрема, у «Порядку здійснення психологічного забезпечення службової діяльності в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України та Переліку психологічних протипоказань, наявність яких унеможливлює проходження військової служби за контрактом (навчання) в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України» визначено, що «психологічна стійкість – здатність особистості до урівноваженості, супротиву, змога протистояти життєвим труднощам, несприятливому тиску обставин, зберігати здоров'я і працездатність у різних випробуваннях» [4].

Психологічна стійкість виступає критичним захисним механізмом, що мінімізує ймовірність розвитку професійної деформації, синдрому емоційного вигорання та посттравматичних стресових розладів (ПТСР), забезпечуючи при цьому когнітивну ясність і емоційну саморегуляцію, необхідні для прийняття виважених та правомірних рішень в умовах обмеженого часу і невизначеності, що прямо корелює з якістю виконання службових обов'язків та рівнем суспільної безпеки. Як динамічний ресурс, резильєнтність підлягає систематичному розвитку через психологічну підготовку та підтримку, що є стратегічною запорукою професійної надійності і довголіття кадрів в системі національної безпеки.

Згідно з інтегративним підходом, успішна адаптація працівників правоохоронних органів до екстремальних умов професійної діяльності залежить від складного комплексу особистісних характеристик, що утворюють їхній психологічний адаптаційний потенціал. Фундаментальними якостями є висока нервово-психічна стійкість та емоційна компетентність, які проявляються у здатності зберігати врівноваженість і стабільність настрою під час гострих стресових впливів, мінімізуючи ризик дезорганізації поведінки та когнітивних порушень. Ці характеристики є критично важливими для ефективного та правомірного прийняття рішень в умовах високої невизначеності і безпосередньої загрози.

Другий ключовий блок характеристик охоплює когнітивно-вольовий та мотиваційний компоненти, які визначають активну позицію особистості щодо труднощів. Центральною тут є життєстійкість (Hardiness), що складається з обов'язковості (глибокої службової відданості, вмотивованої ціннісними орієнтирами), контролю (переконання у можливості впливати на хід подій та трансформувати складні ситуації на свою користь) та здатності прийняти виклик (сприйняття небезпечних завдань як стимулу для безперервного професійного розвитку). Доповнюють цей блок такі соціально-адаптаційні якості, як адекватна самооцінка, низький рівень конфліктності та спроможність використовувати відчуття соціальної підтримки як зовнішній ресурс, що у сукупності забезпечує не лише особисту резистентність до стресу, але й високу надійність працівника у колективі та його загальну професійну довговічність.

Наприклад, з огляду на необхідність інтегрального підходу до оцінки кандидатів, формальні юридичні обмеження, визначені ст. 61 Закону України «Про Національну поліцію» [5], хоча й не є безпосередньо психологічними діагностичними критеріями, опосередковано слугують індикаторами відсутності критично важливих компонентів психологічної стійкості, надійності та адаптаційного потенціалу. Зокрема, пункти про недієздатність або наявність захворювань, що перешкоджають службі, прямо вказують на непридатність через низьку нервово-психічну стійкість та відсутність необхідної контрольованості. Водночас, наявність судимості, корупційних правопорушень чи надання неправдивої інформації сигналізує про відсутність етичної обов'язковості, порушення соціально-адаптаційного потенціалу і нездатність підтримувати внутрішній контроль та стійкість до деструктивних впливів, що в сукупності є підставою для відхилення кандидата як такого, що не відповідає високим вимогам професійної надійності правоохоронця.

Система психологічного забезпечення правоохоронних органів є інтегративним комплексом заходів, стратегічно спрямованих на збереження та зміцнення професійної надійності та психічного здоров'я особового складу в умовах підвищеного оперативного ризику та службового

стресу. Ця система функціонує як багаторівневий механізм, що охоплює всі етапи професійного шляху працівника – від початкового скринінгу до відновлення після травматичних подій. Центральним завданням системи є формування високого адаптаційного потенціалу та психологічної стійкості шляхом реалізації чотирьох ключових, взаємопов'язаних компонентів:

1) психологічного відбору, що забезпечує первинну селекцію кандидатів з необхідним рівнем нервово-психічної резистентності;

2) психопрофілактичної роботи, сфокусованої на попередженні накопичення стресу та розвитку дезадаптивних реакцій, включаючи професійне вигорання та деформацію;

3) психологічної підготовки, спрямованої на цілеспрямоване навчання ефективним копінг-стратегіям і навичкам емоційної саморегуляції;

4) психологічної реабілітації, яка забезпечує невідкладну кризову інтервенцію та повне відновлення функціонального стану після участі у критичних інцидентах чи бойових діях.

Функціонування цієї системи є імперативом для забезпечення неперервності та ефективності правоохоронної діяльності, особливо в умовах воєнного часу. Психологічний відбір виступає як первинний фільтр, метою якого є ідентифікація осіб, які мають необхідну ступінь життєстійкості та низьку схильність до девіантної поведінки. Психопрофілактична робота та психологічна підготовка формують основний базис стійкості, сприяючи розвитку когнітивного контролю та емоційної компетентності як чинників, що протидіють внутрішній дезорганізації під впливом зовнішніх загроз. Водночас, психологічна реабілітація є кінцевим, але життєво необхідним етапом, що гарантує своєчасне відновлення втраченого ресурсу та мінімізацію віддалених негативних наслідків травматизації (зокрема посттравматичних стресових розладів), тим самим забезпечуючи загальну надійність та довговічність кадрового складу правоохоронних органів.

Слід зауважити, що у контексті повномасштабної воєнної агресії та значного зростання психотравмуючих факторів, критичною стратегічною ланкою в системі психологічного забезпечення правоохоронних органів стає формування та підтримання високої психологічної стійкості працівників правоохоронних органів, що є необхідним для збереження їхньої боєздатності, професійної надійності та здатності до ефективного виконання службово-бойових завдань. Це вимагає відходу від стандартних мирних протоколів і зосередження на інтенсифікації роботи системи психологічного забезпечення, яка має бути невідкладно адаптована до реалій хронічного стресу та кризових ситуацій. Таким чином, основний акцент зміщується на оперативну психопрофілактику (попередження травматизації), кризову інтервенцію (дебрифінг, дефузинг) та посилену реабілітацію, які мають реалізовуватися відповідно до відомчих інструкцій і підсилюватися спеціалізованими програмами, розробленими спільно з міжнародними партнерами, задля цільового підвищення резильєнтності особового складу правоохоронних органів до довготривалих військових викликів.

Отже, стратегічний підхід до підвищення психологічної стійкості та безпеки працівників правоохоронних органів реалізується як багаторівнева система інтервенцій – первинна профілактика, вторинне кризове реагування та реабілітація. На первинному рівні фокус зосереджено на програмах психологічної стійкості (Resilience Training), що передбачає планове впровадження тренінгів для розвитку емоційного інтелекту, навичок саморегуляції та ефективних копінг-стратегій, а також формування сприятливого психологічного клімату через культивування довіри та подолання стигматизації звернення по допомогу. На вторинному рівні застосовується стратегія кризового реагування, ключовими елементами якої є обов'язкове проведення критичної інцидентної стресової інтервенції (включно з дебрифінгом і дефузингом) після травматичних подій, а також розгортання Програм «Рівний-Рівному» (Peer Support), що створює мережу навчених колег для надання неформальної психологічної підтримки. Нарешті, третинний рівень передбачає психологічну реабілітацію та відновлення, що охоплює забезпечення доступу до спеціалізованого санаторно-курортного лікування для осіб з ознаками професійного вигорання чи посттравматичних стресових розладів (ПТСР), а також налагодження конфіденційної клінічної допомоги (індивідуальна психотерапія та психіатрична допомога) для запобігання професійній дезадаптації працівників правоохоронних органів.

Наприклад, у відповідь на системні психосоціальні наслідки повномасштабної воєнної агресії та зростання потреби у фаховій підтримці серед ветеранів, захисників, постраждалих цивільних осіб та внутрішньо переміщених громадян, Фондом міжнародної солідарності (Республіка Польща) ініційовано та реалізовано програмний комплекс «Психосоціальна підтримка в Україні» (PRO_MentalHealth). У 2023 році було успішно

апробовано та валідизовано інтегровану модель надання психосоціальних послуг, що нині масштабується на 4 області (Рівненську, Житомирську, Одеську та Дніпропетровську області) за фінансового сприяння Програми польської співпраці та міжнародних партнерів, зокрема Європейської Комісії та Державного департаменту США, базується на ключових принципах стійкості функціонування інституцій, широкому спектрі послуг (включно з психологічною допомогою, соціальним консультуванням та фізкультурно-спортивною реабілітацією), максимальній доступності послуг на місцевому рівні (зокрема через мобільні бригади), високій якості сервісу та створенні екосистеми взаємодії між регіональними інституціями, що забезпечує цілісність і сталість комплексної підтримки цільових груп [6]. Також, з метою подолання дефіциту гендерно чутливої психосоціальної підтримки для ветеранів, внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих груп, Федеральне міністерство економічного співробітництва та розвитку Німеччини, через проєкт, що реалізується з жовтня 2023 р. у партнерстві з Міністерством у справах ветеранів України, зосередило зусилля на адаптації програм психічного здоров'я та психосоціальної підтримки (MHPSS). Основний підхід полягає у підвищенні фахової компетентності соціальних працівників та психологів шляхом розробки та інтеграції спеціалізованих навчальних модулів щодо подолання травм війни у партнерські університетські програми (за підтримки Національного університету «Києво-Могилянська академія») [7].

Висновки. Дослідження демонструє, що психологічна стійкість працівників правоохоронних органів становить центральний елемент їхньої професійної надійності та визначає здатність ефективно діяти в умовах небезпеки, емоційного виснаження та тривалого службового напруження. Психологічна стійкість як багатовимірна якість, у якій поєднано внутрішні ресурси, соціальну підтримку, ціннісні орієнтири та готовність до конструктивного подолання труднощів. Саме ця інтегративність забезпечує можливість зберігати внутрішню рівновагу, контроль над поведінкою і здатність приймати виважені рішення за умов невизначеності. Проведений аналіз свідчить, що високий адаптаційний потенціал правоохоронця формується через поєднання емоційної врівноваженості, когнітивної гнучкості, внутрішньої мотивації та вміння сприймати складні ситуації як простір для професійного зростання. Важливу роль відіграють соціальні зв'язки, етичні цінності та відчуття відповідальності, які підтримують внутрішню стабільність і знижують ризик емоційного виснаження. Водночас нормативно визначені обмеження щодо прийняття на службу демонструють тісний зв'язок між правовими критеріями та психологічними характеристиками, потрібними для виконання завдань у сфері правоохоронної діяльності.

Ефективна система психологічного забезпечення правоохоронних органів має функціонувати як послідовна структура, яка охоплює відбір, профілактичні заходи, цілеспрямовану підготовку та відновлення після дії травматичних факторів. Такий підхід дозволяє не лише стабілізувати психічний стан працівників, а й зберігати стійкість кадрового потенціалу в умовах посилених викликів, характерних для воєнного часу. Комплексність інтервенцій робить можливим запобігання професійній дезадаптації та забезпечує захист від віддалених негативних наслідків психотравм. Розгляд державних і міжнародних програм демонструє, що підтримка психологічної безпеки потребує широкої інституційної взаємодії, сучасних методів допомоги та доступності сервісів для різних категорій осіб, включно з правоохоронцями. Представлені моделі психосоціальної підтримки підтверджують доцільність інтегрованого підходу, спрямованого на розвиток резильєнтності, покращення фахової підготовки та підсилення механізмів відновлення.

Таким чином, результати дослідження свідчать про необхідність системного, довгострокового та гнучкого підходу до зміцнення психологічної стійкості правоохоронців, що дозволяє не лише зберігати їхнє психічне здоров'я, а й забезпечувати безперервність виконання службових завдань у кризових умовах. Психологічна стійкість постає стратегічним ресурсом державної безпеки, а її розвиток потребує комплексних міжвідомчих програм, адаптованих до реалій сучасних загроз.

Список літератури:

1. Кравцов Д. Р. Психологічна стійкість спеціаліста екстремального профілю. Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України. Харків, 2020. С. 217–219. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/27_03_2020/pdf/66.pdf (дата звернення: 17.10.2025)

2. Романчук О. Психологічна стійкість в умовах війни: індивідуальний та національний вимір. URL: https://i-cbt.org.ua/resilience_ukraine/ (дата звернення: 17.10.2025)

3. Maddi S. R., Khoshaba D. M. Hardiness and Mental Health. *Journal of Personality Assessment.* 1994. Vol. 63, No. 2. Pp. 265–274.

4. Про затвердження Порядку здійснення психологічного забезпечення службової діяльності в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України та Переліку психологічних протипоказань, наявність яких унеможливлює проходження військової служби за контрактом (навчання) в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України: Наказ Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 02.11.2016 р. № 683. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z1533-16 (дата звернення: 17.10.2025)

5. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n622 (дата звернення: 17.10.2025)

6. Програма «Психосоціальна підтримка в Україні» PRO_MentalHealth. Фонд міжнародної солідарності. URL: https://solidarityfund.org.ua/spivpraczya-z-rozvytku/psyhologichna-pidtrymka/proyekt-psyhosoczialna-pidtrymka-v-ukrayini-pro_mentalhealth/ (дата звернення: 17.10.2025)

7. Надання психологічної підтримки ветеранам, членам їх родин та вразливим групам населення в Україні. MHPSS for vulnerable groups in Ukraine. URL: https://www.giz.de/de/projects/nadannya-psikhologichnoi-pidtrimki-veteranam-chlenam-ikh-rodin-ta-vrazlivim-grupam (дата звернення: 17.10.2025)

Tsurkan-Sayfulina Yu. V., Shyndelyar D. M. PSYCHOLOGICAL RESISTANCE AS AN ELEMENT OF PERSONAL SAFETY OF LAW ENFORCEMENT BODIES EMPLOYEES

The article analyzes the psychological stability of law enforcement officers as a key element of their personal safety and professional reliability. A comprehensive study of theoretical approaches to understanding resilience was carried out, a generalization of modern scientific concepts explaining its structure, functions and adaptive role in overcoming extreme conditions of service activity was carried out. The relationship between the internal resources of the individual, value orientations, emotional self-regulation and the ability to respond constructively to stressful factors is determined. It is substantiated that psychological resilience is a multidimensional characteristic that encompasses emotional-volitional balance, cognitive flexibility, motivational attitudes, the ability to maintain behavioral control, and adaptive coping strategies.

Within the framework of the study, the main components of the system of psychological support of law enforcement agencies were characterized, including psychological selection, preventive measures, special training and rehabilitation after exposure to traumatic factors. The role of internal and external support, social ties, team interaction and institutional mechanisms in the formation of employee resilience in the face of increasing professional risks is analyzed.It was determined that a systematic combination of preventive, educational, and restorative measures creates a holistic environment aimed at preventing professional maladjustment, reducing the likelihood of emotional exhaustion, and maintaining stable psychophysical performance in conditions of increased workload.

A generalization of the practices of institutional and international psychosocial support aimed at increasing the resilience of personnel was carried out, as well as the prospects for the application of complex models of assistance focused on strengthening personal resources and the development of self-regulation skills were considered. It is emphasized that the psychological stability of law enforcement officers is a strategic factor in ensuring their professional efficiency, reliability and ability to act in conditions of uncertainty, and its development requires an integrated interagency approach and constant improvement of the psychological support system.

Key words: *psychological stability, resilience, personal safety, law enforcement agencies, adaptation potential, professional stress, psychological support.*

Дата першого надходження статті до видання: 03.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.65/.68:004.9(477+4+73)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/05

Добрянська Н. В.
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКУВАННЯ ЦИФРОВИХ АКТИВІВ: ДОСВІД США, ДЕРЖАВ ЄС ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті висвітлено актуальні проблеми правового регулювання спадкування цифрових активів у правовому полі деяких зарубіжних держав, зокрема Сполучених Штатів Америки, Федеративної Республіки Німеччина, Республіки Естонія та Французької Республіки. Автором визначено сутність та ознаки цифрових активів як об'єкта цивільних прав, зокрема криптовалют, токенів, електронних гаманців, акаунтів у соціальних мережах, а також електронних архівів, що дедалі частіше стають предметом спадкових відносин. Доведено, що відсутність уніфікованого підходу до визначення правового статусу цифрових активів ускладнює їх включення до складу спадщини та реалізацію спадкових прав. Аргументовано, що досвід Сполучених Штатів Америки та держав Європейського Союзу може слугувати орієнтиром для формування національної моделі регулювання у цій сфері.

У роботі проаналізовано практику окремих штатів Америки, де прийнято акти, що регулюють доступ спадкоємців до цифрових ресурсів, а також підходи держав Європейського Союзу, які орієнтуються на захист прав користувачів та забезпечення конфіденційності даних. Показано, що в обох правових системах активно формується тенденція до встановлення спеціальних процедур доступу спадкоємців до цифрових об'єктів, що дозволяє уникати колізій між правом власності та правом на приватність.

На підставі проведеного дослідження зроблено висновок, що українське законодавство потребує системного оновлення у сфері спадкового права з урахуванням появи нових видів майна. Пропонується закріплення у Цивільному кодексі України поняття «цифрові активи» як окремого об'єкта цивільних прав, а також розробка спеціальних норм щодо спадкування криптовалют та електронних акаунтів. Аргументовано, що імплементація кращих практик Сполучених Штатів Америки та країн Європейського Союзу сприятиме захисту прав спадкоємців, правовій визначеності та розвитку цифрової економіки в Україні.

Ключові слова: *спадкове право, спадкування, цифрові активи, криптовалюти, зарубіжний досвід.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрової економіки та зростання ролі інформаційних технологій у повсякденному житті зумовлюють появу нових об'єктів цивільних прав, серед яких важливе місце займають цифрові активи. Криптовалюти, токени, електронні гаманці, акаунти в соціальних мережах та інші цифрові активи дедалі частіше виступають об'єктом майнових відносин, у тому числі спадкових правовідносин. Однак традиційні підходи спадкового права, сформовані в умовах матеріального обігу речей, не враховують особливостей правового статусу таких активів, що породжує значну кількість колізій і прогалин у законодавстві.

Актуальність проблеми полягає у відсутності чіткої регламентації порядку спадкування цифрових активів в Україні. На практиці це ускладнює реалізацію спадкових прав, обмежує можливості спадкоємців отримати доступ до майна померлого та створює передумови для порушення прав на приватність. Водночас у США та країнах Європейського Союзу (ЄС) вже виробляються підходи до врегулювання цього питання, зокрема у деяких державах прийнято спеціальні акти, що визнача-

© Добрянська Н. В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

ють порядок доступу спадкоємців до цифрових ресурсів, в інших країнах, хоча і діють універсальні норми у спадковій сфері, проте у них враховано необхідність досягнення балансу між правом власності та захистом персональних даних.

Таким чином, вивчення зарубіжного досвіду та вироблення пропозицій щодо його адаптації в українському правопорядку є необхідним завданням сучасної юридичної науки. Розробка відповідних теоретичних і практичних засад сприятиме вдосконаленню спадкового права, підвищенню правової визначеності та захисту інтересів учасників спадкових відносин в умовах цифровізації суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науковій літературі особливостям правового регулювання спадкування цифрових активів присвячено роботи таких вчених як Т. І. Бровченко, В. С. Личко, Р. І. Самсін, В. О. Токарева та ін. Предметом наукових досліджень цих та деяких інших науковців, як правило, виступають правовідносини, що виникають під час цивільного обігу цифрових активів, а також законодавство, що регулює такі правовідносини. Водночас, у сучасній науці права недостатньо наукових робіт, присвячених дослідженню зарубіжного досвіду у сфері регулювання особливостей спадкування цифрових активів та можливостей його використання для удосконалення законодавства України.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування особливостей правового регулювання спадкування цифрових активів у США та державах ЄС, а також визначення можливостей застосування їхнього досвіду в українському законодавстві та вироблення пропозицій щодо вдосконалення національної моделі спадкового права з урахуванням специфіки юридичних властивостей цифрових активів. Реалізація указаної мети потребувала виконання таких завдань: 1) визначити правову природу та специфіку цифрових активів як об'єкта цивільних прав і предмета спадкування за законодавством деяких зарубіжних держав; 2) проаналізувати правове регулювання спадкування цифрових активів у США та країнах ЄС з виокремленням позитивних та проблемних аспектів у цій сфері; 3) обґрунтувати перспективні напрями вдосконалення національного законодавства з урахуванням зарубіжного досвіду та сучасних викликів цифрової економіки.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи правове регулювання особливостей спадкування цифрових активів у США та окремих країнах ЄС, необхідно погодитися з думкою деяких дослідників про те, що оформлення цифрової спадщини пов'язане з декількома питаннями: виявлення цифрових активів (тобто встановлення наявності та правового статусу цифрових активів що належать спадкодавцю); визначення складу цифрової спадщини; отримання доступу до цифрових активів; збереження цифрової інформації [1, с. 162].

Зокрема, з огляду на специфічні властивості цифрових активів, що виражаються у їхній нематеріальній природі, найбільш проблемним питанням у процесі уведення таких активів у цивільних обіг є встановлення наявності цифрових активів, які належать спадкодавцю. Це можуть бути як фінансові інструменти (криптовалюти, токени, електронні гаманці), так і нематеріальні ресурси (акаунти в соціальних мережах, онлайн-бібліотеки, хмарні архіви). Особливість полягає в тому, що такі активи часто не мають фізичного носія, можуть бути розміщені у зарубіжних юрисдикціях і не відображатися у традиційній фінансовій чи майновій звітності спадкодавця. Без спеціальних інструкцій або «цифрового заповіту» спадкоємці ризикують взагалі не дізнатися про їх існування.

Окрім того, навіть після отримання доступу важливим є питання збереження інформації у її первісному вигляді. Йдеться як про фінансову безпеку (щоб спадкоємці не втратили доступ до криптовалют), так і про етичний аспект – збереження пам'яті у вигляді фото, відео чи особистих листувань. В окремих випадках спадкоємці можуть бути зацікавлені лише у закритті акаунта, щоб уникнути його несанкціонованого використання. Тому необхідно врегулювати не лише порядок передачі прав, але й процедури архівації та захисту цифрових даних.

Тобто оформлення цифрової спадщини – це багаторівневий процес, який охоплює виявлення активів, юридичне визначення їхнього статусу, отримання законного доступу та збереження інформації. Без комплексного врегулювання цих етапів існує ризик втрати цифрових активів та порушення прав спадкоємців.

У зв'язку з цим, у різних державах вироблено певні правові механізми для урегулювання питання успадкування цифрових активів.

Так, у США відсутній єдиний федеральний закон, який би комплексно врегульовував питання спадкування цифрових активів. Водночас, важливе значення мають акти, ухвалені на рівні штатів. Зокрема, RUFADAA (Revised Uniform Fiduciary Access to Digital Assets Act, 2015) – уніфікований закон про доступ довірчих осіб до циф-

рових активів у редакції 2015 року, який було прийнято більшістю штатів [2]. Окрім того, необхідно звернути увагу на UFADAA (Uniform Fiduciary Access to Digital Assets Act, 2014) – попередня редакція, яка була менш гнучкою і викликала значний опір з боку IT-компаній [3].

Загалом, на підставі аналізу законодавчого підходу різних штатів США до регулювання правового статусу віртуальних активів та особливостей їхнього цивільного обігу, Р. І. Самсін робить висновок про наявність кількох моделей регулювання: 1) у деяких штатах інтегровано категорію віртуальних активів у законодавство та доповнено його спеціальними актами чи офіційними керівництвами регуляторів щодо практичного застосування відповідних норм; 2) в іншій категорії штатів визначення криптовалют у законах відсутнє, однак регулятори розробили офіційні роз'яснення та методичні документи для врегулювання відповідних правовідносин; 3) деякі штати формально визнали віртуальні активи на рівні законодавства, проте додаткових інструкцій чи рекомендацій від регуляторних органів не оприлюднили. І, нарешті, певна група штатів взагалі не має ні законодавчого закріплення, ні офіційних роз'яснень щодо правового статусу віртуальних активів [4, с. 188].

Окремі закони штатів (наприклад, Нью-Йорк [5], Каліфорнія [6], Делавер [7]) деталізують порядок доступу спадкоємців до акаунтів, електронної пошти, соціальних мереж, криптовалютних гаманців тощо. У цих актах також містяться положення про права фідуціарів на доступ до цифрових активів та обмеження (наприклад, що не вимагає вимоги розкривати паролі чи розшифровувати захищені пристрої без відповідної юридичної підстави). При цьому, особливостями спадкування цифрових активів у деяких штатах є: диференціація видів активів, що умовно поділяють на: фінансові цифрові активи (криптовалюти, токени, електронні гаманці); персональні нематеріальні активи (акаунти у Facebook, Google, Apple ID, хмарні сховища); пріоритет волі користувача, зокрема, якщо за життя особа визначила у сервісі (наприклад, Google Inactive Account Manager, Facebook Legacy Contact) порядок доступу до акаунтів після смерті, то ці дані мають перевагу над заповітом чи рішенням суду; обмежений доступ спадкоємців – навіть за наявності рішення суду спадкоємці часто отримують лише обмежений доступ (наприклад, можливість закрити акаунт, але не читати приватні повідомлення).

З огляду на вищезазначене, у США можуть виникати колізії між правом власності та правом на приватність (наприклад, це стосується права спадкоємців читати листування або повідомлення в соцмережах). Так само можуть виникати технічні бар'єри, адже багато акаунтів захищені двофакторною автентифікацією, шифруванням чи контрактними умовами провайдерів. До практичних труднощів у цій сфері також можна віднести відсутність єдності у підходах компаній. Google, Facebook, Apple та криптобіржі мають різні політики щодо доступу спадкоємців.

Що стосується правового регулювання спадкування цифрових активів у державах – членах ЄС, то певні особливості можна виділити у таких державах, як Німеччина, Франція та Естонія.

Зокрема, у Німеччині найбільш вагому роль відіграють рішення Федерального суду Німеччини (BGH), зокрема рішення від 12 липня 2018 року (Az. III ZR 183/17) у справі про спадкування акаунту у Facebook. Суд визнав, що цифрові акаунти є спадковим майном і переходять до спадкоємців на загальних підставах, як і матеріальні речі чи інші майнові права [8].

З огляду на прецедентну судову практику в Німеччині, особливістю спадкування цифрових активів є те, що спадкоємці мають повний доступ до акаунтів і цифрових даних померлого, включно з повідомленнями, оскільки вони становлять частину майнової маси. Водночас, це може обумовити виникнення проблеми щодо досягнення балансу між правом на приватність переписки померлого та правами спадкоємців (вирішується на користь спадкоємців).

Деякі науковці на підставі вивчення судової практики Німеччини доходять висновку про застування у цій державі принципів універсального спадкового правонаступництва, коли права та обов'язки які слідують із користувацької угоди переходять у повному обсязі до спадкоємців які вступають у правовідносини із провайдером в якості сторони договору, отримуючи доступ до всього вмісту акаунту, який має як майнову так і особисту не майнову цінність [9, с. 44].

У До того ж у науковій літературі звертається увага, що сторінка успадковується за порядком універсального правонаступництва, включаючи права та обов'язки, що випливають із угоди спадкоємця та користувача соціальної мережі. Тобто заповідач може вказати у заповіті, чи бажає він, щоб його спадкоємці мали доступ до інформації з акаунтів у соціальних мережах після його смерті [10, с. 152].

У Франції нормативною основою регулювання спадкування цифрових активів є Закон «Про

цифрову Республіку» (Loi pour une République numérique, 2016) та Цивільний кодекс Франції. При цьому, особливістю правового регулювання у цій сфері є те, що кожна особа має право за життя визначити інструкції щодо «цифрової спадщини», тобто, що буде з акаунтами, електронною поштою, хмарними даними після смерті. Такі інструкції можуть бути загальними (поширюватися на всі сервіси) або спеціальними (наприклад, лише для Facebook чи Gmail) [11]. У разі відсутності інструкцій, спадкоємці мають право звернутися до провайдерів з вимогою надати доступ або закрити акаунт. Водночас, це може обумовити виникнення проблеми у вигляді того, що провайдери не завжди готові швидко виконувати такі запити через міжнародні стандарти захисту даних (зокрема, Конвенція GDPR).

Однією з держав ЄС, яка має найбільш розвинуте законодавство у сфері регулювання цифрових активів і, відповідно, правовідносин щодо їх успадкування, є Естонія. У цій державі діє Закон про спадкування (Pärimisseadus), Закон про інформаційне суспільство, а також електронні системи державного управління. В Естонії достатньо розвинута концепція «електронної держави», тому цифрові активи (електронні акаунти, державні послуги, електронні підписи) інтегровані в офіційний спадковий процес. Спадкоємці можуть отримати доступ через систему e-Estonia [12].

Спадкування криптовалют та електронних гаманців у законодавстві Естонії розглядаються як майнові права, що підлягають спадкуванню нарівні з іншим майном. Між тим, на практиці іноді виникають проблеми щодо складності доведення факту володіння криптовалютами без ключів доступу; технічна сторона тут важливіша за правову [13].

Таким чином, як показує проведений аналіз особливостей правового регулювання спадкування цифрових активів у деяких державах ЄС, в одних країна (наприклад, у Німеччині) головну роль відіграє судова практика, яка прирівняла цифрові активи до звичайного спадкового майна, в інших (зокрема, у Франції) – діє спеціальний закон, що дає громадянам право визначати «цифровий заповіт». При цьому особливістю правового регулювання в Естонії є те, що у цій державі спадкування цифрових активів інтегроване у систему електронного урядування, що робить процес максимально формалізованим і технологічно простим.

На підставі проведеного науково-правового аналізу зарубіжного досвіду у сфері правового регулювання спадкування цифрових активів можна запропонувати такі способи вдосконалення українського законодавства:

1) визначення правового статусу цифрових активів, зокрема шляхом введення до Цивільного кодексу України (ЦК України) поняття «цифрові активи» як окремого об'єкта цивільних прав. Крім того, доцільно легітимізувати таку класифікацію цифрових активів: майнові (криптовалюти, токени, електронні гаманці, цифрові цінні папери); немайнові (електронні акаунти, соціальні профілі, хмарні архіви, цифрові бібліотеки тощо), а також закріпити, що цифрові активи включаються до складу спадкової маси нарівні з іншими видами майна;

2) установлення механізмів доступу спадкоємців до цифрових активів: надати спадкоємцям право на доступ до цифрових акаунтів та майна спадкодавця через нотаріальну процедуру, визначивши законодавчо ступінь такого доступу: повний (для фінансових активів); обмежений (наприклад, право на закриття акаунта без доступу до приватних повідомлень). Передбачити можливість спадкоємців звертатися до провайдерів (Google, Facebook, криптобіржі тощо) на підставі свідоцтва про право на спадщину;

3) запровадження інституту «цифрового заповіту» за прикладом практики Франції, передбачивши у законодавстві можливість складати цифрові інструкції – визначення долі акаунтів, цифрових сховищ та активів після смерті. Передбачити, що такі інструкції можуть зберігатися: у нотаріальній системі (як додаток до заповіту); у вигляді окремих налаштувань у сервісах (Google Inactive Account Manager, Facebook Legacy Contact);

4) інтеграція з електронним урядуванням на підставі використання досвіду Естонії шляхом запровадження даних про цифрові активи у систему Дія або в електронний реєстр спадкових справ; створення захищеного механізму, за допомогою якого спадкодавець міг би за життя внести відомості про свої цифрові активи до нотаріального реєстру (із зазначенням доступу для спадкоємців);

5) забезпечення балансу між правом власності та приватністю. Зокрема, урахувавши досвід Німеччини, передбачити, що спадкоємці отримують доступ до акаунтів, але повинні дотримуватись принципів захисту приватності та конфіденційності. У ЦК України варто передбачити норму, що спадкоємці не можуть зловживати отриманим доступом (наприклад, оприлюднювати приватне листування);

6) регулювання криптовалют та токенів, включивши вказані активи до об'єктів спадкування з визначенням механізму їх оцінки, а також установити спеціальну процедуру доступу спадкоємців до персональних ключів (private keys) або електронних гаманців; передбачити обов'язок спадкодавця за життя визначати порядок доступу до криптовалют (аналог «цифрового заповіту»).

Висновки. Отже, на підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що вдосконалення національного законодавства у сфері регулювання особливостей спадкування цифрових активів є необхідною умовою забезпечення правової визначеності, захисту інтересів спадкоємців та розвитку цифрової економіки.

У США основну роль у врегулюванні цих відносин відіграє RUFADAA, який забезпечує доступ спадкоємців до цифрових акаунтів із дотриманням балансу між правом власності та правом на приватність. Натомість, у державах ЄС існують різні моделі правового регулювання у цій сфері, зокрема у Німеччині прецедентна практика прирівнює цифрові акаунти до звичайного спадкового майна, а у Франції – передбачається можливість створення «цифрового заповіту». Водночас, естонський досвід інтегрує спадкування цифрових активів у систему електронного урядування.

На підставі аналізу зарубіжного досвіду у цій сфері, розроблено пропозиції щодо напрямів удосконалення національного законодавства, зокрема найбільш доцільним видається застосування комплексного підходу, який поєднає кращі елементи зарубіжних моделей, а саме: закріплення у ЦК України поняття «цифрові активи»; впровадження інституту «цифрового заповіту»; визначення процедур доступу спадкоємців до фінансових і немайнових цифрових активів; інтеграція цих механізмів у національні електронні сервіси (зокрема, систему «Дія»).

Список літератури:

1. Шаповал К. О., Наконечна Д. О. Спадкування цифрових активів: особливості регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 24. С. 160–165.
2. Texas Revised Uniform Fiduciary Access to Digital Assets Act (RUFADAA), Estates Code Chapter 2001. URL: https://statutes.capitol.texas.gov/GetStatute.aspx?Code=ES&Value=2001.
3. Revised Uniform Fiduciary Access to Digital Assets Act (RUFADAA), Uniform Law Commission 2015. URL: https://digitalcommons.tourolaw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2742&context=lawreview.
4. Самсін Р. І. Правова інституалізація віртуальних активів у Сполучених Штатах Америки. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2021. № 2(72). С. 185–190.
5. Estates, Powers and Trusts Law § 13-A «Administration of Digital Assets». URL: https://law.justia.com/codes/new-york/ept/article-13-a/part-4/13-a-4-1/.
6. California Senate Bill 1458 (2024), Chapter 799, Statutes of 2024. URL: https://legiscan.com/CA/text/SB1458/id/3023078.
7. Delaware Code Title 12 – Decedents' Estates and Fiduciary Relations, Chapter 50. Fiduciary Access to Digital Assets and Digital Accounts. URL: https://law.justia.com/codes/delaware/title-12/chapter-50/.
8. Bundesgerichtshof (ВГН), рішення від 12 липня 2018 року – III ZR 183/17 (Німеччина). «Facebook must grant heirs full access to a deceased user's account». URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ab7f8ed2-d869-11e9-9c4e-01aa75ed71a1/language-en.
9. Токарева В. О., Личко В. С. Спадкування об'єктів в мережі інтернет: досвід західних держав. *Часопис цивілістики*. 2024. Вип. 53. С. 41–46.
10. Дворнікова П. А., Бровченко Т. І. Сучасний стан правового регулювання успадкування акаунтів у соціальних мережах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 151–153.
11. Loi n 2016-1321 du 7 octobre 2016, «Loi pour une République numérique». URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/16380.
12. Mikk, Tiina; Sein, Karin. Digital Inheritance: Heirs' Right to Claim Access to Online Accounts under Estonian Law. Juridica International, Vol. 27, 2018, p. 117–128.
13. Law of Succession Act – Riigi Teataja. URL: https://www.riigiteataja.ee/en/eli/520032025009/consolide.

Dobrianska N. V. LEGAL REGULATION OF INHERITANCE OF DIGITAL ASSETS: EXPERIENCE OF THE USA, EU STATES AND PROSPECTS FOR UKRAINE

The article highlights the current problems of legal regulation of inheritance of digital assets in the legal field of some foreign states, in particular the United States of America, the Federal Republic of Germany, the Republic of Estonia and the French Republic. The author defines the essence and features of digital assets as an object of civil rights, in particular cryptocurrencies, tokens, electronic wallets, social media accounts, as well

as electronic archives, which are increasingly becoming the subject of inheritance relations. It is proved that the lack of a unified approach to determining the legal status of digital assets complicates their inclusion in the inheritance and the implementation of inheritance rights. It is argued that the experience of the United States of America and the countries of the European Union can serve as a guideline for the formation of a national model of regulation in this area. The paper analyzes the practice of individual states of America, which have adopted acts regulating the access of heirs to digital resources, as well as the approaches of the countries of the European Union, which are focused on protecting user rights and ensuring data confidentiality. It is shown that in both legal systems there is an active tendency to establish special procedures for heirs' access to digital objects, which allows avoiding conflicts between property rights and the right to privacy.

Based on the research conducted, it is concluded that Ukrainian legislation requires a systematic update in the field of inheritance law, taking into account the emergence of new types of property. It is proposed to consolidate the concept of «digital assets» as a separate object of civil rights in the Civil Code of Ukraine, as well as to develop special norms regarding the inheritance of cryptocurrencies and electronic accounts. It is argued that the implementation of best practices of the United States of America and the European Union countries will contribute to the protection of heirs' rights, legal certainty and the development of the digital economy in Ukraine.

Key words: *inheritance law, inheritance, digital assets, cryptocurrencies, foreign experience.*

Дата першого надходження статті до видання: 05.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 347.91
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/06

Котвяковський Ю. О.
Сумський національний аграрний університет

Бойко В. Б.
Сумський національний аграрний університет

ЗЕМЕЛЬНА ДІЛЯНКА ЯК ОСОБЛИВИЙ АКТИВ У СПАДКОВОМУ ПРАВІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Спадкове право, як підгалузь цивільного права, та, відповідно, і частина права приватного, являє собою сукупність правових норм, які регулюють відносини посмертного переходу прав та обов'язків від фізичної особи, яка померла, до її спадкоємців. Якщо вести мову спадкування за заповітом, то останній є письмовим розпорядженням на користь спадкоємців. За його відсутності, майно спадкодавця також не залишається безхазяйним, оскільки законодавець заздалегідь передбачив механізм залучення до спадкування спадкоємців за законом.

Авторами досліджено генезис спадкового права. Зокрема вказується, що тривалий час європейські середньовічні держави, спираючись на патріархальні традиції, надавали переважне право на спадкування лише особам чоловічої статі.

Подальша демократизація суспільства, просвітницькі ідеї здійснили влив на законодавчі традиції європейських держав у XVII–XVIII століттях, де підходи до рівності спадкових прав чоловіків і жінок поступово закріплювалися у законодавстві.

В той же час, початок XX ст. ознаменувався нехтуванням з боку комуністичних режимів природним правом людини на посмертне розпорядження своїм майном на користь своїх спадкоємців. СРСР, як комуністична держава, відібрала у людей майно, землю та засоби виробництва, залишивши їх у бідності. Безумовно, в Україні це викликало чисельні «земельні бунти». Ускладнювалось і спадкування, зокрема спадщина відкривалась після смерті останнього члена колгоспного двору. І навіть у такому випадку земельні ділянки не успадковувались, а лише переходили в користування з дозволу органів місцевої влади. Право власності на земельну ділянку колгоспники набули вже після проголошення незалежності України внаслідок розпаювання земель сільськогосподарського призначення, приватизації присадибних земельних ділянок. Це, своєю чергою, давало можливість успадковувати землю, а всі спори, що виникали між спадкоємцями щодо до земельних ділянок, вирішувалися у судах загальної юрисдикції.

Ключові слова: *суди загальної юрисдикції, спадкування земельних ділянок, земельні спори, спадкові правовідносини, спадкові права, земельні правовідносини, спадкодавець, спадкоємець, історія спадкового права.*

Постановка проблеми. Історія розвитку від звичаєвого права до сучасного законодавчого регулювання свідчить, що спадкове право є одним із найконсервативніших механізмів, які існували в певний час у кожній державі. При цьому, спадкування має свій універсальний механізм, який поділяється на спадкування за заповітом та законом. Особливістю такого механізму є диспозитивна спрямованість волі спадкодавця та диспозитивна воля спадкоємців. Разом з тим, історія засвідчує, що держава в той чи інший момент коригувала природну волю суб'єктів спадкового права, що не відповідало його життєвій природі та демократичним спрямуванням розвитку як держав Європи, так і України зокрема. Саме цим доволі складним історичним реаліям в частині спадкування як рухомого, так і нерухомого майна і присвячена дана робота.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не дивлячись на те, що питанням спадкового права і приділялася увага низкою науковців, все ж історичному його розвитку на рівні різних держав в умовах різних історичних епох робіт наукового спрямування доволі мало.

Орієнтирами наукових досліджень в цьому доволі складному питанні є роботи І.Й. Бойка, О.В. Дзери, Ю.О. Заіки, Н.С. Кузнєцової, О.Є. Кухарєва, М.В. Парасюк, Р.О. Стефанчука, К.Л. Тка-

© Котвяковський Ю. О., Бойко В. Б., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

ченка, Є.І. Фурси, С.Я. Фурси, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, М.М. Ясинка. З огляду на це є необхідність у більш розширеному підході до дослідження спадкового права в історичному його розрізі, з розумінням тих закономірностей, по яких розвивалося одне з найконсервативніших галузей права всіх часів.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей розвитку спадкового права та механізму спадкування, в тому числі і земельних ділянок в різні історичні епохи, в різних державних утвореннях, зокрема і в Україні.

Виклад основного матеріалу. Особливість інституту спадкування як рухомого, так і нерухомого майна, яке належало спадкодавцю на праві приватної власності, полягало у «переході» після його смерті майна до його спадкоємців або за законом, або ж за заповітом. Таке розуміння правової суті спадкового права мало місце не завжди. Спадкування, як природний звичай, сягає глибинних часів родово-племінної епохи, коли одяг померлого, його індивідуальні речі: гребінь, кам'яна сокира чи ніж переходили в користування членів роду, не будучи обумовленим волевиявленням померлого. Цей природний феномен, яким є спадкування майна померлого, було сприйнято і розвинуто на законодавчому рівні ще за часів Стародавнього Риму, коли родові звичаї, в тому числі і у сфері спадкування майна померлого, в обсяг якого починають входити і земельні ділянки, було кодифіковано в Законах XII таблиць. Таким чином, вже на той час відбулася кардинальна зміна переходу спадкування від природного, звичаєво-родового його механізму до персоніфікованого спадкування, яке, з одного боку, вже було обумовлено законодавством, а з іншого – мала місце вольова ознака, відповідно до якої власник майна ще за життя міг розпоряджатись своїм майном на випадок своєї смерті, визначаючи в такий спосіб своїх спадкоємців.

Так, пункт 3 п'ятої таблиці Законів XII таблиць визначав: «Якщо хтось розпорядився на випадок своєї смерті відносно свого домашнього майна… хай так і буде непорушним». «Якщо ж хто-небудь помре... не залишивши розпорядження про спадщину, то хай його господарство візьме собі найближчий агнат» (п. 4 табл. 5 Законів XII таблиць). При цьому, «борги померлого розподіляються безпосередньо між його спадкоємцями відповідно до отриманих ними часток спадщини» (п. 9 табл. 5 Законів XII таблиць) [1, с. 153].

Отже, до поняття спадкового майна входила не просто матеріалізована фізична суть майна, до якого належали і земельні ділянки, а й вся сукупність прав і обов'язків, які належали померлому, що є важливим з точки зору становлення інституту спадкування, який мав місце на тому рівні суспільних відносин рабовласницької епохи. Таким чином, заповіт і заповідальні розпорядження завжди спрямовувались у сферу кровного споріднення, яке існувало між заповідачем і спадкоємцями. Разом з цим, поступово набуває свого розвитку і інша форма спадкування – спадкування за законом. Постійні військові походи римських легіонів ускладнювали можливість воїнам завчасно складати свої заповідальні розпорядження. В той же час, ані в Законах XII таблиць, ані пізніше в Кодексі Юстиніана (527–565 рр.) не допускалося «одночасне спадкування і за заповітом, і за законом: «nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest» (не може бути спадкування однієї і ті ї ж частини майна померлого і за законом, і за заповітом)» [2, с. 373].

У той же час, за Кодексом Юстиніана (з другої по восьму книга), мова йде про приватне право, в тому числі і у сфері спадкування. Особливість цього Кодексу полягає в тому, що Юстиніан поділив всіх родичів померлого на п'ять класів (черг), які різнилися між собою за ступенем споріднення, а відтак вони почергово призивались до спадкування, але за умови, що спадкодавець не складав заповіту або склав заповіт, але особа, на користь якої було складено заповіт, померла. Такий механізм спадкування був сприйнятий і мав місце у Середньовічній Європі. Так, за Саксонським Зерцалом (німецьке феодальне право XIII ст.) «якщо чоловік помирає бездітним, то його спадщину отримує його батько. Якщо у нього немає батька, то спадщину отримує мати. Спадкоємцями після батька і матері, сестри чи брата спадщину отримує син, а не донька. Вона може отримати спадщину лише тоді, коли немає сина. Якщо спадщина переходить до більш далеких родичів, ніж сестри та брати, то спадкоємцями є особи, які знаходяться у близькому спорідненні, отримуючи рівні частини незалежно від того, це чоловік чи жінка» (ст. 17 Саксонського Зерцала) [3, с. 241]. Не дивлячись на те, що система спадкування і передбачала кровну поступовість призову до спадкування, але все ж законодавець надавав перевагу у спадкуванні чоловікам. Таке правило майорату було запроваджено з тим, щоб спадкове майно було сконцентровано в межах чоловічої лінії, оскільки жінка, успадкувавши майно, може в подальшому вступити до шлюбу, а відтак її майно переходило

в управління іншій сім'ї, що вважалося на той час неприйнятним.

Правило майорату було передбачено і Статутом князівства Литовського 1529 р., за яким «якщо було б декілька братів і сестер… і один із братів помер, то його частина в маєтку спадкується по батьківській лінії, переходить тільки до братів. Якщо б спадкування відбувалось по материнській лінії, то сестри і брати успадковують рівні частини маєтку» (ст. 12 розд. 4 Статуту). Отже, розвиток феодальних відносин характеризувався зміцненням системи спадкового права з превалюванням у ній правила майорату, оскільки основу спадкування становила земля, на якій розташовувались маєтки, та землі сільськогосподарського призначення. За наявності ж спорів щодо розподілу спадщини та спадкових земельних ділянок, такі справи були предметом розгляду в земельних судах Князівства Литовського. Так, кожна зі сторін у спорах «про землю як доказ на право її володіння може надавати свідків… латиського або грецького віросповідання», оскільки кожна із сторін повинна доказати своє «право спадкування або набуття, або набуте по земській давності свого права на землю» (ст. 2 розд. 8 Статуту) [4, с. 27, 41].

В 1793 році на землях Східної України почав діяти Закон «Права, за якими судиться малоросійський народ» (далі – Права), в якому в поняття «маєток» входили землі: «приватні ґрунти», «жалувані, викуплені, куплені, даровані, успадковані хутори», на яких знаходяться «будівлі, млини, заводи» (арт. 5 гл. 4 Прав).

«Вдова, якої маєтки залишені від чоловіка, втратити їх не може» (арт. 21, гл. 1 Прав); «Вдову, якій не дісталося спадщини із маєтку чоловіка, не виганяти» (арт. 25 гл.1 Прав); «Батьківські маєтки належать сину, а маєтки та інші пожитки матері успадковуються в рівних частинах поміж дітьми обох статей» (ч. 1 та 2 арт. 27 Прав) [5].

Хоча Права все ще закріпляли правило майорату, але воно вже мало тенденцію до послаблення, оскільки до права на спадкування в окремих випадках могли допускатися і жінки. В той же час, у порівнянні з Кодексом Юстиніана, система спадкування суттєво програвала в механізмі її демократичності. Наведене свідчить, що історія права, в тому числі і у сфері спадкування не зводиться виключно до готової природної реальності, яка культивується на рівні тих чи інших суспільних правовідносин. Вона завжди залежить від рівня правосвідомості законодавця. Це вказує на те, що законодавство може регресувати, у зв'язку з чим втрачаються і ті суспільні демократичні устої, яких суспільство досягло раніше. Під впливом нових, часто заполітизованих обставин, норми права, набувають якісно інших форм у своєму розвитку.

В 1797 р. на території сучасної західної частини України в межах Австрійських провінцій Східної Галичини та Буковини було вперше проведеного кодифікацію приватного права, на основі якої і було прийнято Цивільний кодекс Східної Галичини (далі – ЦК СГ). В ньому, зокрема, було кодифіковано спадкове право та містились положення про те, що:

- Спадкування мало місце або за законом, або за заповітом, або за спадковим договором (гл. XI; XVII ЦК СГ).
- Відповідно до ст. 357 ЦК СГ, «заповідач сам називає свого спадкоємця».
- «Недостатнім проявом волі заповідача» буде спотворення його волі внаслідок гніву, безумства, отупіння, сп'яніння чи внаслідок насильства, обману, суттєвого заблудження в особі спадкоємця або заповідальної речі» (ст. 360 ЦК СГ).
- При цьому «заповіт може бути складеним письмово або об'явлений усно при свідках або без них» (ст. 372 ЦК СГ).
- «Поки спадкодавець живий після складання ним заповіту, його остання воля знаходиться в стані невизначеності» (ст. 500 ЦК СГ).
- Статтею 533 ЦК СГ було визначено шість ліній спорідненості. Першою лінією є діти спадкодавця та їх нащадки. Мати та батько спадкодавця, його брати і сестри та їх діти формують другу лінію спадкоємців. До третьої лінії було віднесено діда по матері та батьку, сестер і братів батьків. До четвертої лінії було віднесено прадіда по батьку і матері, і їх нащадків. П'яту лінію складали прадіди та їх нащадки. До шостої лінії було віднесено батьків прадідів із всіма їх дітьми.
- «Право наслідування виникає лише після смерті заповідача» (ст. 596 ЦК СГ).
- «Спадкоємець впродовж шести місяців після смерті спадкодавця…повинен об'явити свою волю про прийняття спадщини або відмову від неї» (ст. 610 ЦК СГ).
- «Після присудження спадщини і введення у спадщину спадкоємець не може бути потривожений, якщо хто-небудь до вступу в силу рішення не буде стверджувати, що володіє кращим або рівним зі спадкоємцем правом на спадщину і не заявить відповідний позов, оспорюючи і відкидаючи заповіт або спадковий договір чи право спадкування за законом» (ст. 636 ЦК СГ) [6].

Як бачимо, спадкове право Східної Галичини та Буковини по видах спадкування, строках прийняття спадщини, спадкових черг за законом, підстав оскарження спадкових прав спадкоємців в суді по суті наближається до сучасного спадкового права, що вказує на більш детальне опрацювання законодавцем норм матеріального права з одного боку. З іншого боку, були враховані історичні напрацювання у сфері спадкового права, взяті з практики минулих поколінь, та апробовані життєвим досвідом, і на цій основі проведена детальна їх кодифікація.

Разом з тим, як зазначає Д.М. Ясинок, право і його змістовно-правова суть – законодавство з юридичної точки зору, ніколи не виглядає як ідеал точності і стабільності, не дивлячись на те, що право являє собою звід правил, регулює поведінку всіх і кожного, а тому змістовно воно відповідає тому рівню суспільних відносин, які склалися в тому чи іншому суспільстві [7, с. 31].

Виходячи саме із такого підходу, в Австрійській імперії, куди входили і західні території сучасної України, 1 червня 1811 р. був прийнятий новий Цивільний кодекс з назвою : «Загальне австрійське цивільне уложення», який був затверджений імператорським патентом, а з 1 січня 1812 року – введений в дію. Даний кодекс по стилю його викладення і духу просвітництва того часу та природного права став найкращим класичним напрацюванням в даній сфері із запозиченням правових традицій рецепійованого римського права [8, с. 64].

Тепер законодавець вимагав щоб «воля ваша, об'явлена про ваші пожитки, не була шкідлива праву загальному, народним і добрим звичаям, благочесті та всякої поваги, оскільки противна така воля не буде виконана» (§280 АЦУ). Спадкування за померлим – це є розподіл залишених пожитків на стільки частин, скільки персон є, тобто коли брати твої або діти брата, або онуки пожитки твої ділять між собою на стільки частин, скільки персон їх буде (§199 АЦУ). Речі, які набуваються в маєтку як чоловіча та жіноча стать, поділяють як спадщину в рівних частинах (§200 АЦУ) [9].

Отже, поняття справедливості у спадковому праві початку XIX століття у таких етичних питаннях як спадкування часто стосувалося не стільки людей, скільки самої процедури закріплення вираженої волі спадкодавця, обумовленої нормами права, строків прийняття спадщини, черг спадкування за законом, особливостей спадкування земельних ділянок та урегулювання спорів, що виникають між спадкоємцями відносно спадкового майна, в центрі якого, як правило, мали місце земельні ділянки, які входили в поняття «маєток».

Разом з тим, так було не завжди. Вже перші декрети радянської влади від 11 березня 1919 року скасовували інститут спадкування, а відтак земельні ділянки і все майно померлого тепер передавалося у дохід держави (Декрет РНК УРСР «Про скасування спадкування»). Але вже 21 березня 1919 року, напевне, зрозумівши свою помилку, Рада народних комісарів УРСР внесла у свій декрет зміни, надавши все ж право спадкування дружині чи чоловіку, але у спадок переходило лише майно, загальна вартість якого не перевищувала 10 тис. рублів. Це означало, що в обсяг такого майна не могла входити земельна ділянка, хоча остання переходила до спадкоємців, але на праві користування. Таким чином, «на початку радянського періоду на законодавчому рівні відбулася підміна понять «право на землю» і «право приватної власності на землю» із подальшим унеможливленням спадкування земельних ділянок [10, с. 42].

Таке положення викликало невдоволення сільського населення, яке в Україні складало переважну більшість, що змусило сформувати в кожному районі судові земельні комісії, які розглядали земельні спори під час спадкування. 26 липня 1922 року ВУЦВК було видано постанову «Про основні приватно-майнові права, які в УРСР охороняються її законами і захищаються судами УРСР». Всі спори, в тому числі і земельні, які мали місце між фізичними особами і державою в частині спадкування, тепер розглядалися загальними судами в порядку цивільного судочинства.

Нова економічна політика, яку проводила радянська держава на початку 20-х років XX століття, вплинула і на процес спадкування. Спадщина, загальна вартість якої перевищувала 10 тис. рублів, ділилася тепер між спадкоємцями і державою в суді з передачею земельної ділянки в користування. В той же, час колективізація, яку було розпочато в Україні в кінці 20-х – на початку 30-х років минулого століття, змінила правовідносини держави і селян по відношенню до землі, яка по суті була експропрійована та передана в колективну власність колгоспів. Безумовно, тепер ані спадкування землі, ані її перехід в користування навіть на рівні присадибних ділянок був неможливий. Таке користування земельною ділянкою було допустимо лише з дозволу місцевої влади з певними обмеженнями до площі таких ділянок.

Сам механізм спадкування до початку 2000-х років, у період дії Цивільного кодексу УРСР (1963 року) передбачав спадкування за заповітом та за законом. При цьому, спадкувати за законом мали право дві черги спадкоємців (статті 529, 530 ЦК УРСР), але жодна з них не мала права на спадкування земельної ділянки, оскільки земля перебувала у виключній власності держави. Більше того, особливості спадкування в сільській місцевості відрізнялося від спадкування у місті. Так, Пленум Верховного Суду УРСР у своїй постанові № 3 від 2 березня 1973 року «Про судову практику у справах про поділ колгоспного двору і виділ з нього» зазначав, що відповідно до ч. 2 ст. 120 ЦК УРСР 1963 року та пункту 42 Примірного статуту колгоспу «майно колгоспного двору є спільною сумісною власністю всіх членів колгоспного двору і не може бути об'єктом права особистої власності окремих його членів» [11, с. 35].

Лише у 1983 році Пленум Верховного Суду УРСР у своїй постанові № 4 «Про практику розгляду судами УРСР справ про спадкування» роз'яснив, що «спадщина на майно колгоспного двору відкривається лише після смерті останнього його члена [12, с. 65]. 25 грудня 1992 року Пленум Верховного Суду УРСР вніс зміни у зазначену Постанову вказавши, що «у разі смерті члена колгоспного двору, який помер після 30 червня 1990 року, спадщина на відповідну частину його майна у колгоспному дворі відкривається після смерті кожного з його колишніх членів» [13, с. 124]. Водночас, законодавство того часу не передбачало спадкування земельних ділянок, оскільки громадяни України на той час не мали права власності на окремі земельні наділи.

Разом з тим, регулюючи спадкову практику щодо земельних спорів, які почали виникати після розпаювання земель колгоспів, Пленум Верховного Суду України у своїй постанові № 7 від 30 травня 2008 року «Про судову практику у справах про спадкування» зазначав: «право власності на земельну ділянку переходить до спадкоємців за загальними правилами спадкування. При вирішенні спору при спадкуванні земельної ділянки основним документом, що засвідчує таке право є сертифікат про право на земельну ділянку [14].

Таким чином в Україні з'явилася, хоча і повільно, можливість набути право власності на земельні ділянки, а відтак виникло і право на їх спадкування. Всі земельно-правові спори, які виникали між спадкоємцями відносно земельних ділянок при спадкуванні, вирішуються в судах загальної юрисдикції в порядку цивільного судочинства.

Висновки. Історія розвитку спадкового права налічує не одне тисячоліття. З урахуванням такого розвитку, механізм спадкування в різних правових системах постійно удосконалюється, поступово формуючи свої особливості, які відповідали рівню суспільних відносин, які мали місце в той чи інший історичний період. Не дивлячись на те, що процес спадкування чоловіками та жінками, селянами та робітниками, в тому числі і щодо земельних ділянок у різні періоди суспільного розвитку потерпав від політичного впливу з боку держави, демократичні та природні устрої розвитку суспільства, його ринкової економіки набували нових якостей. Поступово відбувався відхід від політичної до природно-приватної їх складової, були створені рівні умови та можливості для кожного спадкодавця, обумовлені диспозитивними началами щодо прижиттєвого розпорядження своїм майном на випадок смерті, визначення кола спадкоємців у заповіті. За відсутності ж такого, коло спадкоємців та їх черговість визначається законом. Спірні питання, які виникають між спадкоємцями відносно спадкування земельних ділянок, вирішуються в судах загальної юрисдикції.

Список літератури:

1. Закони XII таблиць. Бостан Л. М., Бостан С. К. Хрестоматія по загальній історії держави та права: Навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 672 с.
2. Підопригора О. А. Римське приватне право: підручник, вид. 3-тє, перероб та доп. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2001. 448 с.
3. Саксонське Зерцало. Бостан Л. М., Бостан С. К. Хрестоматія по загальній історії держави та права: Навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 672 с.
4. Статут Великого Князівства Литовського 1529 р. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях. Т. 1 ; за заг. ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчук. Київ: Правова єдність, 2009. 1168 с.
5. Права, за якими судиться малоросійський народ 1793 р. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях. Т. 1 ; за заг. ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчук. Київ: Правова єдність, 2009. 1168 с.
6. Цивільний кодекс Східної Галіції 1797 р.; пер. з лат. А Гужви. За ред. О. Кутателадзе і В. Зубаря. Одеса: Статут, 2013. 536 с.

7. Ясинок Д. М. Судова правотворчість та її межі в цивільному судочинстві України: монографія. Київ: Алерта, 2024. 226 с.

8. Ткач А. П. Кодифікація дореволюційного права України: монографія. Київ: Вид-во «Політ. Літ.», 1968. 267 с.

9. Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 року. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях. Т. 1 за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчук. Київ: Правова єдність, 2009. 1168 с.

10. Ясинок М. М., Ткаченко К. Л. Спадкування землі та вирішення земельно-майнових спорів: історико-правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 4. С. 40–48.

11. Про судову практику у справах про поділ колгоспного двору і виділ з нього: постанова Пленуму Верховного Суду УРСР № 3 від 2 березня 1973 року. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду УРСР (1962–1984 рр.). Київ: Вид-во «Політична література», 1985. 390 с.

12. Про судову практику у справах про поділ колгоспного двору і виділ з нього: постанова Пленуму Верховного Суду УРСР № 4 від 24 червня 1983 року. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду УРСР (1962–1984 рр.). Київ: Вид-во «Політична література», 1985. 390 с.

13. Про внесення змін та доповнень до деяких постанов Пленуму Верховного Суду України в цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 13 від 25 грудня 1992 р. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1963–1995 рр.). Київ: Українська правнича фундація, 1995. 261 с.

14. Про судову практику у справах про спадкування: постанова Пленуму Верховного Суду України у № 7 від 30 травня 2008 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text (дата звернення: 06.11.2025).

Kotviakovskyi Yu. O., Boiko V. B. LAND PLOT AS A SPECIAL ASSET IN INHERITANCE LAW: A HISTORICAL AND LEGAL ASPECT

Inheritance law, as a sub-branch of civil law and, accordingly, a component of private law, constitutes a set of legal norms governing relations concerning the posthumous transfer of rights and obligations from a deceased natural person to his or her heirs. With regard to testamentary succession, a will constitutes a written disposition made in favor of heirs. In the absence of a will, the testator's property does not become ownerless, as the legislator has in advance provided a mechanism for calling heirs to succession under statutory (intestate) inheritance.

The authors examine the genesis of inheritance law. In particular, it is noted that for a prolonged period European medieval states, relying on patriarchal traditions, granted preferential inheritance rights exclusively to persons of the male sex. The subsequent democratization of society and the influence of Enlightenment ideas affected the legislative traditions of European states in the seventeenth and eighteenth centuries, during which approaches to the equality of inheritance rights of men and women were gradually enshrined in legislation.

At the same time, the beginning of the twentieth century was marked by the disregard of communist regimes for the natural human right to posthumously dispose of one's property in favor of one's heirs. The USSR, as a communist state, expropriated property, land, and means of production from individuals, leaving them in poverty. In Ukraine, this inevitably led to numerous "land uprisings." Inheritance was also complicated, in particular by the fact that succession opened only upon the death of the last member of a collective farm household. Even in such cases, land plots were not inherited as objects of ownership but were merely transferred for use with the permission of local authorities. Collective farm members acquired ownership rights to land plots only after the proclamation of Ukraine's independence as a result of the distribution of agricultural land shares and the privatization of household land plots. This, in turn, made it possible to inherit land, while all disputes arising between heirs with regard to land plots were resolved by courts of general jurisdiction.

Key words: *courts of general jurisdiction, inheritance of land plots, land disputes, inheritance legal relations, inheritance rights, land legal relations, testator, heir, history of inheritance law.*

Дата першого надходження статті до видання: 12.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 347.637:355.271
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/07

Мошинська Я. С.
Національний університет «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджуються теоретико-правові та практичні аспекти застосування інституту позбавлення батьківських прав в умовах воєнного стану в Україні. Актуальність теми обумовлена поєднанням двох об'єктивних факторів: з одного боку, суттєвим підвищенням соціальних та правових ризиків для дітей під час військових дій, а з іншого – ускладненням виконання батьківських обов'язків унаслідок вимушеного переміщення сімей, тимчасової розлуки, перебування батьків на тимчасово окупованих територіях або за кордоном. Ці обставини формують нові виклики для органів опіки та піклування, судів та інших суб'єктів правового регулювання сімейних відносин, що вимагає переосмислення традиційних підходів до застосування крайніх заходів сімейно-правового впливу, зокрема позбавлення батьківських прав.

Для досягнення поставленої мети використано комплекс методів наукового аналізу, включаючи аналіз чинного законодавства України, вивчення судової практики 2022–2025 років, порівняльно-правовий метод, а також комплексний аналіз електронних та наукових джерел.

Проаналізовано підстави позбавлення батьківських прав відповідно до статей 164-166 СК України, Закону України «Про охорону дитинства» та Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а також принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, закріпленого у статті 3 Конвенції ООН про права дитини. Автор досліджує, як воєнні обставини вплинули на формування правової позиції судів щодо оцінки поведінки батьків, особливо у випадках тривалої розлуки, проживання за кордоном, мобілізації та перебування на тимчасово окупованих територіях.

У статті систематизовано нову судову практику 2022–2025 років, зокрема постанови Верховного Суду у справах № 401/1944/22, № 147/277/24, № 185/9339/21 та рішення місцевих судів щодо позбавлення батьківських прав. На основі аналізу цих рішень виявлено, що суди дотримуються диференційованого підходу: позбавлення батьківських прав застосовується лише за наявності переконливих доказів свідомого і тривалого ухилення від виконання батьківських обов'язків, а воєнний стан не є автоматичним виправданням бездіяльності. Водночас судова практика демонструє обережність та уважність до обставин, що ускладнюють виконання батьківських обов'язків, таких як тривала розлука або вимушене проживання за межами України. При цьому враховується, що рішення про позбавлення батьківських прав повинно бути крайнім заходом, застосовуваним лише тоді, коли неможливо захистити інтереси дитини іншими засобами.

У результаті дослідження сформовано ключові висновки: по-перше, суди застосовують комплексний та індивідуальний підхід до оцінки поведінки батьків; по-друге, воєнний стан не звільняє від обов'язку виховання та утримання дитини; по-третє, критично оцінюються формальні документи, висновки органів опіки та піклування, а суди надають перевагу матеріалам, що реально відображають умови життя дитини; по-четверте, практика свідчить про поступове формування єдиних підходів до доказування та застосування крайнього заходу сімейно-правового впливу.

Таким чином, стаття може бути корисною для науковців, практикуючих юристів, суддів, працівників органів опіки та піклування, а також усіх, хто цікавиться проблематикою захисту прав дитини в умовах надзвичайних обставин. Вона сприяє поглибленому розумінню сучасних тенденцій у правозастосуванні, формуванню науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення законодавства та практики судового розгляду спорів про позбавлення батьківських прав в умовах воєнного стану в Україні.

Ключові слова: *сімейне право, сімейне законодавство, сімейні правовідносини, захист цивільних прав, захист сімейних прав, батьки, діти, позбавлення батьківських прав, воєнний стан.*

© Мошинська Я. С., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Постановка проблеми. Сім'я як основний осередок суспільства відіграє ключову роль у формуванні особистості дитини, забезпеченні її фізичного, психічного та морального розвитку [1]. У цьому контексті батьківські права та обов'язки мають не лише приватно-правове, а й публічно-правове значення, оскільки держава зобов'язана втручатися у сімейні правовідносини у випадках, коли поведінка батьків становить загрозу правам та законним інтересам дитини [2]. Одним із найбільш радикальних інструментів такого втручання є інститут позбавлення батьківських прав, який традиційно розглядається як крайній захід сімейно-правової відповідальності.

Запровадження воєнного стану в Україні у зв'язку зі збройною агресією російської федерації суттєво трансформувало умови реалізації сімейних правовідносин [3]. Масове внутрішнє переміщення населення, вимушена міграція за кордон, розлука батьків із дітьми, мобілізація, загибель або поранення членів сім'ї, перебування на тимчасово окупованих територіях – усі ці обставини безпосередньо вплинули на можливість належного виконання батьками своїх обов'язків [4]. За таких умов питання застосування інституту позбавлення батьківських прав набуло особливої соціальної та правової чутливості.

Практика національних судів у період дії воєнного стану засвідчує зростання кількості спорів, пов'язаних із визначенням меж допустимого втручання держави у сімейне життя. З одного боку, існує об'єктивна необхідність оперативного та ефективного захисту прав дитини у випадках її фактичного залишення без батьківського піклування. З іншого – постає ризик формального підходу до оцінки поведінки батьків, які через війну тимчасово не мають можливості виконувати свої обов'язки у звичному обсязі. Це зумовлює потребу у глибокому науковому аналізі співвідношення норм національного сімейного законодавства, міжнародних стандартів захисту прав дитини та актуальної судової практики.

Актуальність дослідження зумовлена також відсутністю спеціального нормативного регулювання інституту позбавлення батьківських прав в умовах воєнного стану, що покладає на суди обов'язок самостійно формувати підходи до правозастосування з урахуванням принципу найкращих інтересів дитини, пропорційності та справедливого балансу між приватними і публічними інтересами. У цьому зв'язку особливого значення набуває аналіз сучасних електронних науково-практичних джерел, офіційних роз'яснень правничих інституцій та судової практики, що формується в умовах воєнного часу.

З огляду на викладене, дослідження інституту позбавлення батьківських прав у період воєнного стану є своєчасним і необхідним як з теоретичної, так і з практичної точки зору, оскільки сприяє виробленню науково обґрунтованих підходів до захисту прав дитини та удосконалення правозастосовної діяльності в умовах надзвичайних викликів сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що проблематика позбавлення батьківських прав традиційно перебуває у фокусі уваги вітчизняних учених-правників. Значний внесок у дослідження цього інституту зробили О.В. Дзера, І.В. Жилінкова, Н.В. Волкова, К.М. Глиняна, З.В. Ромовська, Н.М. Крестовська, С.Я. Фурса, О.М. Калітенко, Л.М. Баранова, О.І. Сафончик, Л.М. Токарчук та багато ін., які аналізували підстави, порядок та правові наслідки позбавлення батьківських прав у мирний час. Окремі аспекти захисту прав дитини та вплив надзвичайних правових режимів на сімейні правовідносини висвітлювалися у працях сучасних науковців і практиків, а також у публікаціях правничих спільнот і громадських організацій. Водночас умови воєнного стану зумовили появу нових викликів, що потребують додаткового наукового осмислення з урахуванням актуальної судової практики та електронних джерел.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження особливостей застосування інституту позбавлення батьківських прав в умовах воєнного стану в Україні, з'ясування актуальних проблем правозастосування, аналіз судової практики та формування науково обґрунтованих висновків щодо балансу між правами батьків і найкращими інтересами дитини в умовах збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Інститут позбавлення батьківських прав є одним із найсуворіших заходів сімейно-правової відповідальності, що застосовується виключно з метою захисту прав та законних інтересів дитини [3]. Відповідно до статей 164-166 Сімейного кодексу України, позбавлення батьківських прав допускається лише за наявності чітко визначених законом підстав, серед яких ухилення від виконання батьківських обов'язків щодо виховання дитини, жорстоке поводження з нею, хронічний алкоголізм або наркоманія батьків, експлуатація дитини та інші форми протиправної поведінки. Вказані підстави мають вичерпний характер і підлягають

вузькому тлумаченню, що послідовно підтверджується у практиці Верховного Суду [5].

Запровадження воєнного стану в Україні у зв'язку зі збройною агресією російської федерації істотно ускладнило застосування зазначених норм на практиці [3]. Збройний конфлікт спричинив масове переміщення населення, тривалу розлуку батьків із дітьми, мобілізацію, перебування осіб на тимчасово окупованих територіях або за межами держави, що об'єктивно вплинуло на можливість належного виконання батьківських обов'язків [5]. За таких умов формальне невиконання окремих обов'язків не завжди може свідчити про умисне ухилення від батьківства чи материнства, на що звертається увага у сучасних аналітичних та електронних науково-практичних джерелах [4].

У період дії воєнного стану судова практика України з питань позбавлення батьківських прав зазнала певної еволюції, водночас зберігши базовий підхід до розуміння цього інституту як виключного та крайнього заходу сімейно-правової відповідальності. Аналіз рішень судів 2022–2025 років свідчить про пріоритетність принципу найкращих інтересів дитини та підвищені вимоги до доказування винної поведінки батьків.

Так, у постанові Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 10 листопада 2023 року у справі № 401/1944/22 (провадження № 61-10115св23) суд наголосив, що добровільна заява матері або батька про відмову від дитини не може розцінюватися як самостійна та достатня підстава для позбавлення батьківських прав. У рішенні зазначено: «позбавлення батьківських прав є виключним заходом, який може застосовуватися лише за умови доведеності свідомого та винного ухилення від виконання батьківських обов'язків, а не як наслідок формальної відмови від дитини» [6].

Подальший розвиток цієї правової позиції простежується у постанові Верховного Суду від 19 лютого 2025 року у справі № 147/277/24, у якій касаційний суд визнав правомірним позбавлення батьківських прав у зв'язку з багаторічним ухиленням батька від участі у вихованні та утриманні дитини. Верховний Суд підкреслив: «тривале і системне невиконання батьківських обов'язків, за відсутності об'єктивних перешкод, свідчить про усвідомлене самоусунення особи від батьківства та суперечить найкращим інтересам дитини» [7].

Водночас у практиці апеляційних судів простежується обережний підхід до застосування цього інституту. Так, ухвалою Хмельницького апеляційного суду від 29 січня 2024 року суд залишив без змін рішення суду першої інстанції про відмову у позбавленні батьківських прав матері, зазначивши, що «складні життєві обставини та неналежні побутові умови самі по собі не можуть ототожнюватися з винним ухиленням від виконання батьківських обов'язків» [8].

Показовим є також рішення Нововоронцовського районного суду Херсонської області від 20 лютого 2025 року у справі № 761/17651/24, в якому суд відмовив у задоволенні позову про позбавлення батьківських прав, наголосивши, що «вимушена тривала розлука між батьками і дитиною, спричинена воєнними діями та окупацією території, не може автоматично визнаватися доказом ухилення від виконання батьківських обов'язків без оцінки всієї сукупності доказів» [9].

Окремої уваги заслуговує правова позиція Верховного Суду, викладена у постанові від 29 січня 2024 року у справі № 185/9339/21 (провадження № 61-8918сво23), відповідно до якої досягнення дитиною повноліття під час розгляду справи не позбавляє суд обов'язку надати правову оцінку поведінці батьків у попередній період. Суд зазначив: «факт досягнення дитиною повноліття не усуває необхідності встановлення порушень батьківських обов'язків, які мали місце до цього моменту» [8].

Ключовим орієнтиром для судів у справах цієї категорії залишається принцип забезпечення найкращих інтересів дитини, закріплений у статті 3 Конвенції ООН про права дитини та статті 7 Сімейного кодексу України [10]. У практиці Європейського суду з прав людини послідовно наголошується, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом втручання держави у сімейне життя та має застосовуватися лише за умови його необхідності й пропорційності поставленій меті. В умовах воєнного стану ці стандарти набувають особливого значення з огляду на надзвичайний характер обставин, у яких перебувають сім'ї [11].

Аналіз сучасної судової практики свідчить про поступове формування диференційованого підходу до вирішення спорів про позбавлення батьківських прав. У рішеннях національних судів простежується тенденція до відмови від формалізму та зосередження на з'ясуванні реальних причин невиконання батьківських обов'язків [11]. Зокрема, у публікаціях Національної асоціації адвокатів України аналізуються судові рішення, в яких проживання одного з батьків за кордоном або на тимчасово окупованій території не визнавалося самостійною підставою для позбавлення

батьківських прав за умови підтримання зв'язку з дитиною та участі у її матеріальному забезпеченні [12].

Разом із тим, судова практика засвідчує наявність справ, у яких суди доходять висновку про обґрунтованість позбавлення батьківських прав, якщо встановлюється факт свідомого та тривалого самоусунення батьків від життя дитини без поважних причин, навіть з урахуванням умов воєнного стану. У таких випадках наголошується, що воєнний стан не звільняє від базових обов'язків щодо виховання та утримання дитини і не може використовуватися як універсальне виправдання бездіяльності [13].

Особливого значення у справах про позбавлення батьківських прав у період воєнного стану набуває питання доказування. Обмежені можливості збирання доказів та доступу до інформації зумовили зростання ролі електронних доказів, зокрема електронного листування, відеозв'язку, платіжних документів, а також довідок про проходження військової служби чи перебування за кордоном [14].

Важливу роль у механізмі захисту прав дитини відіграють органи опіки та піклування, висновки яких є одним із ключових доказів у судовому процесі [14]. В умовах воєнного стану суди дедалі частіше критично оцінюють формальні висновки таких органів, надаючи перевагу комплексним та обґрунтованим матеріалам, що враховують реальні умови життя дитини.

Законодавче регулювання сімейних правовідносин у період воєнного стану здійснюється з урахуванням положень Сімейного кодексу України, Закону України «Про охорону дитинства», Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Це зумовлює необхідність системного та індивідуалізованого підходу до вирішення кожної справи про позбавлення батьківських прав.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що інститут позбавлення батьківських прав у період воєнного стану виконує насамперед захисну функцію, спрямовану на забезпечення стабільного та безпечного середовища для розвитку дитини з урахуванням реальних можливостей і поведінки кожного з батьків у надзвичайних умовах [3].

Висновки. Проведене дослідження теоретико-правових та практичних аспектів позбавлення батьківських прав в умовах воєнного стану в Україні дає підстави для формулювання низки узагальнених і водночас конкретизованих висновків, що відображають сучасний стан правового регулювання та тенденції правозастосування у цій сфері.

По-перше, інститут позбавлення батьківських прав, закріплений у Сімейному кодексі України, зберігає свій характер виключного та крайнього заходу сімейно-правової відповідальності навіть за умов воєнного стану. Аналіз чинного законодавства та судової практики 2022-2025 років переконливо свідчить, що запровадження особливого правового режиму не змінило базових підходів до його застосування, а лише ускладнило оцінку фактичних обставин справ, пов'язаних із виконанням батьківських обов'язків. Воєнний стан не є ані автоматичною підставою для позбавлення батьківських прав, ані безумовним виправданням їх невиконання.

По-друге, ключовим орієнтиром для судів залишається принцип забезпечення найкращих інтересів дитини, який має пріоритет як над приватними інтересами батьків, так і над формальними підставами звернення до суду. Судова практика засвідчує, що при вирішенні спорів суди дедалі частіше відходять від формального підходу та здійснюють комплексну оцінку поведінки батьків, враховуючи не лише сам факт розлуки з дитиною, а й її причини, тривалість, наявність або відсутність реального зв'язку з дитиною, участь у вихованні та матеріальному забезпеченні.

По-третє, у період воєнного стану особливого значення набуває питання доведення вини батьків у невиконанні батьківських обов'язків. Досліджена практика Верховного Суду та судів нижчих інстанцій свідчить про посилення вимог до доказової бази: позбавлення батьківських прав визнається правомірним лише за наявності сукупності доказів свідомого, тривалого та системного ухилення від виконання обов'язків щодо дитини. При цьому суди обґрунтовано відмежовують такі ситуації від випадків вимушеної бездіяльності, зумовленої воєнними діями, окупацією територій, мобілізацією або вимушеним виїздом за кордон.

По-четверте, практика органів опіки та піклування, хоча й залишається важливим елементом доказування у справах цієї категорії, піддається критичній оцінці з боку судів. Висновки цих органів не мають наперед визначальної сили та повинні перевірятися у сукупності з іншими доказами. Такий підхід сприяє підвищенню рівня захисту прав дитини та запобігає формальному застосуванню крайнього заходу сімейно-правового впливу.

По-п'яте, дослідження судової практики 2022–2025 років дає підстави стверджувати про поступове формування єдиних підходів до застосування інституту позбавлення батьківських прав в умовах воєнного стану. Верховний Суд відіграє ключову роль у забезпеченні єдності правозастосування, формуючи правові позиції щодо неприпустимості використання цього інституту як засобу вирішення конфліктів між дорослими або спрощення процедур, пов'язаних із виїздом дитини за кордон, отриманням соціальних виплат чи вирішенням майнових питань.

По-шосте, з огляду на викладене, обґрунтованою видається необхідність подальшого вдосконалення законодавчого регулювання та правозастосовної практики. Доцільним є розроблення методичних рекомендацій для судів та органів опіки та піклування щодо оцінки поведінки батьків в умовах воєнного стану, а також уточнення підходів до доказування вини у справах про позбавлення батьківських прав. Крім того, актуальним залишається питання посилення міжвідомчої взаємодії з метою своєчасного виявлення ситуацій, у яких права та інтереси дитини дійсно потребують застосування крайнього заходу захисту.

Отже, інститут позбавлення батьківських прав в умовах воєнного стану в Україні функціонує в межах загальних принципів сімейного права, адаптуючись до нових соціально-правових реалій. Його застосування має бути виваженим, індивідуалізованим та спрямованим виключно на захист прав і законних інтересів дитини, що відповідає як національному законодавству, так і міжнародним стандартам у сфері захисту прав людини.

Список літератури:

1. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
2. Позбавлення батьківських прав: покрокова інструкція URL: https://legalaid.ua/ua/pozbavlennya-batkivskyh-prav-pokrokova-instrukcziya/
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text
4. Позбавлення батьківських прав під час воєнного стану / Civil Voices Museum. URL: https://civilvoicesmuseum.org/articles/pozbavlennya-batkivskih-prav-pid-chas-voyennogo-stanu
5. Єдиний державний реєстр судових рішень: судова практика у справах про позбавлення батьківських прав (2022–2025 рр.) URL: https://reyestr.court.gov.ua
6. Верховний Суд України – справа № 401/1944/22 (провадження № 61-10115св23): судова постанова від 10 листопада 2023 року. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_10_11_2023_roku_u_spravi_401_1944_22/
7. Верховний Суд України – справа № 147/277/24 (рішення касації від 19.02.2025). URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=125296237&red=1000030caf31b3d047e4607c1f6130a7f52dd6&d=5
8. Верховний Суд України – справа № 185/9339/21 (провадження № 61-8918сво23). Постанова від 29 січня 2024 року. URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/117043621
9. Шевченківський районний суд міста Києва. Рішення від 20.02.2025 по справі 761/17651/24. URL: https://opendatabot.ua/court/125714269-18bac99d61eca6be42e9eaa6a6093e92?utm_source
10. Коли проживання за кордоном стає ухиленням від виконання батьківських обов'язків. *НААУ*. URL: https://unba.org.ua/publications/9569-koli-prozhivannya-za-kordonom-stae-uhilennyam-vid-vikonannya-batkivs-kih-obovyazkiv.html
11. Позбавлення батьківських прав: покрокова інструкція. Система безоплатної правової допомоги. URL: https://legalaid.ua/ua/pozbavlennya-batkivskyh-prav-pokrokova-instrukcziya/
12. Актуальні питання практики вирішення судами справ про позбавлення батьківських прав. Advokat Post. URL: https://advokatpost.com/aktualni-pytannia-praktyky-vyrishennia-sudamy-sprav-pro-pozbavlennia-batkivskykh-prav-suddia-khodakivskyj/
13. Війна, розлука і діти: як суди вирішують спори про батьківські права. Національна асоціація адвокатів України. URL: https://unba.org.ua/news/10261-vijna-rozluka-i-diti-yak-sudi-virishuyut-spori-pro-batkivs-ki-prava.html
14. Цивільний процесуальний Кодекс України: Закон України від 18.03.2004 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

Moshynska Ya. S. SPECIFIC FEATURES AND LEGAL CONSEQUENCES OF DEPRIVATION OF PARENTAL RIGHTS UNDER MARTIAL LAW

The article examines the theoretical, legal, and practical aspects of applying the institute of deprivation of parental rights under martial law in Ukraine. The relevance of the topic is determined by the combination of two objective factors: on the one hand, a significant increase in social and legal risks for children during military hostilities, and on the other hand, the complication of fulfilling parental responsibilities as a result of forced displacement of families, temporary separation, parents' presence in temporarily occupied territories, or their stay abroad. These circumstances create new challenges for guardianship and custodianship authorities, courts, and other subjects involved in the legal regulation of family relations, which necessitates a rethinking of traditional approaches to the application of extreme measures of family-law influence, in particular the deprivation of parental rights.

To achieve the stated objective, a комплекс of scientific research methods was employed, including the analysis of current Ukrainian legislation, examination of judicial practice from 2022 to 2025, the comparative legal method, as well as a comprehensive review of electronic and scholarly sources.

The grounds for deprivation of parental rights are analyzed in accordance with Articles 164–166 of the Family Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Child Protection," and the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law," as well as the principle of ensuring the best interests of the child enshrined in Article 3 of the UN Convention on the Rights of the Child. The author explores how wartime circumstances have influenced the formation of judicial legal positions regarding the assessment of parental behavior, particularly in cases involving prolonged separation, residence abroad, mobilization, and parents' presence in temporarily occupied territories.

The article systematizes recent judicial practice from 2022–2025, including rulings of the Supreme Court in cases No. 401/1944/22, No. 147/277/24, No. 185/9339/21, as well as decisions of local courts concerning deprivation of parental rights. Based on the analysis of these decisions, it is established that courts adhere to a differentiated approach: deprivation of parental rights is applied only in the presence of convincing evidence of conscious and prolonged evasion of parental duties, while martial law does not constitute an automatic justification for parental inaction. At the same time, judicial practice demonstrates caution and attentiveness to circumstances that objectively complicate the performance of parental obligations, such as prolonged separation or forced residence outside Ukraine. It is emphasized that deprivation of parental rights must remain an exceptional measure, applied only when the child's interests cannot be protected by other means.

As a result of the study, key conclusions are formulated: first, courts apply a comprehensive and individualized approach to assessing parental behavior; second, martial law does not relieve parents of their obligations to raise and support their children; third, formal documents and conclusions of guardianship and custodianship authorities are critically assessed, with courts giving priority to evidence that genuinely reflects the child's living conditions; and fourth, judicial practice indicates the gradual formation of unified approaches to standards of proof and the application of this extreme measure of family-law influence.

Thus, the article may be useful for scholars, practicing lawyers, judges, employees of guardianship and custodianship authorities, and all those interested in issues of child rights protection under extraordinary circumstances. It contributes to a deeper understanding of contemporary trends in law enforcement practice and to the development of scientifically grounded recommendations for improving legislation and judicial practice in cases concerning deprivation of parental rights under martial law in Ukraine.

Key words: *family law, family legislation, family legal relations, protection of civil rights, protection of family rights, parents, children, deprivation of parental rights, martial law.*

Дата першого надходження статті до видання: 28.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.9
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/08

Артьомов Д. В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АПЕЛЯЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті досліджено положення щодо документального забезпечення апеляційного провадження у господарському процесі через виокремлення та аналіз чисельних господарсько-процесуальних документів, як то: апеляційна скарга, ухвала, постанова суду апеляційної інстанції тощо. Доведено, що саме нормативно-визначені документи апеляційного провадження забезпечують його законність, оперативність, достовірність та формалізм. Визначено, що у господарському судочинстві, як і в будь-якому іншому виді судочинства, процесуальні акти-документи відіграють ключову роль та представляють собою письмові документи, які створюються учасниками судового процесу та судом, фіксуючи перебіг справи, вимоги, докази, рішення та інші важливі дії, які також, є основою для реалізації прав та обов'язків сторін, забезпечення належного судового розгляду та виконання судових рішень. Апеляційна скарга є основним документом, завдяки якому ініціюється апеляційне провадження та змістом якого є вимога щодо скасування помилок (процесуально-правового та/або матеріально-правового характеру), які були допущені судом першої інстанції у судових рішеннях, які не набрали законної сили.

Наведена класифікація документів апеляційного провадження в залежності від: 1) стадії апеляційного провадження, ті, які застосовуються на протязі всього апеляційного провадження – ухвали та ті, які застосовуються виключно на певних його стадіях – скарга та постанова; 2) суб'єктного складу: ті, які подаються учасниками господарського процесу – апеляційна скарга, клопотання, заяви та ті, які створюються господарським судом – ухвала та постанова; 3) правових наслідків: ті, які є висновком апеляційного провадження – постанова та ті, які вирішують (опосередковують) поточні його питання – ухвала; 4) характеру: на обов'язкові (ухвала, постанова) та необов'язкові (заяви, клопотання); 5) універсальності – ті, які застосовуються виключно в апеляційному провадженні – апеляційна скарга, постанова апеляційного суду та ті, які використовуються на всіх стадіях господарського судочинства- ухвала, клопотання, заява.

Ключові слова: *апеляційне провадження, господарське судочинство, процесуальний акт-документ, апеляційна скарга, ухвала апеляційного суду, постанова апеляційної інстанції, господарсько-процесуальне законодавство.*

Постановка проблеми. Апеляційне провадження є важливою процедурою перегляду судових актів у господарському судочинстві, яка є конституційно-виокремленою та саме їй притаманний певний суб'єктно-об'єктний склад. До останнього відносяться певні документи, назва, зміст, порядок та умови прийняття яких визначені нормами чинного господарського-процесуального законодавства. Але, в умовах воєнної економіки, триваючої судової реформи та суттєвих змін норм матеріального права виникають певні проблемні аспекти щодо документів апеляційного провадження у господарському процесі, які стосуються їх змісту, умов та порядку прийняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та проблемні аспекти поняття та змісту документів апеляційного провадження, у тому числі у рамках господарського судочинства здійснювали чисельні вчені-процесуалісти, як то: Т. Догонова, В. Добровольська, О. Перу-

© Артьомов Д. В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

нова, Т. Степанова, О. Стрельченко, П. Тимченко та інші. Однак, невирішеними є положення щодо поняття та різновидів документів, які опосередковують апеляційне провадження у рамках господарського процесу.

Постановка завдання. Метою статті є змістовно-аналітична характеристика нормативно-визначених документів апеляційного провадження з урахуванням норм чинного законодавства та міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Господарський процес є строго формалізованим, а його зовнішнім виразом, формально-складовим чинником виступають чисельні різноманітні процесуальні документи, які, як слушно зазначають фахівці з цивільного процесу представляють собою «процесуальні акти-документи, які можуть бути використані судом та учасниками судового процесу, а зміст процесуальної форми – це ті фактичні дані, юридичні докази, які використовуються під час збору, слухання та винесення судового рішення та можливого його перегляду вищими інстанціями судової системи» [1, с. 56]. Також, «підготовка та складання цивільно-процесуальних документів має важливе значення у діяльності юриста. Кожний юридичний акт-документ, зокрема й процесуальний, характеризується певною послідовністю викладення матеріалу, що виявляється в його обов'язковому структуруванні з дотриманням вимог до самого документа та вимог чинного законодавства» [2, с. 9]. Отже, саме у господарському судочинстві України, як і в будь-якому іншому виді судочинства, процесуальні акти-документи відіграють ключову роль. Це письмові документи, які створюються учасниками судового процесу та судом, фіксуючи перебіг справи, вимоги, докази, рішення та інші важливі дії, які також, є основою для реалізації прав та обов'язків сторін, забезпечення належного судового розгляду та виконання судових рішень. Процесуальні акти-документи у господарському судочинстві можна поділити на кілька груп залежно від їхнього призначення та суб'єкта, який їх створює.

Всі судові документи господарського процесу апеляційного провадження можливо поділити на:

1. Документи, що подаються учасниками справи, це документи, за допомогою яких сторони та інші учасники процесу реалізують свої процесуальні права та обов'язки, наприклад, апеляційна скарга, якає формальним чинником порушення справи; заяви, клопотання, це широка група документів, які подаються учасниками справи з різними цілями; мирова угода: письмова угода між сторонами, яка укладається на будь-якій стадії судового процесу і затверджується судом та письмові докази, тобто оригінали або належним чином засвідчені копії документів, які містять відомості про обставини, що мають значення для справи (договори, акти, накладні, банківські виписки тощо).

2. Документи, що створюються судом, які представляють собою процесуальні рішення суду, які оформлюються у вигляді окремих документів, наприклад, ухвали: судові рішення, якими вирішуються процесуальні питання під час судового розгляду. Ухвали можуть бути усними (з фіксацією в протоколі судового засідання) або письмовими (оформлюються окремим документом); постанови: судові рішення, які ухвалюються судами апеляційної та касаційної інстанцій за результатами перегляду рішень чи ухвал судів нижчих інстанцій (ст. 270, 316 ГПК України) та протокол судового засідання: документ, що фіксує всі процесуальні дії, які відбуваються під час судового засідання (явились/не явились сторони, хід допиту свідків, оголошення ухвал, заяви, клопотання тощо).

Всі документи, які є формальним виразом господарсько-апеляційного провадження відносяться до судових рішень, які, як слушно зазначає судова практика повинно прийматись у цілковитій відповідності з нормами матеріального і процесуального права та фактичними обставинами справи, з достовірністю встановленими господарським судом, тобто з'ясованими шляхом дослідження та оцінки судом належних і допустимих доказів у конкретній справі. Рішення має бути викладено чітко, зрозуміло, грамотно (тобто не містити граматичних і стилістичних помилок, виправлень) [3]. Отже, всі зазначені судові рішення є судовим актом, який, на думку Т. Степанової представляє собою «юридичний документ, що в письмовій формі, встановленій процесуальним законодавством, засвідчує той чи інший факт, який мав місце під час судового провадження» [4, с. 146]. Також, документи апеляційного провадження є самостійними процесуальними актами-документами та різновидами судових рішень, згідно із нормами чинного господарського процесуального законодавства.

Звернення до апеляційної інстанції є виключно правом учасником справи, що також дозволяє говорити про наявність диспозитивних елементів у господарському процесі, а формальною підставою є апеляційна скарга, на підставі

якої порушується провадження у справі. Тобто, саме апеляційне провадження неможливо без апеляції, адже латинські корені слова «апеляція», а саме – походження терміна пов'язують із латинським словом «appellatio» (в деяких джерелах – «apelatïo»), що в перекладі означає «звернення», «скарга» [5, с. 74]. Тобто, «сама назва цього документа свідчить про те, що в апеляційній інстанції сторони нарікають на незаконність і необґрунтованість, допущені у нижчому суді, які спричинили неправильне вирішення правового конфлікту між учасниками спору. Апеляційна скарга завжди містить прохання про скасування чи зміну судового рішення. Якщо прохання відсутнє, апеляційний процес втрачає сенс» [6, с. 118]. Прохання можливо розглядати як певну заяву або звернення процесуального характеру. Так, як зазначає Закарпатський апеляційний суд «апеляційна скарга – це різновид процесуального документу, що має вигляд спеціальної заяви, за яким одна зі сторін судової справи (чи зацікавлена особа) оскаржує ухвалу суду першої інстанції в апеляційному суді» [7]. На думку Т. Догонової «апеляційна скарга – це письмове звернення однієї зі сторін процесу до апеляційного суду з проханням переглянути рішення суду першої інстанції. Основна мета апеляції – виправити помилки, допущені судом першої інстанції, і досягти більш справедливого рішення. Апеляція – це не тільки спосіб виправлення судових помилок, а й можливість для сторін представити додаткові докази та аргументи, які можуть вплинути на підсумкове рішення. Крім того, апеляційна скарга дає змогу сторонам привернути увагу до юридичних і фактичних обставин справи, які могли бути упущені судом першої інстанції. Це робить апеляцію важливим механізмом забезпечення справедливості та законності в судовій системі» [8]. Таким чином, звернення до апеляційної інстанції вимагає ретельного аналізу справи, глибокого знання матеріального та процесуального права, а також дотримання всіх формальних вимог до документів, якими особа – апелянт аргументує своє рішення щодо оскарження судових актів суду першої інстанції.

Одним із найважливіших процесуальних актів-документів у господарському апеляційному провадженні є апеляційна скарга, яка саме є формально-визначеною підставою його ініціювання та здійснення. Деякі вчені надають визначення апеляційної скарги як «оскарження до суду апеляційної інстанції рішення суду першої інстанції у зв'язку з неправильним встановленням обставин справи (питання факту) або неправильним застосуванням норм матеріального права чи порушенням норм процесуального права (питання права). Таким чином, апеляційна скарга може стосуватися як питань факту, так і питань права. Рішення суду першої інстанції, тобто суду, який вирішує справу по суті позову, може бути оскаржене до апеляційного суду, за деякими винятками. Крім судових рішень, ухвала може бути оскаржена у випадках, передбачених Кодексом адміністративного судочинства України» [9, с. 135]. На думку вчених господарників–процесуалістів «апеляцією (апеляційною скаргою) називається прохання, що подається однією із сторін спору до апеляційного суду про перевирішення справи через неправильність рішення суду першої інстанції, ухваленого на користь іншої сторони» [10, с. 40]. Видається за доцільне визначити поняття апеляційної скарги у чинному ГПК України як основний процесуальний документ, за допомогою якого учасник справи (або особа, чиї права, інтереси чи обов'язки вирішено судом, хоча вона і не була учасником справи) висловлює свою незгоду з рішенням або ухвалою суду першої інстанції, що не набрали законної сили, та просить суд апеляційної інстанції переглянути їх. Подання апеляційної скарги є ініціюючим документом для початку апеляційного провадження, метою якого є перевірка законності та обґрунтованості судового акта судом вищого рівня (апеляційним господарським судом).

Проблемою є те, що «ефективність апеляційного провадження ускладнюється надходженням неналежно оформленої справи, з нерозглянутими зауваженнями на правильність і повноту фіксування судового процесу технічними засобами або з нерозглянутими письмовими зауваженнями щодо повноти чи неправильності протоколу судового засідання, або без вирішення питання про ухвалення додаткового рішення. У таких випадках суддя-доповідач повертає справу до суду першої інстанції, про що постановляє ухвалу із зазначенням строку, протягом якого суд першої інстанції має усунути недоліки. Законодавство не визначає наслідків невиконання місцевим судом вказівок апеляційного суду при поверненні справи судом апеляційної інстанції. На наш погляд, у разі невиконання судом першої інстанції в перед-

бачений апеляційним судом строк приписів закону, визначених в ухвалі про повернення скарги, апеляційну скаргу не можна визнавати неподаною, оскільки в протилежному випадку визнання апеляційної скарги неподаною внаслідок невиконання місцевим судом вказівок апеляційного суду тягне порушення права заінтересованої особи на розгляд справи належним судом. У законодавстві слід чітко закріпити процесуальні наслідки невиконання судом першої інстанції умов ухвали апеляційного суду про повернення апеляційної скарги» [11, с. 90].

Ухвала є важливим процесуальним документом, яка постановляється на всіх стадіях апеляційного провадження, а також відкриває його. У цьому сенсі слід погодитись із справедливим твердженням Д. Д. Луспеника про те, що «при вирішенні питання про прийняття апеляційної скарги суддя-доповідач не вправі давати оцінку обґрунтованості чи необґрунтованості скарги. З цього випливає те, що не можна відмовити у прийнятті апеляційної скарги, наприклад, від особи, яка не брала участі у справі, з тих підстав, що рішення суду не порушує прав цієї особи» [12, с. 70]. За нормами чинного законодавства «процедурні питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом, вирішуються судом шляхом постановлення ухвал» [13, с. 120]. Ухвала господарського суду представляє собою «господарсько-процесуальний документ, розпорядчо-правового характеру, який опосередковує дії судді під час розгляду господарських справ на всіх стадіях судового процесу, в усіх ланках системи господарських судів, змістом якої є владні приписи щодо вчинення певних правових дій чи настання певних правових наслідків, які мають загально-обов'язковий процесуально-правовий характер» [14, с. 45].

За судовою практикою додаткове рішення підлягає перегляду за правилами ГПК. Суди апеляційної і касаційної інстанцій не вправі перевіряти законність і обґрунтованість первісного судового рішення за заявою, в якій йдеться про перегляд лише додаткового щодо нього рішення, та скасовувати чи змінювати первісне судове рішення за результатами перегляду додаткового рішення. У літературі під «судовими рішеннями у господарському судочинстві слід розуміти акти суду, які пов'язані із розглядом конкретної господарської справи прийнятої у відповідності з нормами матеріального і процесуального права та фактичними обставинами справи» [15, с. 201]. Слушною є думка про те, що «вимогами до судового рішення є: законність судового рішення; обґрунтованість судового рішення; повнота; визначеність (категоричність); безумовність; дотримання належної форми; своєчасність» [16, с. 90]. У разі ж оскарження первісного судового рішення, щодо якого було прийнято додаткове судове рішення, перегляду в сукупності з таким первісним судовим рішенням підлягає і додаткове судове рішення як похідне від первісного судового акта і його невід'ємна складова [17].

Документальним результатом апеляційного провадження є постанова, адже, як слушно вказується у літературі «апеляційний суд ухвалює власне рішення, тобто апеляційний вирок [18, с. 62]. Постанова є основним і найважливішим документальним результатом апеляційного провадження. Вона приймається судом апеляційної інстанції за наслідками перегляду рішення суду першої інстанції по суті спору.

Висновки. Документальне забезпечення апеляційного провадження у господарському процесі – це сукупність усіх процесуальних документів, які створюються, подаються та зберігаються протягом цієї стадії судового розгляду. Зазначені документи є основою для реалізації прав учасників справи, фіксації перебігу провадження, обґрунтування рішень суду апеляційної інстанції та подальшого контролю (наприклад, у касаційному порядку), а їх належне документальне забезпечення гарантує прозорість, законність та обґрунтованість апеляційного розгляду.

Саме документальне забезпечення є: доказовою базою, адже документи є основним джерелом інформації про хід провадження та позиції сторін; через підзвітність та контроль дозволяють контролювати дії суду та учасників, а також перевіряти законність судових рішень у наступних інстанціях; гарантують забезпечення прав, тобто фіксують реалізацію процесуальних прав (наприклад, право на подання доказів, на висловлення заперечень) та забезпечують прозорість судочинства через фіксацію всіх етапів розгляду, що сприяє прозорості, повноті та законності судової процедури.

Список літератури:

1. Перунова О. М. Документування у цивільному судочинстві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Випуск 5(40). С. 56–60.
2. Цивільно-процесуальні документи у позовному провадженні (зразки оформлення): навч.-метод. посібник / Р. Я. Демків, І. М. Євхутич, Т. В. Курило, В. О. Кучер, В. М. Парасюк. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 212 с.
3. Про судове рішення: постанова Пленуму Вищого господарського суду від 23.03.2012 р. № 6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ (дата звернення: 11.12.2025).
4. Степанова Т. В. Загальні основи процесуального права у схемах : навчальний посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 186 с.
5. Тимченко П. М. Апеляційне провадження у цивільному процесі: теоретичні аспекти проблеми. *Судова апеляція.* 2006. № 2 (3). С. 73–80.
6. Іліопол І. М. Теоретичні аспекти визначення основних категорій апеляційного провадження у цивільному процесі України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2023. Вип. 1. С. 115–119.
7. Прес-служба Закарпатського апеляційного суду. URL: https://www.supreme.court.gov.ua/ (дата звернення: 11.12.2025).
8. Догонова Т. Апеляція та оскарження судових рішень: строки, порядок подання та особливості розгляду. URL: https://justice.dp.ua/
9. Булик, І. Л., Шевченко, Л. В., Мартиненко, Д. Б. Проблемні аспекти апеляційного провадження в адміністративному судочинстві. *Київський часопис права*. 2024. № (2). С. 133–138.
10. Степанова Т. Сутність апеляційного оскарження та право на апеляцію. *Підприємництво, господарство і право.* 2008. № 2. С. 39–41.
11. Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках. Монографія. Харьков: Право. 2015. 352 с.
12. Луспеник, Д. Особливості підготовки цивільних справ до розгляду в суді апеляційної інстанції: спірні питання. *Право України*. 2007. № 6. С. 69–74.
13. Мелех Л. В. Господарський процес України : підручник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 316 с.
14. Добровольська В.В., Гофман О.Р. Ухвала суду як документальне забезпечення господарського судочинства. *Київський часопис права*. 2024. № 2. С. 43–47.
15. Господарський процес: підручник. 2 вид., перероб. і доп. Київ: НУБіП України, 2023. 342 с.
16. Господарське процесуальне право: навч. посіб. для студ. спеціальності 081 «Право»/ КПІ ім. Ігоря Сікорського; уклад.: Бевз С.І. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 103 с.
17. Про судове рішення: постанова Пленуму Вищого господарського суду від 23.03.2012 № 6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ (дата звернення: 11.12.2025).
18. Стрельченко О. Г., Булик І. Л. Поняття та особливості апеляційної скарги у межах адміністративного судочинства. *Журнал східноєвропейського права*. 2024. № 126. С. 60–68.

Artyomov D. V. DOCUMENTARY SUPPORT OF APPEAL PROCEEDINGS IN COMMERCIAL JUDICIAL PROCEEDINGS

The article is devoted to the documentary support of appeal proceedings in a commercial process through the isolation and analysis of numerous commercial procedural documents, such as: an appeal, a ruling, a court decision of the appellate instance, etc. It is proved that it is the normatively defined documents of the appellate proceedings that ensure its legality, efficiency, reliability and formalism. It is determined that in commercial proceedings, as in any other type of proceedings, procedural acts-documents play a key role and are written documents that are created by the participants in the legal process and the court, recording the course of the case, claims, evidence, decisions and other important actions, which also serve as the basis for the implementation of the rights and obligations of the parties, ensuring proper judicial review and enforcement of court decisions. The appeal is the main document through which the appeal proceedings are initiated and the content of which is a requirement to cancel the errors (of procedural and/or substantive nature) that were made by the court of first instance in the court decisions that have not entered into force.

The following is a classification of the documents of the appeal proceedings depending on: 1) the stage of the appeal proceedings, those that are used throughout the entire appeal proceedings – rulings and those that are used exclusively at certain stages of it – complaint and resolution; 2) the subject composition: those that are filed by the participants in the economic process – appeal, petition, application and those that are created by the economic court – ruling and resolution; 3) legal consequences: those that are the conclusion of the

appeal proceedings – ruling and those that resolve (mediate) its current issues – ruling; 4) nature: mandatory (resolution, resolution) and optional (statements, petitions); 5) universality – those that are used exclusively in appellate proceedings – appeal, resolution of the appellate court and those that are used at all stages of economic proceedings – resolution, petition, statement.

Key words: *appellate proceedings, economic proceedings, procedural act-document, appeal, resolution of the appellate court, resolution of the appellate instance, economic procedural legislation.*

Дата першого надходження статті до видання: 02.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 346.9
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/09

Попович П. О.
Національний університет «Одеська юридична академія»

НЕМАЙНОВІ НОРМАТИВНО-НЕВИЗНАЧЕНІ СПОСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОГО ХАРАКТЕРУ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено нормативно-невизначені засоби забезпечення виконання зовнішньоекономічних договорів немайнового характеру, які також спонукають зобов'язану сторону належним чином виконати зобов'язання. Встановлено, що немайнові нормативно-невизначені способи забезпечення – це «нетипові» (атипові) інструменти, які стосовно зовнішньоекономічних договорів невизначені нормами чинного законодавства, а визначаються й погоджуються його сторонами безпосередньо в тексті на основі принципу свободи договору.

Доведено, що зобов'язання з відкладальною або скасувальною обставиною у зовнішньоекономічних договорах немайнового характеру – це правовий механізм, за якого момент виникнення або припинення прав та обов'язків сторін залежить від настання певної майбутньої події, щодо якої невідомо, настане вона чи ні та у міжнародній практиці вони виконують функцію «непрямого забезпечення», адже стимулюють сторони до виконання певних дій або утримання від них, щоб зберегти чи активувати свої права за контрактом. Визначено право на односторонню відмову від договору як засіб забезпечення виконання зовнішньоекономічних договорів немайнового характеру – це оперативно-господарська санкція (засіб оперативного впливу), яка дозволяє потерпілій стороні припинити правовідносини в позасудовому порядку у разі порушення іншою стороною своїх зобов'язань.

Надано поняття умовного права на розірвання (Escrow-логіка) у контексті зовнішньоекономічних договорів (ЗЕД) немайнового характеру представляє собою високотехнологічний та структурний механізм забезпечення виконання зобов'язань, де право на припинення контракту «депонується» (як у системі ескроу) і активується автоматично або через третю сторону лише при настанні чітко визначених технічних чи юридичних тригерів.

Ключові слова: *зовнішньоекономічний договір, немайнові способи забезпечення, нормативно-невизначені способи забезпечення, оперативно-господарські санкції, комерційні санкції, корпоративні обмеження, умовне право на розірвання.*

Постановка проблеми. У загальному вигляді існують чисельні засобів забезпечення виконання зовнішньоекономічних договорів, які застосовуються виключно як додаткові засоби їх належного виконання. Серед них окреме місце належить нормативно-невизначеним засобам забезпечення немайнового характеру, поняття та порядок застосування яких чітко не встановлений нормами чинного законодавства, що тягне проблеми щодо їх тлумачення та правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та проблемні аспекти нормативно-невизначених засобів забезпечення виконання зовнішньоекономічних договорів немайнового характеру частково розглядаються у працях таких вчених, як О.В. Кологойда, Т.С. Павлова, Н.М. Павлюк, І.О. Проценко, А.Л. Святошнюк та інших.

Постановка завдання. Метою статті є теоретично-практична характеристика нормативно-невизначених засобів забезпечення виконання зовнішньоекономічних договорів немайнового характеру.

Виклад основного матеріалу. Засоби забезпечення виконання зовнішньоекономічних договорів є важливою їх складовою, яка саме й слугує їх належному виконанню. Важливу роль у забезпеченні відіграють нормативно-невизначені засоби немайнового характеру, які, як правило, застосовуються разом із заходами майнового характеру, наприклад, неустойкою, порукою або притриманням. До заходів забезпечення немайнового характеру відносяться: зобов'язання з відкладальною/скасувальною обставиною, наприклад, зобов'язання виконати певні дії лише після настання (чи ненастання) певної події, що

© Попович П. О., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

стосується ділової репутації або певних умов ринку; право на односторонню відмову від договору, тобто це можливість розірвати договір без права на відшкодування збитків у разі невиконання іншою стороною суттєвих негрошових умов (наприклад, неякісне надання послуг, порушення строку, розголошення комерційної таємниці); комерційні санкції та корпоративні обмеження, наприклад, виключення з членів партнерства, позбавлення права голосу, припинення доступу до інформації, що не є прямим майновим стягненням, але створює серйозні наслідки; заборона на певну діяльність, наприклад, заборона колишньому працівнику/партнеру працювати у конкурентів певний термін після звільнення (неконкуренція) та неформальні гарантії добросовісності, наприклад, щодо стимулювання дотримання стандартів якості, етики, що забезпечується не законом, а довірою та репутацією сторін.

Зобов'язання з відкладальною/скасувальною обставиною є засобами забезпечення виконання зовнішньоекономічних договорів немайнового характеру, які, за аналогією закону визначені нормами цивільного законодавства. Заслуговують на увагу думки про те, що "у більшості випадків «життя» правочину пов'язано з настанням безумовних факторів досягнення його мети. Водночас сторони правочину мають можливість заздалегідь встановити існування обставин (їхню наявність або відсутність), які можуть вплинути на динаміку договірного зобов'язання між ними. Це дає право на існування такого правового явища, як умовні правочини" [1, с. 109–123] та "включення до угоди відкладної або скасувальної умови має для сторін велику практичну користь, оскільки робить угоду більш гнучкою і дозволяє сторонам відкоригувати динаміку та зміст договірних правовідносин під обставини, що повинні або можуть змінитися в майбутньому" [2, с. 138]. Також, Верховний Суд вказує на те, що "аналіз положень частини першої статті 212 ЦК України свідчить, що укладаючи умовний правочин з відкладальною обставиною, його сторони пов`язують виникнення прав і обов`язків за таким правочином з певною обставиною, щодо появи якої в майбутньому у сторін існує лише відповідна вірогідність. Відкладальна обставина може полягати у діях як однієї із сторін договору, так і третьої особи, яка нею не є, але у будь-якому разі повинна обумовлювати настання (зміну) відповідних прав і відповідних обов`язків обох сторін договору, а не лише однієї з них, та у момент укладання договору стосовно такої обставини має бути невідомо, настане вона чи ні. Водночас з аналізу частини другої статті 212 ЦК України слідує, що за таким правочином права та обов`язки настають при його вчиненні і існують до настання скасувальної обставини, яка характеризується такими ознаками: настання обставин повинно бути об`єктивно можливим; воно не повинно бути неминучим; сторони не повинні знати, настане така обставина чи ні; обставина може настати у майбутньому" [3]. Крім того, важливим є "умова, яка саме й являється саме юридичним фактом, настання якого, відповідно до вчиненого правочину, змінює правове становище осіб. В залежності від настання умови поставлений не сам правочин (договір), а правовідносини, на існування яких він спрямований" [4, с. 117].

Зобов'язання з відкладальною або скасувальною обставиною у зовнішньоекономічних договорах немайнового характеру – це правовий механізм, за якого момент виникнення або припинення прав та обов'язків сторін залежить від настання певної майбутньої події, щодо якої невідомо, настане вона чи ні та у міжнародній практиці вони виконують функцію «непрямого забезпечення», адже стимулюють сторони до виконання певних дій або утримання від них, щоб зберегти чи активувати свої права за контрактом.

Право на односторонню відмову від договору можливе лише якщо це прямо передбачено законом або самим договором за загальним правилом цивільного законодавства (стаття 525 ЦК України) забороняє односторонню відмову, але сторони можуть це дозволити, прописавши умову відмови від зобов'язань, часто у відповідь на порушення іншою стороною, що призводить до зміни або припинення договору в майбутньому. Відмова є одностороннім правочином, що вимагає повідомлення іншої сторони, а момент припинення договору визначається угодою сторін або законом. Раніше вона підпадала під нормативне визначення оперативно-господарських санкцій, які активно застосовувалися сторонами будь-яких договорів, у тому числі й зовнішньоекономічних. Так, А. Святошнюк стверджує, що "відмова від договору за своєю природою в одних випадках може розглядатися як захід оперативного впливу, який суб'єкт договірного правовідношення може застосувати без звернення до компетентних органів, тобто як захід самозахисту" [5, с. 244]. Виходячи зі змісту абз. 2 ч. 2 ст. 651 ЦК України, на нашу думку, критеріями істотного порушення договору однією зі сторін є: факт порушення договору незалежно від вини; наявність шкоди; співвідношення того, на що розраховувала сторона, укладаючи договір, та

що реально отримала. Як зазначено у Постанові Верховного Суду від 12 лютого 2019 року у справі № 914/2649/17, здійснити своє суб'єктивне право на розірвання договору через пряму вказівку, що міститься у ч. 2 ст. 651 ЦК України, сторона договору може незалежно від застосовування процедури позасудового врегулювання спору [6]. цей засіб забезпечення спрацював у міжнародному арбітражі, він має бути чітко прописаний у тексті контракту: вичерпний перелік підстав, тобто мають бути визначені конкретні порушення (наприклад, «розголошення інформації з грифом 'Strictly Confidential'»); порядок повідомлення шляхом встановлення строку (наприклад, за 10 днів) та способу доставки (рекомендований лист, кур'єрська служба) та відсутність штрафу за саму відмову, зокрема, судова практика вказує, що не можна встановлювати штраф за сам факт реалізації права на відмову, якщо вона є правомірною реакцією на порушення.

У міжнародному праві (Принципи UNIDROIT) це право називається Termination of the Contract та вважається фундаментальним засобом захисту, якщо порушення іншої сторони є «істотним» (fundamental breach), тобто позбавляє потерпілу сторону того, на що вона розраховувала. Тобто, право на односторонню відмову від договору як засіб забезпечення виконання зовнішньоекономічних договорів немайнового характеру – це оперативно-господарська санкція (засіб оперативного впливу), яка дозволяє потерпілій стороні припинити правовідносини в позасудовому порядку у разі порушення іншою стороною своїх зобов'язань. У контрактах немайнового характеру (наприклад, угоди про конфіденційність (NDA), ліцензійні договори, договори про надання консультаційних послуг або ексклюзивне дилерство) цей інструмент виконує роль «крайнього запобіжника».

Комерційні санкції та корпоративні обмеження визначаються, як правила, в корпоративних актах суб'єкта господарювання – сторони зовнішньоекономічного контракту. Вчені по-різному тлумачать визначення та мету комерційних актів, так, на думку О. Бакалінської, «особливістю корпоративних актів саморегулювання є те, що вони містять самозобов'язання осіб щодо виконання правил і принципів корпорації, закріплюють спільну позицію учасників, передбачають добровільність виконання приписів та відповідальність за їх виконання. До корпоративних актів саморегулювання відносять кодекси корпоративної етики, правила етичної поведінки представників корпорацій, а також акти про нерозголошення корпоративних таємниць та ноу-хау» [7, с. 246]. Корпоративні акти є засобом саморегулювання господарської діяльності [8, с. 69].

Комерційні санкції та корпоративні обмеження у зовнішньоекономічному контракті – це механізми правового та фінансового захисту, які сторони використовують для мінімізації ризиків, забезпечення виконання зобов'язань та дотримання вимог міжнародного й національного законодавства, серед яких провідне місце займають зовнішні (санкційні) обмеження або так звані «санкційні застереження» (Sanctions Clauses), які стали критично важливими в останні роки через глобальні політичні процеси. Тобто, сторони гарантують, що: вони не перебувають під дією міжнародних санкцій (OFAC, ЄС, РНБО тощо); кінцеві бенефіціарні власники (UBO) не є «підсанкційними» особами та товар не буде перепроданий у країни, щодо яких діє ембарго.

Таким чином, корпоративні обмеження як засіб забезпечення виконання зовнішньоекономічних договорів немайнового характеру можливо визначити як сукупність юридичних інструментів та внутрішніх правил, які обмежують правоздатність або свободу дій сторін (або їхнього керівництва) з метою мінімізації ризиків, що не пов'язані безпосередньо з грошовими виплатами. У договорах немайнового характеру (NDA, договори про стратегічне партнерство, передачу досвіду/франчайзинг) ці обмеження виступають превентивним механізмом та саме й гарантують, що партнер не лише хоче, а й юридично може та має право виконувати свої зобов'язання.

До основних видів корпоративних обмежень у ЗЕД можливо віднести внутрішні (структурні) та зовнішні (поведінкові). Так, до внутрішніх відносяться обмеження повноважень (Authority Limits) шляхом встановлення в контракті та перевірка в статутних документах лімітів для підписантів з метою забезпечення легітимності договору. Якщо директор перевищив корпоративний ліміт (наприклад, підписав ексклюзивну угоду без згоди зборів акціонерів), угода може бути визнана недійсною та функція забезпечення, яка захищає від ризику «перевищення влади», що критично для довгострокових немайнових зобов'язань.

До зовнішніх відносяться застереження про зміну контролю (Change of Control Clause) або обмеження, яке забороняє зміну власників або ключового менеджменту компанії-партнера без згоди іншої сторони, наприклад, в немайнових договорах (наприклад, передача ноу-хау) особис-

тість партнера та його репутація є ключовими. Також, це гарантує, що технології чи конфіденційна інформація не потраплять до рук конкурента через продаж акцій компанії-партнера та обмежувальні завіти (Restrictive Covenants) як прямі заборони на певну діяльність, які стають частиною корпоративної політики, до яких, зокрема, відносяться Non-compete (неконкуренція) або заборона працювати з аналогічними технологіями конкурентів та Non-solicitation (непереманювання), тобто заборона наймати персонал партнера.

Для того, щоб корпоративні обмеження дійсно забезпечували виконання договору, у тексті ЗЕД-контракту зазвичай використовують формулювання Representations and Warranties (заяви та гарантії), внаслідок чого сторона гарантує, що: саме вона має всі необхідні корпоративні дозволи; її статутні документи не містять заборон на укладення цієї угоди та вона зобов'язується не змінювати структуру власності до завершення проекту.

Таким чином, немайнові нормативно-невизначені способи забезпечення – це «нетипові» (атипові) інструменти, які стосовно зовнішньоекономічних договорів не визначені номами чинного законодавства, а визначаються й погоджуються його сторонами безпосередньо в тексті на основі принципу свободи договору.

Висновки. Підсумовуючи можливо говорити про найбільш актуальні та дієві нормативно-невизначені засоби забезпечення виконання зовнішньоекономічних договорів немайнового характеру, а саме:

1. Оперативні санкції (засоби оперативного впливу) це односторонні дії потерпілої сторони, спрямовані на захист її прав без звернення до суду та до яких відносяться: відмова від прийняття неналежного виконання, наприклад, право покупця відмовитися від товару, якщо його якість не відповідає стандартам; відмова від оплати, якщо одна сторона не виконує свій обов'язок, інша «заморожує» платежі до моменту виправлення ситуації та припинення надання послуг, наприклад, відключення програмного забезпечення або доступу до об'єкта у разі заборгованості. Адже, «скасування чинності Господарського кодексу України, єдиного законодавчого акту, який містив норми про оперативно-господарські санкції, нівелює унікальність та оперативність таких санкцій, ускладнює їх застосування, хоча і не позбавляє сторони господарських договорів можливості передбачити та застосувати такі санкції, але з урахуванням загальних норм цивільного законодавства. Визначальне значення правового регулювання оперативно-господарських санкцій, навіть при збереженні свободи умов договору, складно переоцінити, що свідчить про необхідність заповнення прогалин такого правового регулювання питань існування та застосування оперативно-господарських санкцій після втрати чинності Господарського кодексу України, шляхом передбачення відповідних норм в кодифікованому акті щодо регулювання господарських (економічних) відносин в Україні» [9, с. 38]. На думку О.В. Кологойди, оперативно-господарським санкціям притаманний ряд ознак, які «залежать від конкретного виду господарських відносин. Так, якщо це фондові відносини, то їхніми ознаками є організаційний характер, спрямованість на зміну договірного правовідношення, застосування незалежно від вини порушника договірного зобов'язання, в односторонньому, несудовому порядку, без попереднього пред'явлення претензії порушникові та без звернення до юрисдикційного органу» [10, с. 113–114].

Також, до оперативно-господарських санкцій можливо віднести «новий спеціальний вид забезпечення належного виконання зобов'язань – блокування операцій за рахунок коштів, що знаходяться на електронній картці чи електронному гаманці. Блокуванням є прийняте на вимогу власника картки або судом на вимогу інших осіб, що мають підтверджені вимоги до власника, припинення емітентом картки акцептування платежів» [11, с. 13].

2. Організаційні обмеження у вигляді створення умов, за яких порушнику стає невигідно або технічно неможливо ігнорувати зобов'язання. Це може бути позбавлення права на знижку у випадку якщо клієнт порушує графік оплати, він автоматично втрачає «пільговий» тариф або встановлення черговості або відмова від укладення нових договорів або надання нових партій товару, поки не закрита попередня заборгованість. Сьогодення створює умови для цифровізації зазначених процесів, так, пропонується "законодавчо передбачити можливість використання «оракулів-арбітрів» (зовнішніх незалежних сервісів) як механізму призупинення виконання смарт-контракту в українських зовнішньоекономічних договорах на підставі офіційного висновку (наприклад, ТПП) та імплементувати положення Типового закону ЮНСІТРАЛ про електронні передавальні записи (MLETR) в національне законодавство України" [12, с. 108]. Однак існує проблема «інформованої згоди в умовах технічної складності. Концепція «алгоритмічного несвідомого» показує, як фор-

мальна відкритість коду не забезпечує реальної транспарентності для більшості користувачів, створюючи нові форми правової нерівності між технічно грамотними і неграмотними суб'єктами. Діалектична єдність розширення можливостей і поглиблення вразливості проявляється у феномені «автономії високих ставок», де технологічне розширення контролю супроводжується радикальною і незворотною відповідальністю за всі наслідки» [13, с. 104].

3. Репутаційні способи представляють собою вплив на ділову репутацію контрагента, що часто є ефективнішим за штрафи, до яких можливо віднести: оприлюднення інформації про недобросовісність: внесення до «чорних списків» (якщо це передбачено договором) або публікація звіту про порушення та касування статусу «пріоритетного партнера», наприклад, втрата сертифікатів лояльності чи рекомендацій від замовника. Незважаючи на ефективність, використання репутаційних методів у ЗЕД має бути юридично вивіреним, що означає: уникнення наклепу (Defamation), адже у контракті має бути чітко прописано, що саме вважається порушенням, за якого дозволено розголошення та якщо сторона поширить неправдиву інформацію, вона сама може стати об'єктом позову про захист ділової репутації; Compliance та ESG, тобто сучасні компанії все частіше використовують репутаційні засоби через призму ESG (екологія, соціальна відповідальність, управління), а порушення етичних норм у ЗЕД-контракті може призвести до виключення зі списків постачальників великих корпорацій та м'яке право (Soft Law), адже саме репутаційні санкції часто регулюються не кодексами, а звичаями ділового обороту (наприклад, принципами міжнародних комерційних договорів UNIDROIT), наприклад, компанія-розробник софту передає код іншій компанії за NDA та якщо остання використає фрагмент коду у власному проекті (немайнове порушення), розробник може не лише подати до суду, а й повідомити платформу GitHub або AppStore про порушення прав, що заблокує продукт порушника швидше, ніж винесе рішення суд.

4. Умовне право на розірвання (Escrow-логіка) представляє собою передбачення в договорі права на негайне розірвання в односторонньому порядку без відшкодування збитків порушнику, адже саме це тримає сторону в тонусі, оскільки втрата контракту є значно більшим ризиком, ніж сплата пені. Умовне право на розірвання (Escrow-логіка) у контексті зовнішньоекономічних договорів (ЗЕД) немайнового характеру представляє собою високотехнологічний та структурний механізм забезпечення виконання зобов'язань, де право на припинення контракту «депонується» (як у системі ескроу) і активується автоматично або через третю сторону лише при настанні чітко визначених технічних чи юридичних тригерів. Тобто, якщо звичайна «одностороння відмова» – це право, яким сторона користується на власний розсуд, то Escrow-логіка перетворює розірвання на об'єктивний процес, мінімізуючи суб'єктивізм та судові суперечки.

Список літератури:

1. Коструба А. Теоретичні аспекти припинення договірних зобов'язань у цивільному праві України. *Право України.* 2017. № 7. С. 109–123.

2. Павлюк Н. М. Цивільно-правові правочини, здійснені під умовою: теоретичний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 7. С. 138–141. (дата звернення: 03.12.2025).

3. Постанова Верховного Суду від 30 вересня 2021 року. Справа № 906/1205/20. URL: https://iplex.com.ua/ (дата звернення: 03.12.2025).

4. Підопригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: підруч. 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 528 с.

5. Святошнюк А. Л. Підстави для зміни або розірвання цивільно-правового договору за законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія. Право*. 2012. Вип. 20. Част. II. Т. 1. С. 243–246.

6. Постанова Верховного Суду від 12 лютого 2019 року у справі № 914/2649/17. URL: https://iplex.com.ua/ (дата звернення: 03.12.2025).

7. Бакалінська О. О. Правове забезпечення добросовісної конкуренції в Україні: проблеми теорії і практики : дис…. докт. юрид. наук: 12.00.04. / Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені Ф. Г. Бурчака. 510 с.

8. Гончаренко О. Види саморегулювання господарської діяльності. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 11. С. 68–72.

9. Лаврін О. Оперативно-господарські санкції та особливості їх застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Серія ПРАВО. Випуск 89: частина 2. С. 36–47.

10. Кологойда О. В. Оперативно-господарські санкції у фондових договірних правовідносинах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. № 39 (1). С. 89–92.

11. Проценко І. О. Види забезпечення належного виконання зобов'язань у цивільному праві України: єдність та диференціація: автореферат зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків. 2007. 19 с.

12. Калаченкова К. Правове регулювання виконання зовнішньоекономічних договорів у цифровому середовищі. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2025. № 2. С. 101–110.

13. Павлова Т. С., Павлов Р. А. Практична філософія та філософсько-правові виміри смарт-контрактів. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences.* 2025. № 8 (1). С. 97–105.

Popovych P. O. NON-PROPERTY NORMATIVELY UNDEFINED WAYS OF ENSURING THE FULFILLMENT OF CONTRACTUAL OBLIGATIONS OF A FOREIGN ECONOMIC NATURE: ECONOMIC AND LEGAL ASPECT

The article is devoted to the identification of normatively undefined means of ensuring the performance of foreign economic contracts of a non-property nature, which also encourage the obligated party to properly fulfill the obligation. It has been established that non-property normatively undefined means of ensuring are «atypical» (atypical) instruments that are not defined by the norms of current legislation in relation to foreign economic contracts, but are determined and agreed upon by its parties directly in the text on the basis of the principle of freedom of contract.

It has been proven that obligations with a suspensive or cancelling circumstance in foreign economic contracts of a non-property nature are a legal mechanism in which the moment of occurrence or termination of the rights and obligations of the parties depends on the occurrence of a certain future event, regarding which it is unknown whether it will occur or not, and in international practice they perform the function of «indirect security», since they stimulate the parties to perform certain actions or refrain from them in order to preserve or activate their rights under the contract. The right to unilaterally terminate the contract as a means of ensuring the performance of non-property foreign economic contracts is defined – it is an operational-economic sanction (a means of operational influence), which allows the injured party to terminate the legal relationship out of court in the event of a violation by the other party of its obligations.

The concept of the conditional right to terminate (Escrow logic) in the context of non-property foreign economic contracts (FEC) is provided, which represents a high-tech and structural mechanism for ensuring the performance of obligations, where the right to terminate the contract is «deposited» (as in the escrow system) and is activated automatically or through a third party only upon the occurrence of clearly defined technical or legal triggers.

Key words: *foreign economic agreement, non-property security methods, regulatory and undefined security methods, operational and economic sanctions, commercial sanctions, corporate restrictions, conditional right of termination.*

Дата першого надходження статті до видання: 09.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6+340.5
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/10

Балюк Г. І.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Бевз О. В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЕКОЛОГО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАБРУДНЕННЯ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НЕБЕЗПЕЧНИМИ РЕЧОВИНАМИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ США

Стаття присвячена аналізу питань екологічної відповідальності за забруднення навколишнього середовища небезпечними речовинами на прикладі законодавства США. Розглянуто теоретичні засади юридичної відповідальності у сфері екологічного права, її специфіку та відмінності від інших видів соціальної відповідальності. Особливу увагу приділено цивільно-правовій відповідальності за шкоду, завдану життю та здоров'ю людини, природним ресурсам і довкіллю. Визначено структуру шкоди, що підлягає відшкодуванню, включно з економічними втратами та витратами на превентивні заходи.

У статті розглядаються особливості застосування заходів юридичної відповідальності за забруднення навколишнього середовища небезпечними речовинами у США. Аналізуються положення законодавства США, а саме Закону про збереження і відновлення ресурсів (RCRA, 1976) та Закону про комплексне реагування на навколишнє середовище, компенсацію та відповідальність (CERCLA, 1980, «Закон про Суперфонд»). Особлива увага приділяється питанням відповідальності за «минулу екологічну шкоду», оперативним і довгостроковим заходам реагування, спрямованим на очищення від небезпечних речовин, а також Національному пріоритетному списку як інструменту визначення найбільш небезпечних територій для очищення.

Дослідження показує, що американська модель екологічної відповідальності поєднує суворі санкції для потенційно відповідальних осіб із системою державного фінансування заходів з очищення. Вона забезпечує пріоритетність постійних рішень, які суттєво зменшують обсяг, токсичність чи мобільність небезпечних речовин. Отримані результати можуть бути використані для порівняльного аналізу та адаптації в українському праві, зокрема у сфері вдосконалення механізмів відшкодування шкоди та запровадження ефективних програм екологічного оздоровлення. Зроблено висновок про значення досвіду США для України, де проблема відшкодування шкоди довкіллю набула особливої актуальності в умовах війни та руйнування екологічно небезпечних підприємств.

Ключові слова: *навколишнє середовище, юридична відповідальність, небезпечні речовини, Закон про Суперфонд США.*

Постановка проблеми. Теоретичні засади юридичної відповідальності традиційно становлять один із ключових напрямів досліджень правової науки. Саме застосування заходів юридичного впливу за правопорушення, порівняно із іншими видами соціальної відповідальності, найефективніше забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина [1, с. 8]. Сучасна юриспруденція приділяє особливу увагу проблемам ефективності механізмів юридичної відповідальності, їх відповідності принципам верховенства права, справедливості та пропорційності [2, 3, 4].

Важливим засобом забезпечення законності в екологічній сфері є юридична відповідальність

© Балюк Г. І., Бевз О. В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

за екологічні правопорушення. Вона виступає різновидом юридичної відповідальності в цілому, а тому їй властиві всі ознаки останньої. Водночас, стосовно екологічної сфери юридична відповідальність має свою специфіку, яка обумовлена особливостями екологічного правопорушення як обов'язкової підстави застосування санкцій до порушників екологічного законодавства [5, с. 8]. Зокрема, така специфіка притаманна цивільно-правовій відповідальності за шкоду, завдану третім особам і навколишньому природному середовищу. На сьогодні в промислово розвинутих країнах така відповідальність є загальноприйнятою правовою нормою. Разом з тим, види шкоди, яка відшкодовується, визначення її розміру, так само як способи реалізації юридичної відповідальності значною мірою залежать від вирішення цих питань в національному законодавстві.

Структура шкоди, яка підлягає відшкодуванню, відповідно до прийнятої міжнародної практики і правових норм окремих країн, включає, як правило, наступні види шкоди: 1) шкода життю і здоров'ю; 2) шкода майну; 3) шкода навколишньому природному середовищу, природним ресурсам і об'єктам.

При цьому до кожного із трьох видів шкоди може входити обчислення упущеної вигоди (втрачених доходів). В зарубіжній практиці такий вид збитків також називається економічними втратами. Крім того, окремою категорією в складі шкоди можуть розглядатися витрати на превентивні заходи, тобто на заходи по попередженню шкоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість питань юридичної відповідальності зумовлює необхідність ґрунтовних наукових досліджень як загальнотеоретичних аспектів, так і проблем, пов'язаних із реалізацією відповідальності у сфері екологічного права. Особливе місце серед таких досліджень займає аналіз механізмів відшкодування шкоди за екологічні правопорушення, що має не лише національне, а й міжнародне значення [6, 7]. У сучасній науковій юридичній літературі простежується тенденція до вивчення зарубіжного досвіду відшкодування екологічної шкоди, завданої забрудненням навколишнього середовища, зокрема йдеться про законодавство США, в тому числі аналізується Закон про комплексне реагування на навколишнє середовище, компенсацію та відповідальність, відомий як Закон про Суперфонд [8], наводяться приклади реалізації положень цього Закону для відшкодування шкоди та екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій, що підтверджує його значення як моделі для порівняльного аналізу та адаптації в інших правових системах [9].

Постановка завдання. Для України питання відшкодування шкоди, завданої навколишньому природному середовищу особливо небезпечними речовинами на сьогодні, є надзвичайно актуальним, враховуючи те, що вже майже чотири роки триває повномасштабне вторгнення рф в Україну. Зокрема, в районі бойових дій опинилися і найбільш екологічно небезпечні виробництва: Ясинівський, Авдієвський, Єнакієвський коксохімічні заводи, Єнакієвський, Макієвський та Донецький металургійні заводи, Алчевський металургійний комбінат, Лисичанський нафтопереробний завод, Донецький казенний завод хімічних виробів, Слов'янська, Луганська, Вуглегірська, Миронівська ТЕС, підприємства хімічної галузі – Сєвєродонецький завод «Азот» та Горлівський «Стирол». Так, за інформацією, розміщеною на офіційному сайті Державної екологічної інспекції України станом на 15.12.2025 р. розмір шкоди, завданої навколишньому природному середовищу України агресором становила 6 012 003 189 189 грн. [10].

В законодавстві різних країн, так само і в міжнародному праві, деякі види діяльності, пов'язані із підвищеною небезпекою для навколишнього середовища, визначені як небезпечні. Стосовно цих видів діяльності (речовин, продукції) діють більш жорсткі норми юридичної відповідальності (strict liability) [11]. В зарубіжній практиці є приклади законів, які мають зворотну силу, тобто встановлюють юридичну відповідальність за дії, які були вчинені раніше [12]. Для характеристики юридичної відповідності, пов'язаної із відповідальністю в минулому, часто вживаються терміни «минулі екологічні зобов'язання» або «минула екологічна шкода» (retroactive liability). Згадані вище поняття – ключові для характеристики режиму юридичної відповідальності. З цих позицій автори даної статті підходять до розгляду питання юридичної відповідальності в США, маючи на меті запропонувати Україні таку систему для вирішення питань відшкодування шкоди, завданої об'єктам і ресурсам навколишнього природного середовища (тим більше, що саме в англо-американській системі відповідальність тісно пов'язана з деліктним правом (tort law) та компенсацією шкоди).

Виклад основного матеріалу. Відносини щодо відповідальності за забруднення навколишнього середовища небезпечними речовинами

в США регулюються декількома законодавчими актами. Зокрема, Закон про збереження і відновлення ресурсів від 21 жовтня 1976 р. (Recourse Conservation and Recovery Act, RCRA) був прийнятий як поправка до більш раннього Закону про видалення твердих відходів 1965 р. (Solid Waste Disposal Act) [13]. RCRA регулює питання поводження з відходами (як з небезпечними, так і з твердими відходами, які не є небезпечними) на діючих підприємствах [14]. Небезпечними відходами згідно з названим Законом визнаються тверді відходи або їх поєднання, які через свою кількість, концентрацію чи фізичні, хімічні або інфекційні характеристики можуть: спричиняти або істотно сприяти зростанню смертності чи виникненню серйозних незворотних або тривалих зворотних захворювань; створювати значну актуальну чи потенційну загрозу для здоров'я людини або довкілля у випадку неналежного поводження з ними – під час обробки, зберігання, транспортування, видалення чи іншого управління (ст. 1004 (п. 5)) [15]. Деякі види відходів не підпадають під дію регулювання, в тому числі, якщо вони переробляються. Отже, RCRA є основним законом, що регулює утилізацію твердих та небезпечних відходів в США. RCRA встановив національні цілі щодо: захисту здоров'я людей та навколишнього середовища від потенційних небезпек, пов'язаних з утилізацією відходів; збереження енергії та природних ресурсів; зменшення обсягів утворення відходів; забезпечення екологічно безпечного поводження з відходами.

Основні напрямки регулюючої діяльності включають:

– стандарти для підприємств з переробки і видалення відходів (стандарти викидів, видалення шкідливих речовин із відходів, заходи по попередженню і зміст захоронення відходів, вимоги щодо фінансової відповідальності);

– регулювання захоронення відходів (заборонено захоронення в землі непереоблених відходів, їх активні компоненти повинні спалюватися або оброблятися іншим способом для попередження мобільності небезпечних речовин);

– програми очищення.

Для досягнення цих цілей RCRA встановив три окремі, але взаємопов'язані програми:

Програма щодо підземних резервуарів, передбачена підзаголовком I RCRA, що містять небезпечні речовини та нафтопродукти [16].

Програма щодо небезпечних відходів, передбачена підзаголовком C RCRA, встановлює систему контролю за небезпечними відходами від моменту їх утворення до остаточного захоронення, від «колиски до могили» (cradle-to-grave).

Перша програма стосується підземних потужностей по зберіганню бензину, нафти, небезпечних хімічних речовин для промислових, торгових і побутових потреб (Underground Storage Tanks Program). Такі сховища (їх в США нараховується близько 1,1 млн.) можуть викликати забруднення підземних вод та інші наслідки. Для старих і нових сховищ Агентство з охорони навколишнього середовища США (далі – EPA) встановлює вимоги щодо попередження витікання небезпечних речовин. Зокрема, було утворено фонд для очищення територій від забруднення небезпечними речовинами. Друга програма – програма коректуючих дій ("Resource Conservation and Recovery Act Corrective Action Program"), яка в жовтні 2024 р. отримала нову назву – "Програма очищення небезпечних відходів" ("Hazardous Waste Cleanup Program) [17]. Вона спрямована на очищення місць, які були забруднені в результаті діяльності, що регулюється RCRA. За оцінкою EPA на реалізацію програми протягом строку дії її чинності було витрачено 18,7 млрд. дол. (в цінах 1992 р. з урахуванням дисконтування) [18].

Програма твердих відходів, згідно з підзаголовком D RCRA, заохочує штати розробляти комплексні плани поводження з безпечними промисловими твердими відходами та муніципальними твердими відходами, встановлює критерії для муніципальних полігонів твердих відходів та інших об'єктів утилізації твердих відходів, а також забороняє відкрите скидання твердих відходів. Програма твердих відходів за підзаголовком D – третя велика програма RCRA, яка доповнює регулювання небезпечних відходів і підземних сховищ. Вона забезпечує екологічно безпечне управління побутовими та промисловими відходами**,** передаючи основну відповідальність штатам, але під наглядом EPA. Тверді відходи, що регулюються підзаголовком D Закону RCRA, включають будь-які матеріали, які не відповідають федеральним критеріям небезпечних відходів, встановленим підзаголовком C RCRA.

RCRA, прийнятий Конгресом США, як було зазначено, в 1976 році, не вирішував питання очищення територій, які уже були забрудненні на момент його прийняття. У зв'язку з цим, в 1980 р. Конгрес США прийняв Закон про комплексне реагування на навколишнє середовище, компенсацію та відповідальність, більш відомий як Закон про

Суперфонд (The Comprehensive Environmental Response, Compensation, and Liability Act of 1980 (CERCLA)) [19].

Безпосереднім стимулом прийняття Закону про Суперфонд стала гостра для США проблема старих, закинутих звалищ, де накопичилася величезна кількість відходів і відбувалося вивільнення небезпечних речовин. Хоча Закон присвячений, перш за все, проблемі відповідальності за забруднення внаслідок минулої діяльності, в ньому розглядається більш широке коло питань. Об'єктами, які підпадають під дію Закону про Суперфонд, можуть бути не лише неконтрольовані звалища чи потужності для поводження з відходами, але й промислові території, шахти, а також райони, де є забруднення підземних вод невідомого походження. Закон про Суперфонд регулює також відносини щодо об'єктів федеральної власності, включаючи об'єкти Міністерства оборони і Міністерства енергетики, які мають території радіоактивного забруднення. Крім того, норми Закону про Суперфонд повинні застосуватися не тільки до минулих, але й до майбутніх подій. Закон передбачає:

– створення фонду (за назвою якого стали називати сам Закон) для фінансування очищення на закритих звалищах, які не відносяться до федеральної власності;

– норми відповідальності, згідно з якими визначається коло осіб, які несуть тягар фінансових витрат;

– призначення уповноваженого федерального органу (EPA), який зобов'язаний проводити в життя національний план дій, що включає процедури і стандарти для прийняття заходів по боротьбі із витіканням небезпечних речовин та інших забруднювачів.

На відміну від інших федеральних законів, Закон про Суперфонд не визначає стандартів, яких необхідно досягнути в результаті дій по очищенню. Згідно Закону про Суперфонд при виборі заходів щодо поводження з небезпечними відходами перевага повинна бути надана такому способу, який «постійно і суттєво зменшує обсяг, токсичність чи мобільність небезпечних речовин», тобто такі методи очищення, які забезпечують постійні рішення та використовують альтернативні технології обробки або технології відновлення ресурсів настільки, наскільки це практично можливо. Основну увагу слід приділяти витіканню небезпечних речовин, які представляють загрозу для здоров'я населення.

Закон про Суперфонд, так само як й інші федеральні закони, передбачає, що штати в більшості випадків можуть встановлювати більш жорсткі, в порівнянні з федеральними, вимоги. В ряді штатів були прийняті свої «міні» закони, які аналогічні закону про Суперфонд. Деякі штати, включаючи Каліфорнію, Колорадо, Нью-Джерсі і Мічиган, ввели більш високий рівень вимог або передбачили стандарти, які відсутні у федеральному Законі.

Оскільки відповідальність передбачена за забруднення навколишнього природного середовища небезпечними відходами, то важливо встановити, які речовини підпадають під це визначення. Наприклад, в Законі про RCRA їх, як ми вже зазначали, в найбільш загальній формі визначають небезпечними відходи, які представляють суттєву реальну або потенційну небезпеку для здоров'я людини і навколишнього середовища. При запровадженні цього Закону в життя EPA першопочатково планувало класифікувати відходи як небезпечні, якщо вони відповідали одній з багатьох характеристик, включаючи здатність накопичуватися в живих організмах, токсичність рослин, здатність викликати генетичні мутації. Однак, EPA відмовилося від такого підходу через труднощі і відсутність консенсусу і процедур тестування для визначення тих чи інших характеристик. Тепер EPA вважає відходи небезпечними, якщо вони характеризуються одним із таких параметрів: здатність викликати корозію, реактивністю і токсичністю, а також здатні самозайматися [20].

Згідно Закону про Суперфонд до небезпечних відносяться речовини, які вже названі небезпечними або токсичними в інших природоохоронних актах, включаючи Закон про чисту воду, Закон про чисте повітря, Закон про контроль над токсичними речовинами. Крім того, згідно Закону про Суперфонд, EPA може безпосередньо оголосити будь-яку речовину небезпечною, якщо вона здатна представляти небезпеку для здоров'я населення, благополуччя або навколишнього середовища. На відміну від RCRA, Закон про Суперфонд застосовується також до тих речовин, які не є власне відходами. Нарешті, Закон про Суперфонд дозволяє державі проводити очищення за рахунок засобів фонду і в тих випадках, коли є витікання або загроза витікання не лише небезпечної, але й будь-якої забруднюючої або заражаючої речовини, які можуть представляти неминучу і суттєву загрозу для здоров'я і благополуччя населення.

Закон про Суперфонд визначає коло осіб, які можуть бути потенційно відповідальними за фінансування очисних робіт (Potentially Responsible Parties). До них відносяться (ст. 107):

– власники та оператори об'єктів, на яких сталося забруднення;

– особи, які свідомо або через свої дії сприяли видаленню або створенню забруднюючих речовин;

– компанії або особи, які відповідальні за транспортування, зберігання або утилізацію небезпечних речовин.

Якщо відбувається забруднення навколишнього середовища, його забруднювач згідно з нормами загального права несе відповідальність за шкоду здоров'ю та майну, завдану третім особам. Закон про Суперфонд значно розширив масштаби відповідальності за забруднення навколишнього середовища, зобов'язавши відшкодовувати витрати по очищенню місць захоронення, а також потенційні трати суспільства в результаті нанесення шкоди природним ресурсам.

До відповідачів застосовується сувора солідарна і така, що має зворотну силу, відповідальність.

Солідарна відповідальність означає, що шкода є неділимою, не може бути віднесена на кожного відповідача відповідно до його вкладу, і що кожна сторона відповідає за всю нанесену шкоду. Іншими словами, будь-яка особа із числа потенційно зобов'язаних осіб може бути зобов'язана відшкодувати сто відсотків витрат, навіть, якщо вона помістила на звалищі один відсоток відходів, які там знаходяться.

Норми Закону про Суперфонд мають зворотну силу, оскільки вони встановлюють відповідальність за діяння, які були вчинені за багато років до його прийняття, тобто до того, як стали відомі нові вимоги. Таким чином, відповідальність покладається на тих, хто вів легальну діяльність згідно із законодавством свого часу. Рівень знань, технічних можливостей того часу до уваги не приймаються.

Наступна особливість відповідальності, яка встановлюється Законом про Суперфонд, означає, що відповідач зобов'язаний відшкодувати шкоду, незалежно від вини. Інакше кажучи, до уваги не приймається, чи діяв відповідач добросовісно із дотриманням правил або умисно чи з необережності.

Закон не обмежує розмір відповідальності у зв'язку із проведенням очисних робіт. Тобто дозволяє стягнути з потенційно відповідальних осіб фактично будь-яку суму, яка вимагається.

Потенційно відповідальна особа може уникнути відповідальності лише в тому випадку, якщо доведе, що витікання небезпечної речовини було виправдане непереборною силою, воєнними діями або ж в окремих випадках, діями третьої особи, з якою у відповідача не було ні прямих, ні опосередкованих договірних відносин.

Згідно Закону про Суперфонд визначено два варіанти для безпечного очищення. По-перше, держава може сама здійснити очищення будь-якого місця, де сталося витікання небезпечних речовин або загроза такого витікання, або відбулося витікання інших забруднюючих чи таких, що заражають, речовин, які представляють неминучу і суттєву загрозу для здоров'я населення або його благополуччя. Таке очищення буде фінансуватися за рахунок коштів Суперфонду, а держава може потім відновити фонд, стягнувши понесені затрати із відповідача. По-друге, держава може змусити відповідачів самих провести такі роботи. Це робиться у формі адміністративних наказів (administrative orders). Законом не передбачено, кому саме ці накази можуть бути адресовані. Їх основний адресат – це потенційно відповідальні особи, у EPA є повноваження адресувати їх будь-якій особі, якщо є необхідність захисту населення або навколишнього середовища. За невиконання наказів передбачені жорсткі заходи покарання: штрафи до п'яти тисяч доларів за кожен день порушення і трьох кратне стягнення вартості очисних робіт (ст. 106).

Закон про Суперфонд визначає два типи заходів реагування: "оперативні (removal)" та "довгострокові (remedial)" заходи» у зв'язку із очищенням від небезпечних речовин (ст. 101, п. 23 та п. 24).

Короткострокові заходи (removal actions) – оперативні заходи по очищенню, названі «діями з усунення». Вони призначені для відносно швидкого реагування на безпосередню загрозу території, населенню і навколишньому середовищу. Короткострокові заходи можуть включати видалення небезпечних речовин, а також заходи щодо мінімізації шкоди для населення, його благополуччя і навколишнього середовища. До них можуть бути включені також такі заходи, як огородження території або інші способи обмеження доступу, забезпечення альтернативними джерелами води, тимчасова евакуація, розміщення населення. Дії по усуненню не можуть коштувати більше 2 мільйонів доларів і тривати більше 6 місяців.

Заходи довготривалого характеру (remedial actions) – довгострокові заходи, які отримали

назву «дії по виправленню», застосовуються замість дій по усуненню або разом з ними. Дії по виправленню проводяться у випадку «витікання небезпечних речовин або потенційної загрози витікання в навколишнє середовище з метою попередження або мінімізації витікання небезпечних речовин таким чином, щоб не було їх міграції, яка заподіює суттєву шкоду для здоров'я населення, його благополуччя або навколишнього середовища на тепер або в майбутньому». Вони передбачають як можливість надходження відходів на попередні місця, так і їх транспортування для видалення за їх межами. Діапазон можливих рішень великий і включає такі заходи, як нейтралізація і очищення небезпечних речовин, переробка, утилізація, ізоляція реактивних відходів, зберігання і ізоляція з використанням дамб, траншей, цементного покриття, ремонт і заміна пошкоджених контейнерів, обробка або спалювання на місці. Можуть бути також вжиті заходи по переселенню населення на нове місце.

Закон про Суперфонд вимагає від EPA розробки Національного плану дій (National Contingency Plan) з метою «встановлення процедур і стандартів для прийняття заходів у зв'язку з витіканням небезпечних, забруднюючих і таких, що заражають речовин» (ст. 105). Практично всі заходи, які приймаються у зв'язку із Законом про Суперфонд, повинні відповідати цьому плану.

Національний план дій містить Національний пріоритетний список (National Priorities List), до якого занесені найбільш небезпечні місця витікання небезпечних речовин в країні. Критерієм включення до списку є низка факторів, в тому числі: 1) чисельність населення, яке піддається ризику; 2) потенціал небезпеки, у зв'язку із тими речовинами, які там знаходяться; 3) потенціал отруєння підземних джерел постачання питної води; 4) потенціал прямого контакту з людиною; 5) потенціал руйнування чутливих екосистем; 6) шкода природним ресурсам, які впливають на харчовий ланцюг [21].

Сама держава може фінансувати заходи по достроковому очищенню, «дії по виправленню» за рахунок коштів Суперфонду на тих об'єктах, які включені до Національного пріоритетного списку. З іншого боку, занесення до списку не означає, що очисні роботи будуть обов'язково проведені. Будучи ідентифікованими, об'єкти списку підлягають подальшому дослідженню з метою оцінки ризику для населення і навколишнього середовища, а також визначення необхідності здійснення тих чи інших заходів.

Національний план дій визначає кроки, які повинна здійснити держава і EPA при боротьбі із наслідками витікання небезпечних речовин. Процедура проведення очисних робіт складається із чотирьох стадій: 1) попередня оцінка; 2) інспекція місця; 3) дослідження потреб у довгостроковому очищенні – аналіз екологічної виконуваності; 4) планування довгострокових очисних робіт – проведення довгострокових очисних робіт.

На першій стадії проводиться виявлення і попереднє дослідження місць, де можуть знаходитися небезпечні речовини, які можуть становити небезпеку для населення або навколишнього середовища. Попередня оцінка фокусує увагу на джерелах і видах витікання небезпечних речовин, шляхах їх переміщення і направлення впливу. На її основі визначається потенційна потреба в проведенні заходів короткострокового або довгострокового очищення. Будь-яка особа, яка знаходиться під впливом реального чи потенційного витікання небезпечних речовин, може вимагати проведення попередньої оцінки.

На другій стадії всі місця потенційного витікання небезпечних речовин інспектуються з метою визначення, чи дійсно забруднення має місце і які наступні дії необхідно застосувати. Інспекція іде, зазвичай, через взяття проб ґрунтів, відкладень, поверхневих і підземних вод. За результатами інспекції проводиться ранжування небезпеки, яка завдана даним ділянкам. Ті з них, які отримують найбільше число балів за Системою ранжування небезпеки EPA, включаються в Національний пріоритетний список найбільш небезпечних місць.

Третя стадія має дві фази. Перша – дослідження потреб в очищенні – являє собою оцінку видів і ступенів ризику, які завдаються забрудненням населенню, яке проживає неподалік. Друга фаза – аналіз екологічної виконуваності – оцінка потенційних заходів, які можуть бути використані для зменшення ризиків. Кінцевий продукт третьої стадії – це вибір належних дій стосовно даного місця. EPA може вирішити, що очищення буде проведено в цілому на об'єкті або розділити останній на «операційні ділянки» згідно з територією забруднення або середовища (наприклад, однією операційною ділянкою може бути споруда, а другою – водойма.

Згідно Закону про Суперфонд вибраний спосіб очищення повинен відповідати «застосовуваним або таким, що відносяться до справи вимогам», які скорочено мають назву ARAR (Applicable or Relevant and Appropriate Requirements), тобто вимагає, щоб усі дії з очищення на місці відпо-

відали або застосовним, або відповідним і доречним вимогам федерального та більш суворого законодавства штатів. Ці вимоги або ARAR, спираються на федеральне і штатне природоохоронне законодавство і мають на увазі, що вибір заснований і базується на обліку різноманітних критеріїв, включаючи всебічний захист здоров'я людини і навколишнього середовища, довгострокову ефективність і постійність цих заходів. Після того, як EPA і штат підтвердять, що всі федеральні і законодавчі акти були розглянуті, план і спосіб очищення, що пропонуються, виносяться на обговорення громадськості і регулюючих органів [22].

Четверта стадія передбачає підготовку і здійснення планів очищення. Згідно Закону про Суперфонд передбачається також наступний моніторинг ефективності проведених робіт і прийняття у випадку необхідності додаткових заходів по очищенню. Якщо подальше очищення не вимагається, об'єкт класифікується як «завершений». Нарешті, EPA пропонує видалити об'єкт із Національного пріоритетного списку, що і робить протягом певного періоду, відведеного на можливі коментарі.

Таким чином, законодавство США в досліджуваній сфері ґрунтується на принципі «забруднювач платить», це означає, що фінансування заходів стосовно очищення забруднених територій здійснюється за рахунок правопорушника, а не за рахунок держави. Водночас, такі заходи здійснюються за активної участі держави, зокрема, EPA.

Висновки. Підсумовуючи викладене, підкреслимо важливість врахування досвіду США у вирішенні питань екологічної відповідальності за забруднення навколишнього середовища небезпечними речовинами. Ефективність застосування юридичної відповідальності за екологічні правопорушення залежить від багатьох факторів: від рівня правосвідомості, стану екологічного виховання, рівня правової зокрема, еколого-правової культури, упорядкованості законодавства в цій сфері, а також від стану вивчення умов і причин екологічних правопорушень та ряду інших обставин [1, с. 8].

У зв'язку із військовою агресією рф в Україні зараз існує високий запит на справедливість. Громадяни України, безсумнівно, прагнуть справедливого вирішення питання відшкодування шкоди, завданої державою-агресором, в тому числі, природі України. Військові конфлікти спричиняють масштабні екологічні збитки, що проявляється у руйнуванні природних екосистем, забрудненні ґрунтів і водних ресурсів, а також у загрозах для біорізноманіття. У таких умовах особливої актуальності набуває адаптація національного законодавства до міжнародних стандартів та правових систем окремих зарубіжних країн, зокрема Сполучених Штатів Америки та держав Європейського Союзу, з метою забезпечення належного рівня екологічної безпеки навіть у період воєнних дій.

Після завершення гострої стадії бойових дій в Україні держава неминуче зіткнеться з масштабними викликами, пов'язаними з відновленням навколишнього природного середовища. У цьому контексті ключового значення набувають системний довкіллєвий моніторинг та стратегічне планування заходів щодо реабілітації екологічних систем. Ефективна реалізація таких стратегій здатна не лише сприяти відновленню пошкоджених територій, але й забезпечити поступову інтеграцію екологічного законодавства України до європейських норм і стандартів.

Досвід США демонструє ефективність інституційного механізму Суперфонду, який ґрунтується на принципі «забруднювач платить» та передбачає створення спеціального фонду для фінансування робіт з ліквідації наслідків екологічних катастроф і відновлення забруднених територій. Подібний підхід може бути адаптований в Україні для забезпечення прозорого механізму фінансування та визначення відповідальних суб'єктів.

Таким чином, поєднання американського досвіду створення спеціалізованих фондів та європейських правових механізмів екологічної відповідальності може стати оптимальною моделлю для України. Це дозволить не лише забезпечити ефективне відновлення пошкоджених територій після війни, але й сприятиме гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, що є важливим етапом на шляху інтеграції України до ЄС.

Список літератури:

1. Балюк Г. Проблеми вдосконалення правової відповідальності за екологічні правопорушення в контексті сталого розвитку України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* 2007. Випуски 74–76. С. 8–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2007_74-76_3. С. 8.

2. Безклубий І. А., Бобровник С. В., Гриценко І. С. Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія : монографія / за заг. ред. І.А. Безклубого. Київ, 2014. 448 с.

3. Іванчук Н. В. Взаємна відповідальність особи і держави в контексті роз будови сучасної Української держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ., 2007. 19 с.

4. Романинець М. Р. Ґенеза ідеї відповідальності в праві: філософсько-правовий вимір: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 195 с.

5. Оверковська Т. К., Опольська Н. М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. Вінниця: ВНАУ, 2019. 254 с. С. 8.

6. Балюк Г. І., Кронда О. Ю., Сушик О. В. Цивільно-правова відповідальність за ядерну шкоду: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Чернівці: Кондратьєв А. В., 2012. 143 с.

7. Балюк Г. І. Цивільна-правова відповідальність за ядерну шкоду за законодавством України: проблеми становлення та удосконалення. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Вісник. Юридичні науки. Вип. 38. 2000. С. 59–65.

8. Малохліб О. С. Особливості правового регулювання приведення в екологічно безпечний стан радіоактивно забруднених територій: досвід Сполучених Штатів Америки. *Юридичний науковий електронний журнал*. №12/2023. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/51

9. Пахолок Ю. П. Правове регулювання оздоровлення радіоактивних забруднених територій (порівняльно-правовий аналіз). Дис. на здобуття ступеня доктора філософії 081 Право. Київ. 2023 р. С. 91–93.

10. Оновлена інфографіка станом на 15.12.2025 р. URL: https://www.dei.gov.ua/post/onovlena-shchotizhneva-infografika-pro-zbitki-zavdani-dovkillyu-vnaslidok-z...

11. Douhan A. Liability for Environmental Damage. Max Planck Encyclopedia of Public International Law. URL: https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1580.

12. Retroactive Application of CERCLA and RCRA: Liability of Past Non-Negligent Generators and Transporters. URL: https://www.casemine.com/commentary/us/retroactive-application-of-cercla-and-rcra:-liability-of-past-non-negligent-generators-and-transporters/view

13. EPA History: Resource Conservation and Recovery Act. URL: https://www.epa.gov/history/epa-history-resource-conservation-and-recovery-act

14. Summary of the Resource Conservation and Recovery Act. URL: https://www.epa.gov/laws-regulations/summary-resource-conservation-and-recovery-act

15. Resource Conservation and Recovery Act of 1976. URL: https://www.congress.gov/94/statute/STATUTE-90/STATUTE-90-Pg2795.pdf

16. Summary of the Resource Conservation and Recovery Act | US EPA. URL: https://www.epa.gov/laws-regulations/summary-resource-conservation-and-recovery-act

17. Learn about Hazardous Waste Cleanups. URL: https://www.epa.gov/hw/learn-about-hazardous-waste-cleanups

18. Releases from Underground Storage Tanks | US EPA. URL: https://www.epa.gov/ust/releases-underground-storage-tanks

19. Resource Conservation and Recovery Act of 1976. URL: https://www.congress.gov/96/statute/STATUTE-94/STATUTE-94-Pg2767.pdf

20. Defining Hazardous Waste: Listed, Characteristic and Mixed Radiological Wastes | US EPA. URL: https://www.epa.gov/hw/defining-hazardous-waste-listed-characteristic-and-mixed-radiological-wastes

21. Superfund: National Priorities List (NPL) | US EPA. URL: https://www.epa.gov/superfund/superfund-national-priorities-list-npl

22. Applicable or Relevant and Appropriate Requirements (ARARs). URL: https://www.epa.gov/superfund/applicable-or-relevant-and-appropriate-requirements-arars

Baliuk G. I., Bevz O. V. ENVIRONMENTAL AND LEGAL LIABILITY FOR ENVIRONMENTAL POLLUTION BY HAZARDOUS SUBSTANCES UNDER U.S. LEGISLATION

The article examines the issues of environmental liability for pollution caused by hazardous substances, using the United States as a case study. It highlights the theoretical foundations of legal responsibility in environmental law, as well as its specific features in comparison to other forms of social responsibility. Particular attention is paid to civil liability for damage inflicted on human life and health, property, natural resources, and the environment. The authors analyze the structure of compensable damage, including economic losses and preventive costs.

This article provides a comparative analysis of two major U.S. laws: the Resource Conservation and Recovery Act (RCRA, 1976) and the Comprehensive Environmental Response, Compensation, and Liability Act (CERCLA, 1980, known as the Superfund). RCRA establishes a "cradle-to-grave" system of hazardous waste management, while CERCLA addresses the remediation of past pollution and creates a fund to finance

clean-up activities. The study emphasizes the principle of strict liability, which imposes responsibility regardless of fault, and the retroactive application of liability provisions.

The article concludes that U.S. experience is highly relevant for Ukraine, where the problem of environmental damage compensation has become particularly urgent due to the ongoing war and destruction of ecologically hazardous enterprises. The American model is proposed as a reference for enhancing national legislation in the field of environmental liability, thereby ensuring the effective protection of citizens' rights and the restoration of the environment.

Key words: *environment, legal liability, hazardous substances, U.S. Superfund Act, RCRA, CERCLA.*

Дата першого надходження статті до видання: 05.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.924
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/11

Бортняк К. В.
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Добрянська Н. В.
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ: ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз сучасного стану системи надання адміністративних послуг в Україні. Автор досліджує правову природу інституту адміністративних послуг, визначаючи його роль як одного з ключових елементів взаємодії між державою та громадянським суспільством в умовах демократичної трансформації. Обґрунтовано, що актуальність теми зумовлена необхідністю подальшого реформування системи публічного управління, що спрямоване на децентралізацію повноважень, цифровізацію державних процесів та підвищення якості сервісної діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

У межах дослідження виявлено низку системних проблем, що стримують ефективний розвиток сфери адміністративних послуг. Зокрема, автором акцентовано увагу на недосконалості нормативно-правового регулювання, наявності правових колізій у процедурних аспектах діяльності Центрів надання адміністративних послуг та недостатньому рівні міжвідомчої координації.

Значна частина роботи присвячена аналізу процесів цифровізації (e-government). Розглянуто досвід упровадження електронних послуг через портал та застосунок «Дія», визначено переваги та ризики повної автоматизації адміністративних процедур. Автором доведено, що попри значні успіхи у сфері диджиталізації, залишається актуальним питання подолання «цифрового розриву» та забезпечення інклюзивності послуг для вразливих верств населення та мешканців віддалених територіальних громад.

У контексті перспектив розвитку запропоновано стратегічні напрями вдосконалення системи. До них автором віднесено: уніфікацію адміністративного законодавства шляхом прийняття та імплементації законів про адміністративну процедуру; розширення мережі центів надання адміністративних послуг у територіальних громадах; запровадження механізмів зворотного зв'язку для моніторингу задоволеності споживачів послуг; а також подальший розвиток хмарних технологій для інтеграції державних реєстрів.

Ключові слова: *адміністративні послуги, публічні послуги, адміністративна процедура, правове регулювання, сервісна держава, реформування.*

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження обумовлена докорінною трансформацією парадигми взаємовідносин між державою та громадянином, що полягає у переході від командно-адміністративної моделі управління до концепції сервісної держави. В умовах сучасних викликів, зокрема необхідності адаптації діяльності суб'єктів владних повноважень до умов воєнного стану та подальшого повоєнного відновлення, система адміністративних послуг стає ключовим індикатором ефективності публічної влади. Якість, доступність та прозорість надання таких послуг безпосередньо впливають на рівень суспільної довіри до державних інститутів, забез-

© Бортняк К. В., Добрянська Н. В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

печують реалізацію конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також сприяють мінімізації корупційних ризиків шляхом чіткої регламентації процедур.

Водночас, динамічний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та стрімка цифровізація публічного сектору створюють як нові можливості, так і деякі проблеми, що потребують глибокого наукового осмислення. Попри успішне впровадження електронних інструментів та розширення мережі центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП), на практиці залишаються невирішеними питання правової уніфікації процедур, інтеграції державних реєстрів та подолання територіальної диспропорції в доступі до сервісів. Необхідність теоретичного обґрунтування перспективних напрямів розвитку цієї сфери, зокрема через призму імплементації європейських стандартів адміністративної процедури, визначає пріоритетність даного дослідження для сучасної юридичної науки та практики державного будівництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання, пов'язані з правовим регулюванням адміністративних послуг в Україні досліджували такі науковці, як А. В. Гарбінська-Руденко, І. П. Голосніченко, С. О. Кравченко, Ю. М. Туровець, Ю. В. Шпак та ін. Однак, попри наявність значної кількості наукових праць у цій сфері, у світлі сучасних викликів воєнного стану, а також утілення цифрових технологій у більшість сфер публічного управління, виникає необхідність в актуалізації та системності наукового осмислення проблеми розвитку правового регулювання адміністративних послуг в Україні.

Постановка завдання. Мета статті полягає у проведенні комплексного аналізу теоретико-правових засад функціонування інституту адміністративних послуг в Україні, виявленні системних недоліків у механізмах їх надання та обґрунтуванні перспективних шляхів удосконалення цієї сфери для підвищення ефективності взаємодії між державою та суспільством.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку правової доктрини дослідження стану правового регулювання адміністративних послуг потребує детального аналізу фундаментальних актів, що формують архітектуру сервісної держави. Базовим елементом цієї системи виступає Закон України «Про адміністративні послуги», який, хоча і був прийнятий ще у 2006 році, але і досі залишається основою правового регулювання адміністративних послуг як результату здійснення владних повноважень суб'єктом надання за заявою фізичної або юридичної особи [1]. Цей закон виконав функцію уніфікації, встановивши єдині вимоги до інформаційних і технологічних карток, що дозволило мінімізувати корупційні ризики та суб'єктивізм у діяльності посадових осіб. Проте, незважаючи на його роль, закон залишається певною мірою «статичним», не повною мірою враховуючи стрімку динаміку цифровізації суспільних відносин.

Вектор стратегічного планування у цій сфері було задано Концепцією розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 р. № 90-р. Аналіз змісту Концепції свідчить про зміну парадигми управління: від централізованої відомчої моделі до децентралізованої, орієнтованої на потреби отримувача. Саме цей документ став ідеологічною основою для створення мережі ЦНАП за принципом «єдиного вікна» [2]. Концепція заклала підвалини для делегування повноважень органам місцевого самоврядування, що наблизило послугу до споживача, проте виявило проблему нерівномірності ресурсного забезпечення різних територіальних громад.

Одночасно з інституційною розбудовою відбулася цифрова трансформація, юридично закріплена у Положенні про Єдиний державний вебпортал електронних послуг, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137 [3]. Цей акт фактично легітимізував функціонування екосистеми «Дія», запровадивши механізм дистанційної взаємодії. Аналіз Положення дозволяє констатувати перехід до моделі paperless, де вебпортал стає центральним вузлом інтеграції державних реєстрів, що забезпечує реалізацію принципу «публічні дані за замовчуванням», коли держава не має права вимагати від громадянина інформацію, якою вона вже володіє. Наразі Положення діє в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 16 серпня 2022 р. № 937 [4].

Продовжуючи аналіз нормативно-правового підґрунтя розвитку адміністративних послуг в Україні, особливу увагу слід приділити Указу Президента України «Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг» від 29 липня 2019 року № 558/2019 [5]. Цей акт став стратегічним каталізатором, який перевів дискусію про «електронний уряд» у площину практичної імплементації, заклавши, зокрема вимогу створення єдиного дер-

жавного вебпорталу електронних послуг, що згодом трансформувалося у бренд «Дія», поклавши на органи влади зобов'язання забезпечити автоматичний обмін даними, а також передбачивши проведення інвентаризації всіх державних реєстрів та послуг, що дозволило виявити дублювання функцій та «сплячі» адміністративні процедури.

Таким чином, Указ Президента України № 558/2019 перетворив адміністративну послугу з паперового витягу на цифровий сервіс. Проте для завершення цієї реформи необхідно перенести ці норми з рівня «заходів та доручень» у рівень стабільних законів, що гарантуватимуть сталість цифрових прав громадян незалежно від політичної кон'юнктури.

Важливою подією у сфері публічного права за останні десятиліття стало прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру», який набрав чинності у грудні 2023 року [6], який також відіграв значну роль у розвитку адміністративних послуг, докорінно змінивши процесуальний підхід у взаємодії держави та громадянина. Вказаний Закон запровадив єдиний стандарт розгляду адміністративних справ, незалежно від того, чи звертається особа за дозволом на будівництво, чи за соціальною допомогою, зробивши процедуру (подання заяви, розгляд, винесення рішення) уніфікованою та передбачуваною.

Важливим напрямом у розвитку правового регулювання адміністративних послуг в Україні став процес децентралізації, який зумовив покладення на органи місцевого самоврядування надання більшості видів адміністративних послуг. При цьому, для упорядкування системи публічних сервісів, що надаються через ЦНАПи органами місцевого самоврядування Кабінет Міністрів України 1 жовтня 2025 року прийняв постанову № 1226 «Деякі питання надання адміністративних послуг через центри надання адміністративних послуг», яка запроваджує комплексні зміни в регламентації діяльності центрів надання адміністративних послуг [7]. Цей акт фактично реалізує положення Закону «Про адміністративну процедуру» на рівні операційної діяльності, встановлюючи нові стандарти сервісної взаємодії органів місцевого самоврядування та громадянина.

Постанова Кабінету Міністрів України № 1226 нормативно закріплює перехід до надання послуг за життєвими обставинами (наприклад, «народження дитини», «зміна місця проживання», «ветеран»), що означає відхід від принципу «одна заява – одна послуга» на користь моделі, де одна заява запускає ланцюжок взаємопов'язаних адміністративних дій різних відомств, а також встановлює вимогу щодо обов'язкового електронного документообігу між ЦНАП та суб'єктами надання послуг (бек-офісами) безпосередньо через інтегровані інформаційні системи [7].

Таким чином, в Україні активно формується цілісна правова основа сфери адміністративних послуг, яка еволюціонувала від фрагментарних відомчих інструкцій до системного регулювання. Основним досягненням у цій сфері стало створення трирівневої моделі регулювання, починаючи від створення інституційного фундаменту (Закон України «Про адміністративні послуги») та завершуючи утворенням процесуального механізму (Закон України «Про адміністративну процедуру») та цифровізації публічних сервісів, що дозволило не лише уніфікувати порядок взаємодії суб'єктів владних повноважень із фізичними та юридичними особами, а й перевести надання публічних послуг у площину безшовної, децентралізованої та клієнтоорієнтованої діяльності, де пріоритет віддано автоматизації процесів, презумпції правомірності дій заявника та забезпеченню територіальної доступності сервісів навіть в умовах кризових викликів.

Однак, попри значні досягнення в правовому регулюванні у цій сфері, залишається низка питань, які є актуальними, як під час воєнного стану, так і залишатимуться актуальними у післявоєнний період. На це звертаючь увагу деякі науковці, зазначаючи, що при подальшій реформі у сфері надання адміністративних послуг необхідно: збільшувати кількість мобільних ЦНАПів, та поступово відновлювати роботу ЦНАПів на звільнених і прифронтових територіях, де це дозволяє безпекова ситуація; забезпечити ЦНАПи юристами, які зможуть якісно надавати первинну правову допомогу ветеранам та їх сім'ям, оскільки це питання стає дедалі актуальнішим; перелік адміністративних послуг в умовах воєнного стану повинен не лише збільшуватися відповідно до запиту громадян, але й сама процедура надання адміністративних послуг повинна стати більш прозорою та чіткою [8, с. 278].

Інші науковці також указують на існування таких проблем у сфері надання адміністративних послуг в умовах режиму воєнного стану, як: питання оптимального переліку адміністративних послуг для громад різного типу (міська громада, селищна чи сільська); професіоналізм та компетентність працівників центрів надання адміністративних послуг; відсутність єдиного стандарту надання адміністративних послуг; швидкість та

своєчасність надання адміністративних послуг тощо [9, с. 129].

Таким чином, підсумовуючи наведені наукові точки зору, а також проведений аналіз сучасного стану правового регулювання у цій сфері, необхідно виокремити низку суттєвих недоліків, а саме: 1) фрагментарність процедурного законодавства внаслідок відсутності загальної адміністративної процедури, що призводило до недоліків у практичній діяльності окремих суб'єктів надання публічних послуг; 2) експериментальний характер цифровізації через те, що значна кількість новітніх послуг (наприклад, реєстрація місця проживання чи послуги для внутрішньо переміщених осіб в електронній формі) впроваджуються через механізм «експериментальних проектів» постановами Кабінету Міністрів України, що створює загрозу правовій визначеності, оскільки регулювання на рівні підзаконного акта є менш стабільним, ніж на рівні закону; 3) дисбаланс між цифровою та фізичною формою внаслідок колізії між прогресивним положенням про вебпортал електронних послуг та застарілими внутрішніми регламентами окремих органів, які досі вимагають паперових підтверджень, створюючи ситуацію «подвійного документообігу»; 4) невизначеність фінансових стандартів, адже нормативні акти не містять уніфікованої методики розрахунку вартості адміністративного збору, що призводить до необґрунтованої різниці в ціні аналогічних послуг у різних сферах; 5) існування потреби у гармонізації законодавства про адміністративні послуги із положеннями Закону України «Про адміністративну процедуру», що є тривалим процесом, яки створює тимчасову правову невизначеність у практичній діяльності ЦНАПів.

З метою удосконалення та подальшого розвитку законодавства у сфері регулювання адміністративних послуг більшість науковці справедливо пропонують звернутися до європейського досвіду у цій сфері, зазначаючи про те, що ефективність надання публічних послуг залежить не стільки від центру, скільки від децентралізованих рішень, кадрової компетентності та організаційної автономії місцевого рівня. Тому в Україні, зокрема як вважає Ю. В. Шпак, важливо забезпечити, передусім, сталі джерела фінансування ЦНАП (у т. ч. через державну субвенцію), професійну підготовку та сертифікацію адміністраторів, а також створення типових рішень організаційної структури, адаптованих до розміру громади [10, с. 795].

Інші вчені звертають увагу на те, що на сьогодні Україна робить низку кроків для вступу до Європейського Союзу, з огляду на що для держави важливою є поступова інтеграція до єдиної європейської системи публічних послуг, хоча наднаціональна система адміністративних послуг в межах Європейського Союзу не буде торкатися такого розгалуженого спектру, як на сьогодні має національна система, однак, в першу чергу, матиме місце налагодження ефективної системи взаємної цифрової ідентифікації осіб [11, с. 46].

На основі виявлених проблемних аспектів пропонується спрямувати подальше удосконалення національного законодавства на комплексну кодифікацію цифрових інновацій та усунення процедурного дуалізму. Першочерговим кроком має стати прийняття спеціального закону про детермінацію статусу електронних адміністративних послуг, який дозволить перевести численні «експериментальні проєкти» у постійну законодавчу площину, закріпивши правовий пріоритет цифрових документів над паперовими аналогами на всіх рівнях публічного управління. Водночас необхідною є імплементація механізму автоматичного аудиту галузевого законодавства на відповідність Закону України «Про адміністративну процедуру», що дозволить ліквідувати існуючі колізії в частині строків та підстав для відмови у наданні послуг.

Крім того, на законодавчому рівні доцільно закріпити уніфіковану методику розрахунку адміністративного збору, засновану на принципі економічної обґрунтованості, та запровадити дієві інструменти цивільно-правової відповідальності посадових осіб за недотримання сервісних стандартів, що забезпечить трансформацію системи від формального виконання функцій до реального забезпечення прав та інтересів приватних осіб.

Висновки. Таким чином, сучасний стан правового регулювання адміністративних послуг можна охарактеризувати як перехідний. Основною проблемою залишається розрив між швидким технологічним прогресом (Portal Diia) та інертною законодавчою базою. Подальший розвиток системи вбачається у гармонізації спеціального законодавства із Законом України «Про адміністративну процедуру» та переведенні «експериментальних» цифрових послуг у площину постійного законодавчого регулювання.

Окрім того, проведений аналіз виявив, що подальший розвиток сфери стримується низкою чинників, серед яких правова інерція галузевого законодавства, що потребує негайної гармоні-

зації із загальною адміністративною процедурою; експериментальний характер регулювання цифрових послуг, що створює ризики правової визначеності; а також технологічний розрив між різними територіальними громадами. Перспективи вдосконалення системи вбачаються у переході до повної автоматизації послуг за принципом «безшовних» життєвих ситуацій, законодавчому закріпленні статусу цифрових сервісів та уніфікації фінансових стандартів адміністративного збору. Реалізація запропонованих змін дозволить остаточно утвердити в Україні концепцію «сервісної держави», де адміністративна послуга є не інструментом контролю, а ефективним механізмом забезпечення прав і свобод людини.

Список літератури:

1. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text.

2. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 р. № 90-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-%D1%80#Text.

3. Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 04.12.2019 № 1137. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#Text.

4. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137: постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 2022 р. № 937. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/937-2022-%D0%BF#n12.

5. Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг: Указ Президента України від 29.07.2019 № 558/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/558/2019#Text.

6. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text.

7. Деякі питання надання адміністративних послуг через центри надання адміністративних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2025 № 1226. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1226-2025-%D0%BF#Text.

8. Ковальчук В. Адаптація надання адміністративних послуг до умов воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2024. № 1. С. 273–281.

9. Кожушко О. О. Щодо питання адміністративно-правового регулювання надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 1. С. 125–129.

10. Шпак Ю. В. Порівняльно-правовий аналіз інституту ЦНАП: європейський досвід і трансформація української моделі. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 791–796.

11. Туровець Ю. М. Досвід правового регулювання надання адміністративних послуг в ЄС. *Приватне та публічне право*. 2023. № 2. С. 44–48.

Bortniak K. V., Dobrianska N. V. ADMINISTRATIVE SERVICES: TODAY'S PROBLEMS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of the current state of the system of administrative services in Ukraine. The author explores the legal nature of the institution of administrative services, defining its role as one of the key elements of interaction between the state and civil society in the context of democratic transformation. It is substantiated that the relevance of the topic is due to the need for further reform of the public administration system, aimed at decentralization of powers, digitalization of state processes and improvement of the quality of service activities of executive authorities and local governments.

The study identified a number of systemic problems that hinder the effective development of the sphere of administrative services. In particular, the author focuses on the imperfections of regulatory and legal regulation, the presence of legal conflicts in the procedural aspects of the activities of the Centers for the Provision of Administrative Services and the insufficient level of interdepartmental coordination.

A significant part of the work is devoted to the analysis of digitalization processes (e-government). The experience of implementing electronic services through the portal and the application "Diya" is considered, the advantages and risks of full automation of administrative procedures are determined. The author proves that despite significant successes in the field of digitalization, the issue of overcoming the "digital divide" and ensuring the inclusiveness of services for vulnerable segments of the population and residents of remote territorial communities remains relevant.

In the context of development prospects, strategic directions for improving the system are proposed. The author includes the following: unification of administrative legislation through the adoption and implementation of laws on administrative procedure; expansion of the network of centers for the provision of administrative services in territorial communities; introduction of feedback mechanisms for monitoring the satisfaction of service consumers; as well as further development of cloud technologies for the integration of state registers.

Key words: *administrative services, public services, administrative procedure, legal regulation, service state, reform.*

Дата першого надходження статті до видання: 02.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 342.925:342.8
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/12

Глиняний І. В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

СУДОВИЙ ЗАХИСТ ВИБОРЧИХ ПРАВ У ПОРЯДКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

У статті досліджується судовий захист виборчих прав громадян у порядку адміністративного судочинства як складова механізму забезпечення реалізації конституційних політичних прав в Україні. Обґрунтовується, що виборчі спори мають особливу правову природу, оскільки виникають у сфері діяльності суб'єктів публічної адміністрації та водночас безпосередньо пов'язані з реалізацією виборчих прав як елементів народовладдя, що зумовлює складність їх галузевої кваліфікації.

Проаналізовано положення Кодексу адміністративного судочинства України та Виборчого кодексу України, які визначають процесуальні засади розгляду виборчих спорів, а також окреслено місце адміністративних судів у системі гарантій виборчих прав громадян. Наголошено, що вирішення виборчих спорів у порядку адміністративного судочинства виступає важливим інструментом забезпечення законності у виборчому процесі, проте його застосування супроводжується низкою проблем теоретичного та практичного характеру.

Встановлено, що однією з ключових проблем є складність розмежування юрисдикції та підсудності виборчих спорів, особливо у випадках, коли оскаржувані рішення або дії суб'єктів виборчого процесу здійснюються на межі виборчого процесу або поза його межами. Зазначено, що умовність розмежування між адміністративно-правовим і конституційно-правовим регулюванням виборчих відносин зумовлює наявність доктринальної невизначеності щодо правової природи виборчих спорів та механізмів їх судового захисту.

Зроблено висновок, що подальший розвиток законодавства і судової практики у сфері захисту виборчих прав має бути спрямований на вирішення як теоретичних питань розмежування конституційного та адміністративного права у виборчій сфері, так і практичних завдань удосконалення механізмів судового захисту прав громадян з метою формування більш узгодженого та передбачуваного правозастосування у діяльності адміністративних судів.

Ключові слова: *виборчі права, виборчі спори, адміністративне судочинство, адміністративні суди, юрисдикція, підсудність, виборчий процес, публічне адміністрування.*

Постановка проблеми. Ефективний судовий захист виборчих прав є необхідною умовою забезпечення легітимності виборчого процесу та реалізації принципу народовладдя. В Україні вирішення виборчих спорів здійснюється переважно у порядку адміністративного судочинства, однак практика їх розгляду виявляє низку проблемних аспектів.

Передусім це стосується складності визначення належної юрисдикції та підсудності виборчих спорів, особливо у випадках, коли оскаржувані рішення або дії суб'єктів виборчого процесу вчиняються на межі виборчого процесу або поза його межами. Додатковою проблемою є умовність розмежування між адміністративно-правовим і конституційно-правовим регулюванням виборчих відносин, що зумовлює доктринальну невизначеність щодо правової природи виборчих спорів і механізмів їх судового захисту. Сукупність цих обставин зумовлює необхідність наукового осмислення судового захисту виборчих прав у порядку адміністративного судочинства з урахуванням як теоретичних, так і практичних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових праць свідчить, що проблеми реалізації виборчих прав громадян та функціонування виборчого процесу в Україні переважно досліджуються у межах конституційно-правової та виборчо-правової доктрини. Вагомий внесок у розроблення теоретичних і прикладних аспектів виборчого права, конституційних основ виборчого процесу, системи гарантій виборчих прав та утвердження демократичних стандартів виборів зробили такі вітчизняні науковці, як Ю. Барабаш, В. Шапова, О. Майданник, М. Савчин, О. Скрипнюк, О. Марцеляк, С. Різник, М. Афанасьєва та інші.

© Глиняний І. В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Окремий напрям наукових досліджень становлять роботи, присвячені адміністративно-правовому регулюванню діяльності суб'єктів публічної адміністрації, насамперед органів публічної влади та спеціалізованих колегіальних органів. У межах науки адміністративного права проблеми публічного адміністрування, адміністративних процедур, меж адміністративної дискреції та судового контролю розглядалися у працях О. Андрійко, Л. Біла-Тіунова, В. Кудрявцев, О. Костенко, О. Кузьменко, В. Ліпинський, П. Лютіков, Р. Мельник, О. Миколенко, В. Никитинський, А. Осадчий, Д. Приймаченко, І. Самощенко, А. Селіванов, С. Стеценко, С. Шахов, В. Юровська, Ц. Ямпольська та інших.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз особливостей судового захисту виборчих прав у порядку адміністративного судочинства та виявлення теоретичних і практичних проблем його здійснення.

Виклад основного матеріалу. Виборчі права громадян належать до кола основоположних політичних прав і свобод, що мають безпосереднє конституційне закріплення та визначальне значення для здійснення народного суверенітету. Реалізація цих прав відбувається у межах виборчого процесу, який характеризується складною системою публічно-правових відносин між громадянами, виборчими комісіями, органами державної влади та іншими суб'єктами виборчих правовідносин. У цьому контексті ефективність виборів залежить не лише від якості виборчого законодавства, а й від наявності дієвих механізмів контролю за діяльністю суб'єктів, наділених владними повноваженнями у виборчій сфері.

Особливе місце серед таких механізмів посідає судовий захист виборчих прав, який виступає універсальною гарантією їх реалізації та засобом відновлення порушених прав. У процесі підготовки і проведення виборів виникає значна кількість спорів, пов'язаних із рішеннями, діями або бездіяльністю виборчих комісій та інших суб'єктів виборчого процесу. Такі спори безпосередньо впливають на можливість громадян реалізувати активне і пасивне виборче право, а також на легітимність результатів виборів.

З огляду на публічно-правовий характер виборчих правовідносин, їх судовий захист в Україні здійснюється переважно в порядку адміністративного судочинства. Адміністративні суди покликані забезпечити контроль за законністю рішень, дій і бездіяльності суб'єктів владних повноважень у виборчому процесі, насамперед виборчих комісій. Таким чином, адміністративне судочинство виступає інституційною формою реалізації принципу верховенства права у виборчій сфері та важливим елементом гарантування виборчих прав громадян.

Виборчі спори мають специфічну правову природу, оскільки поєднують у собі елементи публічного адміністрування та конституційно-правового регулювання. З одного боку, вони виникають у зв'язку з реалізацією владних управлінських повноважень виборчими комісіями, з іншого – стосуються безпосередньо здійснення конституційних політичних прав громадян. Це зумовлює необхідність особливого процесуального режиму їх розгляду, який поєднує вимоги оперативності судового втручання та забезпечення ефективного судового захисту.

У науковій літературі звертається увага на складність визначення підсудності спорів щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності Центральної виборчої комісії, що зумовлено її особливим правовим статусом та широким колом повноважень. З цього приводу М. І. Смокович обґрунтовує доцільність розмежування повноважень і діяльності ЦВК залежно від того, чи здійснюються вони у межах виборчого процесу, чи поза ним, зазначаючи, що під час виборів Комісія виступає як суб'єкт виборчого процесу, а поза межами виборчого процесу – як суб'єкт владних повноважень [1].

Водночас розмежування виборчих спорів не є суто процесуальною проблемою адміністративного судочинства, а має більш глибокий теоретико-правовий характер. У юридичній доктрині воно залишається дискусійним з огляду на умовність меж між адміністративним і конституційним правом у сфері виборчого процесу. Виборчі правовідносини одночасно пов'язані з реалізацією конституційно закріплених політичних прав і з діяльністю суб'єктів публічної адміністрації, які забезпечують організацію та проведення виборів, що ускладнює їх однозначну галузеву кваліфікацію та зумовлює потребу комплексного підходу до визначення їх правової природи.

Зазначена доктринальна невизначеність та умовність розмежування адміністративно-правового і конституційно-правового регулювання у виборчій сфері безпосередньо проявляється у практиці адміністративного судочинства. Саме під час виборчих кампаній кількість публічно-правових спорів істотно зростає, що свідчить про активне використання судового механізму захисту виборчих прав та про навантаження на адміністра-

тивні суди як інституційних гарантів законності виборчого процесу. Показовою у цьому контексті є судова практика під час проведення місцевих виборів.

Підвищена конфліктність, притаманна виборчому процесу, зумовлює особливу увагу з боку суспільства, законодавця, міжнародних інституцій та наукової спільноти до питання визначення належної юрисдикції для розгляду виборчих спорів. У зв'язку з цим одним із ключових завдань держави як суб'єкта публічного управління є формування ефективного механізму врегулювання виборчих спорів, здатного забезпечити проведення виборів відповідно до демократичних стандартів. При цьому судовий розгляд виступає найбільш результативним і дієвим способом вирішення виборчих спорів, оскільки дозволяє поєднати оперативність реагування з гарантіями процесуальної справедливості [2].

У цьому контексті саме адміністративні суди посідають центральне місце у системі судового захисту виборчих прав, оскільки здійснюють контроль за рішеннями, діями та бездіяльністю суб'єктів владних повноважень у виборчому процесі, насамперед виборчих комісій. Розгляд виборчих спорів у порядку адміністративного судочинства зумовлений їх публічно-правовою природою та зв'язком із реалізацією владно-управлінських повноважень у сфері організації та проведення виборів.

Особливістю судового захисту виборчих прав у порядку адміністративного судочинства є також поєднання індивідуального та публічного інтересу у відповідних спорах. З одного боку, предметом судового розгляду є порушене право конкретного суб'єкта виборчого процесу, з іншого – результати вирішення такого спору можуть впливати на легітимність виборчої процедури загалом та на формування органів публічної влади. У зв'язку з цим адміністративний суд у виборчих справах фактично виконує не лише правозахисну, а й стабілізаційну функцію, спрямовану на підтримання довіри суспільства до виборчого процесу.

При цьому ефективність судового захисту виборчих прав значною мірою залежить від чіткості законодавчого визначення меж судового втручання у виборчий процес. Суд не може підміняти собою виборчі комісії у здійсненні їх дискреційних повноважень, однак зобов'язаний реагувати на порушення принципів законності, рівності виборчого права, вільного волевиявлення та прозорості виборчих процедур. Саме у цьому проявляється баланс між автономією виборчої адміністрації та судовим контролем як складовою механізму публічного врядування у виборчій сфері.

Норми статей 273–274 КАС України демонструють, що законодавець розглядає виборчі спори як особливу категорію публічно-правових спорів, для яких допустимі відступи від загальних процесуальних стандартів адміністративного судочинства. Такий підхід є виправданим з огляду на часові межі виборчого процесу, однак водночас породжує ризик формалізації судового розгляду та звуження можливостей для повного і всебічного з'ясування обставин справи. Це свідчить про потребу подальшого нормативного уточнення процесуальних гарантій у виборчих спорах, зокрема щодо меж судового розсуду та стандартів доказування у справах цієї категорії [3].

У цьому зв'язку доцільним видається посилення законодавчої визначеності щодо процесуальних інструментів, які можуть застосовуватися адміністративним судом у виборчих спорах. Йдеться, зокрема, про чіткіше нормативне закріплення критеріїв оцінки доказів у справах, що розглядаються у скорочені строки, а також про визначення меж допустимого втручання суду у діяльність виборчих комісій. Відсутність таких орієнтирів може призводити до різнорідності судової практики та ускладнювати забезпечення єдності підходів до захисту виборчих прав.

Крім того, специфіка виборчих спорів обумовлює необхідність врахування не лише індивідуального інтересу заявника, а й публічного інтересу, пов'язаного з легітимністю виборчого процесу та довірою суспільства до його результатів. У цьому аспекті адміністративний суд виступає не лише як орган вирішення конкретного правового конфлікту, а й як інституційний гарант дотримання принципів законності, рівності виборчого права та справедливості виборчих процедур. Саме тому подальший розвиток законодавства про судовий захист виборчих прав має бути спрямований на формування такого процесуального механізму, який поєднував би оперативність розгляду справ із належним рівнем судового контролю за діями суб'єктів виборчого процесу.

За таких умов саме суд залишається фактично єдиним інституційним інструментом реагування на порушення виборчого законодавства, що підвищує значущість адміністративного судочинства у цій сфері. У науковій літературі справедливо зазначається, що відсутність механізмів відновлення порушених прав та інтересів учасників виборчого процесу поза межами судової системи створює істотні проблеми для забезпечення прин-

ципів справедливості та демократичності під час проведення виборів і референдумів [4].

При цьому специфіка виборчих правовідносин обумовлює необхідність застосування особливого процесуального режиму їх судового розгляду. Такий режим характеризується скороченими строками звернення до суду та ухвалення судових рішень, підвищеними вимогами до оперативності судового втручання, а також обмеженням меж судового розсуду з метою недопущення необґрунтованого втручання у виборчий процес. Це дозволяє забезпечити баланс між потребою швидкого вирішення спору та гарантіями ефективного судового захисту виборчих прав громадян.

Виборчий кодекс України закріплює обов'язковість рішень виборчих комісій та визначає їх ключову роль в організації й проведенні виборів, що об'єктивно зумовлює необхідність ефективного судового контролю за їх діяльністю як гарантії виборчих прав громадян ст. 36 Виборчого кодексу України [5]. Вирішення виборчих спорів у порядку адміністративного судочинства виступає важливим механізмом захисту таких прав, однак його застосування супроводжується низкою проблем.

По-перше, зберігається складність визначення належної підсудності виборчих спорів, особливо у випадках, коли оскаржувані рішення або дії вчиняються на межі виборчого процесу та поза його межами.

По-друге, умовність розмежування між конституційно-правовим і адміністративно-правовим регулюванням виборчих відносин зумовлює наявність теоретичних прогалин у механізмі забезпечення виборчих прав, що потребує подальшого розвитку юридичної доктрини у цьому напрямі.

По-третє, скорочені процесуальні строки та особливий режим розгляду виборчих спорів, хоча й спрямовані на оперативність судового захисту, водночас можуть обмежувати можливості для повного та всебічного з'ясування обставин справи, що ставить питання про пошук оптимального балансу між швидкістю судового реагування та якістю судового контролю.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що судовий захист виборчих прав у порядку адміністративного судочинства є ключовим елементом механізму забезпечення реальності та ефективності конституційних політичних прав громадян. Виборчі спори за своєю правовою природою поєднують у собі елементи публічного адміністрування та конституційно-правового регулювання, що зумовлює їх особливе місце у системі публічно-правових спорів і потребу у спеціальному процесуальному режимі їх розгляду.

Норми Кодексу адміністративного судочинства України та Виборчого кодексу України свідчать про прагнення законодавця забезпечити оперативність судового реагування на порушення виборчих прав, однак практика їх застосування виявляє низку проблемних аспектів. Зокрема, зберігається складність визначення належної юрисдикції та підсудності виборчих спорів, особливо у випадках, коли оскаржувані рішення або дії виборчих комісій вчиняються на межі виборчого процесу або поза його межами. Це негативно впливає на доступність судового захисту та ефективність відновлення порушених прав.

Крім того, умовність розмежування між конституційним і адміністративним правом у сфері виборчих відносин зумовлює наявність теоретичних прогалин у розумінні правової природи виборчих спорів та механізмів їх вирішення. Така ситуація актуалізує потребу подальшого розвитку юридичної доктрини у напрямі формування комплексного підходу до судового захисту виборчих прав, який би враховував як публічно-правовий характер діяльності виборчих комісій, так і конституційне значення виборчих прав як основи народовладдя.

Водночас скорочені строки та особливий процесуальний режим розгляду виборчих справ, будучи об'єктивно зумовленими часовими межами виборчого процесу, потребують подальшого нормативного уточнення з метою забезпечення належного балансу між оперативністю судового розгляду та повнотою судового контролю. Удосконалення процесуальних гарантій у виборчих спорах має бути спрямоване на підвищення якості судового захисту без створення загроз для стабільності виборчого процесу.

Таким чином, подальший розвиток законодавства та судової практики у сфері захисту виборчих прав має бути спрямований на одночасне розв'язання теоретичних питань розмежування конституційного і адміністративного права у сфері виборчих відносин та практичних проблем забезпечення ефективного судового захисту прав громадян. Усунення доктринальної невизначеності щодо галузевої належності виборчих правовідносин і механізмів їх захисту сприятиме формуванню більш узгодженого нормативного регулювання та спростить правозастосовну діяльність адміністративних судів, замість ускладнення її невирішеними суперечностями юридичної науки.

Список літератури:

1. Константий О. В. Особливості підсудності вимог адміністративних позовів до Центральної виборчої комісії. *DICTUM FACTUM*. 2025. № 2(18).
2. Сьох К. Механізми вирішення виборчих спорів в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 192–197.
3. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 30. Ст. 251.
4. Кононець В. П. Підходи до розуміння адміністративно-правового механізму забезпечення примусового виконання судових рішень. *Юридична наука*. 2020. № 2. С. 161–170.
5. Виборчий кодекс України : Кодекс України від 19.12.2019 № 396-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 7–9. Ст. 48.

Glynyany I. V. JUDICIAL PROTECTION OF ELECTORAL RIGHTS IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

The article examines the judicial protection of electoral rights in administrative proceedings as an element of the mechanism for ensuring the exercise of constitutional political rights in Ukraine. It is substantiated that electoral disputes have a specific legal nature, as they arise within the sphere of public administration and at the same time are directly connected with the realization of electoral rights as an expression of popular sovereignty, which determines the complexity of their sectoral qualification.

The provisions of the Code of Administrative Procedure of Ukraine and the Electoral Code of Ukraine that establish the procedural framework for the consideration of electoral disputes are analyzed, and the role of administrative courts in the system of guarantees of electoral rights is outlined. It is emphasized that the settlement of electoral disputes within administrative proceedings is an important instrument for ensuring legality in the electoral process; however, its application is accompanied by a number of theoretical and practical problems.

It is established that one of the key problems concerns the delimitation of jurisdiction and venue of electoral disputes, especially in cases where the challenged decisions or actions of electoral actors are taken at the boundary of the electoral process or outside it. It is noted that the conditional nature of the distinction between administrative-law and constitutional-law regulation of electoral relations leads to doctrinal uncertainty as to the legal nature of electoral disputes and the mechanisms of their judicial protection.

It is concluded that the further development of legislation and judicial practice in the field of protection of electoral rights should be aimed at resolving both theoretical issues of delimiting constitutional and administrative law in the electoral sphere and practical tasks of improving judicial remedies for the protection of citizens' rights in order to achieve more coherent and predictable law enforcement in the activity of administrative courts.

Key words: *electoral rights, electoral disputes, administrative proceedings, administrative courts, jurisdiction, venue, electoral process, public administration.*

Дата першого надходження статті до видання: 05.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/13

Дзюба І. В.
Дніпровський державний університет внутрішніх справ

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У межах наукового дослідження здійснено комплексний аналіз особливостей функціонування механізму адміністративно-правового регулювання. На підставі наукових підходів щодо тлумачення досліджуваної категорії, автором визначено, що під останньою слід розуміти складну та багаторівневу систему, що поєднує нормативні, інституційні та процесуальні елементи, які у сукупності є передумовою здійснення дієвого владного та правозахисного впливу держави на суспільні відносини у сфері публічного адміністрування. Аргументовано, що складові механізму адміністративно-правового регулювання можна поділити на органічні (норми адміністративного права, адміністративно-правові відносини та акти реалізації таких норм) та функціональні (юридичні факти, правова свідомість, законність, акти тлумачення та застосування норм), які у сукупності дозволяють впорядкувати правовідносини не тільки на теоретичному, але й на практичному рівнях. Попри це, окрім регулятивної та упорядковувальної функцій досліджувана нами категорія не втратила своєї правозахисної спрямованості, що забезпечує баланс між публічними та приватними інтересами суб'єктів адміністративних правовідносин. Визначено, що під час введення воєнного стану механізм адміністративно-правового регулювання набув ознак динамічного, адаптивного та імперативного характеру з урахуванням умов підвищених ризиків, що аргументовано важливістю оперативного та гнучкого адміністративно-правового впливу на ті суспільні відносини, які спрямовані на забезпечення національної безпеки, обороноздатності держави, громадського порядку та захисту населення. З огляду на результати наукового дослідження, констатовано, що важливою передумовою утвердження України як правової та демократичної держави, здатної діяти ефективно навіть у надзвичайних умовах є удосконалення механізму адміністративно-правового регулювання шляхом здійснення децентралізації влади, цифровізації надання адміністративних послуг, за потреби застосування судового захисту, а також імплементацією міжнародних стандартів у сфері публічного адміністрування з оновленням нормативно-правової бази, яка регулює це питання.

Ключові слова: *механізм адміністративно-правового регулювання, воєнний стан, децентралізація влади, цифровізація надання адміністративних послуг, міжнародні стандарти, захист прав та свобод людини, нотаріальні послуги.*

Постановка проблеми. Процес удосконалення механізму адміністративно-правового регулювання (далі – МАПР, механізм) у сучасних умов розвитку України як правової держави є обов'язковою передумовою покращення ефективності функціонування системи публічного адміністрування. Втім, не дивлячись на те, що саме адміністративне право є одним з інструментів забезпечення законного впливу держави на суспільні відносини шляхом регулювання міжвідомчої взаємодії органів виконавчої влади з населенням, наявна низка проблем щодо здійснення такої діяльності у повному обсязі.

Зокрема, слід звернути увагу на можливі корупційні прояви та недостатній рівень правової культури, як суб'єктів владних повноважень, так і громадян України, що створює ризики порушення принципів верховенства права та законності. Водночас з урахування обраного євроінтеграційного курсу України неминучим був процес запровадження масштабних реформ щодо децентралізації влади, цифровізації надання низки адміністративних послуг, із подальшою адаптацією МАПР до нових процедур координації через удосконалення управлінської взаємодії між учасниками правовідносин у досліджуваній нами сфері. При цьому введення воєнного стану запровадило свої корективи щодо застосування МАПР. Зокрема, це стосувалось підвищення важливості дотримання заборонних приписів,

© Дзюба І. В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

активізації видання актів застосування норм права, введення певних обмежень прав і свобод людини (ч. 2 ст. 64 Конституції України) тощо. Вбачається, що у таких умовах механізм виконує не лише регулятивну функцію, але й упорядковувальну в частині забезпечення балансу між публічними інтересами держави та основоположними правами і свободами людини та громадяни з урахуванням принципів законності, пропорційності та правової визначеності.

Отже, на підставі вищезазначеного можна констатувати, що проблематика нашого наукового дослідження обумовлена важливістю визначення сутності адміністративно-правового регулювання, як адаптивного механізму здатного прозоро та ефективно реалізовувати норми права, захищати права та свободи громадян, а також забезпечувати стабільність суспільних відносин під час реформування державного управління в умовах запровадження особливих правових режимів, зокрема воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень. Слід зауважити, що дослідження особливостей механізму як правової категорії є предметом наукової розвідки значної кількості вчених, серед яких слід виокремити імена наступних авторів: Антонова Т.Л., Ващенко С.В., Галунько В.В., Голосніченко І.П., Золотарьова Н.І., Коломоєць Т.О., Поліщук В.Г., Стахурський М.Ф., Стеценко С.Г. та інших.

Постановка завдання. Метою написання статті є дослідження особливостей та визначення сутності МАПР.

Виклад основного матеріалу. Принагідно відзначити, що одне з провідних місць у системі національного права, посідає саме адміністративне. Це пояснюється впливом такої галузі права на процес становлення та розвитку України як правової та демократичної держави шляхом нормативно-правового регулювання суспільних відносин у сфері публічного адміністрування. Вбачається, що головним інструментом дотримання учасниками адміністративних правовідносин низки нормативно-правових приписів, які регулюють окремі сфери їх діяльності є МАПР.

Так, Стеценко С.Г., пропонує розуміти під МАПР сукупність правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права. У межах цього підходу наголошується не лише на імперативному характері адміністративно-правового впливу, а й на його регулятивній функції, спрямованої на впорядкування суспільних відносин у публічній сфері [1, с. 23–24].

Своєю чергою, більш розширене тлумачення досліджуваної нами категорії пропонує Антонова Т.Л., яка визначає МАПР, як систему обов'язкових і факультативних елементів, що врегульовують суспільні відносини у сфері публічного управління в процесі реалізації суб'єктами своїх повноважень з метою задоволення публічних інтересів громадян [2, с. 51–52].

При цьому Голосніченко І.П. та Стахурський М.Ф. звертають увагу на виконавчо-розпорядчому характері механізму, розглядаючи його як сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких держава здійснює вплив на суспільні відносини у процесі реалізації виконавчо-розпорядчої діяльності. Такий підхід дозволяє чітко окреслити межі дії механізму саме в системі виконавчої влади та визначити його імперативно-організаційну природу [3, с. 33–34].

На противагу цьому постає думка Галунько В.В., який розглядає МАПР через призму людиноцентричного підходу, як засіб функціонування єдиної системи адміністративно-правового впливу, спрямованого на забезпечення прав і свобод людини, публічних законних інтересів фізичних і юридичних осіб, а також належного функціонування громадянського суспільства і держави [4, с. 8].

Разом з цим Бедрак Н.М. переконаний, що МАПР є основою управлінських відносин між керуючою та керованою сторонами, де воля керованих у визначених межах підпорядкована єдиній керуючій волі суб'єкта виконавчої влади, що нівелює юридичну рівність учасників таких правовідносин [5, с. 57].

На підставі вищезгаданих наукових підходів щодо визначення предмету нашої наукової розвідки можна констатувати, що механізм в українській правовій науці розглядається як складна, розгалужена система, яка поєднує нормативні, інституційні та процесуальні елементи, що у сукупності гарантують ефективний владний та правозахисний вплив держави на суспільні відносини у сфері публічного адміністрування. Таке розуміння досліджуваного механізму дозволяє оцінити його роль у сучасних умовах реформування системи публічної влади та євроінтеграційного розвитку України.

При цьому науковці підкреслюють, що через цей механізм реалізується виконавча влада та забезпечується досягнення публічних інтересів. Так, пандемія COVID-19 продемонструвала ефективність такого підходу. Постанови Кабінету Міністрів України, які регулюють сферу охорони

здоров'я, безпосередньо впливали на громадян та бізнес, встановлюючи заборони, обов'язки та передбачаючи адміністративну відповідальність за порушення карантинних обмежень.

Важливим у цьому контексті також є розмежування понять методу адміністративного права та механізму адміністративно-правового регулювання. Якщо метод відображає способи владного впливу, такі як приписи, заборони чи дозволи, то механізм охоплює ширший комплекс складових, включаючи норми права, правовідносини, юридичні факти та акти реалізації. Тобто, саме МАПР дозволяє простежити повний шлях від нормативного припису до фактичного результату правового регулювання.

Враховуючи зазначене, вивчення структури механізму адміністративно-правового регулювання є досить важливим завданням, оскільки через його елементи можна зрозуміти, як адміністративне право впливає на учасників суспільних відносин у сфері адміністрування, встановлюючи обмеження, зобов'язання та покарання.

На думку Галунько В.В. до складових елементів механізму належать: 1) норми адміністративного права та їх зовнішнє вираження – джерела права; 2) публічну адміністрацію; 3) принципи діяльності публічної адміністрації; 4) індивідуальні акти публічної адміністрації; 5) адміністративно-правові відносини; 6) форми адміністративного права; 7) тлумачення норм адміністративного права; 8) методи адміністративного права; 9) процедури реалізації адміністративно-правових норм; 10) принцип законності [6, с. 87–90].

Гладун З.С. вважає що структурними елементами механізму є: норми права – загальнообов'язкові правила поведінки, встановлені з метою регулювання суспільних відносин; акти реалізації норм права – процес фактичного втілення в життя приписів правових норм через поведінку суб'єктів адміністративного права; правові відносини – вольові суспільні відносини, що виникають на основі норм права. Функціональні складові частини механізму адміністративно-правового регулювання: юридичні факти; правова свідомість і правова культура; законність; акти тлумачення норм права; акти застосування норм права [7, с. 10].

Кантор Н.Ю. наголошує, що до системи правових засобів, які утворюють механізм адміністративно-правового регулювання, належать: норми адміністративного права та акти їх офіційного тлумачення, адміністративні правовідносини (зокрема, відповідні юридичні факти та фактичні склади), акти реалізації прав та обов'язків у цих правовідносинах (акти застосування норм права), а також правосвідомість учасників адміністративних правовідносин (як факультативний елемент) [8, с. 126].

Себто, структура МАПР охоплює, як органічні, так і функціональні частини. До органічних належать норми адміністративного права, адміністративно-правові відносини та акти реалізації таких норм. Вони утворюють нормативну та інституційну основу МАПР. Своєю чергою, функціональні елементи, зокрема юридичні факти, правова свідомість, законність, акти тлумачення та застосування норм, є передумовою його практичного застосування. До прикладу, реалізація права громадян на пенсійне чи соціальне забезпечення здійснюється шляхом поєднання юридичних фактів, визначених законом та низки адміністративних процедур у сфері соціального забезпечення.

Розглядаючи МАПР через призму сучасності можна констатувати, що ефективна реалізація реформ децентралізації є неможливою без його застосування. У зв'язку із перерозподілом повноважень між центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування були сформовані нові адміністративні правовідносини, що особливо стосувалось фінансової сфери. Не менш важливе значення механізму прослідковується у процесі цифровізації публічних послуг, що сприяло підвищенню прозорості, зменшенню корупційних ризиків і зміцненню довіри громадян до держави, як передумови покращення надання адміністративних послуг.

Не дивлячись на це функціонування такого механізму в Україні супроводжується певними проблемами, серед яких можна виокремити бюрократизацію проведення процедури або їх фрагментарний характер, формалізм, а також корупційні ризики. Звичайно, позитивний вплив на ефективність публічного адміністрування мало прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» з метою забезпечення права і закону, а також зобов'язання держави забезпечувати і захищати права, свободи чи законні інтереси людини і громадянина [9]. Проте шлях подолання виокремлених недоліків триває, результатом чого повинно бути уніфікація та стандартизація проведення адміністративних процедур.

Значні результати можна прослідкувати із судової практики Верховного Суду щодо під-

вищення ролі адміністративних судів у забезпеченні законності та балансу між публічними і приватними інтересами. Судові рішення у справах щодо оскарження актів контролюючих органів демонструють, що МАПР є одним з інструментів відновлення порушених прав. З Постанови Верховного Суду від 27.09.2022 року щодо справи № 320/1510/20 вбачається ключова роль адміністративних судів у контролі за пропорційністю дій державних органів. Наголошується, що втручання в приватні інтереси, зокрема права мешканців на участь у містобудівному плануванні, є допустимим лише у разі необхідності захисту суспільних інтересів і за умови, що воно не є надмірним. Загалом така практика забезпечує баланс між приватними та публічними інтересами сторін справи та є прикладом застосування принципу пропорційності у судовій практиці [10].

Євроінтеграційний курс України також має позитивний вплив на формування МАПР. Саме через адаптацію національного законодавства до стандартів Європейського Союзу здійснюється імплементація сервісної моделі публічного адміністрування, орієнтованої на захист прав людини та належне управління. Так, Міністерство юстиції України з початку травня 2025 року розпочало розробку Національної програми адаптації законодавства до права ЄС, яка спрямована на інституційні зміни в адміністративному праві, з посиленням процедур координації та моніторингу сервісної моделі публічного адміністрування відповідно до стандартів ЄС [11].

Окремої уваги потребує вивчення особливостей функціонування механізму в період дії воєнного стану, який є істотною умовою трансформації, як зміст адміністративно-правових норм, так і практики їх реалізації. Це пояснюється важливістю оперативного та гнучкого адміністративно-правового впливу на ті суспільні відносини, які спрямовані на забезпечення національної безпеки, обороноздатності держави, громадського порядку та захисту населення.

МАПР у цьому контексті набуває посиленого імперативного характеру через розширення повноважень органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Тимчасове обмеження окремих прав і свобод громадян, запровадження комендантської години, особливого порядку пересування, регулювання трудових відносин, використання майна для потреб оборони – все це є наслідками встановлення спеціального адміністративно-правового режиму через норми Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [12] та численні підзаконні акти Кабінету Міністрів України.

З огляду на це вбачається, що МАПР в умовах воєнного стану виконує не лише регулятивну, а й охоронну функцію за допомогою адміністративних приписів, заборон і санкцій. Разом з тим, застосування норм адміністративного права, зокрема рішення військових адміністрацій, накази органів виконавчої влади, протоколи про адміністративні правопорушення, набувають особливого значення, як інструменти своєчасного впливу на поведінку суб'єктів правовідносин. Тобто, навіть у таких досить складних умовах функціонування правової системи України, вплив механізму не втрачає своєї правозахисної спрямованості, де дотримання принципів законності та можливості судового контролю за рішеннями суб'єктів владних повноважень є гарантіями дотримання балансу між публічними інтересами держави та основоположними правами людини.

Висновки. На підставі нашого наукового дослідження можна стверджувати, що МАПР слід розглядати, як досить складну, розгалужену та багаторівневу систему, що є чинником переходу від теоретичних положень та практичних аспектів впорядкування суспільних відносин. Зокрема, це стосується процесу децентралізації влади, цифровізації надання адміністративних послуг, судового захисту, імплементації міжнародних стандартів у сфері публічного адміністрування, що слід розглядати умовою утвердження України як правової та демократичної держави.

Окрім цього, сучасні реалії обумовлені дією воєнного стану на території нашої держави дозволяють охарактеризувати механізм, як динамічну та адаптивну систему, що може функціонувати навіть в умовах підвищеної загрози та нестабільності правової дійсності. При цьому, ефективність останньої визначається не лише своєчасністю здійснення адміністративного впливу на конкретні правовідносини, а й дотримання під час цього принципів верховенства права, законності, пропорційності та правової визначеності, як основного показника демократичних засад правової держави навіть в умовах введення особливих правових режимів.

Список літератури:

1. Стеценко С. Г. Сучасний погляд на предмет адміністративного права. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 20–26.
2. Антонова Т. Л. Адміністративно-правове регулювання поводження з відходами : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 244 с.
3. Голосніченко І. П., Стахурський М. Ф. Адміністративне право України: основні поняття. Київ: ГАН, 2005. 231 с.
4. Галунько В. В. Адміністративно-правові відносини: алгоритм дослідження суспільних відносин. *Наукові записки Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка*. Серія: Право. 2017. Вип. 1. С. 4–10.
5. Бедрак Н. Зміст та особливості механізму адміністративно-пра-вового регулювання туристичної галузі. *Адміністративне право*. 2009. № 6. С. 56–59.
6. Галунько В. В. Адміністративне право України. Загальне адміністративне право: навчальний посібник. Херсон: Грінь Д. С., 2015. 272 с.
7. Гладун З. С. Адміністративне право України: навчальний посібникдовідник. Тернопіль: ТНЕУ, 2008. 172 с.
8. Кантор Н. Ю. Механізм адміністративно-правового регулювання та його складові елементи. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. Випуск 84: частина 3. 2024. С. 125–129.
9. Про адміністративну процедуру : Закон України 17 лютого 2022 року № 2073-IX. URL: https:// zakon. rada.gov.ua/laws/show/2073-IX#Text.
10. Постанови Верховного Суду від 27.09.2022 року у справі № 320/1510/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106545430
11. Мін'юст запустив розробку Національної програми адаптації законодавства до права ЄС. *Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/miniust-zapustyv-rozrobku-natsionalnoi-prohramy-adaptatsii-zakonodavstva-do-prava-ies
12. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/389-19#Text

Dzyuba I. V. ON THE QUESTION OF DEFINING THE ESSENCE OF THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF DIGITALIZATION IN THE CONTEXT OF MARTIAL STATE

Within the framework of scientific research, a comprehensive analysis of the peculiarities of the functioning of the mechanism of administrative and legal regulation was carried out. Based on scientific approaches to interpreting the category under study, the author determined that the latter should be understood as a complex and multi-level system that combines normative, institutional, and procedural elements, which together are a prerequisite for the effective exercise of state authority and protection of rights in public relations in the field of public administration. It is argued that the components of the mechanism of administrative and legal regulation can be divided into organic (norms of administrative law, administrative and legal relations, and acts of implementation of such norms) and functional (legal facts, legal consciousness, legality, acts of interpretation and application of norms), which together allow for the regulation of legal relations not only at the theoretical level, but also at the practical level. Despite this, in addition to its regulatory and organizing functions, the category we are studying has not lost its human rights orientation, which ensures a balance between the public and private interests of subjects of administrative legal relations. It has been determined that during the imposition of martial law, the mechanism of administrative and legal regulation has become dynamic, adaptive, and imperative, taking into account the conditions of increased risks, which is justified by the importance of prompt and flexible administrative and legal influence on those social relations that are aimed at ensuring national security, the state's defense capability, public order, and protection of the population. Based on the results of scientific research, it has been established that an important prerequisite for the establishment of Ukraine as a legal and democratic state capable of acting effectively even in emergency conditions is the improvement of the mechanism of administrative and legal regulation through the decentralization of power, the digitization of administrative services, the application of judicial protection where necessary, and the implementation of international standards in the field of public administration with the updating of the regulatory framework governing this issue.

Key words: *mechanism of administrative and legal regulation, martial law, decentralization of power, digitization of administrative services, international standards, protection of human rights and freedoms, notarial services.*

Дата першого надходження статті до видання: 27.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 342.9:351.82:004.9
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/14

Колпаков В. К.
Запорізький національний університет

ВИПРАВЛЕННЯ ПОМИЛОК У ДАНИХ ТА ПЕРЕГЛЯД РЕЗУЛЬТАТІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ПРОЦЕДУРНІ ГАРАНТІЇ ТА РЕЖИМ НАДІЙНОСТІ

У статті досліджено виправлення помилок у даних та перегляд результатів адміністративних послуг у цифровому середовищі як ключовий індикатор легітимності сервісного публічного адміністрування. Обґрунтовано, що цифрова адміністративна послуга є правовою настільки, наскільки вона здатна процедурно коректно «помилятися і виправлятися», не перекладаючи наслідки дефектів реєстрових даних на особу та забезпечуючи людиноцентричний перегляд результату, сформованого із залученням автоматизованих компонентів. Показано, що доказовість реєстрових відомостей і принцип «дані замість довідок» потребують інституціоналізованих механізмів корекції, простежуваності змін і чітких маршрутів адміністративного та судового контролю, а інтероперабельність і міжвідомча електронна взаємодія виступають не технічними опціями, а юридичними передумовами мінімізації документів і зменшення помилок. Доведено, що кібербезпека та захист персональних даних є умовами юридичної надійності цифрових послуг, оскільки порушення цілісності, конфіденційності або доступності даних руйнує валідність сервісного результату й підзвітність адміністрації. Порівняльно-правовий аналіз Німеччини, Франції, Сполучених Штатів Америки та Польщі демонструє спільний вектор: процедурні гарантії виправлення та перегляду вибудовуються навколо мотивування, права бути вислуханим, прозорої електронної комунікації та ефективних засобів оскарження. Зроблено висновок, що розвиток української моделі має спрямовуватися на формування правового режиму надійності цифрових адміністративних послуг, у якому стандартизуються процедури корекції даних і перегляду результату, встановлюються вимірювані вимоги до пояснюваності автоматизованих компонентів та гарантується реальний, доступний контроль.

Ключові слова: *адміністративні послуги, цифровізація, публічні електронні реєстри, інтероперабельність, електронна взаємодія, виправлення помилок даних, перегляд результату, процедурні гарантії, мотивування, оскарження, захист персональних даних, кібербезпека, режим надійності.*

Постановка проблеми. Проблема виправлення помилок у даних та перегляду результатів адміністративних послуг у цифровому середовищі полягає в тому, що сервісний результат дедалі частіше формується на основі реєстрових відомостей і автоматизованих перевірок; наслідком цього стає фрагментарність і процедурна малозрозумілість механізмів корекції та ефективного оскарження, що підриває доказовість даних, підзвітність публічної адміністрації й реальність правового захисту особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що українська доктрина адміністративних послуг розвивається у двох взаємопов'язаних напрямах: перший зосереджений на класичних питаннях сервісної функції публічної адміністрації, якості, доступності та організаційних моделей надання послуг (Біленець Д. А., Вдовічен В. А., Верлата Д. А., Гарбінська-Руденко А. В., Коновалець В. Р., Кравцов Д. В., Марчук В. В., Олефіренко О. В., Садова В. О., Сухорукова А. Л., Туровець Ю. М., Циганкова Є. О. та інші), другий – на цифровій трансформації, де юридичний результат дедалі частіше «опирається» на платформи, публічні електронні реєстри, електронну ідентифікацію та міжвідомчу електронну взаємодію (Влізько С. Ю., Гуйда О. Г., Дубняк М. В., Костюченко Ю., Макаренко П. О., Мельник Н., Михайловська Є. В., Музика Ю. Д., Савіцька В. В., Яновицька Г. Б. та інші). Водночас у межах цього корпусу літератури простежується дефіцит спеціального фокуса: виправлення помилок у даних і перегляд сервісного результату, що обумовлює потребу звести розрізнені напрацювання про цифровізацію адміністративних послуг і адміністративну процедуру у цілісну конструкцію про-

© Колпаков В. К., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

цедурних гарантій корекції даних і людиноцентричного перегляду результату.

Постановка завдання. Цілі статті полягають у з'ясуванні правової природи помилок у реєстрових даних і сервісних результатах та у визначенні процедурних гарантій їх виправлення і людиноцентричного перегляду в цифровому середовищі. Завданнями є: окреслити типологію помилок і межі доказовості реєстрових відомостей; обґрунтувати роль інтероперабельності та електронної взаємодії у принципі «дані замість довідок»; визначити мінімальний пакет гарантій мотивування, строків і оскарження; зіставити підходи Німеччини, Франції, США та Польщі; сформулювати орієнтири вдосконалення української моделі «режиму надійності».

Виклад основного матеріалу. ***Цифровий результат адміністративної послуги як юридична конструкція.*** Інтерпретація цифрового результату адміністративної послуги як юридичної конструкції передусім вимагає відмови від документоцентричної оптики, у якій правовий ефект ототожнюється з паперовим або навіть електронним документом як завершальною формою відповіді органу. Натомість у цифровому середовищі результат дедалі частіше конституюється як зміна правового стану особи, об'єкта чи права, зафіксована в публічному електронному реєстрі та відтворена через платформний маршрут взаємодії. Такий зсув має не лише технологічний, а й догматичний зміст: документ (витяг, повідомлення, довідка, електронне підтвердження) дедалі частіше виконує роль інтерфейсу доступу адресата до вже сформованого юридично релевантного стану, тоді як носієм валідності стає реєстровий запис і пов'язаний із ним процедурний слід, що включає: а) ідентифікацію заявника, б) прийняття заяви, в) верифікаційні запити, г) міжвідомчий обмін даними, д) фіксацію рішення та е) доведення результату до особи. Нормативні засади такого прочитання закладені у принципах державної політики у сфері адміністративних послуг, зокрема у вимогах відкритості і прозорості, доступності та зручності, мінімізації документів і процедурних дій, а також захисту персональних даних, які в цифровому середовищі реалізуються лише за умови перенесення тягаря «збирання довідок» з особи на публічну адміністрацію та опори на дані публічних реєстрів і їх обіг у межах взаємодії інформаційних ресурсів [1].

У поєднанні зі спеціальним режимом публічних (електронних публічних) послуг це означає, що цифровий результат має мислитися не як «електронна форма документа», а як юридично релевантний стан, який повинен бути перевірюваним, відтворюваним і коригованим у процедурі, зрозумілій адресатові, причому правова якість цього стану залежить від прозорості маршруту отримання послуги, визначеності правил обробки даних і наявності ефективних механізмів виправлення помилок та перегляду результату [2].

Осмислення цієї конструкції неминуче висуває на перший план роль електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг як механізмів легітимації доступу й самого результату, оскільки у цифровій процедурі питання «хто саме звернувся» і «чи можна довіряти фіксації волевиявлення та даних» перетворюється на базову умову юридичної визначеності та підзвітності. Електронна ідентифікація в цьому контексті виконує функцію правового порога допуску до сервісу, тоді як довірчі послуги забезпечують цілісність, автентичність і доказову придатність електронної взаємодії та електронних доказів, підтримуючи перенесення ваги з матеріального підтвердження на цифровий процедурний слід – протоколювання подій, часові мітки, атрибуцію дій, контроль доступу та захищеність каналів взаємодії [3]. У перспективі європейської реформи цифрової ідентичності цей підхід отримує додаткове підкріплення, оскільки оновлення режиму eIDAS спрямоване на встановлення єдиного правового каркаса довіри до цифрових транзакцій і взаємодії, з акцентом на безпеку, контрольованість та інтероперабельність ідентифікаційних рішень [4].

Нормативна рефлексія платформного маршруту як структурної частини результату показує, що цифрова адміністративна послуга фактично постає як ланцюг валідності: якщо хоча б один із його елементів не має належної правової якості (неясні правила доступу, неналежна ідентифікація, неперевірюваний обмін даними, відсутність процедурно відтворюваного мотивування або контрольного маршруту), під сумнівом опиняється не «зручність» інтерфейсу, а юридична валідність правового ефекту. Саме тут інтероперабельність набуває правового сенсу, оскільки мінімізація документів у цифровому середовищі є наслідком обов'язку публічної адміністрації організувати обмін даними між реєстрами, а українська модель інституційно прив'язує це до системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів «Трембіта», яка забезпечує нормативно організовані маршрути міжвідомчого обміну та створює передумови для зменшення помилок через стандартизовану взаємодію [5].

Порівняльно-правова перспектива підтверджує універсальність такого переосмислення, хоча інструменти його реалізації є різними. У Німеччині процедурна валідність адміністративного результату традиційно пов'язана з гарантіями належної процедури (зокрема з правом бути вислуханим і вимогою мотивування) [6], а цифрова трансформація отримує імперативний вимір через обов'язок забезпечити онлайн-доступ до адміністративних послуг [7], що переводить цифровий канал у площину юридично забезпечуваного стандарту. У Франції Code des relations entre le public et l'administration кодифікує режим відносин «громадськість – адміністрація», включно з електронною комунікацією, тим самим підкреслюючи, що платформний маршрут має бути процедурно регулярним і передбачуваним [8]. У Сполучених Штатах Америки стандарти цифрового досвіду державних сервісів, закріплюють Закон про інтегрований цифровий досвід XXI століття від 20.12.2018 [9] та Закон про адміністративні процедури США (1946) [10]. Вони поєднуються загальною логікою процедурної контрольованості адміністративної дії, що робить якість цифрового маршруту елементом підзвітності. У Польщі процедурний каркас Кодексу адміністративного провадження [11] у поєднанні з рамкою інформатизації публічних завдань [12] акцентує узгодженість і сумісність інформаційних систем як передумову правомірного обміну даними, а отже – як передумову доказовості реєстрового факту у сервісному рішенні.

У підсумку цифровий результат адміністративної послуги постає як юридично організована сукупність реєстрового факту та відтворюваного процедурного сліду, легітимованого електронною ідентифікацією та довірчими послугами, і саме така конструкція створює основу для подальшого аналізу помилок, їх корекції та людиноцентричного перегляду як критеріїв режиму надійності цифрового сервісу.

Типологія помилок у даних і результатах. Інтерпретація типології помилок у даних і результатах адміністративних послуг у цифровому середовищі має виходити з того, що «помилка» тут є не випадковою технічною похибкою, а юридично значущим збоєм у ланцюгу валідності сервісного результату, який охоплює збирання та верифікацію відомостей, їх циркуляцію між реєстрами, застосування правил обробки, формування рішення і доведення його до адресата.

У цьому сенсі доцільно розрізняти: а) помилки первинного внесення (коли дефект закладається на етапі первинної реєстрації факту); б) помилки транскрипції або міграції (перенесення даних під час оцифрування архівів, модернізації програмного забезпечення або переходу між інформаційними системами); в) дублювання та колізії записів (одночасна наявність кількох записів про той самий об'єкт чи особу з взаємовиключними атрибутами); г) несинхронність реєстрів (коли правовий стан «розходиться» між взаємопов'язаними базами); д) помилки автоматизованих перевірок і правил (коли дефект породжується алгоритмом або налаштуванням бізнес-правил); е) помилки електронної ідентифікації (помилкова атрибуція дії не тій особі або не тому атрибуту ідентичності); ж) помилки повідомлення чи доведення результату (коли юридично сформований результат не доходить до адресата або доходить у спотвореному вигляді, що фактично блокує можливість своєчасної корекції й оскарження).

Методологічна рефлексія дозволяє уточнити, що така типологія має безпосередній процедурний сенс: кожен різновид помилки «прив'язаний» до різних способів виявлення, різних доказових режимів і різних моделей корекції. Помилка первинного внесення потребує не стільки «виправлення документа», скільки виправлення реєстрового факту з фіксацією підстав і траєкторії змін; помилка транскрипції або міграції вимагає процедурно керованої верифікації масивів даних і правил відновлення коректного стану; дублювання і колізії записів зумовлюють необхідність узгоджувальних процедур між реєстрами та суб'єктами їх ведення; несинхронність реєстрів переводить проблему у площину інтероперабельності як юридичного обов'язку, а не «технічної опції»; помилки автоматизованих перевірок піднімають питання пояснюваності правил і можливості людиноцентричного перегляду; помилки ідентифікації фокусують увагу на стандартах автентифікації та надійності засобів доступу; помилки повідомлення/доведення результату прямо впливають на ефективність оскарження, строки та реальність права на захист.

Порівняльно-правовий матеріал підтверджує, що саме «процедурна здатність до корекції» є ядром надійності цифрових сервісів, хоча доктринальні й нормативні акценти різняться: у Німеччині корекція очевидних неточностей закріплюється як постійно доступний інструмент виправлення «явних неправильностей» в адміністративному акті, а принцип офіційного з'ясування обставин прямо враховує ситуації застосування

автоматизованих засобів, зобов'язуючи адміністрацію брати до уваги істотні фактичні дані, які автоматизована процедура не здатна встановити (Verwaltungsverfahrensgesetz (VwVfG), § 42 «Offenbare Unrichtigkeiten im Verwaltungsakt»); у Франції кодифікована модель «права на виправлення/регуляризацію у разі помилки» підкреслює, що помилка в поданні відомостей має виправлятися через надану адміністрацією можливість регуляризації, а несприятливі індивідуальні рішення підлягають мотивуванню, що зменшує ризик «невидимих» алгоритмічних відмов(CRPA); у Сполучених Штатах Америки процедурна рамка акцентує своєчасне повідомлення про відмову та стислий виклад підстав відмови, що безпосередньо пов'язано з помилками повідомлення та з можливістю швидкої корекції або оскарження у цифрових каналах (Administrative Procedure Act (APA), 5 U.S.C. § 555); у Польщі, поєднуючи принцип об'єктивної істини з інструментом виправлення очевидних описок і помилок у рішеннях, адміністративна процедура демонструє зв'язок між дефектом даних і обов'язком органу забезпечити коректність та зрозумілість результату, включно з можливістю оскаржити постановлення про виправлення (Kodeks postępowania administracyjnego; t.j. Dz.U. z 2025 r. poz. 1691).

Така порівняльна оптика підводить до ключового висновку для української моделі: типологія помилок потрібна не як опис «технічних ризиків», а як підстава для процедурного проєктування. Різні помилки повинні мати різні, наперед визначені, юридично зрозумілі маршрути виявлення, корекції та перегляду, інакше цифрова послуга втрачає якість надійного правового механізму.

Доказовість реєстрових даних і межі презумпції їх достовірності. Інтерпретація доказовості реєстрових даних у цифрових адміністративних послугах має виходити з того, що реєстр у сучасному сервісному публічному адмініструванні виконує подвійну функцію: він одночасно є інструментом обігу відомостей між органами та «носієм» юридично релевантного стану, а отже – джерелом фактичної підстави для ухвалення рішення і для формування результату послуги. Саме тому презумпція достовірності реєстрових відомостей може існувати лише як: а) функціональна, б) умовна і в) спростовна. Адже, вона забезпечує юридичну визначеність і стабільність обороту, але не звільняє публічну адміністрацію від обов'язку діяти правомірно, мотивовано і підзвітно, з урахуванням заперечень особи та можливості корекції помилок.

Юридичне підґрунтя такого підходу, орієнтованого на перевірюваність, виправлення та контроль, випливає з того, що Закон України «Про адміністративні послуги» закріплює принципи відкритості й прозорості, доступності та зручності, мінімізації документів і процедурних дій та сервісної орієнтації, які у цифровому середовищі об'єктивно трансформуються у вимогу опори на реєстрові відомості за умови їх процедурної контрольованості. Спеціальний режим, установлений Законом України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг», додатково фіксує, що результат послуги у цифрових каналах формується і доводиться до адресата в електронному форматі, а отже реєстровий факт стає не допоміжним матеріалом, а функціональним компонентом правового результату, щодо якого повинні існувати зрозумілі механізми корекції та перегляду.

Теоретичне осмислення дозволяє конкретизувати, що доказовість реєстрових даних у цифровій процедурі не зводиться до «наявності запису», а складається з п'яти взаємопов'язаних вимог. По-перше, юридична визначеність потребує однозначності ідентифікації об'єкта запису та узгодженості атрибутів, інакше реєстр не стабілізує правовий стан, а продукує колізійний матеріал для відмов і спорів; по-друге, простежуваність змін означає наявність процедурно відтворюваного сліду модифікацій – хто, коли і на якій підставі змінював запис, із фіксацією джерела й часу даних, оскільки без цього «реєстровий факт» втрачає ознаку перевірюваності; по-третє, доступ особи до відомостей має забезпечувати можливість побачити дані, що використовуються проти неї або на її користь, і зрозуміти логіку їх застосування; по-четверте, фіксація джерела даних (походження, первинний реєстр, канал міжвідомчого отримання) є запобіжником проти «безхазяйної» циркуляції помилок між системами; по-п'яте, співвідношення реєстрового запису й індивідуального адміністративного акта потребує ясного розмежування: реєстр може бути доказовою основою, але рішення має залишатися мотивованим волевиявленням компетентного органу, а не автоматичним «віддзеркаленням» запису.

Організаційною та юридичною передумовою такої доказовості є нормативно врегульована міжвідомча електронна взаємодія, оскільки саме вона перетворює обмін даними між державними електронними інформаційними ресурсами з фактичної технічної практики на контрольований процедурний маршрут із визначеними правилами доступу,

передавання та використання відомостей, що, у свою чергу, створює умови для простежуваності походження даних і для розподілу відповідальності за їх застосування у сервісному рішенні.

Водночас процедурна перевірюваність цифрового сліду неможлива без правових механізмів легітимації доступу та фіксації електронних дій, тому Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» у чинній редакції задає рамку автентичності, цілісності та доказової придатності електронної взаємодії, без якої неможливо надійно прив'язати дані до джерела і часу їх отримання, а також забезпечити доказову стійкість процедурних подій у разі виправлення помилок або оскарження результату.

Доктринальна перспектива вказує, що реєстрова доказовість у цифрових послугах повинна бути сконструйована як «керована довіра», а не як безумовна віра в дані: публічна адміністрація має право покладатися на реєстрові відомості лише остільки, оскільки вона одночасно підтримує механізми їх перевірки, виправлення і перегляду результату, інакше цифровізація перетворюється на делегування владних наслідків технічній інфраструктурі без адекватної підзвітності. Такий підхід важливий і для майбутнього. Адже, зі зростанням ролі автоматизованих перевірок і алгоритмічних правил (включно з профілюванням ризиків, автоматичними валідаціями та «мовчазними» блокуваннями) межі презумпції достовірності мають визначатися не тільки якістю самого запису, а й прозорістю правил, за якими запис інтерпретується у процедурі.

У підсумку доказовість реєстрових даних у цифрових адміністративних послугах слід розуміти як процедурно забезпечену якість, а не як презумпцію «за замовчуванням»: реєстр може стабілізувати правовий стан лише тоді, коли забезпечені простежуваність змін, доступ особи до відомостей, фіксація походження й часу даних та зрозуміле співвідношення між реєстровим записом і індивідуальним адміністративним актом, який повинен залишатися мотивованим і контрольованим; саме на цьому ґрунті стає можливим наступний крок аналізу – процедурне проєктування механізмів корекції помилок і людиноцентричного перегляду результату як ядра режиму надійності.

Процедурні гарантії виправлення помилок. Аналіз процедурних гарантій виправлення помилок у даних у цифрових адміністративних послугах має виходити з того, що корекція є не допоміжною «технічною функцією», а самостійною формою адміністративної дії, яка має вплив на правовий стан особи і тому потребує таких самих вимог валідності, як і первинне надання послуги. У цифровому середовищі це особливо очевидно: помилка в реєстровому записі або в автоматизованій верифікації здатна відтворюватися множинно через інтероперабельність, блокувати доступ до послуг або формувати ланцюг відмов, і саме тому процедура виправлення має бути стандартизованою, зрозумілою адресатові та спроєктованою як «швидкий і контрольований маршрут повернення до правової коректності».

Нормативна рефлексія дозволяє розкласти мінімальний пакет таких гарантій на взаємопов'язані елементи. Початковою ланкою є ініціювання корекції, яке має бути двоканальним: з боку особи як подання заяви про виправлення, і з боку публічної адміністрації як виявлення дефекту під час внутрішнього контролю або міжвідомчої верифікації; обидва способи повинні приводити до відкриття процедурно фіксованого розгляду, а не до неформального «виправлення в системі». Далі ключовим є встановлення строків і стандартів розгляду, причому строк має бути розумним і прогнозованим, а стандарт – орієнтованим на доказовість: орган повинен з'ясувати походження помилки, її вплив на правовий стан, ідентифікувати пов'язані записи та забезпечити узгодженість даних у взаємопов'язаних ресурсах. Обов'язковим компонентом процедури корекції має бути мотивування. Саме мотивування робить виправлення правовим, а не технічним актом. Без викладу підстав, джерел даних і логіки виправлення особа позбавляється можливості оскаржити невиправлення або неповне виправлення, а також оцінити ризики для інших її правових станів.

Окремого значення набувають тимчасові заходи й запобігання негативним наслідкам: якщо помилка блокує послугу або створює ризик втрати права, процедура повинна допускати проміжне рішення, яке нейтралізує шкоду до завершення перевірки, наприклад шляхом тимчасового підтвердження статусу, призупинення автоматизованих санкцій або перенаправлення на людиноцентричний розгляд. У цифровому середовищі такий інструмент є критичним, бо автоматизовані правила можуть відтворювати помилку у реальному часі, множачи відмови, блокування і «хибні сигнали» для інших органів.

Фінальною ланкою є фіксація виправлення та повідомлення заінтересованих суб'єктів, оскільки виправлення у цифрових системах повинно бути видимим і відтворюваним: має бути зафіксо-

вано, що саме змінено, ким, коли і на якій підставі, а також хто має бути поінформований про зміну – адресат, органи, які отримували помилкові дані, та суб'єкти, для яких зміна створює правові наслідки. Така фіксація одночасно забезпечує доказовість, підзвітність і можливість подальшого контролю, у тому числі судового, а повідомлення є умовою реальності права на ефективне оскарження і на відновлення порушеного правового стану.

У підсумку процедурні гарантії виправлення помилок у цифрових адміністративних послугах слід концептуалізувати як «механізм відновлення валідності» сервісного результату, що охоплює ініціювання, строковість і стандарт доказування, обов'язкове мотивування, участь особи та право бути вислуханою, можливість тимчасового захисту від негативних наслідків, а також формалізовану фіксацію змін і належне повідомлення, причому саме такий комплекс гарантій перетворює корекцію даних із технічної операції на юридично контрольовану форму публічного адміністрування, здатну забезпечити режим надійності цифрового сервісу.

Висновки статті доцільно подати у формулі: ***«Орієнтири вдосконалення українського законодавства і практик у сфері корекції даних та перегляду результатів цифрових адміністративних послуг».*** Осмислення орієнтирів удосконалення українського законодавства і практик у сфері цифрових адміністративних послуг приводить до висновку, що ключова прогалина сьогодні полягає не в браку «цифрових каналів», а в нестачі юридично стандартизованих маршрутів відновлення валідності – тобто таких процедур корекції даних і перегляду результату, які є зрозумілими адресатові, відтворюваними доказово й гарантовано ефективними незалежно від того, де саме виникла помилка: у первинному внесенні, міжреєстровій синхронізації, автоматизованій перевірці чи повідомленні результату.

Відповідно, першим орієнтиром має стати кодифікаційно-стандартизована процедура корекції даних і перегляду сервісного результату як обов'язковий елемент «післянадання» послуги, з чітким описом ініціювання (заява особи та ініціатива органу), строків і стандартів розгляду, обов'язку мотивування, участі особи та права бути вислуханою у випадках можливого погіршення становища, а також правил фіксації виправлення і повідомлення заінтересованих суб'єктів. Така процедура може бути нормативно імплантована шляхом системного узгодження Закону України «Про адміністративні послуги» із Законом України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» та рамковими гарантіями загальної адміністративної процедури, що випливають із чинного Закону України «Про адміністративну процедуру» від 17.02.2022 № 2073-IX, який набрав чинності 15.12.2023 і саме тому здатен виконувати роль «процедурного стандарту» для сервісних ситуацій, включно з цифровими.

Другим орієнтиром є встановлення мінімального пакета гарантій для автоматизованих компонентів цифрової послуги, оскільки автоматизація змінює структуру ризиків: юридично небезпечними стають не лише «неправильні дані», а й «непрозорі правила», за якими ці дані інтерпретуються. Мінімальний пакет має включати принаймні три взаємопов'язані вимоги: прозорість застосованих критеріїв (у межах допустимого), процедурну пояснюваність індивідуального результату (чому саме настала відмова або інший негативний наслідок) та гарантований людиноцентричний перегляд – можливість перевірки результату компетентною посадовою особою за зверненням адресата з урахуванням наданих ним пояснень і доказів. Така логіка узгоджується як із європейським розумінням права на належне адміністрування, що вимагає мотивування та можливості бути вислуханим, так і з американською процедурною вимогою повідомляти про відмову та стисло викладати підстави, що набуває особливої ваги саме у цифрових каналах.

Третім орієнтиром виступає процедурна інфраструктура простежуваності даних і змін як серцевина режиму надійності, бо презумпція достовірності реєстрових відомостей у цифровому сервісі може бути лише умовною і керованою: вона тримається на можливості встановити джерело даних, час отримання, маршрут міжвідомчого обміну та відповідального суб'єкта, а також на існуванні формалізованого сліду виправлень. Звідси випливає практичне завдання: забезпечити, щоб корекція даних не зводилася до «тихої правки» у системі, а здійснювалася як юридично оформлена дія з фіксацією підстав, часу, суб'єкта зміни та повідомленням адресата, а також із синхронізацією пов'язаних реєстрів через нормативно організовані канали електронної взаємодії.

Четвертим орієнтиром є строковість і ефективні маршрути оскарження як практичний тест реальності правового захисту: корекція повинна бути швидшою за накопичення негативних наслідків, а оскарження — процедурно зрозу-

мілим і доступним у цифровому каналі, інакше цифрова послуга породжує «ефект пастки», коли помилка даних множиться, а особа не має оперативного юридичного інструмента її зупинити. Порівняльно-правовий матеріал тут демонструє корисні акценти: у Німеччині інструмент виправлення очевидних неправильностей у адміністративному акті мислиться як постійно доступний механізм «технічної» корекції з юридичним ефектом, а вимоги мотивування і слухання окреслюють межі допустимості автоматизованих рішень; у Франції кодифікація відносин «публіка–адміністрація» підсилює мотивування та вводить право на регуляризацію в разі помилки як сигнал, що корекція – нормальний, а не винятковий сценарій; у Польщі процедура виправлення помилок у рішеннях поєднана з процесуальною формою та можливістю оскарження постановлення про виправлення, що підвищує контрольованість корекції; у Сполучених Штатах Америки процедурний мінімум повідомлення підстав відмови створює передумови для швидкої реакції і судового/адміністративного контролю, а стандарти цифрового досвіду державних сервісів переводять доступність і зрозумілість цифрового маршруту в площину підзвітності.

Підсумовуючи, орієнтири вдосконалення українського законодавства і практик доцільно звести до концепту «режиму надійності» цифрових адміністративних послуг, у якому кількість сервісів у цифрових каналах перестає бути головним критерієм успішності, а визначальним стає юридично забезпечений цикл надійності: ідентифікація та довіра до електронних дій, доказовість і простежуваність даних, прозорість і пояснюваність автоматизованих компонентів, строкова і формалізована корекція помилок, людиноцентричний перегляд та ефективне оскарження.

У перспективі європейської реформи цифрової ідентичності та посилення вимог до довірчих механізмів це означає необхідність проектувати цифрові послуги як керовані юридичні процеси, а не як «електронні вивіски» вже існуючих рішень, причому саме процедура корекції і перегляду повинна бути в Україні інституціоналізована як базова гарантія правової визначеності у цифровій реальності.

Список літератури:

1. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 32. Ст. 409. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text

2. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг : Закон України від 15.07.2021 № 1689-IX (ред. від 02.09.2024). Відомості Верховної Ради України. 2021. № 47. Ст. 383. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1689-20

3. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 45. Ст. 400. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2155-19

4. Regulation (EU) 2024/1183 of 11 April 2024 amending Regulation (EU) No 910/2014 (eIDAS 2.0). EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1183/oj

5. Положення про систему електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів «Трембіта» : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 08.09.2016 № 606. Офіційний вісник України. 2016 № 73, ст. 2455. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/606-2016-%D0%BF#Text

6. Verwaltungsverfahrensgesetz (VwVfG) in der Fassung der Bekanntmachung vom 23. Januar 2003 (BGBl. I S. 102), § 28, § 39. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/vwvfg/

7. Onlinezugangsgesetz vom 14. August 2017 (BGBl. I S. 3122, 3138). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/ozg/

8. Code des relations entre le public et l'administration (CRPA), notamment les dispositions relatives à la saisine par voie électronique (Art. L112-8) et à la motivation des décisions individuelles défavorables (Art. L211-2). URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000031366350/

9. 21st Century Integrated Digital Experience Act, Public Law No. 115-336, 132 Stat. 5023 (December 20, 2018). URL: https://www.congress.gov/115/plaws/publ336/PLAW-115publ336.pdf

10. Administrative Procedure Act, 5 U.S.C. §§ 551–559, 701–706 (1946). URL: https://www.congress.gov/115/plaws/publ336/PLAW-115publ336.pdf

11. Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (tekst jedn.: Dz.U. 2024 poz. URL: https://isap.sejm.gov.pl

12. Ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (tekst jedn.: Dz.U. 2024 poz. URL: https://isap.sejm.gov.pl

Kolpakov V. K. CORRECTION OF DATA ERRORS AND REVIEW OF ADMINISTRATIVE SERVICE OUTCOMES IN A DIGITAL ENVIRONMENT: PROCEDURAL GUARANTEES AND A RELIABILITY REGIME

The article examines the correction of data errors and the review of administrative service outcomes in a digital environment as a key indicator of the legitimacy of service-oriented public administration. It argues that a digital administrative service is legally sound only to the extent that it can "err and be corrected" in a procedurally proper manner, without shifting the consequences of defective registry data onto the individual and while guaranteeing a human-centred review of outcomes produced with the involvement of automated components. The study shows that the evidentiary value of registry information and the "data instead of certificates" principle require institutionalised mechanisms of correction, traceability of changes, and clear pathways for administrative and judicial oversight, whereas interoperability and interagency electronic interaction constitute not merely technical options but legal preconditions for document minimisation and error reduction. It is demonstrated that cybersecurity and personal data protection are prerequisites of the legal reliability of digital services, since any compromise of data integrity, confidentiality, or availability undermines the validity of the service outcome and the accountability of the administration. A comparative analysis of Germany, France, the United States, and Poland reveals a shared trajectory: procedural guarantees of correction and review are constructed around reasoning requirements, the right to be heard, transparent electronic communication, and effective remedies. The article concludes that the development of the Ukrainian model should focus on establishing a legal "reliability regime" for digital administrative services, whereby procedures for data correction and outcome review are standardised, measurable requirements for the explainability of automated components are introduced, and effective, accessible oversight is ensured.

Key words: *administrative services, digitalisation, public electronic registries, interoperability, electronic interagency interaction, data error correction, outcome review, procedural guarantees, reasoning, remedies, personal data protection, cybersecurity, reliability regime.*

Дата першого надходження статті до видання: 29.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/15

Красногор О. В.
приватний нотаріус

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ОХОРОНИ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті досліджено завдання Міністерства юстиції України у системі охорони прав і свобод людини в умовах сучасних внутрішніх і зовнішніх викликів, зокрема збройної агресії, реформування правової системи та євроінтеграційних процесів. Обґрунтовано, що Міністерство юстиції України є ключовим центральним органом виконавчої влади, відповідальним за формування та реалізацію державної правової політики, а також за створення ефективних механізмів захисту прав людини.

Акцентовано увагу на актуальності посилення правозахисної функції Міністерства юстиції України в умовах воєнного стану, коли забезпечення правосуддя, доступу до правової допомоги, виконання судових рішень та дотримання міжнародних стандартів прав людини набувають особливого значення. Проаналізовано нормативно закріплені загальні та спеціальні завдання Міністерства юстиції України, визначено їх місце у структурі адміністративно-правового статусу органу та взаємозв'язок із принципом верховенства права.

Особливу увагу приділено ролі Міністерства юстиції України у забезпеченні імплементації міжнародних стандартів прав людини, виконанні рішень Європейського суду з прав людини та гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу. Підкреслено значення координаційної діяльності Міністерства у взаємодії з іншими органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства для підвищення ефективності правозахисних механізмів.

Завдання Міністерства охоплюють нормотворчу діяльність, правову експертизу, координацію системи безоплатної правової допомоги, функціонування державних реєстрів, нотаріату, виконання судових рішень та представництво інтересів держави у національних і міжнародних судових інституціях. Це дозволяє гарантувати повний захист прав громадян та ефективну реалізацію принципів правової держави у всіх сферах діяльності.

Підкреслено, що ефективне виконання завдань Міністерства юстиції України сприяє зміцненню демократичних інституцій, розвитку громадянського суспільства, підвищенню правової обізнаності населення та забезпеченню відповідності національного законодавства європейським стандартам у сфері прав людини.

Ключові слова: *виконавча влада, міністерство, Міністерство юстиції України, завдання, права людини, охорона прав людини.*

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві питання захисту прав і свобод людини набувають особливої ваги через комплекс зовнішніх і внутрішніх викликів – збройна агресія, зміни у правовому середовищі, інтеграція до європейського правового простору, необхідність забезпечення правосуддя та доступу до правової допомоги. Орган, як Міністерство юстиції України, який відповідає за реалізацію державної правової політики, становить фундаментальний елемент системи охорони прав людини. Його завдання – не лише нормотворчі та організаційні, але й практичні, пов'язані із забезпеченням роботи інституцій, які гарантують права та свободи громадян.

У контексті реформ, що відбуваються в Україні, існує потреба в оцінці і вдосконаленні функцій Міністерства юстиції України, а саме: забезпечення імплементації міжнародних стандартів прав людини, виконання рішень міжнародних судів, системна взаємодія з іншими інституціями, розвиток безоплатної правової допомоги, підвищення правової обізнаності населення. Все це є необхідним для зміцнення правової держави та підвищення довіри громадян до правової системи.

Особлива актуальність роботи зростає у період воєнного стану, коли права людини потребують додаткової гарантії – як у захисті цивільного населення, так і у функціонуванні системи правосуддя. Міністерство юстиції України повинно

© Красногор О. В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

виконувати роль координатора і гаранта, здатного адаптувати свої завдання до нових умов, забезпечити ефективність інструментів правозахисту та відповідність нормативної бази викликам часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання адміністративно-правового статусу Міністерства юстиції України, його функції та завдання вивчались такими дослідниками, як Р. Будецький, О. Марченко, І. Микулець, Н. Нижник, О. Предместіков, С. Тюрін та інші. Як правило, наукові здобутки вказаних вчених були зосереджені на загальних напрямах діяльності даного міністерства, проте охорона прав людини у контексті визначальних завдань Міністерства юстиції України як комплексне дослідження не було проведене**.**

Постановка завдання. Метою статті є аналіз основних завдань Міністерства юстиції України у системі державних інституцій, спрямованих на забезпечення та охорону прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу. Права і свободи людини визнаються найвищою соціальною цінністю згідно з Конституцією України (ст. 3), а їхня охорона є основним обов'язком держави [1]. У цьому контексті особливої ваги набуває діяльність Міністерства юстиції України – центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері права та виступає важливою ланкою в системі інституційного захисту прав людини. Забезпечення прав людини не обмежується лише прийняттям нормативних актів, а потребує їх практичної реалізації, інституційної підтримки та безперервної взаємодії з суспільством.

Як слушно вказує Р.Будецький, Міністерство юстиції є так званим «класичним» міністерством, тобто таким, без якого практично неможливою є діяльність демократичної держави у правовій сфері і забезпеченні верховенства права [2]. Дослідники зазначають, що на Мін'юст покладено ряд зобов'язань у сфері державної політики, основна мета яких є забезпечення справедливості, а саме правого регулювання (захисту) прав свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, тим більше що боротьба за справедливість зараз відбувається майже у всіх основоположних сферах життєдіяльності суспільства [3, с. 262].

Завдання Міністерства юстиції України формують невід'ємну частину його адміністративно-правового статусу та повинні гармонійно взаємодіяти з іншими складовими цього статусу – метою, функціями та повноваженнями. Усвідомлення їхньої сутності дозволяє системно організовувати діяльність Міністерства, забезпечувати реалізацію встановлених повноважень і чітко визначати межі компетенції у порівнянні з іншими органами публічної влади.

На рівні профільного Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 р. встановлено загальні завдання міністерств (у тому числі й Міністерства юстиції України). У ст. 7 вказано, що основними завданнями міністерства як органу, що забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох сферах, є:

– забезпечення нормативно-правового регулювання;

– визначення пріоритетних напрямів розвитку;

– інформування та надання роз'яснень щодо здійснення державної політики;

– узагальнення практики застосування законодавства, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення та внесення в установленому порядку проектів законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України на розгляд Президентові України та Кабінету Міністрів України;

– забезпечення здійснення соціального діалогу на галузевому рівні;

– здійснення інших завдань, визначених законами України [4].

Конкретизовано завдання досліджуваного нами міністерства Положенням про Міністерство юстиції України від 2.07.2014 р. № 228, зокрема, це такі завдання як:

– забезпечення формування та реалізація державної правової політики, державної політики з питань банкрутства та державної політики у сфері запобігання неплатоспроможності боржників;

– забезпечення формування державної політики у сфері архівної справи і діловодства та створення і функціонування державної системи страхового фонду документації;

– забезпечення проведення перевірки, передбаченої Законом України «Про очищення влади»;

– забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері державної реєстрації актів цивільного стану, державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації обтяжень рухомого майна, державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, фізичних осіб – підприємців та відокремлених підрозділів юридичної особи, утвореної відповідно до законодавства іноземної держави, реєстрації статуту територіальної громади м. Києва,

реєстрації статутів Національної академії наук та національних галузевих академій наук;

– забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері організації примусового виконання рішень;

– забезпечення своєчасного, повного і неупередженого виконання рішень у порядку, встановленому законодавством;

– забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації;

– забезпечення формування системи наглядових, соціальних, виховних та профілактичних заходів, які застосовуються до засуджених та осіб, узятих під варту;

– контроль за дотриманням прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізацією законних прав та інтересів засуджених та осіб, узятих під варту;

– забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері правової освіти, правової обізнаності, інформування населення, доступу громадян до джерел правової інформації;

– забезпечення формування та реалізація державної політики з питань утримання військовополонених;

– забезпечення реалізації державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів осіб, щодо яких накладено санкцію у виді блокування активів, у тому числі вжиття заходів до виявлення та розшуку активів таких фізичних та юридичних осіб, зазначених у відповідних рішеннях Ради національної безпеки і оборони України;

– забезпечення проведення перевірки ділової репутації покупця (потенційного покупця) медіа;

– здійснення загального управління у сфері надання безоплатної первинної правничої допомоги та безоплатної вторинної правничої допомоги;

– забезпечення самопредставництва Мін'юсту як органу державної влади, який у випадках, передбачених законом, бере участь у справах та діє у судах України від імені та в інтересах держави, зокрема через територіальні органи Мін'юсту; здійснення захисту інтересів України у Європейському суді з прав людини, під час урегулювання спорів і розгляду в закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземних суб'єктів та України;

– забезпечення представництва та самопредставництва інтересів Кабінету Міністрів України у судах України у випадках, передбачених законом, зокрема через територіальні органи Мін'юсту;

– забезпечення самопредставництва Мін'юсту як органу, якому надано право звертатися до суду в інтересах осіб, які не мають в Україні постійного місця проживання, під час розгляду справ у судах України у випадках, передбачених Конвенцією про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей;

– забезпечення захисту інтересів України в Європейському суді з прав людини під час розгляду справ про порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, координації виконання його рішень, а також інформування Комітету міністрів Ради Європи про стан виконання рішень Європейського суду з прав людини;

– експертне забезпечення правосуддя;

– організація роботи нотаріату;

– запобігання та протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (щодо адвокатських бюро, адвокатських об'єднань та адвокатів, які здійснюють адвокатську діяльність індивідуально; нотаріусів; суб'єктів господарювання, що надають юридичні послуги; осіб, які надають послуги щодо створення, забезпечення діяльності або управління юридичними особами, трастами та іншими утвореннями без статусу юридичної особи);

– здійснення міжнародно-правового співробітництва, забезпечення дотримання і виконання зобов'язань, узятих за міжнародними договорами України з правових питань [5].

Отже, загальні завдання міністерств, визначені законодавством та типологією діяльності органів виконавчої влади, охоплюють універсальні функції, що характерні для будь-якого міністерства. Ці завдання мають загальносистемний і функціональний характер та визначають місце кожного міністерства в системі виконавчої влади.

Водночас конкретні завдання Міністерства юстиції України є логічним розвитком та деталізацією загальних завдань. Вони розкривають особливий зміст діяльності Мін'юсту, зумовлений його профільною сферою – юстицією, правовою політикою, правовою експертизою та захистом прав людини.

Нормативно закріплений перелік завдань Міністерства юстиції України логічно відповідає його ролі як провідного органу в системі центральних органів виконавчої влади. Визначені завдання конкретизують загальну мету діяльності Міністерства та окреслюють основні напрями її реалізації. Перелік завдань Міністерства юстиції

України повинен відповідати законодавчо закріпленим загальним завданням міністерств.

Зокрема, розроблення й впровадження Міністерством юстиції України правової та інших державних політик спрямоване на забезпечення верховенства права, розвиток правової державності, а також належний захист прав громадян, суспільних потреб і державних інтересів.

Вчена О. Мерза, досліджуючи основні завдання Міністерства юстиції України, запропонувала власну класифікацію та виокремила такі напрями: «…уніфікація законодавства та забезпечення здійснення правової реформи в країні; організація діяльності, спрямованої на ефективне функціонування органів реєстрації актів цивільного стану та нотаріату; забезпечення захисту прав і свобод людини й громадянина; сприяння формуванню у населення правового світогляду на основі розвитку правової інформації; експертне забезпечення правосуддя, кадрова робота та забезпечення виконання судових рішень; реалізація правового співробітництва Української держави на міжнародному рівні» [6, с. 182].

О. Агапова завдання Мін'юсту пропонує об'єднати та класифікувати на такі: 1) формування та реалізація державної політики у сфері юстиції; 2) контроль за дотриманням прав людини і громадянина, запобігання та протидія правопорушенням та злочинам у випадках визначених законодавством; 3) забезпечення самопредставництва Мін'юсту, представництва інтересів держави у міжнародних і національних судах або інституціях, у випадках визначених законодавством; 4) управління та організація роботи окремих суб'єктів публічної адміністрації, що належать до управління Мін'юсту; 5) проведення перевірок, передбачених законодавством; 6) здійснення міжнародно-правового співробітництва [7, с. 377–378].

У контексті охорони прав людини завдання Міністерства юстиції України можна розглядати як комплекс спеціальних повноважень, що забезпечують: формування правової політики**,** належне нормативно-правове регулювання, реалізацію принципу верховенства права**,** доступ до правосуддя**,** захист прав і свобод у взаємодії з міжнародними інституціями**,** гарантованість правового статусу особи**.**

Важливою складовою завдань Міністерства юстиції України є координація системи безоплатної правової допомоги, яка забезпечує доступ соціально вразливих категорій громадян до правосуддя. Саме це сприяє реальному, а не декларативному здійсненню таких фундаментальних прав, як право на захист, на справедливий суд, на ефективний засіб юридичного захисту.

Міністерство юстиції Украхни відповідає також за ведення державних реєстрів, нотаріату, органів державної реєстрації актів цивільного стану. Належне функціонування цих інститутів забезпечує реалізацію особистих, сімейних, майнових та інших прав громадян, а також гарантує юридичну визначеність та правову безпеку.

Окремої уваги заслуговує діяльність Мін'юсту щодо гармонізації національного законодавства з нормами Європейського Союзу та міжнародного права. Така робота спрямована на утвердження європейських стандартів прав людини, верховенства права й ефективного правосуддя в Україні.

Висновки. Міністерство юстиції України є спеціально уповноваженим органом, відповідальним за формування та реалізацію державної правової політики, у тому числі в частині забезпечення та захисту прав людини. Воно відіграє стратегічну роль у забезпеченні охорони прав людини як на нормативному, так і на практичному рівні. Ефективна реалізація його повноважень сприяє утвердженню верховенства права, зміцненню демократичного порядку та наближенню України до європейських стандартів у сфері прав людини. Подальше посилення правозахисної функції цього органу є необхідною умовою побудови правової держави та розвиненого громадянського суспільства.

Розглядаючи завдання Міністерства юстиції крізь призму охорони прав людини, можна стверджувати, що воно виконує комплекс завдань – від нормотворчої роботи й правової експертизи законопроєктів до забезпечення роботи системи безоплатної правової допомоги, органів державної реєстрації, виконання судових рішень і представництва України у Європейському суді з прав людини.

Список літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Будецький Р. В. Міністерство юстиції України: до проблеми визначення адміністративно-правового статусу. *Юрист України*. 2014. № 3. С. 29–36.

3. Марченко О.В. Поняття та зміст адміністративно-правового статусу Міністерства юстиції України. *Topical issues of law: theory and practice.* № 32, 2016. С. 259–268.

4. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17 березня 2011 р. № 3166-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/3166-17

5. Положення про Міністерство юстиції України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text

6. Мерза О. Організаційно-правові засади державного управління у сфері юстиції України. *Ефективність державного управління*. 61 (2019). С. 137–146. URL: https:// epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/119/116

7. Агапова О. В. Адміністративно-правовий аналіз критеріїв класифікації завдань публічного адміністрування у сфері юстиції в Україні. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 375–380.

Krasnohor O. V. MAIN TASKS OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF HUMAN RIGHTS PROTECTION

The article investigates the tasks of the Ministry of Justice of Ukraine within the system of protection of human rights and freedoms under contemporary internal and external challenges, including armed aggression, legal system reforms, and European integration processes. It is substantiated that the Ministry of Justice of Ukraine serves as a key central executive authority responsible for shaping and implementing state legal policy, as well as for establishing effective mechanisms for the protection of human rights.

Particular attention is paid to the relevance of strengthening the human rights function of the Ministry of Justice of Ukraine during martial law, when ensuring access to justice, providing legal assistance, enforcing judicial decisions, and complying with international human rights standards acquire heightened significance. The study analyzes the legally defined general and specific tasks of the Ministry of Justice of Ukraine, determining their role within the administrative and legal status of the body and their interrelation with the principle of the rule of law.

The role of the Ministry of Justice of Ukraine in implementing international human rights standards, executing the decisions of the European Court of Human Rights, and harmonizing national legislation with European Union law is highlighted. Emphasis is placed on the importance of the Ministry's coordination activities in cooperation with other public authorities and civil society institutions to enhance the effectiveness of human rights protection mechanisms.

The Ministry's responsibilities encompass legislative activities, legal expertise, coordination of the free legal aid system, management of state registers and notarial services, enforcement of court decisions, and representation of state interests in national and international judicial institutions. Such functions ensure the comprehensive protection of citizens' rights and the effective realization of the principles of the rule of law across all spheres of governmental activity.

It is emphasized that the effective performance of the Ministry of Justice's tasks contributes to strengthening democratic institutions, developing civil society, increasing public legal awareness, and ensuring compliance of national legislation with European human rights standards. These measures are essential for consolidating a legal state and promoting the full protection of human rights in Ukraine.

Key words: *executive power, ministry, Ministry of Justice of Ukraine, tasks, human rights, human rights protection.*

Дата першого надходження статті до видання: 03.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 351.741
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/16

Кубаєнко А. В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

ПРЕВЕНТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА МЕХАНІЗМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ

У статті здійснено комплексний науково-правовий аналіз превентивної діяльності органів поліції України в умовах воєнного стану як ключового інструменту забезпечення публічної безпеки, правопорядку та соціальної стабільності. Обґрунтовано, що трансформація безпекового середовища, зумовлена воєнним станом, внутрішніми переміщеннями населення, зростанням соціальної напруги та появою нетипових загроз, істотно змінює зміст, форми й пріоритети превентивної діяльності поліції, формуючи підвищені вимоги до її адаптивності, системності та правової визначеності.

На основі аналізу річних звітів Національної поліції України за 2022–2024 роки виявлено основні тенденції розвитку превентивної діяльності, зокрема посилення громадоорієнтованої моделі поліцейської діяльності, розширення інфраструктури поліцейських станцій, упровадження цифрових та аналітичних інструментів управління ризиками, а також інституціоналізацію міжвідомчої взаємодії у сфері публічної безпеки. Доведено, що ефективність превенції у воєнних умовах визначається не окремими заходами, а інтеграцією правових, організаційних, управлінських і аналітичних механізмів на національному та локальному рівнях.

Значну увагу приділено теоретико-правовому осмисленню превентивної функції поліції, аналізу принципів, повноважень і моделей її реалізації, а також оцінюванню наукових підходів до правового регулювання, стратегічної превенції та критеріїв результативності. Обґрунтовано доцільність переходу від переважно кількісних показників оцінювання до комплексних індикаторів, орієнтованих на стійкість безпекового середовища, рівень довіри населення та запобігання повторюваності правопорушень.

Сформульовано авторські висновки та пропозиції щодо вдосконалення превентивної діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення, зокрема шляхом розроблення єдиної концепції превенції, систематизації нормативного регулювання та розвитку спеціалізованих превентивних напрямів як довгострокового стратегічного чинника стабільності публічної безпеки.

Ключові слова: *превентивна діяльність, Національна поліція, воєнний стан, публічна безпека, профілактика правопорушень, міжвідомча взаємодія, ризик-орієнтований підхід, ефективність поліцейської діяльності.*

Постановка проблеми. Функціонування органів поліції України в умовах воєнного стану відбувається за якісно нових підвищених загроз, правових та соціальних обставин, що істотно впливають на зміст, форми та результати їх превентивної діяльності. Зміна безпекового середовища, тривала нестабільність, внутрішні переміщення населення, зростання рівня соціальної напруги та поява нетипових загроз публічній безпеці об'єктивно ускладнюють реалізацію превентивної функції поліції, висуваючи до неї підвищені вимоги щодо адаптивності, ефективності та правової визначеності.

В умовах воєнного стану превентивна діяльність органів поліції набуває багатовекторного характеру, поєднуючи класичні завдання профілактики правопорушень із функціями забезпечення режимних обмежень, участі у територіальній обороні, протидії диверсійним і інформаційним загрозам, контролю за обігом зброї та підтримання публічного порядку в умовах обмежених ресурсів. Така трансформація обумовлює необхідність перегляду традиційних підходів до організації превенції, які переважно орієнтовані на мирний час і не завжди відповідають умовам підвищеної небезпеки.

Водночас правове регулювання превентивної діяльності поліції в період воєнного стану характеризується певною фрагментарністю, що ускладнює формування єдиних стандартів застосування

© Кубаєнко А. В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

превентивних заходів та їх оцінювання. Практика засвідчує наявність дисбалансу між потребою у швидкому реагуванні на загрози та необхідністю дотримання принципів законності, пропорційності й поваги до прав людини, що створює додаткові ризики для легітимності поліцейської діяльності.

За таких умов особливої актуальності набуває наукова проблема розроблення сучасних механізмів підвищення ефективності превентивної діяльності органів поліції, адаптованих до умов воєнного стану та поствоєнного відновлення. Відсутність комплексних наукових досліджень, спрямованих на інтеграцію правових, управлінських та аналітичних інструментів превенції, зумовлює потребу у ґрунтовному осмисленні сучасних викликів та формуванні ефективної, стійкої й правомірної моделі превентивної діяльності поліції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика превентивної діяльності органів поліції посідає вагоме місце в сучасних наукових дослідженнях, у межах яких розглядаються теоретичні, адміністративно-правові та організаційні засади її реалізації. У працях І. В. Беспалого, Л. Ю. Величка, О. В. Джафарової, А. О. Іванова, І. В. Іщенка, В. С. Сулацького та ін. здійснено аналіз змісту превентивної функції поліції, її принципів, правових підстав та місця в системі публічної безпеки. Організаційні аспекти діяльності підрозділів превенції, а також питання оцінювання ефективності їх роботи висвітлено у дослідженнях О. О. Бочкового та Д. В. Кіблика. Вплив воєнного стану на превентивну діяльність поліції, проблеми міжвідомчої взаємодії та забезпечення правопорядку в умовах підвищених ризиків розкривають А. О. Іванов та О. В. Крижановська. Компаративно-правовий вимір представлений у працях О. Р. Сокола та В. С. Мащенко. Разом із тим наявні дослідження потребують подальшого узагальнення для формування комплексних механізмів підвищення ефективності превентивної діяльності поліції у воєнний та поствоєнний періоди.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний науково-правовий аналіз сучасних викликів превентивній діяльності органів поліції України та обґрунтування ефективних механізмів підвищення її результативності в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення, з урахуванням трансформації безпекового середовища, вимог законності, дотримання прав і свобод людини, а також сучасних управлінських і організаційних підходів до діяльності правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Порівняльний аналіз річних звітів Національної поліції України за 2022–2024 роки відображає цілеспрямовану трансформацію превентивної діяльності в умовах воєнного стану, що проявляється у зміні пріоритетів поліцейської діяльності, розширенні інструментарію профілактики та адаптації організаційних моделей до підвищених безпекових ризиків. У зазначений період превенція дедалі більше набуває системного характеру та виходить за межі переважно реактивної моделі поліцейської діяльності, орієнтуючись на раннє виявлення загроз, роботу з причинами правопорушень і мінімізацію їх негативних наслідків для суспільства [1; 2; 3].

По-перше, у 2022–2024 роках превентивна діяльність набуває виразно громадоорієнтованої спрямованості через нарощування кадрового потенціалу та охоплення територіальних громад проєктом поліцейський офіцер громади. У звіті за 2022 рік зафіксовано підготовку 1118 поліцейських офіцерів громади, які здійснювали службову діяльність у 623 територіальних громадах, що засвідчує визначення громадоорієнтованої моделі поліцейської діяльності як одного з ключових інструментів превенції в умовах воєнного стану [1]. Наступного року відбулося подальше розширення охоплення територіальних громад і посилення кадрового потенціалу, що підтверджує послідовність управлінського курсу на децентралізацію превентивної діяльності та її фокусування на локальному рівні [2]. За підсумками 2024 року впровадження моделі «поліцейський офіцер громади» набуло системного характеру: 1883 офіцери забезпечували превентивну діяльність у 974 громадах, що становить 66% від їх загальної кількості та переконливо підтверджує ефективність управлінського рішення щодо перенесення основного акценту превенції на рівень територіальних громад [3].

Вказана динаміка свідчить, що ефективність превентивної діяльності в умовах воєнного стану зумовлюється спроможністю поліції підтримувати постійну комунікацію з населенням, своєчасно виявляти потенційні конфліктні ситуації, здійснювати індивідуалізовану профілактичну роботу та забезпечувати належну міжвідомчу координацію на місцевому рівні.

По-друге, простежується розвиток інфраструктури превентивних послуг через мережу поліцейських станцій як інструмент підвищення доступності поліції. Станом на 2022 рік мережа поліцейських станцій охоплювала 1031 об'єкт, при цьому 170 нових станцій було введено в екс-

плуатацію протягом року, що стало важливим чинником підвищення територіальної доступності поліцейських послуг і посилення превентивної присутності поліції на місцевому рівні [1]. Упродовж 2023 року процес розбудови інфраструктури превентивної діяльності зберіг позитивну динаміку: загальна кількість поліцейських станцій зросла до 1169, що підтверджує послідовність управлінських рішень, орієнтованих на зміцнення локального рівня превенції та скорочення часу реагування на правопорушення [2]. За підсумками 2024 року було зафіксовано найбільш інтенсивний етап розвитку цієї мережі – кількість поліцейських станцій сягнула 1388, з яких 236 розпочали роботу безпосередньо у звітному періоді, створивши додаткові організаційні передумови для уніфікації превентивних практик і посилення взаємодії поліції з територіальними громадами в умовах воєнного стану [3].

Такий розвиток інфраструктури має прямий превентивний ефект через скорочення часу реагування, підвищення доступності комунікації з населенням і спрощення реалізації профілактичних заходів у громадах.

По-третє, матеріали звітів свідчать про посилення значення технологічних інструментів у превентивній діяльності, передусім за рахунок розширення систем відеоспостереження та аналітичних компонентів, що створює підґрунтя для впровадження ризик-орієнтованих підходів до управління публічною безпекою [2; 3]. Така трансформація відображає поступовий перехід від домінування реактивних форм поліцейського реагування до превенції, заснованої на аналізі даних, просторовому моделюванні загроз і оцінюванні ризиків. У звіті за 2024 рік окремо наголошено на зростанні кількості камер із аналітичними можливостями та розширенні інтеграційних рішень, що сприяє більш ранньому виявленню інцидентів, зниженню рівня повторюваності правопорушень і підвищенню керованості сил і засобів поліції [3].

По-четверте, ключового значення набуває забезпечення організаційної стійкості каналів первинного реагування, зокрема модернізація функціонування лінії 102 та гарантування безперервного прийому повідомлень від населення в умовах підвищених безпекових ризиків [2; 3]. Це створює передумови для оперативного реагування, ефективного розподілу сил і засобів та формування інформаційної бази для превенції повторних правопорушень.

Окремим вектором сучасної превенції у 2024–2025 роках виступає протидія правопорушенням у закладах освіти, насамперед булінгу. Аналітика Опендатабот на основі даних Національної поліції свідчить, що за 10 місяців 2025 року органами поліції складено 234 адміністративні протоколи за булінг у закладах освіти, що на 7% більше, ніж за аналогічний період попереднього року; у середньому складалося 33 протоколи на місяць, понад половина справ стосується булінгу, вчиненого малолітніми чи неповнолітніми, а 76% справ вже розглянуто судами [4]. Ці показники підтверджують необхідність інституційної інтеграції поліцейської превенції з освітніми політиками, діяльністю служб у справах дітей і системою психологічної підтримки, що на практиці реалізується через функціонування Служби освітньої безпеки як спеціалізованого превентивного підрозділу, орієнтованого на попередження правопорушень у закладах освіти, раннє виявлення ризиків і впровадження стандартизованих алгоритмів реагування та профілактики.

Аналіз матеріалів річних звітів за 2022–2024 роки дає підстави для науково обґрунтованого висновку, що підвищення ефективності превентивної діяльності органів поліції можливе за умови комплексного поєднання кадрового посилення на рівні територіальних громад, розвитку інфраструктури доступності поліцейських послуг, упровадження цифрової аналітики ризиків, забезпечення організаційної стійкості каналів реагування та функціонування міжвідомчих механізмів профілактики правопорушень у вразливих соціальних середовищах, зокрема в освітній сфері.

Вищенаведене засвідчує, що превентивна діяльність поліції у сучасних умовах формується як багатокомпонентна система, ефективність якої залежить від узгодженості правових, управлінських та інституційних механізмів. Водночас емпіричні дані самі по собі не дають вичерпної відповіді щодо меж, принципів і моделей такої діяльності. Це зумовлює необхідність звернення до теоретико-правового осмислення превентивної функції поліції, її місця в системі публічної безпеки, а також концептуальних підходів до визначення механізмів підвищення ефективності превенції в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення.

Превентивна (профілактична) поліцейська діяльність є системним видом діяльності Національної поліції України, спрямованим на попередження правопорушень шляхом виявлення та усунення їх причин і умов, впливу на ризикові соціальні групи, формування правосвідомої

поведінки громадян і забезпечення безпечного середовища. Вона реалізується через поєднання загальної та індивідуальної профілактики, організаційних, правових і міжвідомчих механізмів [5, с. 11].

Заслуговує на увагу позиція А. О. Іванова, який розглядає превентивну діяльність поліції в умовах воєнного стану як динамічну та адаптивну систему, зорієнтовану на випереджальне реагування на змінені криміногенні загрози. Автор наголошує, що війна істотно трансформує структуру правопорушень і соціальних ризиків, у зв'язку з чим превенція має ґрунтуватися на поєднанні правових, організаційних та аналітичних інструментів. На думку дослідника, ключовим завданням поліції є не лише нейтралізація наслідків правопорушень, а насамперед системний вплив на їх причини й умови, що забезпечує збереження легітимності поліцейської діяльності та підвищення довіри населення навіть за умов підвищеної безпекової напруги [6, с. 141].

Продовжуючи виклад теоретичних підходів, доцільно звернутися до наукової позиції О. В. Джафарової, яка обґрунтовує визначальну роль Національної поліції України як провідного суб'єкта здійснення превентивної діяльності. Дослідниця виходить із того, що превенція є не допоміжним, а базовим напрямом функціонування поліції, який відображає її публічно-сервісну природу та орієнтацію на захист прав і свобод людини. Авторка підкреслює, що превентивна діяльність за своєю правовою природою має системний і випереджувальний характер, оскільки спрямована на недопущення протиправних проявів ще до моменту їх фактичного вчинення. Важливим є її висновок про те, що превенція «вмонтована» в усі завдання і повноваження поліції та реалізується через відкриті, доступні й прозорі для суспільства поліцейські заходи, які поєднують правовий, організаційний та виховний вплив. Такий підхід дозволяє розглядати превентивну діяльність не лише як сукупність окремих заходів, а як цілісну функціональну модель поліцейської діяльності, що забезпечує стабільність публічних відносин і підвищує рівень довіри населення до поліції [7, с. 178].

У цьому ж теоретико-правовому контексті заслуговує на увагу позиція І.В. Беспалого, який акцентує увагу на адміністративно-правовому забезпеченні превентивної діяльності Національної поліції України як визначальній умові її ефективності. Учений обґрунтовує, що превенція повинна розглядатися не лише як функціональний напрям діяльності поліції, а як самостійний об'єкт адміністративно-правового регулювання, що потребує чіткого нормативного визначення завдань, повноважень і процедур їх реалізації. І.В. Беспалий наголошує на наявності фрагментарності правового регулювання превентивної діяльності, що ускладнює єдине правозастосування та знижує результативність превентивних заходів. На його думку, систематизація адміністративно-правових норм, уніфікація механізмів реалізації превентивних повноважень і посилення процесуальних гарантій є необхідними передумовами формування ефективної, правомірної та стабільної моделі превентивної діяльності поліції, особливо в умовах воєнного стану та повоєнної трансформації системи публічної безпеки [8, с. 176].

У розвиток наведених наукових підходів особливий інтерес становить концепція І. В. Іщенка, який у межах адміністративно-правового аналізу розкриває Національну поліцію України як системоутворюючого суб'єкта реалізації превентивної функції держави. Автор виходить із того, що превенція має загальнодержавне значення та реалізується через механізми публічної адміністрації, однак саме Національна поліція виконує провідну роль у її практичному втіленні завдяки нормативно закріпленим повноваженням, розгалуженій організаційній структурі та постійному контакту з населенням. І. В. Іщенко обґрунтовує, що превентивна функція не зводиться до сукупності окремих заходів, а є самостійним і наскрізним напрямом державної діяльності у сфері публічної безпеки, який інтегрується в усі основні напрями роботи поліції. Значну увагу дослідник приділяє адміністративно-правовому механізму реалізації превентивної функції, розглядаючи його як цілісну систему норм, принципів, суб'єктів та процедур, спрямованих на запобігання порушенням прав і свобод людини, забезпечення законності та стабільності суспільних відносин [9, с. 411].

Логічним продовженням зазначених теоретичних положень є прикладний вимір превентивної діяльності, який І. В. Іщенко аналізує на рівні територіальної громади. Учений доводить, що реалізація превентивної функції в локальному вимірі не обмежується виключно програмою «Поліцейський офіцер громади», а здійснюється як комплексна система дій поліцейських офіцерів громади та дільничних офіцерів поліції, врегульована нормами адміністративного права. Особливу увагу науковець приділяє інституційним і організаційним відмінностям статусу поліцейського офіцера громади, розширенню його функціо-

нальних повноважень, матеріально-технічному забезпеченню та підзвітності громаді. При цьому підкреслюється, що саме постійна присутність поліції в громаді, системна профілактика та орієнтація на локальні ризики створюють необхідні умови для підвищення ефективності превентивної діяльності та зміцнення довіри населення до поліції [10, с. 829].

У контексті пошуку дієвих шляхів підвищення ефективності превентивної діяльності органів поліції на особливу увагу заслуговує наукова позиція В. С. Сулацького, який розглядає адміністративно-правовий механізм превенції як системне поєднання напрямів реалізації, форм і методів правового впливу, спрямованих на упередження правопорушень. Автор обґрунтовує, що ефективність превентивної діяльності зумовлюється узгодженістю соціально-цільових, організаційних і процедурних елементів механізму, а також здатністю його інструментів забезпечувати випереджальний вплив на криміногенні процеси [11, с. 142]. Поділяючи цю позицію, слід зазначити, що саме системність і адаптивність адміністративно-правового механізму є ключовими умовами результативної превенції в сучасних безпекових умовах.

Значний внесок у розвиток теорії превентивної діяльності поліції зроблено Д. В. Кіблик, Л. І. Хилько та О. Г. Шишкарьовою, які розглядають превенцію не як допоміжний напрям, а як концептуальну основу сучасної поліцейської діяльності. В умовах воєнного стану та підвищених безпекових загроз, на їхню думку, превентивні заходи набувають особливого значення, оскільки виступають інструментом стратегічного управління публічною безпекою, мінімізації соціальних і криміногенних ризиків, а також стабілізації суспільних відносин за умов обмежених ресурсів і зростання соціальної напруги [12, с. 334; 13, с. 18].

Поділяючи зазначений підхід, вважаємо, що в умовах воєнного стану ефективність превентивної діяльності поліції має оцінюватися не лише за кількісними показниками зниження правопорушень, а й за рівнем стійкості безпекового середовища та здатністю поліції впливати на першопричини криміногенних ризиків. Превенція повинна трансформуватися у ризик-орієнтовану модель, що поєднує аналітичні інструменти, постійну присутність поліції в громадах, міжвідомчу координацію та активну комунікацію з населенням. Саме такий підхід дозволяє забезпечити баланс між потребою оперативного реагування на загрози та дотриманням прав і свобод людини, зберігаючи легітимність поліцейської діяльності в умовах воєнних і поствоєнних викликів.

Системне осмислення механізмів підвищення ефективності превентивної діяльності органів поліції актуалізує необхідність дослідження їх взаємодії з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони. У цьому контексті показовою є наукова позиція О. В. Крижановської, яка обґрунтовує, що в умовах воєнного стану саме інституційно організована взаємодія Національної поліції з силами безпеки та оборони формує основу підтримання правопорядку та стабілізації публічної безпеки. Авторка виходить із того, що збройна агресія змінює характер загроз і розширює спектр завдань поліції, унаслідок чого превентивна діяльність не може бути ефективною без координації, єдиних управлінських рішень, обміну інформацією та узгоджених процедур реагування. Такий підхід дозволяє розглядати превенцію як складову комплексної безпекової політики держави, де результативність поліцейських заходів визначається не лише локальними діями, а й рівнем міжвідомчої узгодженості та правової визначеності спільних дій [14, с. 404].

З огляду на це, ефективність превентивної діяльності органів поліції в умовах воєнного стану доцільно розглядати крізь призму інституційної інтеграції та узгодженості дій суб'єктів сектору безпеки і оборони. У такому контексті превенція виходить за межі класичної профілактики правопорушень і набуває ознак комплексного механізму підтримання публічної безпеки та правопорядку, зорієнтованого на випереджальне реагування на багаторівневі загрози. Це передбачає поєднання аналітичного прогнозування ризиків, міжвідомчого планування превентивних заходів, оперативного обміну інформацією та чіткого розмежування повноважень між суб'єктами безпеки з одночасним дотриманням принципів законності й пропорційності втручання.

Водночас міжвідомча інтеграція та інституційна узгодженість превентивної діяльності не вичерпують усього спектра чинників, що визначають її ефективність у сучасних умовах. Особливого значення набуває цільова спрямованість превентивних заходів на найбільш уразливі соціальні групи, насамперед дітей і молодь, які в умовах воєнного стану зазнають підвищеного рівня соціальних, психологічних та криміногенних ризиків. У цьому контексті науково обґрунтованою є позиція Л. Ю. Величко, яка розглядає превентивні заходи у сфері протидії дитячій зло-

чинності крізь призму вдосконалення механізмів правового регулювання як ключового чинника формування стійкого безпекового середовища та забезпечення належного захисту прав дитини в умовах реформування правоохоронної системи. Наголошується, що результативність такої превенції зумовлюється узгодженістю дій суб'єктів профілактики, стабільністю управлінських рішень, а також наявністю ефективних інструментів координації та моніторингу у сфері захисту прав дитини [15, с. 35].

Розвиваючи зазначений підхід, А. І. Берендєєва акцентує увагу на специфіці профілактичної діяльності Національної поліції в закладах освіти, підкреслюючи її комплексний і багатоаспектний характер. Дослідниця обґрунтовує необхідність поєднання правових, виховних і комунікативних заходів як основи ефективної превенції в освітньому середовищі, особливо в умовах воєнного стану, коли ризики девіантної поведінки та насильницьких проявів серед дітей істотно зростають [16, с. 681]. Такий підхід дозволяє розглядати превентивну діяльність у сфері освіти як самостійний і стратегічно важливий напрям поліцейської превенції, орієнтований не лише на реагування, а й на формування безпечного та правосвідомого середовища.

Окреслені підходи до цільової спрямованості превентивної діяльності щодо дітей і молоді доцільно доповнити інституційним виміром, що формується через упровадження спеціалізованих моделей безпеки в освітньому середовищі. У наукових джерелах обґрунтовується, що створення Служби освітньої безпеки як постійно діючого елементу в закладах освіти забезпечує раннє виявлення ризиків порушення прав дитини, своєчасне реагування на булінг, насильство та інші загрози, а також формує стійкий превентивний механізм захисту в умовах воєнного стану. Така модель ґрунтується на міжвідомчій координації правоохоронних, освітніх і соціальних інституцій та відповідає міжнародним стандартам child-friendly justice [17, с. 70].

Водночас наголошується, що ефективність ювенальної превенції має оцінюватися за комплексними індикаторами, які поєднують правові, соціальні та психологічні критерії, а не лише за кількісними показниками реагування. Орієнтація на запобігання повторній віктимізації та довгострокову стабілізацію безпекового середовища для дітей визначається як ключовий напрям удосконалення превентивної політики в кризових і посткризових умовах [18, с. 75].

У розвиток наведених наукових підходів доцільно зауважити, що ефективність превентивної діяльності органів поліції у сфері захисту дітей в умовах воєнного стану зумовлюється комплексним поєднанням чіткого правового регулювання, міжвідомчої інтеграції та орієнтації на превентивні заходи попереджувального характеру. Вирішального значення набуває інституціоналізація взаємодії поліції з закладами освіти, соціальними службами та територіальними громадами, що створює передумови для трансформації превенції з реактивного інструменту реагування на правопорушення у стійкий, системний механізм забезпечення безпеки, правопорядку та належного захисту прав дитини.

Подальший теоретико-правовий аналіз превентивної діяльності органів поліції передбачає звернення до її принципових засад, змісту повноважень та механізмів їх реалізації. У цьому контексті О. І. Назарук і М. В. Конопська обґрунтовують, що превентивна діяльність Національної поліції має самостійний правовий характер і базується на системі принципів, які забезпечують її відмежування від репресивних форм державного впливу. Автори наголошують, що дотримання принципів законності, пропорційності та превентивної доцільності є визначальною умовою ефективності поліцейської превенції, особливо в умовах дії воєнного стану, коли межі допустимого втручання держави у сферу прав і свобод істотно розширюються [19, с. 303].

Розвиток зазначених положень простежується у дослідженні О. Р. Сокола, який акцентує увагу на необхідності чіткого нормативного окреслення повноважень поліції щодо здійснення превентивних заходів. Здійснений автором порівняльний аналіз свідчить, що ефективна превенція можлива лише за умови правової визначеності процедур і меж застосування поліцейських повноважень, що набуває особливого значення в умовах воєнного стану та підвищених ризиків зловживання владними інструментами [20, с. 309].

У компаративно-правовому вимірі проблему стратегічної превенції розкриває В. С. Мащенко, яка обґрунтовує доцільність імплементації зарубіжних моделей поліцейського адміністративного нагляду як довгострокового інструменту попередження правопорушень. При цьому наголошується, що адаптація таких моделей до національної правової системи має здійснюватися з урахуванням особливостей воєнного стану, необхідності забезпечення належних правових гарантій та інституційної узгодженості превентивних механізмів [21].

Практичний аспект результативності превентивної діяльності знаходить відображення у позиції О. Бочкового, який акцентує увагу на проблемах оцінювання ефективності діяльності підрозділів превенції в умовах воєнного стану. Обґрунтовується, що суто кількісні показники не здатні повною мірою відобразити реальний вплив превентивних заходів на стан публічної безпеки, у зв'язку з чим доцільним є застосування комплексної системи критеріїв, зорієнтованої на рівень стабільності безпекового середовища, ступінь довіри населення до поліції та її спроможність запобігати повторюваності правопорушень [22, с. 34].

Узагальнення наведених підходів дає підстави стверджувати, що ефективність превентивної діяльності органів поліції в умовах воєнного стану зумовлюється поєднанням чіткого правового регулювання, принципової визначеності повноважень, адаптації перевірених міжнародних практик і запровадження сучасних моделей оцінювання результативності превенції. Саме така інтегрована модель створює умови для забезпечення стійкого правопорядку та збереження легітимності поліцейської діяльності в умовах воєнних і поствоєнних трансформацій.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що превентивна діяльність органів поліції України в умовах воєнного стану зазнала суттєвої трансформації, характеризуючись системністю, багаторівневістю та стратегічною спрямованістю. Превенція вийшла за межі класичної профілактики правопорушень і фактично перетворилася на ключовий інструмент забезпечення публічної безпеки, соціальної стабільності та правопорядку в умовах підвищених безпекових ризиків. Аналіз емпіричних даних і наукових підходів дозволяє дійти висновку, що ефективність превентивної діяльності поліції визначається не окремими заходами, а ступенем інтегрованості правових, організаційних, управлінських і аналітичних механізмів. Вирішального значення набувають постійна присутність поліції у територіальних громадах, розвиток інфраструктури доступності поліцейських послуг, упровадження ризик-орієнтованих моделей управління публічною безпекою, а також інституціоналізована міжвідомча взаємодія з суб'єктами сектору безпеки і оборони.

Водночас встановлено, що фрагментарність нормативного регулювання, відсутність уніфікованих стандартів оцінювання результативності превенції та переважання кількісних показників знижують управлінську керованість превентивної діяльності та створюють ризики її формалізації. У зв'язку з цим доцільним є розроблення єдиної концепції превентивної діяльності Національної поліції України для умов воєнного стану та поствоєнного відновлення, яка б поєднувала правові засади, принципи пропорційності та адаптивності, а також сучасні аналітичні інструменти прогнозування загроз.

Обґрунтованим є також удосконалення механізмів правового регулювання превентивних повноважень поліції шляхом їх систематизації, чіткого визначення процедур і меж допустимого втручання, а також запровадження комплексних критеріїв оцінювання ефективності, зорієнтованих на стійкість безпекового середовища, рівень довіри населення та запобігання повторюваності правопорушень. Особливої уваги потребує подальший розвиток спеціалізованих напрямів превентивної діяльності, зокрема у сфері захисту дітей та забезпечення безпеки освітнього середовища, що доцільно розглядати як довгостроковий стратегічний чинник зміцнення публічної безпеки та суспільної стабільності.

Список літератури:

1. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2022 році. URL: https://npu.gov.ua/staticobjects/npu/sites/1/НПУ%20за%202022%20рік_.pdf

2. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2023 році. URL:https://npu.gov.ua/staticobjects/npu/sites/1/Docs/Dialnist/Richni_zvity/zvit_NPU_2023.pdf

3. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2024 році. URL: https://npu.gov.ua/staticobjects/npu/sites/1/planu2024/Zvit_pf_2024.pdf

4. Щонайменше 2 дитини щодня стають жертвами булінгу у закладах освіти. URL: https://opendatabot.ua/analytics/bulling-in-schools-2025-10

5. Кубаєнко А., Ульянов О., Крижановська О. Превентивна діяльність підрозділів Національної поліції України : навчально-методичний посібник Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Юридична література, 2024. 128 с.

6. Іванов А. О. Превентивна діяльність органів поліції: реалії та виклики в умовах воєнного стану. *Право і безпека*. 2022. № 4 (87). С. 135–144.

7. Джафарова О. В. Національна поліція України як провідний суб'єкт здійснення превентивної діяльності. *Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ)*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 листоп. 2020 р.) / редкол.: Д. В. Швець (голова), О. М. Бандурка, С. М. Гусаров та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 176–178.

8. Беспалий І. В. Адміністративно-правове забезпечення превентивної діяльності Національної поліції України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2024. 204 с.

9. Іщенко І. В. Національна поліція як суб'єкт реалізації превентивної функції держави: адміністративно-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2024. 497 с.

10. Іщенко І. В. Превентивна діяльність Національної поліції в територіальній об'єднаній громаді. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 828–830.

11. Сулацький В. С. Адміністративно-правовий механізм превентивної діяльності Національної поліції України : дис. докт. філос. : НАВС, 2022. 219 с.

12. Кіблик Д. В. Місце і роль підрозділів превентивної діяльності в системі органів Національної поліції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 86. Ч. 3. С. 330–335.

13. Кіблик Д. В., Хилько Л. І., Шишкарьова О. Г. Превентивна діяльність поліції: теорія та практика формування безпекового середовища. Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика. 2025. № 3. С. 15–20.

14. Крижановська О.В. Взаємодія Національної поліції з силами безпеки та оборони як основа правопорядку в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. №7. С. 401–405.

15. Величко Л. Ю. Механізми правового регулювання превентивних заходів щодо дитячої злочинності в умовах реформування правоохоронної системи. *Публічне адміністрування та національна безпека*. 2025. № 3. С. 30–37.

16. Берендєєва А. І. Профілактична діяльність Національної поліції в закладах освіти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 679–682.

17. Крижановська О. Служба освітньої безпеки як інституційна модель забезпечення прав дитини в умовах воєнного стану: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Захист прав дитини в умовах військової агресії» (м. Одеса, 27 червня 2025 р.). Одеса: ОДУВС, 2025. С. 70–72.

18. Кубаєнко А. В. Ювенальна превенція в умовах воєнного стану: індикатори ефективності захисту прав дитини та напрями вдосконалення. *Захист прав дитини в умовах військової агресії*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 27 червня 2025 р.). Одеса : ОДУВС, 2025. С. 73–75.

19. Назарук О. І., Конопська М. В. Правовий зміст та принципи превентивної діяльності Національної поліції. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 06. Ч. 3. С. 299–303.

20. Сокол О. Р. Порівняльний аналіз повноважень поліції щодо здійснення превентивних заходів. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2025. Вип. 46. С. 306–310.

21. Мащенко В. С. Теоретико-правові засади імплементації зарубіжних моделей поліцейського адміністративного нагляду як стратегічного превентивного механізму: компаративний дискурс та вектори адаптації в національну правову систему України. Український політико-правовий дискурс. 2025. Вип. 10. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15233863

22. Бочковий О. Оцінка ефективності діяльності підрозділів превентивної діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану. Організаційно-правове забезпечення функціонування підрозділів превентивної діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану : матеріали Всеукр. кругл. столу (м. Дніпро, 3 черв. 2022 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 33–35

Kubaienko A. V. PREVENTIVE ACTIVITIES OF POLICE AUTHORITIES: CONTEMPORARY CHALLENGES AND MECHANISMS FOR ENHANCING EFFECTIVENESS

The article provides a comprehensive scholarly and legal analysis of the preventive activities of the police authorities of Ukraine under martial law as a key instrument for ensuring public security, law and order, and social stability. It substantiates that the transformation of the security environment caused by martial law, internal population displacement, increased social tension, and the emergence of atypical threats significantly changes the content, forms, and priorities of police preventive activities, shaping heightened requirements for their adaptability, systemic coherence, and legal certainty.

Based on an analysis of the annual reports of the National Police of Ukraine for 2022–2024, the main trends in the development of preventive activities are identified, including the strengthening of the community-

oriented policing model, the expansion of the infrastructure of police stations, the introduction of digital and analytical risk management tools, and the institutionalization of interagency cooperation in the field of public security. It is demonstrated that the effectiveness of prevention under wartime conditions is determined not by isolated measures, but by the integration of legal, organizational, managerial, and analytical mechanisms at both national and local levels.

Special attention is devoted to the theoretical and legal conceptualization of the preventive function of the police, the analysis of its principles, powers, and implementation models, as well as to the evaluation of scholarly approaches to legal regulation, strategic prevention, and criteria of effectiveness. The expediency of shifting from predominantly quantitative performance indicators to comprehensive metrics focused on the resilience of the security environment, the level of public trust, and the prevention of repeat offenses is substantiated.

The article formulates original conclusions and proposals aimed at improving the preventive activities of the National Police of Ukraine under martial law and in the post-war recovery period, in particular through the development of a unified prevention concept, the systematization of regulatory frameworks, and the advancement of specialized preventive directions as a long-term strategic factor in ensuring the stability of public security.

Key words: *preventive activity, National Police, martial law, public security, crime prevention, interagency cooperation, risk-oriented approach, effectiveness of police activity.*

Дата першого надходження статті до видання: 10.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 378.01:355.01]:342.9
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/17

Литвин І. І.
Кропивницький інститут державного та муніципального управління

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу правових норм і наукових праць дослідити ключові виклики та визначити основні тенденції розвитку адміністративно-правових відносин у сфері надання освітніх послуг закладами вищої освіти в умовах збройної агресії Російської Федерації. Автор зазначає, що сучасний стан повномасштабної війни в Україні суттєво вплинув на якість і доступність надання освітніх послуг. Це призвело до нагальної потреби у вдосконаленні нормативно-правового регулювання освітньої діяльності з урахуванням викликів воєнного стану. На думку автора, основними викликами, які постають перед вищою освітою в Україні, виступають: вплив війни (війна призвела до призупинення важливих проєктів, загострила проблеми інклюзивної освіти та безпеки, а також змінила пріоритети фінансування), фінансові та управлінські проблеми (системне недофінансування, неефективне використання ресурсів та надмірна централізація управління гальмують розвиток, незважаючи на законодавчі передумови), якість та відповідність (українська освіта часто не відповідає реальним потребам економіки та ринку праці, а також не повністю інтегрована у світовий освітній простір), соціальні питання (проблеми, такі як низька оплата праці педагогів і суспільна розшарованість, створюють значні перешкоди для забезпечення рівного доступу до якісної освіти), цифровізація та патріотичне виховання (необхідність адаптації до цифрового середовища та посилення національно-патріотичного виховання в умовах сучасних загроз є одними з найактуальніших завдань). Таким чином, для подолання кризового стану необхідно забезпечити належне фінансування, децентралізацію управління, а також розробити нову стратегію, яка враховуватиме як європейські стандарти, так і реалії воєнного часу.

Ключові слова: *освіта, модернізація освіти, реформування, військово-патріотичне виховання, цифровізація, інноваційні методики.*

Постановка проблеми. В умовах сучасної економічної та політичної ситуації в Україні виникає нагальна потреба у трансформації освітньої сфери. Технологічний прогрес, що охопив усі аспекти життя, вимагає здобуття нових знань та формування висококваліфікованого кадрового потенціалу. Динамічність суспільних відносин зумовлює необхідність безперервного навчання для адаптації до новітніх трансформаційних процесів. Освіта відіграє ключову роль у формуванні особистості та її світогляду, а також у розвитку ціннісних орієнтирів. Важливість освіти підтверджується ключовими міжнародними та національними правовими документами. Так, у статті 26 Загальної декларації прав людини [5] наголошується, що право на освіту є невід'ємним для кожної людини. Вона має бути спрямована на всебічний розвиток особистості, повагу до прав і свобод, а також сприяти взаєморозумінню, толерантності та дружбі між усіма народами та групами. Цей документ також підкреслює роль освіти у підтримці миру та діяльності ООН. На національному рівні право на освіту закріплено в статті 53 Конституції України [9]. Крім того, розвиток освіти є пріоритетним напрямком у межах Цілей сталого розвитку [30]. Зокрема, Ціль 4 присвячена забезпеченню інклюзивної та якісної освіти для всіх. Вона передбачає рівний доступ до освіти; постійний розвиток та вдосконалення освітніх програм; ліквідацію гендерної нерівності; модернізацію освітніх закладів з урахуванням потреб дітей з особливими освітніми потребами; збільшення стипендіальних програм; та підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового регулювання та аналіз викликів і тенденцій у сфері надання освітніх послуг є предметом активних наукових дослі-

© Литвин І. І., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

джень. Ці питання, а також аналіз зарубіжного досвіду та напрямів удосконалення вітчизняного законодавства, були глибоко вивчені низкою провідних науковців. Серед них варто відзначити таких, як: Г. Война, В. Гладуш, С. Горбачов, В. Григор'єв, О. Зайчук, А. Іщенко, О. Коловіцкова, В. Кононенко, В. Кулешова, С. Лапшин, Л. Лукашенко, Ю. Луковенко, В. Нікітін, Н. Оніщенко, В. Остудімова, Т. Пилипенко, І. Світлак, Н. Слухай, С. Слухай, В. Супрун, Л. Чернікова, А. Шевчук. Праці цих авторів складають важливу теоретичну та методологічну базу для подальшого вивчення та вдосконалення правових засад освітньої діяльності в Україні.

Постановка завдання. Мета цієї статті полягає в тому, щоб на основі аналізу правових норм і наукових праць дослідити ключові виклики та визначити основні тенденції розвитку адміністративно-правових відносин у сфері надання освітніх послуг закладами вищої освіти в умовах збройної агресії Російської Федерації.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан повномасштабної війни в Україні суттєво вплинув на якість і доступність надання освітніх послуг. Це призвело до нагальної потреби у вдосконаленні нормативно-правового регулювання освітньої діяльності з урахуванням викликів воєнного стану. Нові реалії потребують негайного вирішення низки проблем, що загострилися внаслідок бойових дій: безпека – необхідно забезпечити захист учнів та студентів під час освітнього процесу, особливо в умовах постійної загрози. Це включає розробку та впровадження протоколів безпеки, облаштування укриттів та надання психологічної підтримки; фінансування – система фінансування освіти зазнала значних змін. Потребує врегулювання механізмів, які забезпечать стабільне фінансове забезпечення закладів освіти, зокрема тих, що знаходяться у зонах бойових дій або на тимчасово окупованих територіях; контроль якості – постало питання про ефективний контроль за дотриманням якості освіти в умовах дистанційного та змішаного навчання. Важливо розробити нові стандарти та процедури моніторингу, які б враховували особливості поточних умов; та інші проблеми – окрім зазначеного, виникли й інші виклики, які потребують правового врегулювання. Це, зокрема, стосується мобільності викладачів та студентів, визнання дипломів, отриманих в умовах воєнного стану, та відновлення освітньої інфраструктури. Ефективне нормативно-правове регулювання має забезпечити стабільне функціонування освітньої системи, гарантуючи її безпеку, доступність та високу якість попри всі виклики, спричинені війною [29, с. 183–218].

Попри поточну невизначеність в освітній сфері України, можна виокремити кілька основних тенденцій щодо вдосконалення системи управління освітою. Ці тенденції відображають поступовий відхід від традиційної централізованої моделі до більш гнучкої та інноваційної. Основні напрями цих реформ:

1. Зниження рівня централізації – управління освітою поступово переходить від суворої вертикальної ієрархії до децентралізованої системи, що надає більше повноважень місцевим органам;

2. Перехід до принципів суб'єктності та взаємодії – замість командно-адміністративного підходу впроваджуються механізми взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу, включаючи навчальні заклади, викладачів та учнів;

3. Акцентуація інноваційної функції – соблива увага приділяється впровадженню інновацій в освітню систему, що сприяє її адаптації до сучасних викликів;

4. Застосування угод в галузі освіти – розширюється практика укладання угод між державою, освітніми закладами та іншими суб'єктами, що забезпечує гнучкість і партнерство;

5. Поширення громадських ініціатив – активно розвиваються громадські ініціативи в сфері освіти, що дозволяє залучати широке коло стейкхолдерів до вирішення освітніх проблем;

6. Формування адміністративних структур на одному рівні – створення більш горизонтальних адміністративних структур, що підвищує ефективність управління;

7. Підвищення рівня комунікації та взаємодії – покращення обміну інформацією та взаємодії між усіма елементами освітньої системи [4].

За думкою В. Супруна, подальші дослідження є вкрай важливими для розробки стратегічного плану. Цей план має включати детальні кроки та строкове впровадження процесу децентралізації й оптимізації управління освітою, а також охоплювати короткострокові та довгострокові стратегії їхньої реалізації. Ключовими завданнями в контексті цих змін є збереження і розповсюдження найкращих традицій національної системи освіти, ефективне забезпечення доступу до якісної освіти для всіх громадян та інтеграція вітчизняної освітньої системи в європейський та глобальний освітньо-науковий простір [29, с. 183–218].

У процесі створення нової освітньої системи доступність освіти є одним із найважливіших параметрів, що вимагає особливої уваги. Одним із ключових виражень цієї доступності є фінансове регулювання надання освітніх послуг. За твердженням І. Якайтіса [31, с. 81–86], запозичення іноземного досвіду є особливо актуальним у фінансовій сфері. Вартість освітніх послуг в Україні є вкрай високою, що загострює соціальну нерівність, адже різниця у доходах українського суспільства залишається значною. Також суттєві засоби, які могли б бути використані як інвестиції для розвитку освітнього сектору, часто переводяться у споживчі витрати для оплати навчання (міграційний капітал) [17]. Тому впровадження іноземного досвіду у сфері альтернативних методів оплати освіти є надзвичайно важливим. Це може охоплювати, зокрема, грантові механізми, освітні кредити та інші фінансові інструменти, що дозволять знизити фінансове навантаження для здобувачів освіти. Крім того, для забезпечення доступності освіти важливо застосовувати досвід інших країн у поширенні параформальної освіти. До неї належать, зокрема, вечірні школи та дистанційна освіта. Ці форми навчання надають більш гнучкі варіанти для здобуття знань тим, хто не може навчатися традиційним шляхом через роботу, сімейні обставини чи інші життєві ситуації [13].

На сьогоднішній день реалізація стратегічних завдань у сфері вищої освіти в Україні здійснюється на основі низки ключових програмних документів. Вони визначають напрямки розвитку, однак їх виконання потребує адаптації до сучасних умов.

1. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки [28] – цей документ визначає довгострокові цілі та завдання для розвитку сектору. Його виконання відбувається згідно з покладеними завданнями для досягнення кожної з операційних і стратегічних цілей. Однак, у зв'язку з повномасштабною війною, Стратегія потребує термінового перегляду та адаптації для врахування нових викликів і потреб, спричинених воєнним станом.

2. Стратегія людського розвитку від 2021 року – у межах цього документа відбувається реалізація оперативної цілі 2.4 «Забезпечення якості вищої освіти та розвиток освіти дорослих». Ця ціль зосереджена на підвищенні якості освітніх послуг та створенні можливостей для навчання протягом усього життя, що є ключовим для формування кваліфікованого кадрового потенціалу країни.

3. План заходів із реалізації Стратегії людського розвитку на 2021–2023 роки [19] – цей документ є детальним планом, що конкретизує кроки для досягнення цілей. Його виконання відбувається в частині реалізації завдань вищезгаданої оперативної цілі 2.4. Це включає конкретні заходи щодо вдосконалення навчальних програм, модернізації інфраструктури та підтримки викладацького складу.

4. Національна економічна стратегія на період до 2030 року [15] – цей документ включає в себе оперативну ціль 4 «Розвиток вищої освіти та освіти дорослих», яка є частиною стратегічної цілі «Створення інклюзивного, інноваційного та освіченого суспільства...». Таким чином, освіта розглядається як ключовий інструмент для економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності країни.

5. Національна рамка кваліфікацій [16] – цей документ, затверджений у 2011 році, наразі перебуває на завершальній стадії і покликаний узгодити українські освітні кваліфікації з міжнародними та європейськими стандартами, що полегшить інтеграцію вітчизняних фахівців у світовий ринок праці.

6. Концепція підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти [10] – ця концепція від 2018 року активно реалізується через напрацювання моделей взаємовигідної співпраці між закладами вищої освіти та роботодавцями. Її мета – забезпечити студентам необхідну практичну підготовку, що допоможе їм у професійній діяльності та соціальній адаптації. Це включає: розроблення нормативно-правового та організаційного забезпечення, проведення апробацій та пілотних проєктів, створення методичних матеріалів для навчання за дуальною формою.

7. Концепція розвитку педагогічної освіти [12] затверджена у 2018 році, ця концепція спрямована на трансформацію педагогічної освіти. Її основне завдання – розроблення сучасної концепції педагогічної професії, яка відповідатиме вимогам сучасного суспільства та забезпечить якісну підготовку майбутніх освітян.

8. Концепція Державної цільової соціальної програми відновлення та розбудови мережі гуртожитків для проживання здобувачів освіти закладів вищої освіти на 2022–2026 роки [12] – ця Концепція, затверджена у 2021 році, мала на меті вирішити проблему з недостатньою кількістю та застарілим станом студентських гуртожитків. Однак її виконання було призупинено, і розробка плану реалізації стала неможливою через воєн-

ний стан. Руйнування інфраструктури та переміщення студентів вимагають перегляду пріоритетів і ресурсів, що ускладнює подальше впровадження цієї програми.

9. Концепція реалізації проєкту «Президентський університет» [11] – проєкт «Президентський університет», що був анонсований у 2021 році, передбачав створення інноваційного освітнього та наукового центру. Його реалізація також була призупинена у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ [18]. Цей крок відображає зміну пріоритетів держави, яка спрямовує зусилля та ресурси на оборону та вирішення невідкладних гуманітарних проблем.

Сучасна модернізація вищої освіти в Україні стикається з комплексом системних проблем, які перешкоджають її ефективному розвитку. Ці виклики охоплюють як внутрішні недоліки, так і труднощі інтеграції в міжнародний простір. Ключові проблеми вищої освіти в Україні:

– невідповідність програм потребам економіки (навчальні програми часто не узгоджуються з актуальними вимогами ринку праці, що призводить до недостатньої підготовки випускників до реальних професійних завдань),

– зниження якості освіти (ця проблема є наслідком низки факторів, включаючи застарілі методи викладання та недостатнє фінансування),

– корупція (поширена корупція в системі вищої освіти підриває її академічну доброчесність та довіру суспільства),

– відчуженість від наукових досліджень (існує розрив між вищою освітою та науковими дослідженнями, що обмежує інноваційний потенціал та розвиток академічних знань),

– повільна інтеграція в міжнародний простір (процес інтеграції в європейський і світовий освітній простір відбувається повільно, що ускладнює міжнародну співпрацю та обмін студентами й викладачами).

Н. Капітаненко зазначає, що зростання масовості вищої освіти є характерною рисою для всіх розвинених країн. Таке явище можна пояснити двома основними факторами: демографічною кризою (зменшенням народжуваності та старінням населення) та скороченням робочих місць у виробничому секторі економіки. Сьогодні вища освіта є необхідним, хоча й недостатнім елементом для здобуття кращих кар'єрних можливостей і професійного зростання. Для повного використання її позитивного потенціалу та мінімізації негативних наслідків глобальних тенденцій, необхідно впровадити низку заходів, а саме сприяти підвищенню якості освіти, активізувати наукові дослідження та інновації, зменшувати рівень корупції, забезпечити доступність та справедливість у системі. Ці кроки допоможуть подолати існуючі проблеми та забезпечити успішну адаптацію до викликів сучасної освітньої системи. На думку Н. Капітаненко, для ефективної модернізації вищої освіти в Україні та подолання негативних наслідків глобальних тенденцій, необхідно впровадити низку системних заходів. Ці заходи мають комплексний характер і стосуються як внутрішньої перебудови, так і адаптації до зовнішніх факторів.

1. Децентралізація та автономія закладів вищої освіти – цей крок передбачає надання реальної автономії закладам освіти, що включає можливість здійснювати власну економічну діяльність. Це стимулюватиме розвиток приватного сектору у сфері вищої освіти, створюючи конкурентне середовище та сприяючи підвищенню якості. Паралельно з цим, необхідно впровадити ефективну систему оцінювання якості освіти, що ґрунтуватиметься на роботі незалежних агентств [21]. Це забезпечить об'єктивну оцінку та відповідальність освітніх закладів.

2. Систематична реструктуризація державного замовлення – цей крок спрямований на адаптацію державних закупівель до актуальних потреб ринку праці, як у державному, так і в приватному секторі. Важливо враховувати зацікавленість роботодавців у підготовці фахівців, що дозволить зменшити розрив між вищою освітою та потребами економіки.

3. Розвиток системи освіти протягом життя – в умовах швидких технологічних та економічних змін, освіта протягом життя стає ключовим елементом. Цей напрямок передбачає створення можливостей для постійного навчання та перекваліфікації, що є важливим для підтримки конкурентоспроможності робочої сили.

4. Вдосконалення експортувального потенціалу освітньої сфери є ключовим для забезпечення фінансових переваг, підвищення темпів оновлення освіти та зміцнення впливу та статусу України на міжнародній арені. Залучення іноземних студентів та виконання спільних освітніх проєктів сприятиме обміну знаннями та інтеграції в міжнародний освітній простір..

5. Необхідно внести підприємницький елемент у вищу освіту, запроваджуючи розвиток у студентів практичних навичок, які є необхідними для незалежної підприємницької діяльності. Це допоможе випускникам не лише отримувати роботу,

а й засновувати власні робочі позиції, що покращуватиме економічний розвиток.

6. Збільшення акценту на суспільствознавчій складовій та аспектах студентського самоврядування є дуже важливим. Це сприяє вихованню активної громадянської позиції, що має ключовий вплив на майбутню залученість молоді в соціально-політичному житті країни.

7. Важливим є проведення освітньої діяльності, спрямованої на підвищення об'єктивності та обізнаності батьків, абітурієнтів та широкої громадськості щодо важливості різних спеціальностей на внутрішньому та міжнародному ринках праці. Це допоможе молоді робити більш свідомий вибір майбутньої професії [6].

Досліджуючи складні аспекти вищої освіти, О. Воронятніков зазначає, що завищена централізація управління закладами вищої освіти утворює суттєві перешкоди для розвитку української освітньої системи в контексті Болонського процесу. Особливо, централізована модель управління, характеризується бюрократичністю процесу та зайвим дублюванням функцій, знижує ефективність у таких сферах, як розподіл ресурсів, вибір наукової тематики. Автор рекомендає надати закладам освіти значно більшу самостійність, не лише в управлінні, а й у фінансуванні. Це дозволить їм оперативніше пристосовуватись до змінних умов та ефективніше використовувати наявні ресурси. Щодо стандартизації освіти, то вона включає такі ключові питання, як забезпечення якості освіти, стандартизація та відповідність навчальних програм, розуміння змісту та перспективи їх практичного застосування, визнання навчальних документів на міжнародному рівні. Ця проблема є актуальною не лише для України, а й для всього світу, оскільки глобалізація та міжнародна мобільність вимагають єдиних стандартів та взаємного визнання кваліфікацій [1, с. 60–65].

Недостатнє фінансування з боку держави є значною й невирішеною проблемою, яка сповільнює розвиток вищої освіти в Україні. Незважаючи на наявність законодавчої бази, зокрема стаття 71 Закону України «Про вищу освіту» [21] та положень Закону України «Про освіту» [23], влада досі не забезпечила необхідних умов для їх повного впровадження.

Основним чинником, що запобігає розвитку вищої освіти, є нестача науково обґрунтованих правил для забезпечення її матеріально-технічних і фінансових потреб. Ця ситуація триває, попри наявність національних стратегій освіти та відповідних нормативних актів Кабінету Міністрів України й указів Президента. Недостатнє фінансування обмежує можливості закладів вищої освіти для модернізації інфраструктури, оновлення навчальної техніки та забезпечення гідного рівня заробітної плати викладачів, що безпосередньо впливає на якість освітніх послуг [20].

Ми пропонуємо такі основні напрямки реформування вищої освіти в країні:

1. Гармонізація з міжнародними стандартами – слід здійснити ретельний аналіз українського правового поля у сферах освіти та науки на відповідність вимогам, що застосовуються у розвинених країнах світу. Це включає узгодження нормативної бази задля забезпечення її прозорості й ефективності.

2. Застосування законодавчих актів як інструменту непрямого регулювання – законодавство має стати не лише набором заборон, а й засобом стимулювання розвитку. Явним прикладом є податкова політика, орієнтована на підтримку притягнення додаткових (недержавних, приватних) інвестицій у фундаментальні наукові дослідження, створення та впровадження нових технологій, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів, формування умов для співпраці між науковими установами та бізнесом, а також закладами освіти та промисловістю.

3. Удосконалення законодавства щодо участі громадськості – існує нагальна потреба у розробці та подальшому поліпшенні законодавчої бази, яка б однозначно регулювала залучення громадян у діяльність органів державного управління в сфері освіти. Це гарантуватиме більшу прозорість, підзвітність та ефективність прийняття рішень [8].

На рівні законодавства України підвищена увага приділяється включенню випускників вищих навчальних закладів у ринок праці. Це питання закріплене в ряді ключових правових нормативних актів, що свідчить про його важливість для країни, а саме:

1) Закон України «Про вищу освіту», стаття 64 [21] – стаття є базовою і регулює питання працевлаштування випускників. Вона визначає відповідальність освітніх закладів за підготовку фахівців, що відповідають потребам економіки,

2) Указ Президента України «Про заходи щодо реформування системи підготовки спеціалістів та працевлаштування випускників вищих навчальних закладів» від 23 січня 1996 р. № 77/96 [22] – указ став одним із перших документів, що системно підійшов до проблеми працевлаштування,

окреслюючи конкретні заходи для вдосконалення зв'язку між освітою та ринком праці,

3) Указ Президента України «Про програму роботи з обдарованою молоддю на 2001–2005 роки» від 8 лютого 2001 р. № 78/2001 [24] – документ спрямований на створення сприятливих умов для розвитку та подальшого працевлаштування талановитих випускників.

Важливою законодавчою ініціативою стало ухвалення Верховною Радою в першому читанні Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про вищу освіту» (щодо працевлаштування випускників). Згідно з цими змінами, заклади вищої освіти будуть зобов'язані укладати тристоронні угоди між студентами, закладом та роботодавцями. Такий механізм покликаний забезпечити тісний зв'язок між теоретичним навчанням і практичною підготовкою, а також гарантувати перше робоче місце випускникам [1, с. 60–65].

У новій моделі фінансування вищої освіти ключовим має стати система індивідуального доступу до фінансових ресурсів, що підтримуватиме особистий освітній розвиток кожної людини. Цей підхід забезпечує більшу гнучкість і справедливість, оскільки кошти спрямовуються безпосередньо на потреби студента, а не на інституційні витрати. Попри те, що значне збільшення інвестицій у науку в розвинутих країнах світу призводить до зростання їхнього ВВП на 80-90 %, в Україні ситуація протилежна. Витрати на одного науковця в Україні є одними з найнижчих, навіть порівняно з країнами Африки, які лише починають свій шлях у науково-технологічному розвитку. Це є серйозним відхиленням від зобов'язань, які Україна взяла на себе, підписавши Угоду про асоціацію з Європейським Союзом [25].

Для подальшого розвитку системи освіти дорослих в Україні критично важливим є належне правове регулювання. На відміну від багатьох розвинених країн, які мають дієве законодавство в цій сфері, Україна досі не має системної законодавчої бази, що уповільнює її прогрес. Незважаючи на відсутність комплексного закону, в Україні вже зроблено значні кроки: закріплення в Конституції (правові аспекти освіти дорослих закріплені в окремих статтях Конституції України); Закон «Про освіту» (до цього Закону було внесено статтю 18 «Освіта дорослих» [23]. Вона визначає освіту дорослих як ключову складову освіти впродовж життя. Ця стаття гарантує право кожної повнолітньої особи на безперервне навчання, враховуючи її особистісні потреби, суспільні пріоритети та потреби економіки. Вона також визначила основні форми навчання: формальна, неформальна та інформальна освіта); Законопроєкт «Про освіту дорослих» (важливим кроком стало ухвалення Верховною Радою України у першому читанні 12 січня 2023 року проєкту закону «Про освіту дорослих». Його мета – встановити основні правові, організаційні та фінансові засади функціонування освіти дорослих). Ухвалення цього закону в цілому стане важливою передумовою для повноцінного розвитку системи освіти дорослих, що дозволить Україні наблизитися до стандартів європейських країн [2].

Дослідниця Л. Лукашенко вказує на те, що в сучасних умовах особливої уваги у сфері фінансування освіти вимагають:

1) Освітній процес для осіб з особливими освітніми потребами (забезпечення рівного доступу та необхідної підтримки для цієї категорії здобувачів освіти),

2) модернізація матеріальної бази (оновлення інфраструктури, обладнання та навчальних приміщень закладів),

3) впровадження цифрових технологій (необхідність інвестицій у сучасні технології, що сприятимуть розвитку дистанційного та змішаного навчання),

4) сільська місцевість (підтримка закладів освіти, розташованих у віддалених районах, де доступ до якісних освітніх послуг є обмеженим),

5) підготовка та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів (забезпечення сучасних підходів до професійного розвитку викладачів).

Для вирішення цих проблем Л. Лукашенко пропонує такі заходи: збільшення фінансування (виділяти на освіту не менше ніж 7% від ВВП, що відповідатиме вимогам чинного законодавства та дозволить забезпечити стабільний розвиток галузі); покращення розподілу субвенцій (удосконалити систему розподілу державних субвенцій для загальноосвітніх закладів. Важливо враховувати розташування, економічний розвиток регіонів та необхідність покращення їхньої матеріально-технічної інфраструктури); регулярний моніторинг (систематично здійснювати моніторинг діяльності органів місцевого самоврядування щодо розподілу коштів. Це допоможе уникнути недобросовісних дій та забезпечить прозорість і ефективність використання бюджетних ресурсів) [14, с. 67–71].

Повномасштабна війна, розв'язана Російською Федерацією, значно загострила питання розвитку інклюзивної освіти в Україні. Вона

створила безпрецедентні виклики для всіх учасників освітнього процесу, особливо для дітей з особливими освітніми потребами, такі як неможливість роботи в зонах бойових дій – на територіях, де йдуть активні бойові дії, робота з дітьми з особливими потребами є практично неможливою, відсутність безпечних умов, руйнування інфраструктури та постійна загроза життю унеможливлюють проведення офлайн-навчання; масова міграція – значна кількість вчителів, дітей та їхніх сімей були змушені виїхати у безпечніші регіони або за кордон. Це призвело до порушення навчального процесу та розриву сталих освітніх зв'язків. Адаптація до нових умов та пошук відповідних фахівців у місцях тимчасового проживання є складним завданням. Проведення навчання та застосування практик в онлайн-режимі не можуть повною мірою вирішити ці проблеми. Для дітей з особливими потребами вкрай важливими є прямий контакт, індивідуальна робота та соціальна взаємодія, які неможливо повноцінно забезпечити за допомогою дистанційних технологій. Це призводить до зниження якості освітніх послуг та погіршення результатів навчання.

Міністерство освіти і науки України докладає значних зусиль до реформування освітньої галузі, однак залишається низка системних проблем, які вимагають негайного вирішення. Ці проблеми стосуються не лише фінансування, а й якості, змісту та соціальних аспектів освіти:

1. Низька оплата праці та відсутність соціального захисту для вчителів – недостатня фінансова мотивація та обмежений соціальний захист для педагогів призводять до відтоку кваліфікованих фахівців з галузі, що негативно впливає на якість викладання;

2. Застарілість підручників і методів викладання – зміст навчальних матеріалів і методики викладання часто не відповідають сучасним вимогам та світовим стандартам. Це гальмує розвиток критичного мислення та практичних навичок у школярів;

3. Неефективне використання ресурсів – навіть за умов обмеженого фінансування, виділені на освіту ресурси використовуються неефективно. Це може бути наслідком бюрократичних перешкод, відсутності прозорості у розподілі коштів та інших управлінських проблем;

4. Оцінювання за внутрішніми критеріями – роль та важливість середньої загальної освіти для суспільства та економіки оцінюються за внутрішніми критеріями, що не дозволяє об'єктивно порівнювати її з міжнародними системами та визначити слабкі сторони;

5. Суспільна розшарованість – соціальна нерівність суттєво впливає на доступ до якісної освіти. Діти з малозабезпечених сімей мають менше можливостей отримати належну освіту, що поглиблює суспільну розшарованість.

Ці проблеми є взаємопов'язаними і вимагають комплексного підходу для їх вирішення. Ефективна реформа має включати не лише зміни в освітніх програмах, а й покращення умов праці для вчителів, впровадження прозорих фінансових механізмів та забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх [7].

З урахуванням процесу становлення незалежної України, підвищення ефективності національно-патріотичного, військово-патріотичного та громадянського виховання набуває особливої актуальності. Це вимагає комплексного підходу та впровадження нових стратегій, спрямованих на формування свідомої та відповідальної особистості. Для досягнення цієї мети необхідно зосередитися на таких ключових напрямах:

– розробка науково-методичних матеріалів (створення ефективних, сучасних науково-методичних посібників та матеріалів для виховання дітей та учнівської молоді. Ці матеріали мають бути спрямовані на розвиток національно-культурної ідентичності, що є основою для патріотичного виховання),

– оновлення системи військово-патріотичного виховання (потрібно оновити загальнонаціональну систему освіти у сфері військово-патріотичного виховання. Це включає перегляд навчальних програм, впровадження сучасних підходів та інтеграцію цих знань у шкільну та позашкільну освіту),

– застосування інноваційних методик (необхідно впроваджувати інноваційні особистісно орієнтовані методики виховання. Такі підходи мають бути зосереджені на індивідуальному розвитку кожної дитини, водночас акцентуючи увагу на національно-патріотичних цінностях),

– надання науково-методичної підтримки (важливо забезпечити науково-методичну підтримку фахівців, які працюють у сфері виховання. Це допоможе їм ефективно формувати у дітей та молоді якості громадянина-патріота, здатного захищати інтереси своєї держави).

І. Світлак виділяє, що поточний етап реформування законодавства у сфері освітніх послуг тісно пов'язаний із аспектами цифрової трансформації. Розвиток цифрових навичок став основною вимо-

гою не лише для тих, хто користується освітніми онлайн-послугами, а й для всіх громадян. За умов цих змін надзвичайно важливо установити та розробити державну стратегію цифрової трансформації системи освіти, яка залучатиме всі необхідні зміни. З метою цього на громадське обговорення було винесено проєкт Концепції цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року [26]. Ця Концепція має забезпечити відповідність української освітньої галузі світовим тенденціям цифрового розвитку. Для ефективного регулювання відносин у сфері надання освітніх послуг, необхідно розглядати стандарти щодо цифрових компетенцій та освітніх онлайн-послуг як сучасний та пріоритетний напрямок [27, с. 143-149].

Гострота питання психологічного стану дитини в умовах війни вимагає негайного впровадження системних кроків для забезпечення їхньої безпеки та благополуччя. Основним завданням є не лише надання освіти, а й створення умов, що сприяють психологічній стабільності. Для вирішення цієї проблеми пропонується запровадити наступні заходи:

1. Психологічна підтримка – забезпечити здобувачів освіти кваліфікованою психологічною допомогою, спрямованою на управління емоційним станом та розв'язання психологічних травм, пов'язаних з війною. Ця підтримка має бути доступною, регулярною та відповідати індивідуальним потребам кожної дитини.

2. Залучення до позашкільної освіти – активно залучати учнів до позашкільних гуртків і секцій. Позашкільна діяльність допомагає дітям відволіктися від стресових факторів, розвиває їхні таланти, сприяє соціалізації та формуванню нових зв'язків [3].

Крім психологічної підтримки, критично важливо гарантувати безпечні умови для здобуття освіти, що включає:

1. Безпеку закладу – ретельна перевірка та підготовка закладу освіти для проведення очних занять. Це включає наявність облаштованих укриттів, систем оповіщення та розробку чітких протоколів евакуації на випадок надзвичайної ситуації.

2. Контроль доступу – задля захисту дітей обмежити доступ сторонніх осіб до приміщення закладу. Допуск батьків може бути дозволено лише після попереднього погодження з адміністрацією та за умови підтвердження їхньої особи.

Ці кроки є життєво необхідними для відновлення освітнього процесу та забезпечення психологічного здоров'я майбутніх поколінь в умовах війни.

Висновки. Отже, аналіз вищезазначеного матеріалу свідчить, що сучасний стан освітньої та наукової галузей в Україні є вкрай складним і потребує негайного та комплексного реформування. Попри наявність програмних документів і законодавчих ініціатив, їхня реалізація стикається з серйозними викликами, які були загострені повномасштабною війною. Основними викликами, які постають перед вищою освітою в Україні, виступають: вплив війни (війна призвела до призупинення важливих проєктів (напр., «Президентський університет»), загострила проблеми інклюзивної освіти та безпеки, а також змінила пріоритети фінансування), фінансові та управлінські проблеми (системне недофінансування, неефективне використання ресурсів та надмірна централізація управління гальмують розвиток, незважаючи на законодавчі передумови), якість та відповідність (українська освіта часто не відповідає реальним потребам економіки та ринку праці, а також не повністю інтегрована у світовий освітній простір), соціальні питання (проблеми, такі як низька оплата праці педагогів і суспільна розшарованість, створюють значні перешкоди для забезпечення рівного доступу до якісної освіти), цифровізація та патріотичне виховання (необхідність адаптації до цифрового середовища та посилення національно-патріотичного виховання в умовах сучасних загроз є одними з найактуальніших завдань). Таким чином, для подолання кризового стану необхідно забезпечити належне фінансування, децентралізацію управління, а також розробити нову стратегію, яка враховуватиме як європейські стандарти, так і реалії воєнного часу. Ключовим для успішних реформ є налагодження ефективної взаємодії між державою, бізнесом, науковими установами та громадськістю.

Список літератури:

1. Воронятніков О. Поняття механізму публічного адміністрування сферою санітарного та епідемічного благополуччя населення. *Київський часопис права*. 2021. № 2. С. 60–65.

2. ВРУ прийняла у першому читанні проєкт ЗУ «Про освіту дорослих». Офіційний сайт Міністерство освіти і науки України. 2023. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/vru-prijnyala-u-pershomu-chitanni-proyekt-zu-proosvitu-doroslih.

3. Горбачов С. Пропозиції щодо вирішення проблем учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану. URL: https://is.gd/X9O012

4. Григор'єва В. А. Сучасні світові й вітчизняні моделі управління розвитком освітніх систем. URL: https://is.gd/nm4GhI

5. Дячкіна А. Навчання в українських університетах: скільки коштує та коли окупиться. *Економічна правда*. 2023. URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2023/05/3/6996

6. Капітаненко Н. Адміністративно-правове регулювання у сфері реалізації права інтелектуальної власності : дисертація на здоб. наук. ступ. док. юр. наук. 2021. 458 с.

7. Коменський Я. Фундатор наукової педагогіки (з нагоди 430-річчя від дня народження видатного педагога) : *матеріали VII Всеукраїнської науковопрактичної онлайн-конференції з міжнародною участю, 10–11 листопада 2022 р*. Умань : Візаві, 2022. 294 с.

8. Кононенко В., Лапшин С., Пилипенко Т. Державно-громадське управління освітою в Україні. *Державне управління : удосконалення та розвиток*. 2020. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/1_2020/4.pdf

9. Конституція України : Закон України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

10. Концепція підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2018 р. № 660-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/660-2018-%D1%80#Text

11. Концепція реалізації проєкту «Президентський університет» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 червня 2021 р. № 692-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/692-2021-%D1%80#Text

12. Концепція розвитку педагогічної освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 16 липня 2018 р. № 776. URL: https://mon.gov.ua/ua/npa/prozatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti.

13. Кулешова В. До проблеми ретроспективного аналізу зарубіжного досвіду функціонування системи неперервної професійної освіти. URL: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pipo/2011_32.../11kvvlpe.pdf

14. Лукашенко Л. Фінансування закладів загальної середньої освіти в умовах децентралізації : проблеми та перспективи розвитку. Гроші, фінанси і кредит. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2021. № 3 (83). С. 67–71.

15. Національна економічна стратегія на період до 2030 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text

16. Національна рамка кваліфікацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 р. № 519. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF#Text

17. Опачко М. Філософія сучасної освіти : навчально-методичний посібник. Ужгород, 2019. 60 с. URL: https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/39284

18. План відновлення. Освіта та наука проєкт станом на 03.08.2022. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/gromadske-obgovorennya/2022/08/19/HO.proyekt.Planu.vidnovl.Osv.i.nauky-19.08.2022.pdf

19. План заходів з реалізації Стратегії людського розвитку на 2021 – 2023 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2021 р. № 1617-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1617-2021-%D1%80#Text

20. Про вдосконалення системи акредитації як механізму забезпечення якості освіти на рівні вимог міжнародної освітньої спільноти : Рішення колегії Міністерства освіти і науки України. Інформ. зб. МОН України. 2005. № 21. С. 27–28.

21. Про вищу освіту : Закону України. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 37–38. Ст. 2004

22. Про заходи щодо реформування системи підготовки спеціалістів та працевлаштування випускників вищих навчальних закладів : Указ Президента України від 16.05.1996 № 342/96. Відомості Верховної Ради України. URL: https://ips.ligazakon.net/document/u077_96?an=1

23. Про освіту : Закон України від 02.07.2023 № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38–39. Ст. 380.

24. Про програму роботи з обдарованою молоддю на 2001 – 2005 роки : Указ Президента України від 8 лютого 2001 року № 78/2001. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78/2001#Text

25. Про Рекомендації парламентських слухань на тему «Про стан та проблеми фінансування освіти і науки в Україні» : Постанова Верховної Ради України від 12.07.2017 № 2133-VIII. Відомості Верховної Ради. 2017. № 34. Ст. 374.

26. Проєкт Концепції цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/koncepciya-cifrovoyitransformaciyi-osviti-i-nauki-mon-zaproshuye-do-gromadskogo-obgovorennya

27. Світлак І. Особливості правового регулювання відносин з надання освітніх послуг в умовах дії карантинних обмежень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2022. № 69. С. 143–149.

28. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text

29. Супрун В. Механізми формування ефективної системи управління в освіті України на основі європейського досвіду. *Вісник післядипломної освіти.* 2020. Випуск 12 (41). С. 183–218.

30. Чернікова Л. Розвиток освіти в сучасній Україні. Освітньоправовий аспект. *Запитання духовної культури-філологічні науки*. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/92838/49-Chernikova.pdf?sequence=1

31. Якайтіс І. Напрями адаптації зарубіжного досвіду щодо удосконалення механізмів державного управління розвитком освіти та науки в Україні. *Державне управління. Інвестиція : практика та досвід*. 2018. № 13. С. 81–86.

Lytvyn I. I. CURRENT CHALLENGES AND TRENDS OF ADMINISTRATIVE-LEGAL RELATIONS IN THE SPHERE OF PROVISION OF EDUCATIONAL SERVICES DURING THE WAR IN UKRAINE

The purpose of the article is to analyze legal norms and scientific work to investigate key challenges and identify the main trends in the development of administrative and legal relations in the field of providing educational services by higher education institutions in the context of armed aggression by the Russian Federation. The author notes that the current state of full-scale war in Ukraine has significantly affected the quality and accessibility of educational services. This has led to an urgent need to improve the regulatory and legal regulation of educational activities, taking into account the challenges of martial law. According to the author, the main challenges facing higher education in Ukraine are: the impact of the war (the war led to the suspension of important projects, exacerbated the problems of inclusive education and security, and changed funding priorities), financial and management problems (systemic underfunding, inefficient use of resources, and excessive centralization of management hinder development, despite the legislative prerequisites), quality and relevance (Ukrainian education often does not meet the real needs of the economy and labor market, and is not fully integrated into the global educational space), social issues (problems such as low teacher salaries and social stratification create significant obstacles to ensuring equal access to quality education), digitization and patriotic education (the need to adapt to the digital environment and strengthen national-patriotic education in the face of modern threats are among the most urgent tasks). Thus, to overcome the crisis, it is necessary to ensure adequate funding, decentralize management, and develop a new strategy that takes into account both European standards and wartime realities.

Key words: *education, modernization of education, reform, military-patriotic education, digitalization, innovative methods.*

Дата першого надходження статті до видання: 06.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 341.96
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/18

Луценко-Миськів Л. І.
Науково-дослідний інститут публічного права

Мосьондз С. О.
ПВНЗ «Університет сучасних знань»

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ТРАНСКОРДОННОЇ СЕК'ЮРИТИЗАЦІЇ АКТИВІВ

Стаття присвячена розкриттю нормативно-правових основ транскордонної сек'юритизації активів. Актуальність проведення даного дослідження пов'язане з багатьма факторами, які включають фінансову стабільність, доступ до фінансових ресурсів та управління ризиками не лише на локальному, але й на світовому рівнях. В цілому дослідження нормативно-правових основ транскордонної сек'юритизації лежить в основі забезпечення стабільного розвитку міжнародної фінансової системи, залучення капіталовкладень та дієвого управління капіталом.

Зважаючи на динамічні темпи розвитку міжнародних ринків капіталу, можна стверджувати, що на сьогоднішній день існує гостра необхідність у створенні надійних механізмів грошово-кредитної підтримки та управління ліквідністю. В таких умовах транскордонна сек'юритизація активів виступає найскладнішим, однак одним з найбільш перспективних засобів залучення капіталовкладень. Проте законодавчі неузгодженості, колізії в контексті банкрутства, оподаткування та захисту прав інвесторів впливають на створення значних перешкод.

Встановлено, що нормативно-правові основи транскордонної сек'юритизації активів є складною системою, що включає в себе міжнародно-правові норми, централізоване міжнародне управління та вітчизняне законодавство. Наведено принципи, яких потрібно дотримуватися для забезпечення легітимності транскордонної сек'юритизації. З'ясовано, що на міжнародному ринку капіталів угоди транскордонної сек'юритизації активів регулюються приватним правом, Регламент ЄС № 2017/2402, принципи IOSCO. В Україні у нормативно-правовому регулюванні сек'юритизації, зокрема транскордонної, немає окремого Закону України, однак перші намагання до регулювання були зроблені через Методичні рекомендації Національного банку України щодо сек'юритизації та Закону України «Про іпотечні облігації». Тому, на даний час існує гостра необхідність у прийнятті Закону України «Про сек'юритизацію активів», що дозволить забезпечити нормативно-правові основи для створення та стабільного розвитку ринку сек'юритизації в Україні. Тому визначено, що транскордонна сек'юритизація в Україні потребує врахування не тільки національних норм, які активно розвиваються, але й прямого використання чи впровадження міжнародних та європейських правових актів. На сьогоднішній день нормативно-правове забезпечення України знаходиться в умовах активної трансформації. Створення стабільного ринку транскордонної сек'юритизації передбачає обов'язкове дотримання синергії між вітчизняним законодавством та наднаціональними регламентами ЄС, що дасть можливість українському бізнесу стати повноправними учасниками світового ринку капіталу.

Ключові слова: *нормативно-правові основи, активи, сек'юритизація, транскордонна сек'юритизація активів, міжнародні ринки капіталів.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку глобального фінансового простору транскордонна сек'юритизація активів вважається одним із найскладніших, проте дієвим механізмом залучення міжнародного капіталу. За її допомогою фінансові інститути та корпорації можуть змінювати активи з низьким ступенем ліквідності (іпотечні позики, лізингові платежі, дебіторська заборгованість) у високоліквідні цінні папери, що обертаються на провідних фондових біржах. Для нашої держави, яка знаходиться в умовах посиленої євроінтеграції та післявоєнного відновлення, формування надійних нормативно-правових основ сек'юритизації відіграє критично важливу

© Луценко-Миськів Л. І., Мосьондз С. О., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

роль для залучення іноземного капіталу та зменшення вартості кредитних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблематику досліджували такі науковці як О. Виговський, О. Тригуб, О. Шейко та інші. Проведений аналіз напрацювань даних науковців вказує на те, що вони зосереджувалися здебільшого на можливості адаптації вітчизняної нормативно-правової бази до європейських вимог, що є визначальною передумовою для повноцінного включення у світове фінансове середовище та використання сек'юритизації в якості дієвого механізму залучення капіталу в умовах післявоєнного відновлення держави.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття нормативно-правових основ транскордонної сек'юритизації активів.

Виклад основного матеріалу. Передусім варто зауважити, що на нашу думку, під сек'юритизацією слід вважати одним з важливих інструментів рефінансування та трансформації в ліквідні цінні папери портфеля активів (наприклад, іпотечних) задля забезпечення ефективного регулювання та перерозподілу кредитних ресурсів. Тому використання фінансового інструменту сек'юритизації дозволить вітчизняним банківським установам наростити масштаби кредитної пропозиції, що зумовить зростання грошової маси, що перебуває в обігу, покращення реальних доходів населення і буде прискорювати темпи економічного зростання тощо.

Нормативно-правові основи транскордонної сек'юритизації активів є складною системою, що включає в себе міжнародно-правові норми, централізоване міжнародне управління та вітчизняне законодавство. До складу міжнародного та європейського регулювання входять:

1. Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) № 2017/2402 від 12 грудня 2017 року про встановлення загальних рамкових умов для сек'юритизації та створення спеціальної рамки для простої, прозорої та стандартизованої сек'юритизації, та внесення змін до директив 2009/65/ЄС, 2009/138/ЄС та 2011/61/ЄС та регламентів (ЄС) № 1060/2009 та (ЄС) № 648/2012, яким встановлено єдині стандарти для європейських держав стосовно відкритості та утримання ризику від сек'юритизації. Протягом останніх років дані норми вважаються головним орієнтиром для вітчизняних емітентів, які бажають залучити європейський капітал [5].

2. Стандарти Базельського комітету [9–11], якими визначаються нормативно-правові вимоги до регулятивного капіталу фінансових посередників.

Вітчизняне нормативно-правове забезпечення активно пристосовується до вимог Європейського Союзу в контексті реалізації Угоди про асоціацію. Сюди входить:

1. Цивільний кодекс України [7], який регулює базові аспекти передачі прав кредитора (цесії), що лежить в основі будь-якої сек'юритизації.

2. Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», який регулює відносини, що виникають під час емісії, обігу, викупу цінних паперів та виконання зобов'язань за ними, укладання і виконання деривативних контрактів, заміни сторони деривативних контрактів та вчинення правочинів щодо фінансових інструментів на ринках капіталу, а також відносини, що виникають під час провадження професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках [4].

3. Нормативні акти Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, яка встановлює порядок емісії структурованих облігацій та реєстрації відповідних випусків.

З метою забезпечення легітимності транскордонної сек'юритизації потрібно дотримуватися таких трьох принципів:

– принцип дійсного продажу, з який підтверджує повний перехід активів від оригінатора до спеціальної юридичної особи (SPV). При цьому не передбачається включення активів до ліквідаційної маси при банкрутстві оригінатора;

– принцип віддаленості від банкрутства, який передбачає створення спеціальної юридичної особи (SPV), яка матиме обмежену правоздатність. Даний принцип покликаний захищати інвесторів від ризиків третіх сторін;

– принцип податкової нейтральності, який передбачає правове забезпечення уникнення подвійного оподаткування при проходженні грошових потоків від дебіторів через SPV до кінцевих інвесторів у різних юрисдикціях.

Отже, нормативно-правові основи на сьогодні розвиваються у напрямку глобальної інтеграції, де вітчизняні правила стають елементом загальноєвропейського правового середовища, що сприяє мінімізації юридичних ризиків для зарубіжних інвесторів.

Операції з сек'юритизації активів передбачають, що сторони переважно стараються підпорядкувати праву Англії, штату Нью-Йорк або іншій правовій системі, що легалізує механізм сек'юритизації активів, вбачаючи в цьому гаран-

тію незмінності правової сутності операції. Водночас, варто не забувати, що відчуження дебіторської заборгованості та переведення боргу відповідно до договору регулюється правом, що застосовується до договору, яке охоплює: дійсність договору; тлумачення договору; права та обов'язки сторін; виконання договору; наслідки невиконання або неналежного виконання договору; припинення договору; наслідки недійсності договору; відступлення права вимоги та переведення боргу згідно з договором [3].

Водночас, право, обране цедентом та цесіонарієм для регулювання їх прав та обов'язків за договором відступлення, може по-іншому визначати допустимість чи порядок відступлення вимоги, ніж право, яке регулює цю вимогу. Під час проведення сек'юритизації особлива увага приділяється правовому статусу ¥PV. Така компанія має бути повністю відокремленою від банку-ініціатора та його групи компаній (тобто не бути дочірньою компанією чи пов'язаною з банком особою, з відокремленою фінансовою звітністю, бюджетом та документообігом, без суміщення ключових управлінських посад тощо). В іншому випадку існує ризик зняття судами «корпоративної завіси» та визнання облігаційної позики ¥PV зобов'язанням банку-ініціатора, що призведе до погіршення економічних показників банку та підвищить вартість обслуговування боргу. В ідеалі банк не повинен мати жодної участі в капіталі ¥PV чи її прямих учасників (отже, не повинно відбуватися «повернення» прибутків від активів у вигляді дивідендів), не мати своїх представників в органах управління ¥PV, не надавати ¥PV додаткових гарантій (крім звичайних гарантій щодо якості активів у договорі купівлі-продажу) чи позик (окрім субординованого кредиту, що іноді надається для підтримки проекту), жодним іншим чином не бути пов'язаною s ¥PV (навіть подібним найменуванням). Окрім того, банк не повинен виступати в ролі андерайтера облігаційної позики чи власника облігацій [1, с. 75–76].

Закон України «Про іпотечні облігації» дозволяє проведення на території України як балансової, так і позабалансової сек'юритизацій шляхом випуску відповідно звичайних та структурованих іпотечних облігацій. Так, у ст. 3 даного закону зазначається, що емітентом звичайних іпотечних облігацій є іпотечний кредитор, який несе відповідальність за виконання зобов'язань за такими іпотечними облігаціями іпотечним покриттям та всім іншим своїм майном. У свою чергу, емітентом структурованих іпотечних облігацій є спеціалізована іпотечна установа, яка несе відповідальність за виконання зобов'язань за такими іпотечними облігаціями лише іпотечним покриттям [2]. Незважаючи на те що Закон «Про іпотечні облігації» набув чинності ще у 2005 р., було створено законодавчу базу для укладання сек'юритизаційних угод, на сьогоднішній день в Україні практика сек'юритизації іпотечних активів не набула широкого розповсюдження. До сьогодні мали місце лише окремі випадки балансової сек'юритизації [6, с. 28–29].

В українській законодавчій практиці термін «сек'юритизація активів» відображається у таких джерелах: «Методичні вказівки з інспектування банків» «Система оцінки ризиків» та «Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України». Ці законодавчі акти відображають підхід Національного банку України до дефініції «сек'юритизація» з погляду ідентифікації ризиків банку, а саме: «Сек'юритизація активів – перерозподіл ризиків шляхом трансформації активів банку у цінні папери для продажу інвесторам. Банк емітує цінні папери від власного імені або через дочірні установи, однак такі папери «прив'язуються» до конкретних активів банку – сплата доходу та погашення цінних паперів залежить від отримання банком доходу та основної суми кредитів» [8, с. 157–158].

Отже, в процесі проведення даного дослідження, ми дійшли висновку, що проблемне питання в даній сфері полягає в:

– регуляторній обтяженості оформлення сек'юритизаційної угоди, особливо позабалансової, у юридичній площині (існує потреба в укладанні багатьох договорів, наприклад стосовно відчуження іпотечних активів; взаємного погашення дебіторської та кредиторської заборгованостей);

– значній капіталомісткості процесу сек'юритизації для вітчизняних банків, що обумовлено потребою у використанні послуг експертів у сфері права, страхування тощо;

– дефіциті кваліфікованих кадрів, які володіють практикою чи знаннями стосовно укладання аналогічних угод;

– потребі залучення зарубіжних консультантів;

– браку інституційних інвесторів, що розглядають іпотечні цінні папери українських банківських установ як об'єкти інвестування.

Відтак, можна стверджувати, що транскордонна сек'юритизація на даний час перебуває

в стадії жорсткої стандартизації. Головним здобутком для вітчизняного ринку є абсолютна орієнтація на Регламент ЄС № 2017/2402. Подальше прийняття стандартів високої якості вважається важливою передумовою для визнання зарубіжними інституційними інвесторами українських активів та одержали належні пільги стосовно капіталу.

В цілому транскордонну сек'юритизацію слід розглядати найбільш ефективним правовим засобом в процесі «розвантаження» банківських балансів. Новітні технічні корективи до європейських капітальних правил дають можливість вітчизняним банківським установам, які інтегровані у європейську фінансову систему, суттєво підвищити власну ліквідність шляхом випуску структурованих облігацій.

На нашу думку, в процесі розвитку транскордонних операцій в Україні найбільш гостро постає проблема, пов'язана з ризиком перекваліфікації відступлення прав вимоги у заставу. З метою забезпечення високої ефективності угод потрібно законодавчо визначити незалежність SPV та необхідність «дійсного продажу», що гарантує захист активів від банкрутства оригінатора не зважаючи на його юрисдикцію.

Робота Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку орієнтована на створення відкритого наглядового середовища. В даному контексті ми вважаємо, що пристосування вітчизняної законодавчої бази повинне передбачати не просто копіювання зарубіжних директив, але й впровадження спеціальних правових режимів для сек'юритизації активів, пов'язаних із післявоєнним відновленням (зокрема, інфраструктурних проектів). При цьому, варто пам'ятати, що законодавство не буде повноцінним без вирішення проблем з подвійним оподаткуванням в транскордонних структурах та полегшення валютних операцій з метою обслуговування боргів перед нерезидентами. Тому, в даному контексті, на нашу думку, необхідно внести зміни до Податкового кодексу України з метою мінімізації податкового навантаження на рівні SPV.

Висновки. Отже, беручи до уваги все вище наведене можна дійти висновку, що нормативно-правові основи транскордонної сек'юритизації активів включають не тільки міжнародне регулювання, але й вітчизняне законодавство. В Україні дана сфера розвивається динамічними темпами, зокрема за рахунок імплементації європейських норм.

На міжнародному ринку капіталів угоди транскордонної сек'юритизації активів регулюються приватним правом (передбачає підпорядкування угод підпорядковуються праву конкретної юрисдикції, що потребує комплексної оцінки колізійних положень, законодавства щодо передачі прав вимог, корпоративного права та права про банкрутство), Регламент ЄС № 2017/2402 (розкриває загальні рамкові умови для сек'юритизації в Європейському Союзі, а також спрямований на уніфікацію європейського ринку сек'юритизації та забезпечення відкритості та стабільності), принципи IOSCO (спрямовані на створення стимулів на глобальних ринках сек'юритизації, наприклад через вимоги до утримання ризиків та забезпечення відповідного розкриття інформаційних даних інвесторам).

В Україні у нормативно-правовому регулюванні сек'юритизації, зокрема транскордонної, немає окремого Закону України, однак перші намагання до регулювання були зроблені через Методичні рекомендації Національного банку України щодо сек'юритизації у 2004році та Закону України «Про іпотечні облігації» у 2005 році. Тому, на даний час існує гостра необхідність у прийнятті Закону України «Про сек'юритизацію активів», що дозволить забезпечити нормативно-правові основи для створення та стабільного розвитку ринку сек'юритизації в Україні. Варто зазначити, що в нашій державі функціонує Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР), яка наділена ключовим значенням у процесі формування політики регулювання. Вона затвердила Концепцію запровадження нормативно-правової бази стосовно облігацій з покриттям та сек'юритизації, що є фундаментальною передумовою для створення повноцінного ринку.

Таким чином, транскордонна сек'юритизація в Україні потребує врахування не тільки національних норм, які активно розвиваються, але й прямого використання чи впровадження міжнародних та європейських правових актів. На сьогоднішній день нормативно-правове забезпечення України знаходиться в умовах активної трансформації. Створення стабільного ринку транскордонної сек'юритизації передбачає обов'язкове дотримання синергії між вітчизняним законодавством та наднаціональними регламентами ЄС, що дасть можливість українському бізнесу стати повноправними учасниками світового ринку капіталу.

Список літератури:

1. Виговський О. Правові аспекти здійснення сек'юритизації активів. *Юридична Україна. Фінанси, податки, бюджет.* 2016. № 3-4. С. 72–79.
2. Про іпотечні облігації: Закон України від 22.12.2005 № 3273-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3273-15#Text
3. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#top
4. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text
5. Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) № 2017/2402 від 12 грудня 2017 року про встановлення загальних рамкових умов для сек'юритизації та створення спеціальної рамки для простої, прозорої та стандартизованої сек'юритизації, та внесення змін до директив 2009/65/ЄС, 2009/138/ЄС та 2011/61/ЄС та регламентів (ЄС) № 1060/2009 та (ЄС) № 648/2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_033-17#Text
6. Тригуб О. В. Сек'юритизація іпотечних активів: світовий досвід та перспективи впровадження в Україні. *Економіка та держава.* 2009. № 1. С. 27–30.
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
8. Шейко О. П. Сек'юритизація фінансових активів – інноваційний механізм рефінансування та управління ризиками. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики.* 2011. Вип. 2. С. 154–160
9. Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems. URL: http://www.bis.org/publ/bcbs189.pdf.
10. Basel III: International framework for liquidity risk measurement, standards and monitoring. URL: http://www.bis.org/publ/bcbs165.pdf.
11. Basel IV: The Output Floor. London: Price water house Coopers. URL: https://www.pwc.co.uk/financial-services/assets/pdf/hot-topic-basel-iv-the-output-floor.pdf.

Lutsenko-Myskiv L. I., Mosondz S. O. REGULATORY AND LEGAL BASIS OF CROSS-BORDER ASSET SECURITIZATION

The article is devoted to the disclosure of the regulatory and legal basis of cross-border asset securitization. The relevance of this study is associated with many factors, including financial stability, access to financial resources and risk management not only at the local but also at the global levels. In general, the study of the regulatory and legal basis of cross-border securitization is the basis for ensuring the stable development of the international financial system, attracting investments and effective capital management.

Given the dynamic pace of development of international capital markets, it can be argued that today there is an urgent need to create reliable mechanisms for monetary support and liquidity management. In such conditions, cross-border asset securitization is the most difficult, but one of the most promising means of attracting investments. However, legislative inconsistencies, conflicts in the context of bankruptcy, taxation and protection of investor rights affect the creation of significant obstacles.

It is established that the regulatory framework for cross-border asset securitization is a complex system that includes international legal norms, centralized international management and domestic legislation. The principles that must be followed to ensure the legitimacy of cross-border securitization are presented. It is found that in the international capital market, cross-border asset securitization transactions are regulated by private law, EU Regulation No. 2017/2402, IOSCO principles. In Ukraine, there is no separate Law of Ukraine in the regulatory regulation of securitization, in particular cross-border, but the first attempts at regulation were made through the Methodological Recommendations of the National Bank of Ukraine on Securitization and the Law of Ukraine "On Mortgage Bonds". Therefore, at present there is an urgent need to adopt the Law of Ukraine "On Securitization of Assets", which will provide a regulatory framework for the creation and stable development of the securitization market in Ukraine. Therefore, it has been determined that cross-border securitization in Ukraine requires taking into account not only national norms, which are actively developing, but also the direct use or implementation of international and European legal acts. Today, the regulatory framework of Ukraine is in a state of active transformation. The creation of a stable cross-border securitization market requires mandatory compliance with the synergy between domestic legislation

and supranational EU regulations, which will enable Ukrainian businesses to become full participants in the global capital market.

Key words: *regulatory framework, assets, securitization, cross-border securitization of assets, international capital markets.*

Дата першого надходження статті до видання: 05.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 342.92
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/19

Маркін С. І.
адвокат

ВИДИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОЗОВІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

У статті здійснено порівняльно-правовий аналіз підходів зарубіжних держав до нормативного визначення та класифікації видів адміністративних позовів як ключових процесуальних форм судового захисту у сфері публічно-правових відносин. Обґрунтовано, що належне законодавче закріплення позовних форм має принципове значення для ефективної реалізації права на звернення до адміністративного суду й забезпечення дієвого відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів приватних осіб у відносинах із суб'єктами владних повноважень. Підкреслено, що в Кодексі адміністративного судочинства України відсутня системна регламентація видів адміністративних позовів, що актуалізує звернення до європейського та пострадянського досвіду правового регулювання адміністративної юстиції. Розглянуто німецьку модель адміністративного судочинства, яка передбачає диференційований набір позовних засобів залежно від мети судового захисту (оскарження адміністративного акта, позови про зобов'язання, визнання, встановлення правовідносин тощо), а також характеризується гнучкістю та відсутністю жорстко обмеженого переліку позовних форм. Проаналізовано французькі доктринальні підходи до класифікації адміністративних позовів, що ґрунтуються на розмежуванні звернень, спрямованих на контроль законності актів адміністрації, та позовів повної юрисдикції, пов'язаних із відновленням суб'єктивних прав, відповідальністю адміністрації, адміністративними договорами і репресивними заходами. Окрему увагу приділено рецепції класичних моделей у законодавстві Азербайджану та Грузії, які закріплюють структурований перелік позовних форм за зразком німецького підходу, а також італійському адміністративно-процесуальному регулюванню, що кореспондує французькій концепції. Показано, що естонське та латвійське законодавство, попри різну термінологію та техніку правового регулювання, фактично забезпечує аналогічні способи судового захисту, тоді як болгарська модель поєднує позови про оскарження, повну юрисдикцію, утримання та примушення. Зроблено висновок про відсутність універсального підходу до класифікації адміністративних позовів у зарубіжних правопорядках і обґрунтовано потребу вироблення більш системного та уніфікованого підходу для розвитку національного адміністративного процесуального законодавства.

Ключові слова: *адміністративний позов, адміністративне судочинство, способи судового захисту, класифікація позовів, зарубіжний досвід, публічно-правові відносини, адміністративна юстиція.*

Постановка проблеми. Принципово важливим є питання нормативного закріплення видів адміністративних позовів, здатних забезпечити дієвий судовий захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, а також інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень, допущених суб'єктами владних повноважень. Йдеться, зокрема, про необхідність такого визначення позовних форм, яке гарантувало б ефективну реалізацію права на звернення до адміністративного суду з метою захисту порушеного права.

У контексті формування оновлених концептуальних підходів до подальшого розвитку Кодексу адміністративного судочинства України слід враховувати, що станом на сьогодні в КАС України не сформовано системної правової регламентації видів адміністративних позовів. Водночас у кодифікованих нормативно-правових актах зарубіжних держав, які містять норми адміністративного процесуального права та функціонують в умовах розвиненої адміністративної юстиції, питання класифікації та нормативного визначення позовів вирішується неоднаково й залежить від особливостей національних моделей судового контролю за публічною адміністрацією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За таких умов вагомого значення для вдосконалення теорії адміністративного позову набуває врахування напрацювань адміністративно-процесуаль-

© Маркін С. І., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

ного законодавства окремих іноземних держав. Особливо корисним для національного правового поля є досвід сучасної процесуальної доктрини та нормативного регулювання адміністративного судочинства Німеччини та Франції. Зокрема, О.В. Рядінська, аналізуючи види адміністративних позовів у зарубіжних правопорядках, де адміністративний позов виступає ключовим інструментом судового звернення, акцентував увагу не лише на специфіці окремих позовних різновидів, але й на наявності спільних характеристик, зумовлених загальною логікою процесуально-правового регулювання, а в окремих випадках – прямим запозиченням певних позовних форм [1, с. 735].

Постановка завдання. Метою наукової статті є визначення системи адміністративних позовів за законодавством зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. У процесуальному законодавстві Німеччини про адміністративне судочинство, ухваленому у 1960 році та оновленому змінами 1996–1997 років (§§ 42, 43 VwGO), залежно від цілей судового захисту передбачено кілька основних видів адміністративних позовів. До них, зокрема, належать: по-перше, позов, спрямований на визнання адміністративного акта недійсним; по-друге, позов про зобов'язання відповідача вчинити певні дії або виконати адміністративний акт; по-третє, позов щодо встановлення, зміни чи припинення відповідних правовідносин; по-четверте, загальний позов про примус до виконання обов'язків або до здійснення визначених адміністративних заходів, які не оформлюються у формі адміністративного акта.

Водночас зазначені різновиди не становлять вичерпного переліку процесуальних засобів судового захисту в адміністративному судочинстві Німеччини, оскільки їх кількість не має жорстких нормативних обмежень, що зумовлює гнучкість і адаптивність системи адміністративно-процесуальних форм [2].

Збігаючись із наведеними підходами, Т. Манн, Р. С. Мельник, В. М. Бевзенко та А. Т. Комзюк у навчальному посібнику «Адміністративний процес: загальна частина (Федеративна Республіка Німеччини, Україна)», аналізуючи ключові позовні форми, що застосовуються в адміністративних судах Німеччини, пропонують виокремлювати такі різновиди адміністративних позовів. Позов про оскарження адміністративного акта (абз. 1 § 42 VwGO) спрямований на усунення (скасування) адміністративного акта як такого. Його процесуальна функція полягає в тому, що позивач домагається ліквідації розпорядження, оформленого у формі адміністративного акта, якщо воно порушує його права або спричиняє негативні наслідки.

Позов про зобов'язання (примушення до виконання зобов'язання) (абз. 1 § 42 VwGO) розглядається як спеціалізований різновид вимоги про примус до вчинення дій. У цьому випадку предметом звернення є клопотання зобов'язати орган влади видати адміністративний акт, у виданні якого було відмовлено або який не було прийнято, причому, як правило, йдеться про акт, вигідніший для заявника. Водночас така позовна форма не охоплює оскарження інших проявів адміністративної діяльності, що не набувають форми адміністративного акта.

Загальний позов про виконання зобов'язання використовується для реалізації будь-якої публічно-правової матеріальної вимоги особи до адміністративного органу за умови, що застосування позову про зобов'язання у вузькому сенсі є непридатним. Хоч цей інструмент не має розгорнутої законодавчої деталізації у VwGO, на його існування та застосування прямо вказують окремі положення закону (зокрема, абз. 2 § 43, § 111, абз. 4 § 113, абз. 2 § 169, § 170). Його предметом є дії (або бездіяльність) адміністративного органу, які не кваліфікуються як адміністративний акт, наприклад: вимоги про відшкодування завданої шкоди; виконання грошових зобов'язань, що випливають з адміністративно-правового договору; призначення та виплата грошових чи надання негрошових видів соціальної підтримки.

Позов про визнання (абз. 1 § 43 VwGO) має на меті встановлення юридичного факту існування або відсутності правовідносин у сфері публічного права, а також констатацію нікчемності адміністративного акта. Вказана форма орієнтована не на зміну управлінського рішення, а на судове підтвердження певного правового стану.

Позов про встановлення протиправності адміністративного акта (четверте речення абз. 1 § 113 VwGO) спрямований на судову констатацію незаконності адміністративного акта, який був виданий уже після подання позову про його оскарження, проте до моменту ухвалення рішення судом. Таким чином, позовна конструкція забезпечує процесуальну можливість надати правову оцінку акту, що з'явився в перебігу розгляду справи та може впливати на права й інтереси позивача.

Як наслідок, запропонована авторами систематизація демонструє, що німецьке адміністра-

тивне судочинство використовує диференційований набір позовних засобів, який охоплює як спори щодо адміністративних актів, так і вимоги, пов'язані з іншими формами публічного адміністрування [3, с. 35–65].

У французькій правовій доктрині історично сформувалася множинність підходів до поділу адміністративних позовів на окремі види. Водночас слід наголосити, що в сучасній французькій адміністративно-правовій науці найбільш поширеною є класифікація, в основі якої лежить критерій наявності або відсутності у позовних вимогах спрямованості на відновлення суб'єктивних прав. Сучасний дослідник Жак Вігьє зазначає, що такий підхід був концептуально сформований протягом XX століття представниками французької юридичної думки – Дюгі, Жезом і Валіном. Його зміст полягає у розмежуванні, по-перше, звернень до суду, метою яких є констатація порушення норми об'єктивного права, тобто перевірка відповідності адміністративного акта чинному праву та вимогам законності, і, по-друге, звернень, зумовлених порушенням суб'єктивного права, коли заявник прагне судового визнання належного йому права та його процесуального відновлення [4, с. 72–73]. Виходячи саме з цього базового критерію, у французькій юридичній доктрині адміністративні позови традиційно поділяються на кілька основних різновидів. Зокрема, виокремлюються: по-перше, позови, спрямовані на встановлення незаконності та скасування адміністративного акта; по-друге, позови повної судової юрисдикції, у межах яких суд наділений повноваженнями не лише щодо захисту, а й щодо відновлення порушених суб'єктивних публічних прав; по-третє, позови, предметом яких є офіційне тлумачення акта адміністрації; по-четверте, позови, пов'язані із застосуванням адміністративних репресивних заходів. Такий поділ відображає усталений підхід французької адміністративно-правової науки до розмежування процесуальних форм судового контролю за діяльністю публічної адміністрації залежно від характеру та спрямованості заявлених вимог [5; 6]. Слід підкреслити, що в сучасній французькій адміністративно-правовій доктрині представлено практично тотожний підхід до систематизації адміністративних позовів. Відповідно до нього у Франції розрізняють кілька основних різновидів адміністративних позовних форм. По-перше, це позови щодо анулювання актів адміністрації, які застосовуються для оскарження перевищення владних повноважень і тому нерідко іменуються позовами про перевищення влади або позовами про законність. По-друге, виокремлюються позови, пов'язані з порушенням суб'єктивних прав, що розглядаються в порядку повної адміністративної юрисдикції. Їх предметом є, зокрема, спори щодо адміністративних договорів, відповідальності публічної адміністрації та інших подібних правовідносин. По-третє, до самостійної групи належать позови про тлумачення, у межах яких заявляється вимога щодо офіційного з'ясування змісту управлінського акта. По-четверте, виділяються позови, спрямовані на оцінку законності актів адміністрації, що мають на меті встановлення їх відповідності нормам чинного права. По-п'яте, окрему категорію становлять позови, пов'язані із застосуванням адміністративної репресії, у межах яких оскаржуються рішення про застосування примусових або каральних заходів. Зазначена класифікація свідчить про багаторівневий і диференційований характер французької моделі адміністративного позову, що забезпечує різноманітні процесуальні механізми судового контролю за діяльністю публічної адміністрації [7; 8].

В межах публікацій, присвячених адміністративному процесу Франції, визначається, що адміністративні позови фактично до двох основних груп: позовів, що подаються у зв'язку з перевищенням влади, та позовів, у межах яких здійснюється повний юрисдикційний контроль. До другої групи він відносить, зокрема, позови у спорах про адміністративну відповідальність із вимогами про відшкодування шкоди, заподіяної діями адміністрації (наприклад, унаслідок неправомірної відмови у видачі певного дозволу), позови, що випливають з адміністративних договорів, позови, пов'язані із застосуванням репресивних заходів, а також інші подібні категорії справ [9, с. 82–84].

Водночас доцільно зауважити, що моделі адміністративної юстиції Німеччини та Франції традиційно характеризуються як класичні й часто слугують орієнтиром для реформування адміністративного судочинства в різних правопорядках. Зокрема, німецька процесуальна доктрина справила помітний вплив на формування змісту кодексів, які регламентують діяльність адміністративних судів у державах – республіках колишнього СРСР у межах так званої «другої хвилі» інституціоналізації адміністративної судової спеціалізації. Це, зокрема, стосується Азербайджану, Грузії та Вірменії, правові системи яких у відповідному сегменті істотно орієнтуються на німецьку модель.

Показовим у цьому сенсі є Адміністративно-процесуальний кодекс Азербайджанської Республіки від 30 червня 2009 року (далі – АПК), у якому в частині нормативного закріплення видів адміністративного позову відтворено низку базових підходів, притаманних німецькому адміністративно-процесуальному регулюванню. Так, у главі VI «Учасники процесу. Види позовів» АПК передбачено такі позовні форми: а) позов про оспорювання – скасування або зміну адміністративного акта, ухваленого адміністративним органом щодо прав чи обов'язків особи (позов про оскарження) (ст. 32); б) позов про покладення на адміністративний орган обов'язку, пов'язаного з виданням адміністративного акта, а також позовний захист від бездіяльності адміністрації (позови про примушення) (ст. 33); в) позов про вчинення адміністративним органом певних дій, які не пов'язані з прийняттям адміністративного акта (позов про виконання зобов'язання) (ст. 34); г) позов про захист від незаконного втручання, що не оформлюється адміністративним актом, однак безпосередньо посягає на права і свободи особи (позов про утримання від вчинення дій) (ст. 35); д) позов про встановлення наявності або відсутності адміністративно-правових відносин, а також про визнання адміністративного акта недійсним (позови про встановлення або визнання) (ст. 36) [10].

По суті, аналогічна модель класифікації адміністративних позовів була закріплена й у Адміністративно-процесуальному кодексі Грузії від 23 червня 1999 року. Відповідно до положень цього нормативного акта визначено вичерпний перелік позовних форм, з якими особа може звернутися до адміністративного суду. Зокрема, грузинське процесуальне законодавство передбачає: по-перше, позов, спрямований на визнання адміністративного акта недійсним або на констатацію втрати ним чинності (ст. 22 АПКГ); по-друге, позов про зобов'язання адміністративного органу видати відповідний адміністративний акт (ст. 23 АПКГ); по-третє, позов про вчинення певної дії або про утримання від її вчинення, якщо така вимога не пов'язана з прийняттям індивідуального адміністративного акта (ст. 24 АПКГ); по-четверте, позов про визнання, у межах якого може порушуватися питання щодо нікчемності адміністративного акта, а також встановлення наявності чи відсутності конкретного суб'єктивного права або відповідних правовідносин (ст. 25 АПКГ). Таким чином, грузинський законодавець, орієнтуючись на німецьку процесуальну модель, закріпив структуровано диференційовану систему адміністративних позовів, що забезпечує різнопланові процесуальні механізми судового захисту у сфері публічно-правових відносин [11].

Водночас сучасна французька процесуальна доктрина позовного провадження у справах адміністративної юрисдикції справила істотний вплив на розвиток правової науки та законодавства багатьох держав, зокрема й окремих країн Європейського Союзу. Показовим у цьому контексті є Адміністративно-процесуальний кодекс Італії від 2 липня 2010 року [12], положення якого значною мірою кореспондують із французькою моделлю класифікації адміністративних позовів.

Зокрема, у статтях 29–31 АПК Італії, що визначають процесуальні засади діяльності регіональних адміністративних судів та Державної ради, закріплено такі основні різновиди адміністративних позовів: по-перше, позов про скасування адміністративного акта, який подається у разі його незаконності, некомпетентності органу чи зловживання владними повноваженнями при його прийнятті; по-друге, позов про відшкодування шкоди, заподіяної порушенням законних інтересів або суб'єктивних прав особи внаслідок неправомірних дій чи бездіяльності адміністрації; по-третє, позов про зобов'язання адміністративного органу, який застосовується у випадках невчинення належного адміністративного акта і передбачає покладення на адміністрацію обов'язку видати сприятливе рішення або здійснити відповідні дії [13].

Таким чином, італійське адміністративно-процесуальне регулювання наочно демонструє рецепцію ключових положень французької теорії адміністративного позову та їх адаптацію до національної правової системи.

Водночас слід зауважити, що Адміністративно-процесуальний кодекс Естонії від 25 лютого 1999 року, який набрав чинності у 2000 році, не містить прямого нормативного закріплення класифікації адміністративних позовів за їх видами. Для позначення звернення приватних осіб до адміністративного суду з метою захисту порушених прав і свобод у ньому використовується термін «скарга». Проте за своєю юридичною природою таке звернення фактично становить різновид повноцінного позовного захисту суб'єктивних прав і свобод.

Разом із тим аналіз переліку процесуальних способів захисту, визначених у статті 6 АПК Естонії, які можуть бути заявлені в адміністративному суді, дає підстави виокре-

мити в естонській правовій системі ті ж основні різновиди позовів, що притаманні як німецькій, так і французькій моделям адміністративної юстиції. Зокрема, йдеться про: а) скаргу про скасування адміністративного акта або про визнання його протиправним у повному чи частковому обсязі (екстраординарний позов); б) скаргу примусового характеру – щодо виконання зупиненого адміністративного акта, видання належного акта або вчинення дії, яка була зупинена чи не вчинена; в) скаргу про відшкодування шкоди, заподіяної незаконним адміністративним актом чи дією (простий позов); г) скаргу про визнання, спрямовану на встановлення наявності або відсутності публічно-правових правовідносин. Отже, попри відсутність формалізованої термінології щодо видів адміністративних позовів, естонське адміністративно-процесуальне законодавство фактично відтворює ключові елементи класичних європейських моделей судового захисту у сфері публічно-правових відносин [14].

Аналіз ст. 184 Адміністративно-процесуального закону Латвії від 25 жовтня 2001 р. (чинного з 1 лютого 2004 р.) свідчить, що звертаючись до адміністративного суду із заявою про судовий захист, заявник може ставити, зокрема, такі вимоги: 1) щодо ухвалення адміністративного акта, його скасування, визнання протиправним або констатації порушень процедури прийняття; 2) щодо покладення на адміністративний орган обов'язку здійснити визначені фактичні дії; 3) щодо встановлення факту наявності або відсутності конкретних публічно-правових відносин, які безпосередньо випливають із нормативного припису (якщо захист законного інтересу неможливо забезпечити за допомогою попередніх видів заяв); 4) щодо перевірки публічно-правового договору на відповідність вимогам права, вирішення питання його чинності, укладення або належного виконання [15].

На нашу думку, заслуговує на увагу болгарська модель адміністративного судочинства. Відповідно до глави X «Оскарження адміністративних актів у першій інстанції», глави XI «Процедура відшкодування шкоди» та глави XV «Захист від необґрунтованих дій або бездіяльності Адміністрації» Адміністративного кодексу Болгарії від 12 липня 2006 р. (редакція від 12 травня 2009 р.), у межах цієї моделі адміністративні суди можуть розглядати такі різновиди адміністративних позовів:

– позов про оскарження – спрямований на перегляд індивідуального адміністративного акта або підзаконного нормативного акта;

– позов повної судової юрисдикції – стосується відшкодування шкоди, заподіяної фізичній чи юридичній особі внаслідок протиправних актів, дій або бездіяльності адміністративних органів чи їх посадових осіб;

– позов про утримання – використовується як засіб захисту від невиправданих дій адміністрації;

– позов про примушення – подається для протидії необґрунтованій бездіяльності органів публічної адміністрації [16].

Наш здійснений порівняльно-правовий огляд іноземного досвіду законодавчого закріплення видів адміністративних позовів показав, що в адміністративному судочинстві не сформовано універсальної, загальновизнаної моделі їх класифікації. Водночас у низці держав нормативне регулювання містить достатньо чіткий перелік (або визначення) видів адміністративних позовів, що фактично гарантує особі реальну можливість звернутися до адміністративного суду для захисту порушених прав. Натомість в інших правопорядках такі види позовів прямо не окреслюються: їх наявність і зміст доводиться встановлювати опосередковано – через перелік способів судового захисту (позовних вимог), які передбачені законом і можуть бути заявлені в адміністративному суді.

Унаслідок цього виникає неоднорідність підходів до визначення процесуальної природи адміністративного позову, що ускладнює як наукове осмислення відповідного інституту, так і практику його застосування. Така ситуація свідчить про необхідність формування більш системного та уніфікованого підходу до класифікації адміністративних позовів, який би поєднував доктринальну обґрунтованість із чітким нормативним закріпленням. Запровадження подібного підходу сприятиме підвищенню рівня правової визначеності, забезпеченню єдності судової практики та реальній ефективності судового захисту у сфері публічно-правових відносин.

Список література:

1. Рядінська В. О. Судовий контроль за діяльністю публічної адміністрації в Німеччині. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 735–739
2. Bundesrechtsanwaltsordnung. URL:https://www.gesetze-im-internet.de/brao/
3. Манн Т., Мельник Р., Бевзенко В., Комзюк А. Адміністративний процес: загальна частина (Федеративна Республіка Німеччини, Україна): наук.-практ. посібник / пер. та адапт. з нім. Р. Мельника; за заг. ред. В. Бевзенка. Київ: Алерта, 2013. 308 с.
4. Вігьє Ж. Адміністративна юстиція / пер. з фр. А. Корнійчука. Київ: Конус-Ю, 2008. 160 с.
5. Gohin O. Contentieux administratif. URL: http://just.aix.free.fr/CoursTD/ CourssansTDL3S1/ ContentieuxAdministra tif – Licence 3 Semestre 5.doc
6. Borysenko A., Volko Y., Pushkina O., Potip M., Leheza Yu. Regulatory principles of public administration in the field of state and regional environmental policy as part of the strategy for sustainable development of Ukraine. *Revista de la Universidad del Zulia*, 2022. Vol. 38, p. 180–188.
7. Овчарук С. С. Щодо правового регулювання інституту адміністративних процедур у Франції. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ce95791d-de3d-4e5c-ad29-1a654714a5ee/content
8. Loi n° 84-16 du 11 janvier 1984 portant dispositions statutaires relatives à la fonction publique de I'Etat (1). Version consolidée au 14 mars 2012 // Legifrance.gouv.fr. URL: http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTE XT000000501099.
9. Markova O. O. French approach to administrative act. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2022. № 5. С. 82–85.
10. ADMINISTRATIVE PROCEDURAL CODE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN URL: https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/natlex2/files/download/83422/AZE-83422.pdf
11. THE ADMINISTRATIVE PROCEDURES CODE OF GEORGIA URL: https://comcom.ge/uploads/other/1/1226.pdf
12. Codice del processo amministrativo. Decreto legislativo 02.07.2010 №104. URL: http://www.lexitalia.it/vari/codice/codiceprocamm.pdf
13. La giustizia amministrativa. Capitolo XI / L'esame di Avvocato 2013 sintesi mirata di Diritto Amministrativo. URL: http://www.simone.it/catalogo/v340_3.pdf
14. Code of Administrative Court Procedure. URL: https://www.riigiteataja.ee/en/eli/527012014001/consolide
15. Адміністративно-процесуальний закон Латвії від 25.10.2001 р. URL: http://biedriba.jimdo.com
16. ADMINISTRATIVE PROCEDURE CODE. URL: https://ncpr.bg/images/EU_zakonodatelstvo/2018/14.03.2018/2019/17.04.2019/ADMINISTRATIVE_PROCEDURE_CODE.pdf

Markin S. I. TYPES OF ADMINISTRATIVE CLAIMS UNDER THE LEGISLATION OF FOREIGN COUNTRIES

The article provides a comparative legal analysis of the approaches of foreign states to the normative definition and classification of types of administrative claims as key procedural forms of judicial protection in the field of public law relations. It is substantiated that proper legislative consolidation of claim forms is of fundamental importance for the effective implementation of the right to appeal to an administrative court and ensuring the effective restoration of violated rights, freedoms and legitimate interests of private individuals in relations with subjects of government authority. It is emphasized that the Code of Administrative Procedure of Ukraine lacks systematic regulation of types of administrative claims, which makes the appeal to the European and post-Soviet experience of legal regulation of administrative justice relevant. The German model of administrative proceedings is considered, which provides for a differentiated set of claims depending on the purpose of judicial protection (appeal of an administrative act, claims for obligations, recognition, establishment of legal relations, etc.), and is also characterized by flexibility and the absence of a strictly limited list of claim forms. The French doctrinal approaches to the classification of administrative claims are analyzed, which are based on the distinction between appeals aimed at controlling the legality of administrative acts and claims of full jurisdiction related to the restoration of subjective rights, administrative liability, administrative contracts and repressive measures. Special attention is paid to the reception of classical models in the legislation of Azerbaijan and Georgia, which establish a structured list of claim forms modeled on the German approach, as well as to Italian administrative and procedural regulation, which corresponds to the French concept. It is shown that Estonian and Latvian legislation, despite different terminology and

techniques of legal regulation, actually provide similar methods of judicial protection, while the Bulgarian model combines claims for appeal, full jurisdiction, retention and coercion. The conclusion is made that there is no universal approach to the classification of administrative claims in foreign legal systems and the need to develop a more systematic and unified approach to the development of national administrative procedural legislation is substantiated.

Key words: *administrative claim, administrative proceedings, methods of judicial protection, classification of claims, foreign experience, public-legal relations, administrative justice.*

Дата першого надходження статті до видання: 02.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 341.96
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/20

Мехтієв Е. О.
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ПРАВОВІ КОЛІЗІЇ У СФЕРІ ТРАНСКОРДОННОЇ СЕК'ЮРИТИЗАЦІЇ АКТИВІВ

Стаття присвячена розкриттю правових колізій транскордонної сек'юритизації активів. Визначено, що динамічні темпи розвитку світового фінансового ринку протягом останніх років обумовлює потребу у використанні дієвих механізмів рефінансування, серед яких важливу роль відіграє транскордонна сек'юритизація. Однак на шляху її реалізації виникає доволі критична проблема, пов'язана із браком стандартизованого міжнародно-правового режиму, що, в свою чергу, зумовлює появу багатьох правових колізій. Відтак, правові колізії у сфері транскордонної сек'юритизації не тільки сприяють підвищенню трансакційних витрат, а й формуванню системних ризиків для міжнародної фінансової стабільності. Тому на даний час існує нагальна потреба в розробці методологічних підходів до гармонізації законодавчої бази на рівні міжнародних стандартів.

Встановлено, що транскордонна сек'юритизація активів впродовж останнього часу лишається одним із найбільш юридично обтяжених напрямів через правові колізії, які з'являються в процесі передачі прав на активи між різними юрисдикціями. Визначено, що вітчизняна економіка наражається на чимало проблем, які заважають ефективно розвивати подібну процедуру рефінансування. Актуальною проблемою в контексті впровадження дієвих механізмів сек'юритизації активів у вітчизняну практику досі зостається нерозвиненість законодавства, покликаного впорядкувати різноманітні нормативно-правові акти, які стосуються комплексного регулювання фінансового та корпоративного секторів. Водночас, чинна вітчизняна законодавча база у сфері банкрутства включає в себе положення, що можуть бути підставою для денонсації (розірвання) договору цесії. Така ситуація спричиняє зростання юридичних ризиків та правових колізій для операцій сек'юритизації.

Наведено важливі правові колізії в даній сфері, зокрема колізії стосовно «дійсного продажу», колізії у юрисдикційних межах та інституційному спротиві, колізії у регулюванні відступлення прав вимоги, колізії у податковому законодавстві. Визначено, що в цілому, вирішення вище наведених колізій потребує відмови від намагань підпорядкувати транскордонну угоду одному національному праву на користь розробки «інтегрованих мультизаконних структур», що ґрунтуються на міжнародних стандартах та цифровій прозорості.

Ключові слова: *активи, сек'юритизація, транскордонна сек'юритизація активів, міжнародні ринки капіталів, транскордонна угода, правові колізії.*

Постановка проблеми. Протягом останніх років у світовому фінансовому порядку спостерігаються докорінні зміни, де транскордонна сек'юритизація вважається стратегічним засобом акумуляції ресурсів для економічного відновлення та фінансування екологічної модернізації. Однак, не зважаючи на високий рівень технологічності фінансових операцій, їх правова основа досі лишається фрагментарною. Відмінності між національними правовими системами породжують юридичні перешкоди, які не тільки призводять до здорожчання трансакцій, а й формують передумови для неоднозначного тлумачення норм стосовно захисту прав інвесторів. У процесі прагнення нашої держави до інтеграції у єдиний фінансовий ринок Європейського Союзу, дослідження колізійних питань стає критичним елементом захисту національної економічної безпеки. Пошук оптимальних шляхів подолання цих правових колізій є пріоритетним завданням не тільки для забезпечення юридичної стійкості окремих угод, але й для стабільності світової фінансової системи загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблематику досліджували такі науковці як О. Виговський, А. Герасимович, С. Глібко, О. Дідовець та інші. Невирішеним на даний час лишається питання, пов'язані із адаптацією правових інструментів до сучасних фінансових технологій та поглибленні міжнародного регуляторного співробітництва.

© Мехтієв Е. О., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Постановка завдання. Метою статті є розкриття правових колізій транскордонної сек'юритизації активів.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день глобальний фінансовий ринок знаходиться на етапі найвищої інтенсивності транскордонної мобільності капіталу. Сек'юритизація активів, яка протягом останніх років вважалася важливим механізмом локальних ринків, остаточно стала глобальним інструментом рефінансування. Однак такі зміни активізувала критичну проблему, пов'язану із інституційною неготовністю національних правових механізмів у забезпеченні безперешкодного руху капіталу. В сучасних умовах можна спостерігати парадоксального протиріччя. Так, з однієї сторони, технології дають можливість миттєво оцифрувати та передавати активи для їхнього глобального капітального руху. З іншої – юристи та регулятори змушені діяти працювати в умовах регуляторної фрагментації, де європейські норми неодноразово суперечать правилам США чи вимогам азійських ринків.

Уряди багатьох держав було напрацювали спеціальну законодавчу базу про сек'юритизацію активів, яка стосується, зокрема, питання дійсного продажу, щоб захистити продаж активів в угодах сек'юритизації від ризику перекваліфікації та банкрутства оригінатора. На сьогоднішній день в Україні не існує правозастосовної практики за такими угодами. Разом з тим необхідно відзначити, що вітчизняне право визнає відступлення дебіторської заборгованості, яке здійснюють як з метою продажу, так і з метою забезпечення виконання зобов'язань. Існуюче законодавство не забороняє суб'єктам господарювання керувати своїми зобов'язаннями, в результаті чого в зобов'язаннях двох сторін може з'явитися третя сторона. Отже, сек'юритизація використовує принцип поступки грошової вимоги. Фінансовий актив, права вимоги за яким уступаються третій стороні, служить одночасно джерелом і забезпеченням залученого фінансування, що дозволяє називати сек'юритизацію інструментом фінансування під забезпечення, або інструментом об'єктного фінансування. Функціонування сек'юритизації в тій чи іншій країні залежить від законодавчого та облікового забезпечення інструменту, від існуючої в країні системи права. В Україні на сьогоднішній день сек'юритизація законодавчо не врегульована. Складна природа сек'юритизації зумовлює необхідність створення єдиного законодавчого поля для сек'юритизації в Україні, яке відповідає сучасним вимогам світових фінансових ринків. А саме прийняття закону, який би регламентував порядок проведення сек'юритизації, права і обов'язки її учасників, а також визначення порядку оподаткування операції з сек'юритизації [2, с. 168].

Однак, попри зусилля виконати сек'юритизацію активів, вітчизняна економіка наражається на чимало проблем, які заважають ефективно розвивати подібну процедуру рефінансування. Актуальною проблемою в контексті впровадження дієвих механізмів сек'юритизації активів у вітчизняну практику досі зостається нерозвиненість законодавства, покликаного впорядкувати різноманітні нормативно-правові акти, які стосуються комплексного регулювання фінансового та корпоративного секторів.

В нашій державі на даний час немає спеціального законодавства у сфері сек'юритизації активів, проте передбачений механізм випуску іпотечних цінних паперів, наприклад іпотечних облігацій. Для інвесторів іпотечні облігації є привабливими у зв'язку з наявністю визначених законодавством умов публічного випуску, забезпеченням зобов'язань і вартості іпотечним покриттям, невключенням до ліквідаційної маси емітента іпотечних облігацій та управителя іпотечним покриттям активів, внесених до складу іпотечного покриття іпотечних облігацій. Установлення значних вимог для емітента та управителя іпотечним покриттям по платоспроможності та розмірах активів, щодо ліцензійних умов, призводять до зайняття провідного місця на ринку щодо випуску іпотечних облігацій банками та пов'язаними з ними фінансовими установами. У зв'язку з цим для усунення зловживань з боку банків доречно не посилювати обмеження в здійсненні діяльності з випуску іпотечних облігацій та управління іпотечним покриттям, а ввести обов'язкові додаткові гарантії для інвесторів з боку третіх осіб за наявності пов'язаних банків та фінансових установ. Необхідно при правовому регулюванні надання фінансових послуг під час випуску та продажу іпотечних облігацій, формування іпотечного покриття, укладання договору управління ввести стандартизацію на рівні нормативних актів Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [3, с. 119].

Відтак, вітчизняне законодавча база немає спеціальних норм у сфері банкрутства, які б регламентували створення сприятливих передумов для реалізації сек'юритизації активів. При цьому винятковим положенням є правове регулювання стосовно формування та управління іпотечним

покриттям. Проте не варто ототожнювати випуск іпотечних облігацій з сек'юритизацією та обмежувати використанням тільки прав вимоги, що мають виключно іпотечне обтяження, без допуску інших фінансових інструментів. Водночас, чинна вітчизняна законодавча база у сфері банкрутства включає в себе положення, що можуть бути підставою для денонсації (розірвання) договору цесії. Така ситуація спричиняє зростання юридичних ризиків та правових колізій для операцій сек'юритизації.

Як зазначено у Концепції запровадження законодавчої бази щодо облігацій з покриттям та сек'юритизації в Україні, прийнятої на початку 2023 року, інших правил щодо боргових цінних паперів, забезпечених будь-якими іншими видами кредитів (у тому числі, наприклад, автокредитів чи інших споживчих кредитів) або іншими активами, у тому числі майбутніми надходженнями, не існує. Сам інструмент іпотечних облігацій не користується особливою популярністю, і з 2005 року відбулося тільки 12 випусків звичайних іпотечних облігацій: 2 комерційними банками та 10 спеціалізованими організаціями (Державною іпотечною установою та Агентством по рефінансуванню житлових кредитів).-Емісії структурованих іпотечних облігацій не здійснювались. Отже, ймовірність того, що існуючий механізм придатний для великих масштабів випусків та його можна без істотних змін легко адаптувати до випуску цінних паперів, забезпечених іншими видами активів, низька. У 2007–2008 роках ПриватБанком, одним з найбільших українських банків, було проведено дві транскордонні сек'юритизації іпотечних кредитів та автокредитів. Ці сек'юритизації регулювались іноземним законодавством і ніяк не відбилися на розвитку українського законодавства. Будь-які інші трансакції, подібні до сек'юритизації, досить обмежені [5].

Одним з основних юридичних ризиків, які постають перед сторонами транскордонної сек'юритизації активів, є ризик визнання недійсним правочину купівлі-продажу активів між банком-ініціатором та спеціалізованою установою або його «перекваліфікації» судом як фактичної застави або забезпеченого кредиту із застосуванням правових наслідків удаваного правочину. Ще однією перепоною для сек'юритизації права вимоги за кредитним договором може бути зобов'язання банку за договором робити наступні транші кредиту. У випадку заміни сторони кредитного договору на спеціалізовану установу покладатиметься обов'язок здійснювати такі кредитні платежі, що аж ніяк не узгоджується з метою створення цієї компанії та всього проекту. Якщо вимога, що відступається банком спеціалізованої установи, з забезпеченою заставою, і відповідне право застави внесене до реєстру обтяжень (це стосується здебільшого нерухомості, транспортних засобів та цінних паперів), необхідно перереєструвати таке обтяження на спеціалізовану установу, щоб ця компанія мала можливість повноцінно реалізовувати права заставодержателя. Під час проведення сек'юритизації особлива увага приділяється правовому статусу спеціалізованої установи [1, с. 74–75].

Питання визначення правового статусу спеціальної цільової організації також потребує особливого регулювання на законодавчому рівні держав. Як зазначалося вище, на сьогодні українське законодавство не містить таких спеціальних норм. Норми у сфері правового статусу юридичних осіб мають імперативний характер. У тому разі, якщо можливість створення тієї чи іншої організаційно-правової форми юридичної особи (організації) безпосередньо не передбачено на законодавчому рівні, суб'єкти права позбавлені можливості самостійно створити таке утворення. Одним із перших запитань є питання щодо організаційно-правової форми спеціалізованої іпотечної установи: чи може вона створюватися у формі товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерного товариства та інших організаційно-правових формах юридичних осіб, що визначаються чинним законодавством. На нашу думку, при розробці спеціального законодавства у сфері сек'юритизації необхідно чітко передбачати організаційно-правові форми, в яких спеціальна цільова організація може створюватися, а також виключення яких норм корпоративного законодавства здійснюється у разі створення спеціальної цільової організації для цілей сек'юритизації. З огляду на зазначене, враховуючи спеціальну правосуб'єктність спеціальної цільової організації, організаційно-правова форма публічного акціонерного товариства не є прийнятною для такого суб'єкта, оскільки в такому разі доступ до управління необмежного кола осіб суперечитиме меті створення та діяльності спеціальної цільової організації. Крім того, у такому разі фактично будь-яка особа може стати акціонером спеціальної цільової організації, що йде в розріз із особливостями проектів сек'юритизації, відповідно до яких спеціальна цільова організація не може бути пов'язаною особою із ініціатором сек'юритизації та іншими основними учасниками таких проектів [4, с. 59–60].

Вітчизняне законодавство передбачає, що діяльність спеціалізованої іпотечної установи має безстроковий характер або до моменту повного виконання емітентом зобов'язань за облігаціями. В той же час згідно із існуючою практикою сек'юритизації активів в інших державах спеціальна цільова організація зазвичай призначена для купівлі активів та випуску цінних паперів під конкретний пул активів. Це є абсолютно обґрунтовано з огляду на те, що задля підвищення кредитного рейтингу емітент зобов'язаний мати бездоганну попередню історію власної діяльності. Проте, брак правового регулювання сек'юритизації активів згідно із вітчизняним правом не виключає можливість виконання транскордонної сек'юритизації активів.

На сьогодні в Україні наявні також законодавчі ініціативи у сфері сек'юритизації активів. Однією із таких ініціатив є проект Закону № 2784 від 06.05.2015 р. «Про облігації, забезпечені відокремленими активами», на основних положеннях якого вважаємо за доцільне зупинитися в рамках цього розділу дисертаційного дослідження [6]. Проект закону регламентує механізм емісії двох видів забезпечених облігацій, а саме стандартних та субстандартних. Емісія субстандартних облігацій, регламентована проектом закону, за своєю правовою природою є подібною до сек'юритизації активів. Зазначене випливає з того, що, передусім у такому випадку передача фінансових активів спеціальній цільовій організації відбувається ініціатором сек'юритизації без права реверсного викупу. При цьому відбувається повна та безумовна цесія прав вимоги. В той же час придбані активи спеціальна цільова організація сплачує коштами, одержаних через розміщення випуску облігацій. Варто зазначити, що законопроект регламентує специфіку правового режиму діяльності спеціалізованої установи, яка є спеціальною цільовою організацією, в процесі здійснення емісії субстандартних облігацій. Так, правовий статус спеціалізованої установи передбачає її діяльність у формі непідприємницького товариства, тобто закріплюється спеціальна організаційно-правова форма для такої установи. Спеціалізована установа здійснює лише один випуск субстандартних облігацій, після чого вона ліквідується. В той же час, забороняється порушувати справи стосовно спеціалізованої установи щодо її банкрутство. Вона здійснює свою діяльність без найманих працівників. Діяльність подібної спеціалізованої установи покладається на розпорядника, що охоплює фінансовий супровід, звітування та розпорядження активами. Законопроектом також визначається специфічний правовий режим для активів, наприклад на дані активи не поширюються вимоги кредиторів ініціатора, обслуговуючих компаній та спеціальної цільової організації. Законодавством передбачається можливість номінального утримування та ескроу-сервісів, висвітлюючи правовий режим їх застосування. Загалом, в процесі дослідження даного законопроекту, можна зробити висновок, що він включає в себе чимало сприятливих новацій в напрямі формування національного правового забезпечення в сфері сек'юритизації активів, які, в цілому узгоджуються з доктриною та зарубіжною практикою.

Висновки. Отже, беручи до уваги все вище наведене можна дійти висновку, що транскордонна сек'юритизація активів впродовж останнього часу лишається одним із найбільш юридично обтяжених напрямів через правові колізії, які з'являються в процесі передачі прав на активи між різними юрисдикціями. Так, серед важливих правових колізії в даній сфері варто викормити:

1. Колізії стосовно «дійсного продажу». Різні держави мають відмінні підходи до правової кваліфікації передачі активів як «дійсного продажу» чи як операції із забезпеченням. У випадку перекваліфікації судом юрисдикції оригінатора операції «дійсного продажу» в позику під заставу, активи підлягають поверненню до ліквідаційної маси при його банкрутстві, що нівелює визначальну мету сек'юритизації, яка полягає у віддаленості від ризику банкрутства.

2. Колізії у юрисдикційних межах та інституційному спротиві. Так, на даний час доволі гостро постає проблема, пов'язана з тим, що європейські норми неодноразово суперечать правилам США. Інвестори з Європейського Союзу не можуть придбати американські цінні папери, у випадку коли вони суперечать вимогам європейського регламенту стосовно відкритості та утримання ризику, навіть якщо дані угоди є абсолютно законними в США.

3. Колізії у регулюванні відступлення прав вимоги. Так, з'являється конфлікт між правом держави, де перебуває боржник, і правом держави, яка регулює договір між оригінатором та спеціалізованою установою.

4. Колізії у податковому законодавстві. Так, введення нових правил (зокрема, поправки до розділу 892 Податкового кодексу США) визначають появу проблем для зарубіжних країн та інвес-

торів в процесі структурування інвестицій у боргові активи.

В цілому, вирішення вище наведених колізій потребує відмови від намагань підпорядкувати транскордонну угоду одному національному праву на користь розробки «інтегрованих мультизаконних структур», що ґрунтуються на міжнародних стандартах та цифровій прозорості.

Список літератури:

1. Виговський О. Правові аспекти здійснення сек'юритизації активів. *Юридична Україна. Фінанси, податки, бюджет.* 2016. № 3-4. С. 72–79.

2. Герасимович А. М. Відступлення права вимоги в процесі сек'ютеризації активів: обліковий аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки.* 2015. Вип. 15. С. 167–169.

3. Глібко С. Правове регулювання операцій банків з іпотечними облігаціями. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2014. № 2. С. 111–121.

4. Дідовець О. М. Правове регулювання транскордонної сек'юритизації активів: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2019. 216 с.

5. Концепція запровадження законодавчої бази щодо облігацій з покриттям та сек'юритизації в Україні: рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 14 лютого 2023 року № 139. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0139863-23#top.

6. Проект Закону України «Про облігації, забезпечені відокремленими активами» від 6 липня 2015 року № 2784. URL: https://ips.ligazakon.net/document/JH25C00A?an=3.

Mekhtiiev E. O. LEGAL CONFLICT IN THE FIELD OF CROSS-BORDER SECURITIZATION OF ASSETS

The article is devoted to the disclosure of legal conflicts of cross-border securitization of assets. It is determined that the dynamic pace of development of the global financial market in recent years determines the need to use effective refinancing mechanisms, among which cross-border securitization plays an important role. However, on the way to its implementation, a rather critical problem arises, associated with the lack of a standardized international legal regime, which, in turn, causes the emergence of many legal conflicts. Thus, legal conflicts in the field of cross-border securitization not only contribute to increasing transaction costs, but also to the formation of systemic risks for international financial stability. Therefore, at present there is an urgent need to develop methodological approaches to harmonizing the legislative framework at the level of international standards.

It has been established that cross-border securitization of assets has recently remained one of the most legally burdened areas due to legal conflicts that arise in the process of transferring rights to assets between different jurisdictions. It has been determined that the domestic economy faces many problems that prevent the effective development of such a refinancing procedure. An urgent problem in the context of the introduction of effective mechanisms for securitization of assets into domestic practice still remains the underdevelopment of legislation designed to streamline various regulatory legal acts related to the comprehensive regulation of the financial and corporate sectors. At the same time, the current domestic legislative framework in the field of bankruptcy includes provisions that may be grounds for denunciation (termination) of the assignment agreement. This situation causes an increase in legal risks and legal conflicts for securitization operations.

Important legal conflicts in this area are presented, in particular, conflicts regarding "effective sale", conflicts in jurisdictional boundaries and institutional resistance, conflicts in the regulation of assignment of claims, conflicts in tax law. It is determined that in general, the resolution of the above conflicts requires the abandonment of attempts to subordinate a cross-border transaction to a single national law in favor of the development of "integrated multi-law structures" based on international standards and digital transparency.

Key words: *assets, securitization, cross-border securitization of assets, international capital markets, cross-border transaction, legal conflicts.*

Дата першого надходження статті до видання: 11.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 336.2
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/21

Салєнков А. В.
кандидат юридичних наук

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОДАТКОВИХ ПРЕФЕРЕНЦІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджуються особливості застосування податкових пільг в умовах дії правового режиму воєнного стану. Автором зосереджується увага на факультативності податкових пільг при встановленні податкових платежів, що обумовлюється відсутністю обов'язку у законодавця визначати вказаний елемент податку чи збору при встановлені податкового платежу. Сформульовано призначення податкових пільг, а саме: а) підтримка осіб, які об'єктивно потребують державної допомоги за визначених законом обставин; б) стимулювання процесів, в яких зацікавлена держава (активізація підприємницької спроможності у відповідних напрямках або економія ресурсів; в) узгодження режимів справляння податків та зборів на національному та міжнародному рівні; г) застосування податкових преференцій має бути ознакою та засобом регіонального вирівнювання(забезпечення фінансової підтримки та спроможності регіонів, які знаходяться в зоні бойових дій або перебували в окупації).

Особлива увага в роботі приділяється дослідженню надання податкових звільнень при справлянні плати за землю в умовах воєнного стану. Автором акцентується увага на виникненні низки податкових спорів, адже, до прикладу, особа користуючись на праві оренди земельними ділянками, розраховує на отримання пільгового режиму з огляду на розташування земельної ділянки в зоні активних бойових дій чи під тимчасовою окупацією. Проте, непоодинокими є випадки відмови військових адміністрацій у наданні пільг, які стали предметом дослідження в науковій роботі. Так, автором підкреслюється, що підставою надання платнику пільг є звернення платника з заявою про потенційне забруднення земельної ділянки вибухонебезпечними предметами та перебування її на територіях активних бойових дій або в тимчасовій окупації рф. При цьому, заява платника не є автоматичною підставою надання пільг, адже обов'язковою умовою після подання заяви платником є обстеження такої ділянки операторами протимінної діяльності та визнання її придатною до користування. У випадку надання суб'єктом владних повноважень відмови в наданні пільг в основу такої відмови мають покладатись беззаперечні факти та підтвердження.

Автором акцентовано увагу, що у випадку надання пільг щодо сплати та нарахуванні плати за землю йдеться не про надання індивідуальної податкової пільги, а про процедурне забезпечення пільги, яке стосується певної категорії платників щодо окремої зобов'язаної особи.

Ключові слова: *преференції, податкова пільга, плата за землю, дискреція, індивідуалізація податкової пільги.*

Постановка проблеми. Використання інструментів податкових преференцій законодавець відносить до необов'язкових при імперативному встановленні та закріплені в законі конструкції податку. Так, відповідно до ст. 7 ПК України «Під час встановлення податку можуть передбачатися податкові пільги та порядок їх застосування» (п. 7.2. ст. 7 ПК України) [1]. Тобто йдеться про можливість, а не обов'язок встановлення податкової пільги при запровадженні податку. Якщо основні елементи податкового механізму мають бути обов'язково визначені (п. 7.1. ст. 7 ПК України) [1], то щодо встановлення податкової пільги такої вимоги немає.

«З одного боку, якщо виходити із загальності оподаткування…, то навряд чи пільги можна віднести до обов'язкових додаткових елементів, наявність їх з врахуванням цього може і має мати факультативний характер. З іншого боку, фактично жоден податковий механізм не обходиться без звільнень і практично в будь-якому законодавчому акті, який закріплює механізм того чи іншого податку, містяться норми, які передбачають податкові звільнення» [2, с. 276]. Дійсно, теоретично

© Салєнков А. В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

можна розглядати всю сукупність податків, які взагалі не використовують будь-яких звільнень, незалежно від статусу та положення платника кожен має сплачувати податки в повному обсязі. Але це обумовить і наступну вимогу – гарантування державою зустрічного руху коштів в режимі субсидій, стимулюючих виплат із бюджету. Саме тому на наш погляд застосування пільг дозволяє заощадити на обслуговуванні руху коштів від сплати податків та зборів до бюджетів абсолютно від всіх платників та зустрічному русі із бюджетів до певних категорій платників, яким об'єктивно мають бути надані преференції (люди з інвалідністю, неповнолітні і т.д.).

Таким чином призначеннями податкової пільги є декілька. По-перше, це підтримка осіб, які об'єктивно потребують державної допомоги за визначених законом обставин. По-друге, призначеність податкових пільг також передбачає і стимулювання тих процесів, в яких зацікавлена держава. Це може бути пов'язано як з активізацією підприємницької спроможності у відповідних напрямках, так і з принциповою економією ресурсів. По-третє, за рахунок преференційних режимів формується і певне пристосування, узгодження режимів справляння податків та зборів на національному та міжнародному рівні. По-четверте, застосування податкових преференцій має бути ознакою та засобом регіонального вирівнювання. Особливо яскраво це відбувається саме в умовах воєнного стану при забезпеченні фінансової підтримки та спроможності регіонів, які знаходяться в зоні бойових дій або перебували в окупації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості надання податкових пільг платникам податків знайшли відображення у низці доктринальних напрацювань. М.П. Кучерявенко [2], розмежовуючи елементи податку на обов'язкові та факультативні, визначає податкову пільгу в якості факультативного елементу податкового платежу. А. Барікова [4] присвятила наукові доробки теоретико-правовому аналізу змісту дискреції у правозастосуванні в фінансовому праві. Д. Мазуренко [5] та А. Марущак [6] досліджують дискрецію суб'єктів владних повноважень в податкових відносинах. Водночас, варто підкреслити, що проблематика реалізації податкових преференцій в умовах дії правового режиму воєнного стану потребує подальшого наукового пошуку.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний теоретико-правовий аналіз особливостей реалізації податкових преференцій в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Застосування податкових пільг спрямоване на стимулювання певних видів діяльності, активності зобов'язаних осіб або полегшення можливостей справляння податків чи функціонування в цілому. На сьогодні застосування податкових пільг відрізняється низкою особливостей в порівнянні зі звичайними умовами реалізації податкових преференцій до 2022 року. До таких особливостей можна віднести декілька. По-перше, більше деталізація узагальненого підходу при застосуванні податкових пільг, в основі чого лежить виділення певної категорії платників, широкого кола зобов'язаних осіб. В сучасних умовах йдеться про більш складну деталізацію широкої категорії зобов'язаних осіб (виділення платників, які перебувають в небезпечних умовах, сірій зоні і т.д.). По-друге, визначення особливих рис територій, майна щодо яких застосовується пільги. По-третє, певне розширення кола суб'єктів, які приймають безпосередню участь в процедурах надання податкових пільг (наприклад військова адміністрація).

В цих умовах виникає низка проблемних та суперечливих обставин, які суттєво впливають на застосування пільг. Показовим в цьому сенсі є ситуація з наданням податкових звільнень при справлянні плати за землю. Це обумовило змістовні спірні відносини, що призвело до низки спорів як за участі звичайних платників податків, так і платників які перебувають на спрощеній системі оподаткування. Непоодинокі випадки коли особа, яка користується на праві оренди земельними ділянками, розраховує на отримання пільгового режиму. Особливості цьому додає те, що земельні ділянки розташовані на території, де тривалий час велись активні бойові дії та яка перебувала в тимчасовій окупації. Наслідками цього може бути забруднення таких ділянок вибухонебезпечними предметами. Це і обумовлює звернення таких платників із заявою про надання пільг із сплати єдиного податку. Непоодинокі випадки, коли військова адміністрація відмовляє щодо надання такого звільнення. Саме тому доволі слушною є позиція Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду [3].

В основі вирішення спору про надання пільг зі сплати єдиного податку в цих умовах знаходиться та обставина, що повноваження суб'єкта, який надає право на застосування пільги – є дискреційним. При цьому важливою обставиною є умова безальтернативного надання податкових пільг за умови подання позивачем відповідної заяви про потенційне забруднення земельної ділянки вибу-

хонебезпечними предметами та перебування її на територіях активних бойових дій або в тимчасовій окупації рф. Важливою умовою при цьому є обстеження такої ділянки операторами протимінної діяльності після деокупації та визнання її придатною до користування (п. 292-1.1 ст. 292-1 ПК України) [1].

В цих умовах важливо враховувати те що внаслідок реального або потенційного засмічення земельних ділянок вибухонебезпечними предметами платник не використовує такі ділянки в господарській діяльності, не отримує прибутку від їх використання. Саме тому суб'єкт владних повноважень в цих умовах, отримавши від платника заяву щодо потенційного забруднення вибухонебезпечними предметами земельної ділянки, повинен перевірити її приналежність до території, де велись активні бойові дії, перебування такої ділянки у тимчасовій окупації та підсумки обстеження її операторами протимінної діяльності. Саме на підставі цього і має бути прийнято рішення про надання пільг з місцевих податків та зборів та винесено відповідне розпорядження. Хотілося б підкреслити, що йдеться безальтернативний обов'язок суб'єкта владних повноважень прийняти таке рішення. Звісно, таке рішення не означає автоматичного надання податкової пільги, але в разі відмови, в основу мають бути покладені беззаперечні факти та підтвердження. При розв'язанні подібного податкового спору акцент робиться на те що в основі позовних вимог знаходиться не вимога прийняти рішення про надання податкових пільг безпосередньо судом замість суб'єкта владних повноважень, рішення щодо зобов'язання останнього прийняти таке рішення.

Відповідно до п. 30.1 ст. 30 ПК України податковою пільгою є передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності підстав. Надання податкової пільги окрім деталізації статусу платника об'єктивно пов'язується і з характером, режимом об'єкту оподаткування. Для платників єдиного податку 4 групи таким об'єктом є площа сільськогосподарських угідь та земель водного фонду, що перебуває у власності сільськогосподарського товаровиробника або надано йому у користування, у тому числі на умовах оренди (п. 292-1. 1. ст. 292-1 ПК України) [1]. Виходячи із характеру режиму об'єкта оподаткування треба мати на увазі, що площа земельних ділянок, що перебувають у консервації, забруднені або непридатні для використання у зв'язку з потенційною загрозою їх забруднення вибухонебезпечними предметами не є об'єктом оподаткування для таких платників. Фактично на підставі цього податкове звільнення виникає або на весь період консервації, або на період, коли земельні ділянки були визнані потенційно забрудненими вибухонебезпечними предметами. Цей період починається з першого числа місяця, на який припадає дата початку обстеження земельної ділянки та завершується останнім числом місяця в якому такі земельні ділянки визнані операторами протимінної діяльності придатними для використання.

Не можна не звернути увагу на певне протиріччя в цих умовах. Однією із основних принципів пільгового оподаткування є надання звільнень певним категоріям платників. Не дозволяється сільським, селищним, міським радам встановлювати індивідуальні податкові ставки місцевих податків та зборів для окремих юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців і фізичних осіб, або звільняти їх від сплати таких податків та зборів (п.п. 12.3.7. п. 12.3 ст. 12 ПК України) [1]. В той же час надання податкового звільнення особам, які використовують подібні ділянки, якраз і виражає певну індивідуалізацію преференцій. Саме тому важливо мати на увазі, що в цьому випадку йдеться не про надання індивідуальної податкової пільги, а процедурне забезпечення пільги, яка стосується певної категорії платників щодо окремої зобов'язаної особи. «Така «пільга» не стосується ні групи платників податків, ні характеристик об'єкта оподаткування. Окрім цього, встановлення такої «пільги» не є нормативним актом, оскільки не містить правила поведінки (норми права), а є актом індивідуальної дії» [3].

Індивідуалізація податкової пільги виключається податковим законодавством. Певне суб'єктивне, індивідуальне обарвлення вона набуває при деталізації особливостей правового статусу зобов'язаної особи та специфіці режиму об'єкта оподаткування. Саме врахування конкретної характеристики об'єкта оподаткування впливає на податковий обов'язок та особливості його виконання при застосуванні конструкції дискреції. А.А. Барікова природу дискреції в подібних випадках розглядає «… як фінансово-правовий процес вільного вибору можливого варіанта найбільш ефективного та оптимального рішення у справі в межах механізму правового регулювання» [4, с. 20]. При цьому вона пов'язує характер та межі реалізації дискреційних повноважень, як таких, що надають відповідний ступінь

свободи при прийнятті рішення, тобто, у межах, які визначені законом, коли суб'єкт має можливість самостійно (на власний розсуд) обирати один з кількох варіантів рішення. Погоджуючись в цілому з такою оцінкою характеру дискреції, хотілося б зробити декілька уточнень. По-перше, коли йдеться про вільний вибір можливого варіанту реалізації повноваження, треба чітко розуміти відповідні обмежувальні кордони: а) такий варіант має бути чітко закріплений законом; б) він має відображати характер правового статусу владного суб'єкта та не виходити за його межі; в) не завжди пов'язані із відображенням відповідного ступеню свободи, а навпаки може мати обмежувальний характер.

Трохи нижче вона акцентує увагу на тому, що «…під дискрецією в правозастосуванні у фінансовому праві необхідно розуміти нормативно встановлену, з урахуванням можливостей, закріплених юридичною нормою, свободу діяти на свій розсуд, під час прийняття найбільш відповідного, оптимального й обґрунтованого рішення згідно з психологічною концепцією здорового глузду та об'єктивними обставинами» [4, с. 20]. Дійсно в даному випадку може йтися про «свободу діяти на свій розсуд», враховуючи те, що свобода має обмежений характер. Фактично йдеться про свободу вибору серед декількох варіантів, які мають: а) бути закріплені законом; б) стосуватися виключно тих відносин, щодо яких може бути реалізоване владне повноваження. Подібна характеристика дискреції автором вимагає і деякого уточнення, бо пов'язується з реалізацією повноваження «під час прийняття найбільш відповідного, оптимального й обґрунтованого рішення згідно з психологічною концепцією здорового глузду та об'єктивними обставинами». Виникає питання стосовно того, як рішення щодо реалізації дискреційного повноваження владним суб'єктом мають прийматися згідно з психологічною концепцією здорового глузду. Було б зрозуміло якби ця умова стосувалася оцінки поведінки фізичної особи, але коли йдеться про орган, суб'єкта владних повноважень, подібний акцент застосувати складно.

«Як відомо, дискреція – це право суб'єкта, тому постає питання: як дискреційні повноваження можуть бути обов'язковими для контролюючого органу? … В єдності прав та обов'язків і виражається специфіка такої категорії, як «повноваження». Публічна сфера припускає поєднання прав та обов'язків у формулу повноваження як правообов'язки, які не можна не реалізувати в публічних інтересах» [5, с. 197]. Погоджуючись з тим, що в такому випадку дійсно доцільно розглядати дискреційне повноваження через конструкцію правообов'язку, хотілося б акцентувати увагу на тому, що, на наш погляд, співвідношення права та обов'язку набуває тут специфічної обарвленості. Дійсно дискреція надає суб'єкту владних повноважень право обрати один із запропонованих законодавцем варіантів поведінки. З іншого боку, метою функціонування такого державного органу є найефективніша реалізація власного призначення, тобто це і є обов'язок такого органу перед суб'єктом, що його створив (державою або територіальною громадою). Саме в цьому сенсі треба погодитись з проявом волі такого суб'єкта. «Під дискреційними повноваженнями розуміють повноваження, які надають адміністративному органу певний ступінь свободи під час прийняття рішення. Тобто надають змогу органу вибрати одне рішення, що буде найбільш прийнятним серед декількох наявних» [6, с. 69].

Зрозуміло, що в контексті реалізації дискреційних повноважень владного суб'єкта якраз і можна оцінювати встановлення преференційних режимів при оподаткуванні за особливих умов. Надання податкового звільнення через реалізацію повноваження військової адміністрації обумовлює умовну, обмежену дискрецію суб'єкта владних повноважень. Він постає перед вибором: а) задовольнити заяву платника за наявності законних підстав; б) надати обґрунтовану відмову щодо надання податкової пільги. За великим чином треба погодитись з Верховним Судом стосовно того, що фактично дискреційні повноваження суб'єкта владних повноважень в цьому випадку відсутні. «… Адміністративний орган має можливість самостійно (на власний розсуд) вибирати один з кількох варіантів конкретного правомірного рішення. Водночас повноваження державних органів не є дискреційними, коли є лише один правомірний та законно обґрунтований варіант поведінки суб'єкта владних повноважень. Тобто, у разі настання визначених законодавством умов відповідач зобов'язаний вчинити конкретні дії і, якщо він їх не вчиняє, його можна зобов'язати до цього в судовому порядку» [3].

Висновки. Таким чином, правовий аналіз особливостей реалізації податкових преференцій в умовах дії правового режиму воєнного стану надав змогу сформувати наступні висновки. Так, аналізуючи податкові пільги як елемент податкового механізму варто підкреслити, що вказаний елемент не є обов'язковим при встановленні законодавцем податкового платежу. Також,

надання пільг в умовах воєнного стану формує низку особливостей. Встановлено, що надання пільг з плати за землю в умовах воєнного стану породжує суперечності, наслідком чого є виникнення низки податкових спорів. Досліджуючи вказану проблематику сформовано висновок, що у випадку надання пільг з вищезазначеного податку йдеться не про надання індивідуальної пільги для платника, а таким чином виокремлюється категорія платників, об'єкт оподаткування яких є непридатним для використання у власній діяльності у зв'язку з наслідками проведення активних бойових дій чи перебування земельної ділянки під тимчасовою окупацією. Окрім цього, визначено, що надання суб'єктом владних повноважень пільг є дискреційним повноваженням. При цьому, уповноважений на надання пільг суб'єкт владних повноважень у випадках проаналізованих в статті в межах власних дискреційних повноважень зобов'язаний або задовольнити заяву платника та надати пільгу при наявності законних підстав, або надати обґрунтовану відмову щодо надання податкової пільги. Варто підкреслити, що в такому випадку суб'єкт владних повноважень не має декількох варіантів вибору можливої поведінки, адже за наявності законних підстав є лише один правомірний та законно обґрунтований варіант поведінки.

Список літератури:

1. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI : станом на 5 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 20.12.2025).
2. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : в 6 т. Т. III : Учение о налоге. Харьков : Легас, 2005. 600 с.
3. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду від 7 травня 2025 року у справі №520/9626/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127172087 (дата звернення: 20.12.2025).
4. Барікова А. А. Дискреція в правозастосуванні у фінансовому праві : монографія. Київ : Інтерсервіс, 2023. 280 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ac092ffa-783e-489f-973b-d5514869ee45/content (дата звернення: 15.12.2025).
5. Мазуренко Д. Реалізація розсуду в податковому праві. *Юридичний вісник*. 2021. вип. 4. С. 192–200. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d9ea3eb5-7624-4315-a1c4-0de62beba695/content#page=192 (дата звернення: 15.12.2025).
6. Марущак А. Теоретичні особливості повноважень Державної фіскальної служби України. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. вип. 1. С. 68–72. URL: http://www.jes.nuoua.od.ua/archive/1_2020/17.pdf (дата звернення: 15.12.2025).

Salienkov A.V. FEATURES OF TAX PREFERENCES UNDER MARTIAL LAW

The article examines the peculiarities of applying tax incentives under the legal regime of martial law. The author focuses on the optional nature of tax incentives when establishing tax payments, which is due to the absence of an obligation on the part of the legislator to determine the specified element of tax or fee when establishing a tax payment. The purpose of tax incentives is formulated as follows: a) support for persons who objectively need state assistance in circumstances specified by law; b) stimulation of processes in which the state is interested (activation of entrepreneurial capacity in relevant areas or resource savings); c) harmonisation of tax and fee collection regimes at the national and international levels; d) the application of tax preferences should be a sign and a means of regional equalisation (ensuring financial support and capacity for regions that are in a war zone or have been under occupation).

Particular attention is paid to the study of tax exemptions for land payments under martial law. The author emphasises the emergence of a number of tax disputes, since, for example, a person using land plots under a lease agreement expects to receive preferential treatment due to the location of the land plot in an active combat zone or under temporary occupation. However, there are frequent cases of military administrations refusing to grant concessions, which have become the subject of research in scientific work. Thus, the author emphasises that the basis for granting privileges to the payer is the payer's application regarding the potential contamination of the land plot with explosive objects and its location in areas of active combat operations or under temporary occupation by the Russian Federation. At the same time, the taxpayer's application is not an automatic basis for granting benefits, since a mandatory condition after the taxpayer submits the application is for the land plot to be inspected by mine clearance operators and recognised as suitable for use. If the authority refuses to grant benefits, such refusal must be based on indisputable facts and evidence.

The author emphasises that in the case of granting privileges regarding the payment and accrual of land tax, this does not refer to the granting of individual tax privileges, but rather to the procedural provision of privileges that apply to a specific category of taxpayers in relation to a specific liable person.

Key words: *preferences, tax incentives, land tax, discretion, individualisation of tax incentives.*

Дата першого надходження статті до видання: 07.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 342.924
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/22

Самара В. С.
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ОПТИМІЗАЦІЯ ІНСТИТУТУ КАСАЦІЙНИХ ФІЛЬТРІВ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Комплекс сучасних викликів, що на даний час стоять перед адміністративним судочинством України у контексті євроінтеграційних зобов'язань, триваючої війни та необхідності забезпечення ефективного захисту прав громадян обумовлюють актуальність даного дослідження. У статті проведено системне дослідження сучасного стану та перспектив удосконалення нормативно-правового регулювання касаційного провадження в системі адміністративного судочинства України. Здійснений аналіз функціонування механізму «процесуальних фільтрів», впровадженого у 2020 році, та його вплив на реалізацію принципу доступності правосуддя. Досліджено конституційні засади обмеження касаційного оскарження, зокрема крізь призму п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України. Окрему увагу приділено практиці Європейського суду з прав людини щодо критеріїв прийнятності скарг у вищих судових інстанціях, зокрема справам «Levages Prestations Services v. France», «Brualla Gomez de la Torre v. Spain» та «Zubac проти Хорватії».

У роботі ідентифіковано ключові недоліки чинного законодавства, що створюють перешкоди для ефективного захисту прав громадян. До них віднесено: надмірне використання розмитих оціночних категорій («фундаментальне значення», «виняткова важливість»), які провокують суб'єктивізм при допуску справ до розгляду; наявність правових колізій між ст. 294 та ст. 328 КАС України щодо оскарження ухвал; брак прозорості у процедурах відступу від правових позицій Великою Палатою Верховного Суду.

На основі проведеного аналізу сформульовано конкретні пропозиції щодо модернізації КАС України, зокрема щодо законодавчого закріплення дефініцій критеріїв допуску та гармонізації норм процесуального кодексу. Автор доводить, що збалансування інтересів оперативності судочинства та гарантій захисту прав сторін можливе лише за умови чіткої регламентації підстав для касаційного перегляду.

Ключові слова: *адміністративний процес, касаційний перегляд, Верховний Суд, процесуальні фільтри, критерії допуску, малозначні справи, право на суд, правова визначеність.*

Постановка проблеми. Інститут касації в адміністративному процесі, закріплений у пункті 8 частини 2 статті 129 Конституції України [1], виступає ключовим інструментом забезпечення верховенства права, єдності правозастосувальної практики та конституційної гарантії доступу до правосуддя. Стратегічна роль Верховного Суду як касаційної інстанції полягає не у рутинному перегляді окремих рішень, а у формуванні прецедентних правових позицій, що визначають траєкторію розвитку адміністративного судочинства. Проте сучасна реальність ставить під загрозу цю конституційну модель: надмірне навантаження на Верховний Суд (понад 20 тисяч касаційних скарг щороку у всіх категоріях справ) призвело до впровадження механізму «процесуальних фільтрів» у 2020 році, який нині перебуває в критичній фазі переоцінки [2].

Актуальність проблеми посилилася у 2024–2026 роках у зв'язку з трьома взаємопов'язаними факторами. По-перше, умови повномасштабної збройної агресії РФ трансформували характер адміністративних спорів: різко зріс потік позовів, пов'язаних із захистом прав громадян під час воєнного стану (мобілізація, обмеження прав власності, дії військових адміністрацій), що посилило напруженість між необхідністю оперативного правосуддя та ризиком формального відхилення скарг через суб'єктивну оцінку критеріїв «виняткової важливості». По-друге, виконання плану дій з наближення до ЄС (2024–2027) та рекомендацій Ради Європи щодо реформи правосуддя вимагає усунення системних недоліків, які критикуються ЄСПЛ у справах Zubac v. Croatia та ін.: саме розмитість критеріїв допуску скарг створює ризик пору-

© Самара В. С., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

шення статті 6 Конвенції про захист прав людини. По-третє, цифрова трансформація судочинства (зокрема запровадження «Електронного суду») виявила нові колізії – автоматизовані системи відсіювання скарг посилюють непрозорість процедур прийняття рішень колегіями суддів.

Таким чином, дискусія про баланс між ефективністю касаційного провадження та конституційним правом на доступ до суду виходить за межі чисто процесуальної проблеми, стаючи питанням державотворення в умовах війни та євроінтеграції. Сучасний стан вимагає не просто технічного удосконалення Кодексу адміністративного судочинства, а концептуального переосмислення функції касації як інструменту не лише оптимізації навантаження, а й активного формування європейських стандартів адміністративного правосуддя в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика касаційного оскарження та функціонування процесуальних фільтрів була предметом дослідження таких науковців, як О. Пасенюк [3], І. Смокович [4], Р. Куйбіда [5] та інших. Попри значну кількість праць, питання практичного застосування оціночних критеріїв допуску скарг та подолання колізій у КАС України залишаються недостатньо висвітленими, що зумовлює необхідність подальшого наукового пошуку.

Постановка завдання зумовлена необхідністю подальшого вдосконалення механізму касаційного оскарження в адміністративному судочинстві України в умовах трансформації процесуального законодавства та практики його застосування. Запровадження у Кодексі адміністративного судочинства України системи так званих «касаційних фільтрів» мало на меті оптимізацію навантаження на Верховний Суд, забезпечення єдності судової практики та підвищення ефективності касаційного провадження. Водночас практика їх застосування засвідчила наявність низки проблемних аспектів, пов'язаних з оціночним характером критеріїв допуску касаційних скарг, неоднорідністю судової практики та ризиками звуження права на доступ до правосуддя.

Актуальність дослідження також зумовлена існуванням колізій та прогалин у правовому регулюванні касаційного оскарження, що ускладнює реалізацію принципів правової визначеності, справедливості та пропорційності в адміністративному процесі. Особливої уваги потребує питання співвідношення процесуальних обмежень касаційного перегляду з конституційними гарантіями права на судовий захист, а також з підходами, сформованими у практиці Європейського суду з прав людини та правових систем держав – членів Ради Європи.

Метою роботи є розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення правового забезпечення касаційного оскарження в адміністративному судочинстві шляхом комплексного аналізу недоліків чинної системи «касаційних фільтрів», узагальнення практики їх застосування судами касаційної інстанції та вивчення релевантного міжнародного досвіду.

Для досягнення поставленої мети у роботі передбачається вирішення таких основних завдань: з'ясувати правову природу та функціональне призначення касаційного оскарження в системі адміністративного судочинства України; проаналізувати нормативні засади запровадження та застосування касаційних фільтрів у КАС України; виявити основні проблеми та суперечності правозастосовної практики щодо допуску касаційних скарг; дослідити відповідність чинної моделі касаційних фільтрів стандартам доступу до правосуддя, сформульованим у практиці ЄСПЛ; узагальнити міжнародний досвід правового регулювання касаційного перегляду в адміністративних справах; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання та судової практики у сфері касаційного оскарження.

Виклад основного матеріалу. Виклад основного матеріалу дослідження зосереджено на комплексному аналізі правового регулювання та практики застосування інституту касаційного оскарження в адміністративному судочинстві України. У межах розділу розглядаються доктринальні підходи до розуміння правової природи касаційного перегляду, особливості функціонування системи касаційних фільтрів, а також проблемні аспекти їх реалізації у правозастосовній діяльності судів касаційної інстанції. Особлива увага приділяється виявленню колізій та прогалин у положеннях Кодексу адміністративного судочинства України, аналізу актуальної судової практики Верховного Суду та оцінці відповідності чинної моделі касаційного оскарження міжнародним стандартам доступу до правосуддя. Інститут касаційного перегляду в адміністративному судочинстві України пройшов складний шлях трансформації, що відображає пошук балансу між правом особи на доступ до суду та необхідністю забезпечення єдності судової практики. Відповідно до ст. 327 КАС України [6], судом касаційної інстанції в адміністративних справах є Верховний Суд. Його функція як суду права, а не факту,

є визначальною для розуміння суті сучасних «процесуальних фільтрів» [7].

Реформа 2017 року та подальші зміни 2020 року, зокрема Закон № 460-IX [8] змінили парадигму касації. Якщо раніше касація сприймалася як «третя інстанція», де можна було переглянути справу по суті, то сучасна редакція ч. 2 ст. 341 КАС України чітко обмежує повноваження суду: він не має права встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені у рішенні суду першої чи апеляційної інстанції [9].

Ключовим механізмом обмеження доступу до касації є так звані «касаційні фільтри», закріплені у ч. 4 та ч. 5 ст. 328 КАС України. Законодавець виділив чотири виключні підстави для касаційного оскарження рішень по суті. Не врахування висновку Верховного Суду (п. 1 ч. 4 ст. 328), ця норма спрямована на забезпечення єдності правозастосування. Проте на практиці виникає проблема «релевантності» правових позицій. Адвокати часто посилаються на висновки ВС у справах, де фактичні обставини суттєво відрізняються, що призводить до відмови у відкритті провадження згідно зі ст. 333 КАС України.

Необхідність відступу від висновку ВС (п. 2 ч. 4 ст. 328), дана підстава є механізмом динамічного розвитку права. Вона вимагає від скаржника не просто незгоди, а ґрунтовного обґрунтування, чому існуюча позиція ВС застаріла або помилкова.

Відсутність висновку ВС (п. 3 ч. 4 ст. 328), стосується нових категорій спорів, наприклад, пов'язаних із правовим режимом воєнного стану або новими соціальними виплатами.

Процесуальні порушення (п. 4 ч. 4 ст. 328) та посилання на ст. 353 КАС України, що передбачає обов'язкове скасування судових рішень (наприклад, розгляд справи неповноважним складом суду або порушення правил юрисдикції).

Особливу увагу слід приділити ч. 5 ст. 328 КАС України, яка встановлює, що судові рішення у справах незначної складності та інших справах, розглянутих у порядку спрощеного позовного провадження, не підлягають касаційному оскарженню. Критерії «малозначності» визначені у ч. 6 ст. 12 КАС України, з якої виникає серйозна правова дилема. Відповідно до п. 2 ч. 5 ст. 328 КАС України, навіть малозначна справа може бути переглянута в касації, якщо: скарга стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики; особа, яка подає касаційну скаргу, позбавлена можливості спростувати обставини, встановлені оскарженим судовим рішенням, при розгляді іншої справи; справа становить значний суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи.

Аналіз судової практики свідчить, що Верховний Суд досить суворо тлумачить ці винятки. Поняття «фундаментальне значення» залишається оціночним, що дає суду широку дискрецію (свободу розсуду) при вирішенні питання про відкриття провадження.

Одним із найбільш проблемних моментів є оскарження ухвал судів першої та апеляційної інстанцій. Стаття 294 КАС України містить вичерпний перелік ухвал, на які можуть бути подані апеляційні скарги окремо від рішення суду. Проте, коли справа доходить до касації, ч. 2 ст. 328 КАС України обмежує коло ухвал, що підлягають перегляду.

Це створює «правові пастки». Наприклад, ухвали про залишення позову без розгляду або закриття провадження можуть бути оскаржені, але ухвали з питань забезпечення позову часто «відсікаються» на етапі касації, що може призвести до невідворотних наслідків для позивача ще до завершення розгляду справи по суті.

У розширенні статті необхідно згадати справу «Zubac проти Хорватії» (2018). ЄСПЛ зазначив, що умови прийнятності касаційної скарги *ratione valoris* (залежно від вартості позову або категорії справи) є правомірними, якщо вони переслідують легітимну мету – забезпечення розгляду справ у розумні строки та розвантаження вищої інстанції.

Проте суд наголосив на важливості «передбачуваності» цих обмежень. В українських реаліях, через розмитість формулювань у КАС УКРАЇНИ, виникає ризик порушення принципу правової визначеності. Якщо громадянин не може заздалегідь передбачити, чи буде його справа визнана «суспільно значущою», це підриває довіру до правосуддя.

На основі проведеного аналізу пропонується внести наступні зміни до КАС України. Перше, уточнення ст. 12 та ст. 328. Необхідно запровадити чіткі числові або категоріальні показники для визначення «суспільного інтересу». Наприклад, справи, що стосуються екологічної безпеки або масових звільнень, мають автоматично визнаватися такими, що мають право на касацію. Друге, гармонізація переліку ухвал. Слід синхронізувати положення ст. 294 та ст. 328 КАС УКРАЇНИ, щоб забезпечити право на касаційне оскарження тих

процесуальних ухвал, які фактично унеможливлюють подальший рух справи або грубо порушують права сторін на стадії виконання. Третє, запровадження «консультативних висновків». За аналізом досвіду країн ЄС, Верховний Суд міг би видавати роз'яснення щодо застосування нових «фільтрів», щоб зменшити кількість завідомо неприйнятних скарг, які перевантажують апарат суду [10].

Однією з фундаментальних засад сучасного адміністративного процесу є принцип правової визначеності, який нерозривно пов'язаний із забезпеченням єдності судової практики [11]. Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», саме Верховний Суд є найвищим судовим органом, який забезпечує сталість та єдність судової практики. У структурі КАС України цей механізм деталізовано через діяльність Великої Палати Верховного Суду, чиї повноваження та процедурні аспекти діяльності визначені у статтях 346 та 347 КАС України.

Велика Палата Верховного Суду виступає специфічним процесуальним інститутом, покликаним розв'язувати найскладніші правові дилеми, що виникають на перетині різних юрисдикцій або в межах однієї спеціалізації при виникненні фундаментальних розбіжностей у тлумаченні норм права [12]. Згідно зі ст. 346 КАС України, Велика Палата не є класичною «четвертою інстанцією», а виконує функцію арбітра у питаннях права, що мають стратегічне значення для всієї правової системи [13].

Її роль полягає не лише у виправленні індивідуальних помилок, а у формуванні «правових дороговказів», які згідно з ч. 5 ст. 242 КАС України мають обов'язково враховуватися всіма судами нижчих інстанцій при виборі і застосуванні норми права до подібних правовідносин.

Законодавець у ст. 346 КАС України чітко розмежував підстави, за яких колегія суддів Касаційного адміністративного суду може або зобов'язана передати справу на розгляд Великої Палати [14]. Відступ від висновку щодо застосування норми права (ч. 1-3 ст. 346). Це ситуація, коли колегія суддів Касаційного адміністративного суду вважає за необхідне відступити від висновку, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду (в межах тієї ж або іншої палати/касаційного суду). Це механізм самокорекції судової влади, який дозволяє праву еволюціонувати [15].

Порушення правил предметної юрисдикції (ч. 6 ст. 346). Якщо сторона оскаржує судове рішення з підстав порушення правил предметної або територіальної юрисдикції, Велика Палата виступає остаточним органом, що розмежовує компетенцію між адміністративними, цивільними та господарськими судами.

Виключна правова проблема (ч. 5 ст. 346), це найбільш складна та дискусійна підстава, яка потребує детального наукового аналізу. Відповідно до ч. 5 ст. 346 КАС України, суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів, палати або об'єднаної палати, передає справу на розгляд Великої Палати, якщо дійде висновку, що справа містить виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики [16]. Законодавець не надав прямого визначення поняття «виключна правова проблема», що робить цю норму оціночною. Проте, аналізуючи ухвали Великої Палати про прийняття справ до розгляду, можна виокремити такі критерії «виключності».

Наявність суперечливої практики, коли суди різних інстанцій або навіть різні колегії Верховного Суду застосовують одну і ту саму норму КАС України або матеріального права діаметрально протилежно. Отже, брак законодавчого регулювання, наявність «прогалин» у законі, які потребують заповнення через судову правотворчість. Суспільна значущість, справа стосується прав великої кількості людей (наприклад, пенсійне забезпечення великих категорій громадян, виборчі права, права внутрішньо переміщених осіб). Міжнародний аспект, необхідність імплементації висновків ЄСПЛ у національне законодавство через тлумачення норм КАС України.

Важливо зазначити, що згідно з ч. 5 ст. 328 КАС України, наявність виключної правової проблеми є одним із винятків, що дозволяє «пробити» фільтр малозначності справи. Тобто, навіть якщо справа є малозначною за критеріями ст. 12 КАС України, вона може потрапити до Верховного Суду, якщо скаржник доведе наявність такої проблеми.

Процедура передачі справи є чітко регламентованою. Відповідно до ст. 347 КАС України, питання про передачу справи на розгляд Великої Палати вирішується судом за власною ініціативою або за клопотанням учасника справи та складається з наступних етапів: постановлення ухвали – колегія суддів виносить обґрунтовану ухвалу, в якій зобов'язана чітко вказати, в чому полягає виключна правова проблема або обґрунтувати необхідність відступу від попереднього висновку; попередній розгляд у Великій Палаті –

Велика Палата має право повернути справу колегії, якщо дійде висновку про відсутність підстав для розгляду. Це є ще одним «фільтром», що запобігає штучному перевантаженню Великої Палати (так званий «фільтр обґрунтованості»); прийняття справи до провадження – у разі згоди з аргументами колегії, Велика Палата постановляє ухвалу про прийняття справи, після чого здійснює розгляд за правилами касаційного провадження.

Попри важливість цього інституту, існують певні процесуальні виклики. Зокрема, у КАС України недостатньо чітко прописані наслідки ситуації, коли Велика Палата відмовляє у прийнятті справи через відсутність «виключності» правової проблеми, а колегія суддів продовжує наполягати на своїй позиції.

Також актуальним є питання «процесуальної економії». Передача справи до Великої Палати суттєво подовжує строки розгляду справи, що іноді вступає у конфлікт із принципом розгляду справи упродовж розумного строку (ст. 11 КАС України). Для оптимізації цього напряму пропонується: на рівні постанов Пленуму Верховного Суду надати офіційне роз'яснення щодо дефініції «виключна правова проблема»; впровадити в КАС України можливість «консультативного звернення» нижчих судів до Верховного Суду щодо тлумачення складних норм (за аналогом з механізмом Суду ЄС), що дозволило б формувати єдність практики ще на етапі першої інстанції, не чекаючи років касаційного оскарження.

Завершуючи аналіз, слід підкреслити, що Велика Палата є гарантом стабільності правової системи. Її діяльність через призму статей 346–347 КАС України забезпечує прогнозованість правосуддя – стан, за якого кожен громадянин може заздалегідь передбачити правові наслідки своєї поведінки та результати судового захисту своїх прав.

Дотримання процесуальних строків є однією з ключових умов реалізації права на касаційне оскарження. В адміністративному судочинстві строки виконують подвійну функцію: з одного боку, вони стимулюють учасників справи до оперативної реалізації своїх прав, а з іншого – виступають гарантом принципу правової визначеності (*res judicata*), забезпечуючи стабільність судового рішення після його набрання законної сили.

Відповідно до ч. 1 ст. 329 КАС України, касаційна скарга на судове рішення подається протягом тридцяти днів з дня його проголошення. У разі якщо в судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частини судового рішення або розгляд справи здійснювався у порядку письмового провадження, зазначений строк обчислюється з дня складення повного судового рішення.

Проте системний аналіз цієї норми виявляє першу процесуальну проблему: невідповідність між датою «складення» рішення та датою фактичного отримання копії рішення стороною. Законодавець частково вирішив це у ч. 2 ст. 329 КАС України, встановивши, що учасник справи, якому повне судове рішення не було вручено у день його проголошення або складення, має право на поновлення пропущеного строку, якщо касаційна скарга подана протягом тридцяти днів з дня вручення йому повного тексту рішення.

Поняття «поважності» причин є оціночною категорією. Згідно зі сталою практикою Верховного Суду та положеннями ст. 121 КАС України, поважними причинами визнаються лише ті обставини, які є об'єктивно непереборними, не залежать від волевиявлення особи та пов'язані з дійсно істотними перешкодами чи труднощами для своєчасного вчинення процесуальних дій.

В адміністративному процесі тягар доведення поважності причин лежить виключно на скаржникові. Суд не може самостійно домислювати обставини, якщо вони не підкріплені належними та допустимими доказами. Проблема полягає у тому, що КАС України не містить вичерпного переліку таких причин, що створює широке поле для судового розсуду (дискреції), а іноді й для надмірного формалізму.

Запровадженням воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 року [17], [18] внесло суттєві корективи у застосування ст. 329 КАС України. Верховний Суд у своїх правових позиціях (зокрема, у постановах Великої Палати та Касаційного адміністративного суду) неодноразово наголошував, що сам факт запровадження воєнного стану не є «автоматичною» підставою для поновлення процесуальних строків.

Ключовими аспектами, які враховує суд є: принцип індивідуалізації, відповідно до якого скаржник повинен довести, як саме воєнний стан завадив йому подати скаргу вчасно. Наприклад, перебування на окупованій території, ведення активних бойових дій у регіоні знаходження суду чи офісу адвоката, мобілізація скаржника або його представника до лав ЗСУ; робота «Електронного суду» – наявність електронного кабінету та дистанційного доступу до матеріалів справи мінімізує вплив воєнних дій на можливість підготовки скарги, якщо тільки особа не перебуває безпосе-

редньо в зоні фронту або в умовах тривалої відсутності електроенергії та зв'язку.

На основі аналізу актуальної практики Верховного Суду за 2022–2024 роки, можна виділити наступні випадки, коли причини пропуску строку за ст. 329 КАС України визнаються поважними. Військова служба – веребування скаржника у складі Збройних Сил України або інших військових формувань, безпосередня участь у бойових завданнях, підтверджується довідками з військових частин або військовими квитками з відповідними відмітками [19]. Територіальна недоступність – проживання або знаходження суб'єкта оскарження на територіях, які включені до Переліку територій, на яких ведуться бойові дії або тимчасово окупованих РФ. Тривалі «блекаути» та відсутність зв'язку – якщо скаржник доведе, що в критичний період подання скарги в його регіоні були зафіксовані тривалі відключення енергопостачання, що унеможливило роботу з електронними реєстрами та відправлення документів. Доцільно вказати щодо помилок суду нижчої інстанції. Наприклад, якщо апеляційний суд несвоєчасно надіслав копію рішення або невірно вказав порядок оскарження в мотивувальній частині. Суд касаційної інстанції часто стає на бік скаржника, керуючись принципом «належного урядування» – особа не повинна нести відповідальність за помилки державних органів.

Одним із найгостріших аспектів є баланс між суворим дотриманням строків та правом на суд (Art. 6 ECHR). Європейський суд з прав людини у справі «Белеш та інші проти Чеської Республіки» [20] та у справі Зубач проти Хорватії [21] зазначав, що правила регулювання строків мають на меті забезпечити належне відправлення правосуддя, проте вони не повинні створювати бар'єри, які б перешкоджали розв'язанню спору по суті.

В українській практиці касаційного оскарження нерідко трапляються випадки «процесуального пуризму», коли Верховний Суд відмовляє у поновленні строку через незначні недоліки в обґрунтуванні, навіть за наявності очевидних воєнних обставин. Це актуалізує необхідність внесення змін до ст. 329 та ст. 333 КАС України щодо запровадження більш гнучкого механізму «презумпції поважності» причин пропуску строків для певних категорій справ (наприклад, соціальних спорів) у період дії особливих правових режимів.

Інститут строків у касаційному провадженні потребує подальшої лібералізації в частині врахування форс-мажорних обставин. Необхідно закріпити на рівні КАС України правило, згідно з яким у період воєнного стану суди мають застосовувати менш суворі стандарти доказування поважності причин пропуску строків, якщо обставини пропуску очевидно пов'язані з наслідками збройної агресії. Це дозволить уникнути перетворення «процесуальних фільтрів» на інструмент позбавлення особи права на справедливий суд.

Трансформація касаційного провадження перетворила написання касаційної скарги з викладу обставин справи на складну інтелектуальну вправу з юридичного моделювання. Стаття 330 КАС України встановлює суворі вимоги до форми та змісту скарги, які в сукупності з «касаційними фільтрами» створюють високий поріг входу до суду касаційної інстанції. Найбільш критичною нормою є пункт 4 частини 2 статті 330 КАС України, який зобов'язує скаржника чітко зазначити підставу (підстави), на якій подається касаційна скарга згідно зі ст. 328 КАС України. Це не просто формальна вказівка номера статті.

Скаржник має побудувати складну логічну конструкцію. Якщо посилається на неврахування висновку Верховного Суду, він повинен не лише вказати номер справи, а й процитувати конкретний висновок та довести, що правовідносини у його справі є ідентичними (релевантними). Якщо посилається на відсутність висновку, він має обґрунтувати, чому саме в цій сфері правового регулювання існує прогалина, яка потребує втручання найвищої інстанції.

Судова практика свідчить, що Верховний Суд застосовує стандарт «належного обґрунтування» надзвичайно суворо. Якщо скаржник просто перераховує порушення норм матеріального чи процесуального права, але не пов'язує їх із конкретними пунктами ч. 4 ст. 328 КАС України, така скарга вважається такою, що не містить підстав для касаційного оскарження.

Це явище в юридичній доктрині отримало назву «процесуальний пуризм». Згідно з положеннями ч. 4 ст. 332 КАС України, касаційна скарга, подана без дотримання вимог ст. 330, не просто залишається без руху, а може бути повернута скаржнику. Такий підхід фактично перетворює вимоги до форми на «прихований фільтр»: суддя, не переходячи до розгляду справи по суті, може відсіяти значну частину скарг на етапі перевірки їхньої форми.

Для пересічного громадянина чи юриста, який не спеціалізується на касаційному представництві, такі вимоги стають нездоланним бар'єром,

що ставить під сумнів дотримання принципу доступності правосуддя.

Для об'єктивної оцінки функціонування інституту касації необхідно звернутися до офіційних звітів Верховного Суду. Статистичні дані Касаційного адміністративного суду (КАС ВС) за період 2023–2025 років демонструють чітку тенденцію до посилення фільтрації.

Згідно з аналітичними оглядами Верховного Суду, щороку до КАС ВС надходить від 30 000 до 40 000 касаційних скарг. Проте лише незначна їх частина доходить до стадії розгляду по суті.

Найпоширенішою підставою для відмови у відкритті провадження є пункт 1 частини 1 статті 333 КАС України – якщо касаційна скарга подана на судове рішення, що не підлягає касаційному оскарженню. Другою за частотою причиною є пункт 4 частини 2 статті 330 – неналежне викладення підстав оскарження.

Наведені в таблиці показника вказують на те, що «процесуальні фільтри» виконують свою роль – вони розвантажують Верховний Суд від «баластних» справ. Однак, з іншого боку, рівень відмов у майже 50% свідчить про те, що або якість правової допомоги в країні є недостатньою, або законодавчі вимоги до скарги є надто складними для сприйняття.

Високий відсоток повернень та відмов підтверджує тезу, що касація в Україні остаточно трансформувалася в «суд права». Судова статистика відображає жорстку селекцію справ, де перевага надається не виправленню помилок у конкретному спорі, а вирішенню питань, що мають загальнодержавне значення для розвитку юриспруденції. Це вимагає від законодавця більш чіткої деталізації критеріїв у ст. 328 КАС України, аби зменшити кількість марних звернень до суду.

Таким чином для вдосконалення механізму касаційного оскарження необхідно: закріпити на законодавчому рівні чіткі дефініції оціночних критеріїв допуску скарг; усунути правову колізію між ст. 294 та ст. 328 КАС України щодо переліку ухвал; забезпечити зрозумілість практики відступу від правових позицій Великою Палатою. Впровадження цих змін дозволить знайти баланс між ефективністю судочинства та захистом прав людини, утверджуючи верховенство права.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило, що сучасна модель «касаційних фільтрів» в адміністративному судочинстві України, незважаючи на оригінальну мету оптимізації навантаження на Верховний Суд, перебуває в стані системної кризи, де формальна ефективність процесу протиставляється сутнісним гарантіям доступу до правосуддя. Дослідження правової природи касації підтвердило її подвійну функцію: забезпечення єдності правозастосування через формування прецедентних позицій та реалізація конституційного права особи на судовий захист (п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України), що вимагає відмови від утилітарного підходу до касації як лише механізму «розвантаження» суду.

Аналіз нормативних засад та практики застосування фільтрів виявив три ключові системні дефекти: по-перше, надмірна оціночність критеріїв «фундаментального значення» та «винятковості важливості» (ст. 294 КАС України) створює простір для суб'єктивізму, що підтверджується значною дисгармонією в підходах різних колегій Верховного Суду; по-друге, колізія між ст. 294 та ст. 328 КАС України щодо оскарження ухвал породжує правову невизначеність, що суперечить принципу *nullum crimen, nulla poena sine lege* у процесуальній сфері; по-третє, відсутність прозорих процедур відступу Великою Палатою від власних правових позицій підриває стабільність прецедентного права.

Критичний аналіз практики ЄСПЛ (справи Zubac v. Croatia [23], Brualla Gómez de la Torre v. Spain [24]) довів, що чинна модель фільтрів не відповідає європейським стандартам: розмитість критеріїв допуску скарг порушує вимогу «передбачуваності» процесуальних обмежень за ст. 6 Конвенції про захист прав людини. Водночас узагальнення досвіду країн ЄС (зокрема, Німеччини та Польщі) свідчить про можливість поєднання

Таблиця 1

Узагальнена таблиця показників (на основі звітів ВС за 2024 рік) [22]

Категорія дії	Відсоткове відношення (приблизно)	Основна причина з посиланням на КАС України
Відмова у відкритті провадження	45% – 50%	ст. 333: малозначність, відсутність обґрунтування підстав за ст. 328
Повернення скарги без розгляду	15% – 20%	ст. 332: недоліки у формі (ст. 330), несплата збору, пропуск строків
Відкрито провадження	30% – 35%	Повне дотримання «фільтрів» та вимог до форми

ефективності касації з гарантіями доступу до правосуддя через законодавче закріплення категоріальних (а не оціночних) критеріїв допуску та впровадження інституту «спеціального дозволу» з обов'язковим мотивуванням відмов.

На підставі проведеного комплексного аналізу запропоновано науково обґрунтовану концепцію модернізації касаційного провадження, яка передбачає: 1) заміну оціночних категорій чіткими законодавчими дефініціями «фундаментального значення» (наприклад, порушення конституційних прав, суперечність міжнародним зобов'язанням України); 2) усунення колізії між ст. 294 та ст. 328 КАС шляхом уніфікації підстав оскарження ухвал; 3) запровадження обов'язкового публічного мотивування рішень про відмову у допуску скарги з посиланням на конкретні правові позиції Великої Палати; 4) впровадження механізму «другої інстанції фільтрації» – коли відмова у допуску скарги може бути оскаржена окремою ухвалою іншої колегії.

Таким чином, досягнуто поставленої мети: розроблено комплекс пропозицій, спрямованих не на скасування механізму фільтрів, а на його трансформацію в інструмент забезпечення якісної єдності судової практики за умови повного дотримання конституційних гарантій. Наукова новизна дослідження полягає у виявленні парадоксу сучасної касації: спроба підвищення ефективності через обмеження доступу фактично знижує якість правосуддя, оскільки формує «тіньову» практику скарг без прецедентного впливу. Практична значущість полягає в тому, що запропоновані зміни дозволять узгодити вимоги євроінтеграції, виклики воєнного часу та конституційну модель правосуддя, перетворивши касацію з «бар'єру» на міст між індивідуальним правом на захист та колективним інтересом у стабільному правозастосуванні.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

2. Скоморовський В. Б., Лантух Є. С. Роль Верховного Суду у сучасному українському правозастосуванні. *Legal Bulletin*. 2024. С. 34–39. DOI: https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-12-A4.

3. Пасенюк О. М. Побудова адміністративних судів – одне із найважливіших досягнень судової реформи в Україні. Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 17 трав. 2019 р.). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права ім. Л. Юзькова, 2019. Ч. 2. С. 67–77.

4. Смокович М. І. Громадянське суспільство та правова держава: виклики воєнного часу. Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАПрН України. 28 листоп. 2023 р. URL: https://lawmaking.academy/naukovo-praktychnyj-kruglyj-stil-gromadyanske-suspilstvo-ta-pravova-derzhava-vyklyky-voyennogo-chasu/.

5. Куйбіда А. А. Форми адміністративного судочинства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2022. № 73, ч. 2. С. 112–120. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/11/73_part-2.pdf.

6. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV : станом на 1 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text

7. Манойленко К. «Касаційні фільтри»: рік з новими процесуальними нормами. 16 берез. 2021. URL: https://golaw.ua/ua/insights/publication/enavtochernetkauakasaczijni-filtri-rik-z-novimi-proczesualnimi-normami/.

8. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ : Закон України від 15.01.2020 № 460-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-20#Text.

9. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України : станом на 26 лип. 2024 р. / Р. В. Алієв, Н. О. Армаш, О. М. Бандурка [та ін.] ; за заг. ред. А. Г. Чубенка. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2024. 654 с.

10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 черв. 2018 р. у справі № 2/1712/783/2011 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/75265990.

11. Постанова Верховного Суду від 04 лип. 2018 р. у справі № 522/2732/16-ц URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/75287179.

12. Постанова Верховного Суду від 19 трав. 2020 р. у справі № 910/719/19 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89961609.

13. Постанова Верховного Суду від 23 черв. 2020 р. у справі № 696/1693/15-ц URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90458952.

14. Ухвала Верховного Суду від 14 січ. 2021 р. у справі № 904/4387/19 URL: https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/94227039.

15. Постанова Верховного Суду від 21 груд. 2020 р. у справі № 910/14846/19 URL: https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/93783662.

16. Постанова Верховного Суду від 21 груд. 2020 р. у справі № 910/14846/1 URL: https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/93783662.

17. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

18. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text.

19. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України : остання редакція від 15.01.2026 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text.

20. Běleš and others v. the Czech Republic (application no. 47273/99) : judgment of the European Court of Human Rights of 12 Nov. 2002 URL: https://su.arbitr.gov.ua/userfiles/media/posibnyk%20z%20EK.pdf.

21. Zubac v. Croatia (application no. 40160/12) : judgment (Grand Chamber) of the European Court of Human Rights of 5 Apr. 2018 URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-196997.

22. Огляд за результатами аналізу судової практики та судової статистики постановлення ухвал про відмову у відкритті касаційного провадження Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_KGS_Analiz_vidmov_2024_2025.pdf.

23. Case of Zubac v. Croatia (application no. 40160/12). HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-181821%22]}

24. Case of Brualla Gómez de la Torre v. Spain (application no. 155/1996/774/975). HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58127%22]}.

Samara V. S. OPTIMIZATION OF THE INSTITUTE OF CASSATION FILTERS IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS OF UKRAINE: THEORETICAL-LEGAL AND PRACTICAL ASPECTS

The article conducts a systemic study of the current state and prospects for improving the normative and legal regulation of cassation proceedings in the system of administrative justice of Ukraine. The author analyzes the functioning of the mechanism of "procedural filters" introduced in 2020 and its impact on the implementation of the principle of accessibility of justice. The constitutional principles of limiting cassation appeals are investigated, in particular through the prism of Clause 8, Part 2, Art. 129 of the Constitution of Ukraine. Special attention is paid to the practice of the European Court of Human Rights regarding the criteria for the admissibility of complaints in higher court instances, in particular the cases "Levages Prestations Services v. France", "Brualla Gomez de la Torre v. Spain" and "Zubac v. Croatia".

The paper identifies key shortcomings of the current legislation that create obstacles to the effective protection of citizens' rights. These include: excessive use of vague evaluative categories ("fundamental importance", "exceptional importance"), which provoke subjectivity when admitting cases for consideration; the existence of legal conflicts between Art. 294 and Art. 328 of the CASC of Ukraine regarding the appeal of rulings; lack of transparency in the procedures for departure from legal positions by the Grand Chamber of the Supreme Court. Based on the analysis, specific proposals were formulated for the modernization of the CASC of Ukraine, in particular regarding the legislative consolidation of definitions of admission criteria and synchronization of the norms of the procedural code. The author proves that balancing the interests of judicial efficiency and guarantees for protecting the rights of the parties is possible only under the condition of clear regulation of the grounds for cassation review.

Key words: *administrative process, cassation review, Supreme Court, procedural filters, admission criteria, minor cases, right to court, legal certainty.*

Дата першого надходження статті до видання: 29.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 340.1
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/23

Сердюк І. А.
Дніпровський державний університет внутрішніх справ

ЛЕГАЛЬНА ДЕФІНІЦІЯ ПОНЯТТЯ «АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ» З ПОГЛЯДУ ТЕОРІЙ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ, ПРАВОВОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ

Розглянуто зміст терміно-поняття «адміністративне правопорушення», розкритого в ч. 1 ст. 9 КУпАП, виокремлено суттєві ознаки цієї категорії в інтерпретації суб'єкта законотворчості та оцінено її на предмет відповідності положенням сучасних юридичної техніки, правової поведінки, прав людини, а також потребам юридичної практики.

Проведений аналіз нормативного визначення поняття «адміністративне правопорушення» засвідчив не лише техніко-юридичну недосконалість законодавчої дефініції, але й потребу в приведенні її у відповідність до вимог сучасних теорій правової поведінки та прав людини.

На підставі викладеного обґрунтовано необхідність внесення змін до дефінітивної норми права, закріпленої у вищезгаданій статті нормативно-правового акта вищої юридичної сили.

Ключові слова: *правопорушення, адміністративне правопорушення (проступок), легальна (законодавча) дефініція терміно-поняття «адміністративне правопорушення (проступок)», Кодекс України про адміністративні правопорушення, юридична техніка, юридична конструкція, правова поведінка, права людини, права громадянина.*

Постановка проблеми. Важливим показником рівня розвитку правничої науки, а також техніко-юридичної досконалості законодавчих актів, які визнаються в Україні основним джерелом об'єктивного права, є законодавчі дефініції. У межах представленого дослідження акцентовано увагу на тій із них, що знайшла своє закріплення в Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [2] ще в радянські часи і залишається майже незмінною протягом 40 років (якщо не брати до уваги «косметичні зміни», зокрема заміну слова «законодавством» терміном «законом» та виключення слів «державний або» та «соціалістичну» у ч. 1 ст. 9).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правопорушення й адміністративне правопорушення (проступок), як негативні (деструктивні) явища правової дійсності й однойменні загальнотеоретичні категорії, завжди перебували у фокусі уваги представників загальнотеоретичної юридичної науки та доктрини адміністративного права. Розкриття змісту цих понять, їх класифікація, характеристика суттєвих ознак є традиційними питаннями, що комплексно розглядаються в межах як наукових праць (монографій, статей, дисертацій), так і підручників та навчальних посібників із теорії держави і права та адміністративного права.

Водночас легальна дефініція терміно-поняття «адміністративне правопорушення (проступок)» вимагає свого критичного осмислення з погляду сучасних теорій правової поведінки та прав людини, чим і визначається наукова новизна цього дослідження.

Постановка завдання. Мета статті – оцінка змісту терміно-поняття «адміністративне правопорушення», розкритого суб'єктом законотворчості в ч. 1 ст. 9 КУпАП, на предмет його відповідності положенням сучасних теорій юридичної техніки, правової поведінки, прав людини, а також потребам юридичної практики.

Досягнення визначеної мети зумовило необхідність використання герменевтичного методологічного підходу та формально-юридичного методу пізнання [7, с. 60–78; 5, с. 128–129; 4, с. 134–135], що дозволяють розкрити зміст припису ненормативного характеру, закріпленого в ч. 1 ст. 9 вищезгаданого кодифікованого законодавчого акта.

Парадигму цього дослідження складають такі теоретичні положення, що відображають стан розвитку теорій юридичної техніки, правової поведінки та прав людини в частині їхнього понятійно-категоріального апарату:

1. Правопорушення є різновидом правової (юридично значущої) поведінки, що являє собою суспільно небезпечне (або суспільно шкідливе), протиправне, винне діяння (дію чи бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта, за вчинення якого передбачена юридична відповідальність;

© Сердюк І. А., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

2. Поняттю правопорушення притаманні такі суттєві ознаки: 1) суспільна небезпечність (або суспільна шкідливість) правопорушень, що визначається кількістю суспільних зв'язків, ними порушуваних, та ступенем можливості їх відновлення; 2) протиправність правопорушення – означає, що відповідна діяльність або бездіяльність суб'єкта права не відповідає вимогам, сформульованим у конкретній правовій нормі. Конкретним вираженням протиправності діяння можуть слугувати або порушення заборони, прямо передбаченої в законі чи будь-якому іншому нормативно-правовому акті, або невиконання зобов'язань, покладених на суб'єктів правовідносин законом чи укладеним на його основі договором, або зловживання правом; 3) винність, що відбиває психічний стан і ставлення суб'єкта до вчиненого ним протиправного діяння (дії чи бездіяльності), а також наслідків цього діяння; 4) діяння, що є зовнішнім вираження протиправної поведінки суб'єкта. Воно може виражатися як в активних діях, так і в бездіяльності; 5) вчиняється деліктоздатною особою, котра згідно із законом визнається суб'єктом учинення правопорушення, а отже, здатна нести юридичну відповідальність; 6) негативним наслідком його (правопорушення) вчинення є юридична відповідальність [6, с. 320–322];

3. Терміно-поняття «права і свободи людини» та «права і свободи громадянина», хоча й близькі за своїм змістом (вказують на визначені нормами міжнародного права і національного законодавства можливості, що їх мають фізичні особи як індивідуальні суб'єкти права), проте відмінні за своїм обсягом. Відмінною особливістю конституційно-правового статусу громадянина, як порівняти з іншими категоріями індивідуальних суб'єктів права (зокрема, іноземцями й особами без громадянства), є наділення його низкою конституційних політичних прав та покладання додаткових конституційних обов'язків;

4. Юридичні конструкції складів усіх адміністративних правопорушень, що являють собою закріплені в чинному адміністративному законодавстві ідеальні моделі деліктів, які відбивають їхні структурні елементи та суттєві, необхідні взаємозв'язки між ними [1, с. 869], побудовані з урахуванням припису ненормативного характеру, закріпленого в ч. 1 ст. 9 КУпАП.

Важливе значення в плані здійснення методологічної функції у межах цього дослідження має обґрунтоване та сформульоване Т. Подорожною судження, що розкриває зміст загальнотеоретичної категорії «законодавчі дефініції». Як стверджує дослідниця, «законодавчі дефініції являють собою вихідні (основоположні), самостійні та специфічні державно-владні приписи, що є короткими визначеннями понять, які використовують у законодавстві. Це особливі елементи механізму правового регулювання, за допомогою яких стають зрозумілими, власне, регулювальні й охоронні приписи суб'єкта законотворчості, закріплені в спеціалізованих нормах права. Дефініція посідає центральне місце у структурі всього тексту нормативно-правового акта: вона його смисловий центр» [3, с. 149–150].

Виклад основного матеріалу. У ч. 1 ст. 9 КУпАП суб'єкт законотворчості визначив термінопоняття, що складає предмет дослідження, у такий спосіб: «Адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність» [2].

Аналіз вищенаведеної законодавчої дефініції дозволяє виокремити такі суттєві ознаки категорії «адміністративне правопорушення» в інтерпретації суб'єкта законотворчості:

1) являє собою дію чи бездіяльність. Це означає, що адміністративне правопорушення може вчинятися у формі як активних дій, так і бездіяльності;

2) вирізняється протиправністю. Проявами протиправності можуть бути або невиконання юридичного обов'язку активного типу, або недотримання встановленої законом заборони;

3) є діянням винним (умисним або необережним);

4) посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління;

5) за це протиправне діяння (дію чи бездіяльність) законом передбачено адміністративну відповідальність.

У зв'язку з вищевикладеним виникає питання про те, чи відповідає і якщо так, то якою мірою легальна дефініція поняття «адміністративне правопорушення», сформульована ще за часів існування Радянського Союзу, вимогам сучасних теорій правової поведінки та прав людини. Впевнені, що така відповідність є неповною і недостатньою. На підтвердження цієї тези наведемо кілька переконливих аргументів.

По-перше, суб'єкт законотворчості прямо не визначив адміністративне правопорушення як сус-

пільно шкідливе діяння. Натомість указав, на що саме, на які соціальні цінності посягає адміністративний проступок. За задумом законодавця, ними є громадський порядок, власність, права і свободи громадян та встановлений порядок управління. Але чи лише ці соціальні цінності захищаються КУпАП? Звісно ж, ні, а тому й їх перелік не можна вважати вичерпним.

По-друге, для радянської правової доктрини та радянського законодавства не було властивим використання терміно-поняття «права і свободи людини». Натомість широко застосовувалося інше словосполучення – «права і свободи громадянина». Саме воно акумульоване в легальній дефініції поняття «адміністративне правопорушення». Основну причину цьому вбачаємо в радянській ідеології, через яку в 1948 р. три засновниці ООН – СРСР, Білоруська РСР та Українська РСР – відмовилися голосувати за Загальну декларацію прав людини.

Зважаючи на вищевикладене, результатом буквального тлумачення припису ненормативного характеру, закріпленого в ч. 1 ст. 9 КУпАП України, буде вкрай суперечливе не лише доктрині прав людини, але й положенням Конституції України судження про те, що адміністративним правопорушенням визнається лише дія чи бездіяльність, яка посягає на права і свободи громадян. Що ж до аналогічного посягання на права і свободи іноземців чи осіб без громадянства, то такі дії не визнаються правопорушенням, а отже, є допустимими з погляду загальнодозвільного типу правового регулювання. Переконані, що така ситуація для сучасної Української держави, яка визнала себе правовою, є недопустимою.

По-третє, з-поміж акумульованих у судженні, що розкриває зміст поняття «адміністративне правопорушення», ознак відсутня та, що вказує на деліктоздатного суб'єкта, тобто фізичну чи юридичну особу, здатну нести адміністративну відповідальність за вчинене правопорушення.

Висновки. Отже, усе вищевикладене свідчить не лише про техніко-юридичну недосконаліть законодавчої дефініції поняття «адміністративне правопорушення», але й про необхідність її приведення у відповідність до вимог сучасних теорій правової поведінки та прав людини.

Список літератури:

1. Биля-Сабадаш І. О. Юридична конструкція. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : «Право», 2017. Т. 3. 952 с. С. 869–872.

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10.

3. Подорожна Т. С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції : монографія. Львів : ПАІС, 2009. 196 с.

4. Сердюк І. А. Методи дослідження правових актів. Соціологія права. 2023. № 1–2. С. 130–136. DOI : https://doi.org/10.37687/2413-6433.2023-1-2.23.

5. Сердюк І. А. Методологічні підходи як необхідна складова методології дослідження правових актів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 121–132. DOI : 10.31733/2078-3566-2023-2-121-132.

6. Сердюк І. А. Правова поведінка. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю. А. Ведєрніков. 3-є вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2016. 480 с. С. 314–330.

7. Сердюк І. А., Сердюк Л. М. Правозастосовна діяльність Національної поліції. Збірник тестових завдань : навч.-метод. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 128 с.

Serdiuk I. A. LEGAL DEFINITION OF THE CONCEPT OF «ADMINISTRATIVE OFFENSE» FROM THE POINT OF VIEW OF THEORIES OF LEGAL TECHNIQUE, LEGAL BEHAVIOR AND HUMAN RIGHTS

The content of the term-concept «administrative offense», disclosed in Part 1 of Article 9 of the Code of Ukraine on administrative offenses, is considered, the essential features of this category in the interpretation of the subject of lawmaking are identified and its compliance with the provisions of modern legal techniques, legal behavior, human rights, as well as the needs of legal practice are assessed.

Arguments are given to support the thesis that the legislative definition of the term-concept «administrative offense (misdemeanor)» is insufficiently consistent with the requirements of modern theories of legal behavior and human rights:

– firstly, the subject of lawmaking did not directly define an administrative offense as a socially harmful act. Instead, he indicated what exactly, what social values an administrative offense encroaches on. According to

the legislator's intention, these are public order, property, rights and freedoms of citizens and the established procedure for management. But are these only social values protected by the Code of Ukraine on administrative offenses? Of course not, and therefore their list cannot be considered exhaustive;

– secondly, the use of the term «human rights and freedoms» was not typical for Soviet legal doctrine and Soviet legislation. Instead, another phrase was widely used – «civil rights and freedoms». It is this phrase that is accumulated in the legal definition of the concept of «administrative offense». We see the main reason for this in the Soviet ideology, because of which in 1948 the three founders of the UN – the USSR, the Byelorussian SSR and the Ukrainian SSR – refused to vote for the Universal Declaration of Human Rights. Given the above, the result of a literal interpretation of the non-normative provision enshrined in Part 1 of Art. 9 of the Code of Ukraine on administrative offenses, it would be extremely contradictory not only to the doctrine of human rights, but also to the provisions of the Constitution of Ukraine to judge that only an action or inaction that encroaches on the rights and freedoms of citizens is recognized as an administrative offense. As for a similar encroachment on the rights and freedoms of foreigners or stateless persons, such actions are not recognized as an offense, and therefore, are permissible from the point of view of the generally permissive type of legal regulation. We are convinced that such a situation is unacceptable for the modern Ukrainian state, which has recognized itself as a legal one;

– thirdly, among the accumulated in the judgment that reveals the content of the concept of «administrative offense», there is no evidence that indicates a tortious subject, that is, a natural or legal person capable of bearing administrative responsibility for the committed offense.

The need to amend the definitive legal norm enshrined in Part 1 of Article 9 of the Code of Ukraine on administrative offenses is substantiated.

Key words: *offense, administrative offense (misdemeanor), legal (legislative) definition of the term «administrative offense (misdemeanor)», Code of Ukraine on administrative offenses, legal technique, legal construction, legal behavior, human rights, citizen's rights.*

Дата першого надходження статті до видання: 24.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 346
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/24

Чемерис М. С.
Державний податковий університет

ГРАНТ ЯК ФІНАНСОВО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ ТА ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОЇ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті розкрито результати аналізу гранту як фінансово-правової категорії та об'єкта публічної фінансової діяльності. Вказано актуальність та ступінь дослідженості вказаної теми. Зазначено, що грант як окрема форма державної допомоги (підтримки) передбачений в ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», інших спеціальних законах, окреслено їх перелік, стан закріплення в них визначення поняття «рант» та його ознак. Висвітлено підходи в науці до ознак публічних грантів. Зазначено, що фінансово-правове регулювання відносин в сфері надання грантів поширюється не лише на сферу публічних фінансів, зокрема на відносини надання грантів державі, територіальним громадам, міжнародних грантів, що надаються бюджетним установам в ході надання міжнародної технічної допомоги, надання міжнародних грантів за умови надання державних та місцевих гарантій належного виконання грантових угод суб'єктами господарювання, а також на відносини в сфері надання бюджетних грантів і грантів за рахунок коштів цільових публічних фондів коштів. В фінансовому законодавстві закріплено спеціальні терміни, зокрема такі як «бюджетні гранти», «державні гранти, «президентські гранти» та інші гранти, що є формою державної допомоги, що передбачає цільове та безповоротне виділення фінансових ресурсів переважно на суспільні чи інші публічні цілі з метою реалізації проекту (програми). Розмежовано приватні та публічні гранти. Зазначено, що особливістю відносин в сфері публічної грантової діяльності є те, що значна їх кількість має міжнародний чи транскордонний характер. Висвітлено питання суб'єктів публічних грантів, правчину публічного гранту, договору публічного гранту та окреслено коло відносин в сфері публічних грантів. Публічні гранти є поняттям, яке охоплює широкий спектр видів грантів, суб'єктом отримання або надання яких виступають публічні утворення (держава Україна, територіальні громади, обласні ради, які діють в спільних інтересах територіальних громад області), які діють в особі відповідно органів держави чи органів місцевого самоврядування, інших уповноважених ними суб'єктів. Запропоновано шляхи вдосконалення законодавства в сфері регулювання публічних грантів та напрями подальших наукових досліджень публічних грантів як фінансово-правової категорії.

Ключові слова: *публічний грант, грант, державний грант, бюджетний грант, президентський грант, державна допомога.*

Постановка проблеми. Розвиток інструментів надання фінансової допомоги як публічним утворенням для забезпечення реалізації функцій та завдань держави та місцевого самоврядування, так і за рахунок публічних коштів як фінансової допомоги (підтримки) суб'єктам господарювання, громадськості та фізичним особам на реалізацію грантових проектів, які становлять загальний суспільних інтерес, набуває все більшого значення в складних економічних умовах, обумовлених повномасштабним військовим вторгненням рф. Інструментарій публічної фінансової допомоги (підтримки) постійно розвивається та вдосконалюється з урахуванням кращих зарубіжних та вітчизняних практик. Одним із таких сучасних фінансових інструментів публічної фінансової допомоги (підтримки) є саме грант. Грант як окрема форма державної допомоги (підтримки) передбачений в ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [1], а також положення про можливість надання грантів з рахунок бюджетних коштів, коштів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, коштів міжнародних організацій та інших зовнішніх партнерів, що залучаються до бюджетів, містяться в інших законах України.

Поступово впроваджуються в матерію фінансово-правового регулювання, спеціальні терміни, зокрема такі як «бюджетні гранти», «державні гранти, «президентські гранти» та інші гранти,

© Чемерис М. С., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

що є формою державної допомоги, що передбачає цільове та безповоротне виділення фінансових ресурсів переважно на суспільні чи інші публічні цілі з метою реалізації проекту (програми).

Фінансово-правове регулювання відносин в сфері надання грантів поширюється не лише на сферу публічних фінансів, зокрема на відносини надання грантів державі, територіальним громадам, міжнародних грантів, що надаються бюджетним установам в ході надання міжнародної технічної допомоги, надання міжнародних грантів за умови надання державних та місцевих гарантій належного виконання грантових угод суб'єктами господарювання, а також на відносини в сфері надання бюджетних грантів і грантів за рахунок коштів цільових публічних фондів коштів. Однак такі фінансові правовідносини досі належно не досліджені, а розвиток законодавства, що їх регулює, відбувається фрагментарно, несистемно, а часом досить суперечливо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні бюджетний грант є предметом аналізу науковців різних сфер дослідження, зокрема економістів, фінансистів та спеціалістів з міжнародних відносин А. Азарової, І. Білана, О. Білоусової, М. Д'яченка, О. Жидкевича, Л. Касьяненко, М. Кобелі-Звір, Т. Котенко, І. Кульчицького, С. Левицької, Ю. Луніної, Н. Мєдвєдкової, Л. Нікіфорової, В. Онищенко, С. Соколової, М. Ставничої, В. Усика. Н. Тарасенка, Г. Терещенка, А. Шияна, Н. Якимчук та інших.

Однак системне дослідження сучасного стану правового регулювання відносин в сфері грантів як фінансового інструменту та правового закріплення цієї фінансово-правової категорії, особливостей їх характеристики як об'єкта публічної фінансової діяльності проводиться недостатньо.

Постановка завдання. Метою статті є на основі аналізу наукових досліджень, діючого законодавства України, що регулює публічні відносини в сфері надання грантів, з'ясувати сучасний стан фінансово-правового закріплення поняття «грант» як фінансово-правової категорії і її характеристики як об'єкта публічної фінансової діяльності, а також запропонувати шляхи вдосконалення фінансового законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Можливість надання грантів державою в тому числі за рахунок бюджетних коштів закріплені в Законі України «Про науку та науково-технічну діяльність» (надання на безоплатній і безповоротній основі державою, юридичними, фізичними особами, у тому числі іноземними, та (або) міжнародними організаціями для розвитку матеріально-технічної бази для провадження наукової і науково-технічної діяльності, проведення конкретних фундаментальних та (або) прикладних наукових досліджень, науково-технічних (експериментальних) розробок, зокрема на оплату праці наукових (науково-педагогічних) працівників у рамках їх виконання, за напрямами і на умовах, визначених надавачами гранту) [2]; в Законі України «Про освіту» [3], в Законі України «Про наукові парки» [4], в Законі України «Про державну підтримку кінематографії в Україні» [5], в Законі України «Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні» [6] (для реалізації програм, проектів, заходів, а також для інституційної підтримки суб'єктів видавничої справи незалежно від форми власності); Законі України «Про культуру» та інших.

Зокрема, в Законі України «Про культуру» закріплено наступне визначення поняття «***грант***» – фінансові ресурси, що надаються на безповоротній основі суб'єкту, який провадить діяльність у сфері культури, для реалізації культурно-мистецького проекту [7] та інших законах. Вказане визначення дуже широке і не дає уяву про всі суттєві ознаки гранту, зокрема в ньому відсутнє окресленя мети, зобов'язання отримувача із реалізації проекту та інші ознаки гранту.

В пп. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» закріплено більш розширену і вузькоспеціалізовану дефініцію поняття «грант», який визначено як «фінансові чи інші ресурси, надані на безоплатній і безповоротній основі державою, юридичними, фізичними особами, у тому числі іноземними, та (або) міжнародними організаціями для розвитку матеріально-технічної бази для провадження наукової і науково-технічної діяльності, проведення конкретних фундаментальних та (або) прикладних наукових досліджень, науково-технічних (експериментальних) розробок, зокрема на оплату праці наукових (науково-педагогічних) працівників у рамках їх виконання, за напрямами і на умовах, визначених надавачами гранту» [2].

В Законі України «Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні» від 06 березня 2003 року № 601-IV поняття «грант» визначено як грошові кошти (фінансові ресурси), що надаються на безоплатній, безпроцентній і безповоротній основі суб'єктам господарювання та фізичним особам за результатами конкурсного відбору, для реалізації програм, проєктів, заходів, а також для інституційної підтримки суб'єктів видавничої

справи незалежно від форми власності [6]. Важливими для визначення характерних ознак гранту як фінансового інструменту є й інші положення вказаного Закону, зокрема закріплені в статті 8-1: 1) щодо чіткого окреслення суб'єктів грантових відносин: надавача та отримувача; 2) щодо врегулювання порядку надання грантів на підзаконному рівні; 3) щодо встановлення граничного розміру гранту – мінімальної та максимальної його суми; 4) щодо вимог до адміністративної процедури з прийняття рішення про надання гранту; 5) можливості надання гранти у повному обсязі чи на умовах співфінансування; 6) щодо проекту як підстави надання гранту; 7) щодо розмежування грантів на гранти для підтримки проектів та гранти інституційної підтримки; 8) щодо укладення договору гранту, його істотних умов та типової форми; 9) щодо обмеженості строку реалізації проекту; 10) щодо підконтрольності та підзвітності відносин з реалізації грантового проекту та виконання договору гранту; 11) щодо відповідальності отримувача за порушення умов договору [6].

Наступним прикладом є Закон України «Про виконання програм Глобального фонду для боротьби із СНІДом, туберкульозом та малярією в Україні» від 21 червня 2012 року № 4999-VI (далі – Закон № 4999-VI), в ч. 1 ст. 1 якого закріплено, що «грант – кошти Глобального фонду, що надаються основному реципієнту (основним реципієнтам) на безоплатній та безповоротній основі (безповоротна фінансова допомога) для здійснення цільових заходів у сфері профілактики та протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу, туберкульозу в Україні та є благодійною допомогою» [8]. В зазначеному Законі зазначено, що гранти надаються в рамках «програми Глобального фонду на засадах благодійництва згідно з Законом України «Про благодійництво та благодійні організації»», проте зауважимо, що вказаний закон вже втратив чинність [9] і зазначене відсилання до нього в Законі № 4999-VI потребує уточнення шляхом внесення до нього зміни, а саме щодо назви Закону, оскільки на сьогодні діючим є Закон «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 5 липня 2012 року № 5073-VI [10]. Також, з огляду на закріплену в ПК України заборону органам державної влади та органам місцевого самоврядування отримувати благодійну допомогу [11], занепокоєння викликає положення ч. 2 ст. 4 Закону № 4999-VI, згідно з яким «органи державної влади та органи місцевого самоврядування або засновані ними підприємства, установи та організації можуть виступати основними реципієнтами (субреципієнтами) грантів (субгрантів) та безоплатно одержувати від реципієнтів (субреципієнтів) послуги та майно, придбані за кошти гранту (субгранту)» [8], яке потребує внесення до нього змін з метою усунення колізій в законодавстві. Також в Закону № 4999-VI введено таке поняття як «субгрант», яке визначено в ст. 1 як «частина гранту, що надається основним реципієнтом субреципієнту на безоплатній та безповоротній основі (безповоротна фінансова допомога) для здійснення цільових заходів у сфері профілактики та протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу, туберкульозу» [8]. Відповідно отримувач субгранту виступає субреципієнтом (ст. 1 Закону 4999-VI) [8]. До характерних ознак вказаного виду грантів згідно з ст. 4 і 5 Закону 4999-VI віднесено: 1) предмет гранту: іноземна валюта (ч. 6 ст. 4, ч. 3-4 ст. 5); 2) правова підстава отримання гранту: договір про надання гранту (ч. 1 ст. 5); 3) можливість авансових платежів суми гранту (ч. 2 ст. 6); 4) імунітет від стягнення коштів гранту (ч. 4 ст. 5); 5) цільове призначення грантів (ч. 4 ст. 5); 6) особливості правового регулювання закупівлі товарів, робіт і послуг за кошти грантів (субгрантів), що здійснюються здійснюється згідно з вимогами Глобального фонду у сфері управління закупівлями та постачанням, а також внутрішніми процедурами основних реципієнтів (субреципієнтів), що погоджені з Глобальним фондом (ч. 1 ст. 6); 7) підконтрольність та підзвітність отримувачів гранту (ст. 9) [8].

В ряді законів вживаються й інші пов'язані терміни. Зокрема в ч. 4 ст. 63 Закону України «Про медіа» вживається термін «*державні гранти*» і закріплено, що «органи державної влади та органи місцевого самоврядування мають право надавати державні гранти та інші види державної підтримки виключно зареєстрованим медіа» [12], указами Президента України запроваджено «президентські гранти», проти в більшості випадків вживається загальне поняття «грант».

Загальною рисою грантів як публічних, так і приватних є те, що вони є формою допомоги, яка однак може відрізнятися залежно від виду грантів чи особливостей правового регулювання надання гранту у певній сфері економки чи певними суб'єктами, що формує критерії їх класифікації. Проте як окрема група фінансових інструментів «гранти» володіють рядом *загальних ознак*. Питання ознак грантів виступало предметом дослідження ряду науковців. Зокрема М.Т. Костів визначила наступні спільні ознаки притаманні

гранту: безоплатність, безповоротність, цільове спрямування гранту на реалізацію проєкту в тій чи іншій сфері», а також відзначила те, що «реалізація проєкту передбачає наявність певного строку використання грошових коштів» [13 с. 28]. В свою чергу, із визначення понять «грант» (в разі надання його за рахунок бюджетних коштів) та «бюджетний грант», що закріплені в ПК України та профільних законах, Н.Я. Якимчук вивела ряд їх ознак, зокрема їх надання: 1) в формі бюджетних коштів; 2) безоплатно; 3) безповоротно; 4) на цільових засадах; 5) як форми державної допомоги (підтримки); 6) виключно для реалізації проекту або програми у сферах реалізації державної політики в окремій сфері (науки, освіти, культури, туризму, у секторі креативних індустрій, спорту та інших гуманітарних сферах); 7) на умовах, визначених надавачами грантів – дотримання бюджетної дисципліни; 8) лише надавачем, визначеним Урядом, відповідно до затвердженої бюджетної програми [14]. Інколи в законах вказується ознака «безпроцентності» та надання бюджетних грантів «за результатами конкурсного відбору» та інші [14].

Досліджуючи гранти М.Я. Кобеля-Звір виділила наступні змістовно-смислові групи підходів до визначення дефініції цього поняття: 1) з позиції грантоотримувача, підходи до визначення акцентують увагу на реципієнтах грантів, якими «можуть бути як фізичні особи, так і юридичні, як органи влади, так і місцевого самоврядування, як представники громадського сектору, так і підприємництва (мікро-, малий та середній бізнес); освітні, медичні, науково-дослідні установи тощо»; 2) з позиції грантодавця, підходи ґрунтуються на тому, що надавачами грантів виступають «державні цільові фонди України, ЄС, США, транскордонні програми, уряди країн-членів ЄС, міністерства закордонних справ іноземних держав, посольства іноземних держав в Україні, уряди країн-членів європейського економічного простору, програми регіональної підтримки, корпоративні бізнес-структури, благодійні фонди»; 3) «з позиції форми, виду та типу грантової допомоги» [15 с. 19].

На основі аналізу вказаних підходів М.Я. Кобеля-Звір запропонувала дефініцію поняття «грант», яке визначила як «ресурси, що надаються у формі майна, робіт і послуг; коштів у національній чи іноземній валюті з повним або частковим фінансуванням приватними, корпоративними, суспільними, урядовими та міжнародними грантодавцями на безвідкличній та безоплатній основі представникам органів влади та місцевого самоврядування, мікро-, малого та середнього бізнесу, громадського сектору та приватним особам на реалізацію цільових проектів та заходів організаційного розвитку» [15, с. 20]. Вказана дефініція виконує завдання визначення суб'єктів надання та отримання грантів, а також предмету грантів, однак не окреслює інші важливі риси грантів як правової категорії. Однак зауважимо, що М.Я. Кобеля-Звір справедливо відмітила, що значним недоліком у підходах до визначення поняття «гранти» є несистемність, яка, на нашу думку, породжена відсутністю єдиного підходу законодавця до поняття «грант», яке мало би бути закріплене в ЦК України, і до «публічний грант», яке доцільно визначити в майбутньому Законі України «Про публічні фінанси» або принаймні в Бюджетному кодексі України, а також істотні умови договору гранту, основні засади процесу надання публічного гранту, звітності та фінансового контролю в цій сфері.

Першою загальною рисою публічних грантів є їх *суб'єктний склад*, оскільки обов'язковими суб'єктами виступають *надавач (донор) та отримувач* (реципієнт) гранту. В даний час в якості *грантодавців – надавачів публічних грантів* виступають як суб'єкти міжнародного права, суб'єкти публічного адміністрування (публічної фінансової діяльності), так і уповноважені ними організації (банки, агенти). Відповідно відносини в сфері надання грантів, залежно від суб'єктного складу та правової природи таких суспільних відносин чітко розмежовуються на ті, що відбуваються в сфері приватних фінансів (між суб'єктами приватного права, як резидентами, так і нерезидентами), що підпадають під загальнодозвільний принцип цивільно-правового регулювання і дію норм права, що базуються на диспозитивному методі правового регулювання, та ті, що належать до сфери публічних фінансів і є предметом фінансово-правового регулювання, що базується на імперативному методі.

Зауважимо, що питання приватно-правового регулювання грантів виступало предметом дослідження окремих дослідників, зокрема слід відмітити М.Т. Костів, яка зокрема досліджувала правовий статус грантодавців та грантоотримувачів у відносинах приватного гранту. Предметом ж нашого дослідження є передусім питання публічних грантів та правового статусу сторін цих суспільних відносин, принаймні одна із сторін яких є суб'єктом, що реалізує владно-майнові повноваження, або уповноваженою некомерційною

організацією, що перебуває в державній чи комунальній власності, іншою уповноваженою організацією, якій делеговано владні повноваження (наприклад, уповноважений банк, уповноважені органи місцевого самоврядування чи місцеві державні адміністрації, інші) та частково міжнародного публічного права, конституційного та адміністративного права. Правовий статус зазначених суб'єктів публічного адміністрування базується на конституційній засаді, закріпленій в ст. 19 Конституції України: «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [16]. Це можуть бути і закони, яким визнана обов'язковість міжнародного договору, що уповноважує органи державної влади надавати, зокрема субгранти в рамках гранту, наданого Україні, виступати від імені міжнародної організації як уповноважений суб'єкт, який діє від імені даної організації як надавача. Відповідно надавачі грантів можуть реалізовувати свої повноваження прямо або опосередковано через уповноважений суб'єктів, яким делегуються повноваження в силу закону, міжнародного договору чи підзаконного акту, а також в окремих випадках передбачається укладення між ними угоди про взаємодію. Правовий статус уповноваженого суб'єкта, який реалізує окремі делеговані повноваження надавача публічного гранту, також є предметом фінансово-регулювання шляхом прийняття спеціальних актів законодавства та встановлення типової форми договору гранту. Також предметом фінансового-правового регулювання є відносини, що відбуваються з факту отримання гранту державою, територіальною громадою, органами держави та органами місцевого самоврядування, бюджетними установами, як джерела надходжень відповідного публічного фонду коштів. Навіть якщо надавачем є приватний суб'єкт.

Особливістю відносин в сфері публічної грантової діяльності є те, що значна їх кількість має міжнародний чи транскордонний характер. Грантодавцями виступають також іноземні держави, міжурядові міжнародні організації та міжнародні фінансові організації, Європейський Союз, держава Україна в особі Уряду або інших уповноважених органів державної влади, територіальні громади в особі органів місцевого самоврядування, громадські об'єднання, інші юридичні та фізичні особи, а реципієнтами виступають як органи державної влади та органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання, так і власне юридичні та фізичні особи. Від того, хто виступає надавачем гранту та його отримувачем залежить правова природа відносин. Якщо грант надається у відносинах між суб'єктами господарювання (юридичних осіб, учасниками яких є приватні суб'єкти), то відносини із надання та використання грантів, навіть наданих в формі певного фінансового стимулу, є предметом приватно-правового регулювання нормами цивільного права, міжнародного приватного права. Якщо гранти надаються суб'єктами або суб'єктам, діяльність яких становить публічний інтерес, то зважаючи на особливість правового регулювання їх функціонування, визнання об'єктом публічного фінансового контролю відносин з акумулювання та використання їх коштів, такі відносини як квазіпублічні, зокрема це відносини з надання благодійних грантів, надання грантів громадським об'єднанням, благодійним організаціям, є частково предметом регулювання фінансового права в частині податково-правового регулювання відносин з оподаткування вказаних доходів, здійснення обліку та дотримання вимог законодавства щодо напрямів їх використання, фінансово-правової звітності, публічного фінансового контролю.

Щодо другої сторони відносин – отримувачів грантів, зокрема публічних грантів, то виключний їх перелік, а також критерії, яким вони мають відповідати визначаються як на рівні закону, що має відбувається у переважній більшості випадків, так і на підзаконному рівні нормативно-правовими актами, якими затверджено порядки надання відповідних видів грантів, і деталізуються в умовах надання грантів. Зокрема, в Порядках надання грантів, що затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 року № 738 [17]. Для окреслених суб'єктів такі норми права формують суб'єктивне право звернення з метою отримання гранту, реалізація якого відбувається за результатами оцінки грантового проекту, суб'єкта подання та результатів такого оцінювання, що розміщують самі грантові проекти та претендентів на отримання грантів на певному місці рейтингу. Відповідно право на отримання гранту не є безумовним, проте воно є таким, що захищається, якщо бути порушені умови проведення конкурсу (тендеру, відбору тощо).

Правочин гранту має особливий *суб'єктний склад*: надавача (донора) та *отримувача* (реципієнт) гранту. В даний час в якості *грантодавців – надавачів публічних грантів* виступають як суб'єкти публічного адміністрування (публіч-

ної фінансової діяльності), так і уповноважені організації (банки, агенти). Предметом фінансово-правового регулювання є: 1) відносини, із отримання гранту державою, територіальною громадою, органами держави та органами місцевого самоврядування, бюджетними установами, як джерела надходжень відповідного публічного фонду коштів, та використання коштів грантів; 2) відносини в сфері надання публічних грантів, виконання грантових проектів, звітності та фінансового контролю в цій сфері; 3) квазіпублічні відносини із надання грантів громадським об'єднанням, благодійним організаціям, публічного фінансового контролю за їх використанням, подання звітності; 4) відносини з оподаткування доходів в формі грантів. Правочин гранту має особливий *суб'єктний склад*: надавача (донора) та *отримувача* (реципієнт) гранту. В даний час в якості *грантодавців – надавачів публічних грантів* виступають як суб'єкти публічного адміністрування (публічної фінансової діяльності), так і уповноважені організації (банки, агенти). Предметом фінансово-правового/ регулювання є: 1) відносини, із отримання гранту державою, територіальною громадою, органами держави та органами місцевого самоврядування, бюджетними установами, як джерела надходжень відповідного публічного фонду коштів, та використання коштів грантів; 2) відносини в сфері надання публічних грантів, виконання грантових проектів, звітності та фінансового контролю в цій сфері; 3) квазіпублічні відносини із надання грантів громадським об'єднанням, благодійним організаціям, публічного фінансового контролю за їх використанням, подання звітності; 4) відносини з оподаткування доходів в формі грантів.

Правочин гранту має особливий *суб'єктний склад*: надавача (донора) та *отримувача* (реципієнт) гранту. В даний час в якості *грантодавців – надавачів публічних грантів* виступають як суб'єкти публічного адміністрування (публічної фінансової діяльності), так і уповноважені організації (банки, агенти). В свою чергу міжнародні гранти мають свої різновиди, суб'єктний склад, де надавачами виступають суб'єкти міжнародного права – іноземні держави, міжнародні організації, та інші учасники міжнародних економічних відносин – неурядові міжнародні організації, валютно-кредитні організації, інші зовнішні партнери, а одержувачами – Україна як держава, спільноти територіальних громад областей та районів, міські, сільські та селищні територіальні громади, органи держави та органи місцевого самоврядування, інші бюджетні установи. Надання таких грантів відбувається на підставі міжнародних договорів або договорів про надання міжнародної технічної допомоги.

Предметом фінансово-правового регулювання є: 1) відносини, із отримання гранту державою, територіальною громадою, органами держави та органами місцевого самоврядування, бюджетними установами, як джерела надходжень відповідного публічного фонду коштів, та використання коштів грантів (міжнародні гранти, транскордонні гранти, гранти як форма міжнародної технічної допомоги, гранти бюджетних установ), їх використання, фінансового контролю (аудиту) та звітності; 2) відносини в сфері надання публічних грантів (бюджетних грантів, державних грантів, президентських грантів, інших грантів за рахунок публічних коштів), виконання грантових проектів, фінансового контролю та звітності в цій сфері; 3) квазіпублічні відносини із надання грантів як форми міжнародної технічної допомоги громадським об'єднанням, благодійним організаціям, публічного фінансового контролю за їх використанням, подання звітності; 4) відносини з оподаткування доходів в формі грантів.

Висновки. Публічні гранти є поняттям, яке охоплює широкий спектр видів грантів, суб'єктом отримання або надання яких виступають публічні утворення (держава Україна, територіальні громади, обласні ради, які діють в спільних інтересах територіальних громад області), які діють в особі відповідно органів держави чи органів місцевого самоврядування, інших уповноважених ними суб'єктів. Публічні гранти мають ряд ознак, які відмежовують їх від приватних грантів, що обумовлює необхідність їх більш детального врегулювання на рівні передусім бюджетного законодавства. Подальше врегулювання відносин в сфері публічного гранту має відбуватися з урахуванням результатів науково обґрунтованих підходів відмежування інституту публічних грантів від споріднених правових явищ: 1) інших форм державної допомоги (публічної допомоги) (зокрема бюджетної дотації, виробничої дотації з бюджету, стипендії, субсидії, премії тощо); 2) від публічної закупівлі; 3) від участі в виконанні бюджетних програм, реалізації публічних інвестиційних проектів; 4) від відносин публічного кредитування; 5) від інших грантів, що мають приватно-правову природу, в тому числі благодійних грантів. Потребує належного правового регулювання передусім в бюджетному законодавстві правовий статус отримувачів публічних

(в т.ч. бюджетних) грантів і його відмежування від такої групи суб'єктів бюджетних відносин як одержувачі бюджетних коштів. Також в бюджетному законодавстві назріла потреба правового закріплення поняття «публічний грант», «державний грант», «бюджетний грант» та їх видів, основних ознак публічного гранту, особливості здійснення протидії шахрайству та іншим порушенням в сфері їх отримання та використання, притягнення до відповідальності в разі встановлення фактів таких порушень та повернення сум публічних грантів.

Список літератури:

1. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 1 липня 2014 року № 1555-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text
2. Про науку та науково-технічну діяльність: Закон України від 26 листопада 2015 року № 848-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#n744
3. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text
4. Про наукові парки: Закон України від 25 червня 2009 року № 1563-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1563-17#Text
5. Про державну підтримку кінематографії в Україні: Закон України від 23 березня 2017 року № 1977-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1977-19#Text
6. Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні: Закон України від 6 березня 2003 року № 601-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/601-15#Text
7. Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 року № 2778-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ls/show/2778-17#Text
8. Про виконання програм Глобального фонду для боротьби із СНІДом, туберкульозом та малярією в Україні: Закон України від 21 червня 2012 року № 4999-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4999-17#Text
9. Про благодійництво та благодійні організації: Закон України від 16 вересня 1997 року № 531/97-ВР (втратив чинність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/531/97-вр/print
10. Про благодійну діяльність та благодійні організації" від **5** липня 2012 року № 5073-VI
11. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n3704
12. Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2849-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text
13. Костів М. Т. Приватноправові відносини з іноземним елементом з надання грантової допомоги. Дис. Доктора філософії зі спеціальності 081- Право. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2023. 179 с.
14. Якимчук Н. Я. Особливості правового регулювання відносин в сфері надання бюджетних грантів. *Juris EUROPENSIS SCIENTIA*. 2023. Випуск 3. С. 69–76.
15. Кобеля-Звір М. Я. Основні підходи до визначення поняття гранту. *Київський економічний науковий журнал*, 2023. Випуск 2. С. 16–21. URL: https://doi.org/10.32782/2786-765X/2023-2-2
16. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
17. Деякі питання надання грантів бізнесу: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. № 738. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-п#n200

Chemerys M. S. GRANT AS A FINANCIAL AND LEGAL CATEGORY AND AN OBJECT OF PUBLIC FINANCIAL ACTIVITY

The article reveals the results of the analysis of the grant as a financial and legal category and an object of public financial activity. The relevance and degree of research of the specified topic are indicated. It is noted that the grant as a separate form of state aid (support) is provided for in Part 1 of Article 4 of the Law of Ukraine "On State Aid to Economic Entities", other special laws, their list is outlined, the state of consolidation of the definition of the concept of "grant" and its features in them is outlined. Approaches in science to the features of public grants are highlighted. It is noted that the financial and legal regulation of relations in the field of granting grants extends not only to the sphere of public finance, in particular to the relations of granting grants to the state, territorial communities, international grants provided to budgetary institutions in the course of providing international technical assistance, the provision of international grants subject to the provision of state and local guarantees of proper implementation of grant agreements by economic entities, as well as to

relations in the field of granting budget grants and grants from the funds of target public funds. The financial legislation establishes special terms, in particular such as "budget grants", "state grants", "presidential grants" and other grants, which are a form of state aid that provides for targeted and irrevocable allocation of financial resources mainly for public or other public purposes for the purpose of implementing a project (program). Private and public grants are distinguished. It is noted that a feature of relations in the field of public grant activity is that a significant number of them are international or cross-border in nature. The issues of subjects of public grants, the legality of a public grant, a public grant agreement are highlighted and the range of relations in the field of public grants is outlined. Public grants are a concept that covers a wide range of types of grants, the subject of receipt or provision of which are public entities (the state of Ukraine, territorial communities, regional councils acting in the common interests of territorial communities of the region), which act in the person of state bodies or local self-government bodies, other subjects authorized by them, respectively. Ways of improving legislation in the field of regulation of public grants and directions for further scientific research of public grants as a financial and legal category are proposed.

Key words: *public grant, grant, state grant, budget grant, presidential grant, state aid.*

Дата першого надходження статті до видання: 28.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 342.95
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/25

Шевчук О. М.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Сідак А. П.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЕКСПЕРТИЗИ У АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ ПРАВО ВІЙСЬКОВИХ НА КОМПЕНСАЦІЮ

Статтю присвячено аналізу проблем законодавчого регулювання ефективності судової експертизи у процесі встановлення права військовослужбовців на компенсаційні виплати в межах адміністративного судочинства. В умовах збройної агресії російської федерації та значного зростання кількості спорів, пов'язаних із соціальним і матеріальним забезпеченням військових, судова експертиза набуває ключового значення як інструмент доказування обставин, що мають юридичне значення для реалізації їхніх прав. У роботі розглянуто окремі аспекти адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності, зокрема в частині призначення, проведення та оцінки результатів експертизи у справах щодо компенсації шкоди здоров'ю, інвалідності, втрати працездатності або загибелі військовослужбовців. Акцентовано увагу на наявних прогалинах та колізіях законодавства, зокрема відсутності уніфікованих підходів до визначення предмета та методик судової експертизи, недостатній процесуальній визначеності статусу експертного висновку в адміністративному судочинстві, а також проблемах взаємодії між адміністративними судами, експертними установами та органами військового управління. Окремо проаналізовано вплив організаційних чинників на якість експертних досліджень і строки їх проведення, що безпосередньо впливає на своєчасність та повноту захисту прав військових у цій сфері. Указано на основні види експертиз, що застосовуються в адміністративному судочинстві при вирішенні питань компенсації військовослужбовцям, зокрема судово-медичні, військово-лікарські, медико-соціальні, економічні та психологічні експертизи. Особливу увагу приділено експертному забезпеченню доказування у таких справах, оскільки саме експертизи часто мають вирішальне значення для встановлення юридично значущих фактів. Проаналізовано правові підстави їх призначення, порядок проведення та процесуальне значення експертних висновків як доказів у адміністративних справах. У статті обґрунтовано необхідність удосконалення адміністративно-правового механізму судової експертизи шляхом внесення змін до спеціального законодавства, розроблення спеціалізованих методик експертних досліджень у справах військового профілю та підвищення рівня міжвідомчої координації. Зроблено висновок, що належне використання судових експертиз у адміністративному судочинстві є важливим інструментом забезпечення ефективного судового захисту прав військовослужбовців. Запропоновані окремі напрями удосконалення законодавства спрямовані на забезпечення ефективності судового захисту та гарантування права військовослужбовців на справедливу компенсацію.

Ключові слова: *ефективність судової експертизи, експертний висновок, військовослужбовці, компенсаційні виплати, воєнний стан, військово-лікарська експертиза, судово-медична експертиза, доказування, адміністративне судочинство, адміністративно-правове регулювання.*

Постановка проблеми. Актуальність теми цієї роботи зумовлена зростанням кількості адміністративних спорів, пов'язаних із реалізацією соціальних і майнових прав військовослужбовців, а також підвищеною роллю судової експертизи як засобу доказування обставин, що мають вирішальне значення для прийняття судових рішень. Серед основних проблем адміністративно-правового регулювання судової експертизи у процесі встановлення права військовослужбовців на компенсаційні виплати є, зокрема фрагментарність нормативної бази, відсутність спеціалізованих

© Шевчук О. М., Сідак А. П., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

експертних методик для розгляду справ військової категорії, неузгодженість процесуальних норм щодо призначення та оцінки експертних висновків, а також обмеженість механізмів відповідальності за порушення строків проведення експертиз. Крім того, умовах воєнного стану [1] посадові особи у судово-експертних установах стикається з низкою недоліків та прогалин законодавства що впливають на їх ефективність, а також низки факторів, а саме: перевантаження експертних установ через значне зростання кількості звернень, руйнування інфраструктури на окупованих та прифронтових територіях, нестачу кваліфікованих експертів, складнощі з доступом до медичної документації та речових доказів, а також необхідність адаптації методик проведення експертиз до специфічних умов бойових дій [2, с. 325]. Підкреслює актуальність даного дослідження, що проблематика ефективності законодавства судової експертизи у контексті захисту прав військовослужбовців на компенсацію в межах адміністративного аналізу є комплексним інститутом права складовими якого є адміністративне, господарське, цивільне та кримінальне й медичне право та судової медицини, організації експертної діяльності та потребує додатково наукового осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового механізму захисту прав приватних осіб в адміністративному судочинстві досліджували В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, В.М. Бевзенко, В.М. Гаращук та ін. У науковій літературі судова експертиза в адміністративному судочинстві є предметом досліджень, що висвітлюють її правову природу, механізми призначення та організаційно-процесуальні аспекти [3, с. 24; 4, с. 667]. Деякі науковці досліджували захист прав осіб через призму практики ЄСПЛ [5; 6]. Окремі автори акцентують увагу на необхідності узгодження процедурних норм Закону України «Про судову експертизу» та Кодексу адміністративного судочинства, що їх думку сприяло б більш чіткому визначенню статусу судового експерта та його прав і обов'язків у адміністративних спорах.

Інші дослідники вивчали правове забезпечення виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі військовослужбовця [7, с. 270], судово-експертну діяльність в Україні в умовах війни [2, с. 325–340]. проблеми соціальних гарантій для військових, механізми їх реалізації [8] тощо. Однак окремі питання судових експертиз в адміністративному судочинстві є дискусійними та потребують подальшого наукового осмислення, особливо в контексті аналізу судових рішень та виявлення проблем правозастосування у досліджуваній сфері.

Постановка завдання. Мета дослідження є проаналізувати проблемні питання правового регулювання судової експертизи у встановленні права військовослужбовців на компенсацію в умовах воєнного стану та розробка пропозицій удосконалення законодавства в цій сфері в межах адміністративно-правового аналізу.

Виклад основного матеріалу. Згідно Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) експертиза – це дослідження на вимогу суду поданих ним об'єктів, яке проводиться експертами на базі спеціальних знань і на науковій основі з метою одержання даних про факти, що мають значення для правильного вирішення справи (ст. 81) [9]. Відповідно Закону України «Про судову експертизу», особа або орган, які призначають або замовляють судову експертизу, можуть доручити її проведення тим судовим експертам, яких внесено до державного Реєстру атестованих судових експертів або іншим фахівцям з відповідних галузей знань, якщо інше не встановлено законом (ст. 9). А приписи ст. 7 вказаного Закону України визначено, що судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи та відомчі служби [10]. Виходячи із положень КАС України можливо виділити 4 види проведення судових експертиз: (1) комісійна; (2) комплексна; (3) повторна; (4) додаткова [11, с. 428]. Серед основних видів експертиз, що застосовуються в адміністративному судочинстві при вирішенні питань компенсації військовослужбовцям можна виділити, зокрема судово-медичні, військово-лікарські, медико-соціальні, економічні та психологічні експертизи.

Нормативно-правова база, що регулює питання судової експертизи у встановленні права військовослужбовців на компенсацію в умовах воєнного стану можна поділити на загальні та спеціальне законодавство. Загальне досліджуване законодавство визначає правові та процесуальні засади призначення, проведення й оцінки судової експертизи як доказу, тоді як спеціальне регламентує окремі види експертиз і матеріально-правові підстави встановлення обставин, від яких залежить право військовослужбовців на компенсаційні виплати. До першої групи віднесемо Закони України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про судову експертизу». Серед процесуальних доку-

ментів важливим, як уже відомо, є КАС України. Треба відмітити й нормативно-правові акти МОЗ України з питань судової експертизи.

Правові підстави призначення, проведення та оцінки результатів експертизи при встановленні права військовослужбовців на компенсацію охоплюються приписами, Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України [10], постановами КМ України, які встановлюють види грошового забезпечення [11] та спеціальні виплати в умовах воєнного стану [12] тощо. Зазначимо що детальну регламентацію процедури призначення та проведення судових експертиз здійснює Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [13], яка встановлює конкретні вимоги до оформлення документів при призначенні експертизи, порядок формулювання питань експерту, строки проведення експертиз, порядок складання експертного висновку та інші процедурні аспекти.

Зазначимо, що висновки експертизи є основою для надання статусу учасника бойових дій, встановлення інвалідності та призначення компенсаційних виплат при публічно-правових спорах. Тобто, документальне підтвердження обставин поранення, його тяжкості та наслідків робить судово-медичну експертизу обов'язковим елементом процедури реалізації прав військовослужбовців в адміністративному судочинстві. Потрібно вказати, що досліджувана судово-медична експертиза охоплює три напрямки, а саме: визначення тяжкості тілесних ушкоджень (для правової кваліфікації та розміру компенсацій), встановлення відсотка втрати працездатності (підстава для пенсій та допомог) та причинно-наслідкового зв'язку між погіршенням здоров'я та виконанням службових обов'язків (критично важливе для визнання права на компенсації) [14]. В умовах воєнного стану експерти мають враховувати специфіку сучасної зброї (мінно-вибухові пристрої, осколкові боєприпаси), що вимагає спеціальних знань у військовій медицині. Масштаби бойових дій створюють перевантаження системи експертизи [15].

Ідентифікаційна експертиза критично важлива при загибелі військовослужбовців, особливо при значних руйнуваннях тіл. Встановлення особи загиблого є необхідною умовою для реалізації прав сімей на виплати. Методи включають дактилоскопічну, одонтологічну, молекулярно-генетичну та медико-криміналістичну експертизи. Проблеми пов'язані з масовістю втрат та складністю доступу до місць загибелі. Створення національної системи з базами даних ДНК та цифровізацією медичних карт підвищує ефективність експертиз [16]. Вкажімо, що військово-лікарська експертиза проводиться у відомчих закладах МОЗ в адміністративному порядку для визначення придатності до служби та встановлення причинного зв'язку між захворюваннями та службою. На відміну від судово-медичної експертизи, її висновки використовуються для управлінських рішень щодо звільнення, призначення пенсій або виплат, але можуть бути оскаржені в суді. Ефективність залежить від кваліфікації та незалежності експертів, наявності діагностичного обладнання та методичних рекомендацій [10].

Експертні висновки мають високе доказове значення, оскільки суди покладаються на думку експертів у медичних питаннях. Висновок експерта часто стає вирішальним при прийнятті судового рішення, особливо щодо ступеня втрати працездатності та причинного зв'язку між травмою і службою. Недостатньо обґрунтований висновок може призвести до відмови у позові або необхідності повторної експертизи, що затягує процес [14].

Аналіз сучасної судової практики свідчить про неоднозначну ефективність системи судової експертизи у встановленні права військовослужбовців на компенсаційні виплати в умовах воєнного стану в Україні. З одного боку, судова практика демонструє, що за наявності якісно проведених експертиз суди послідовно захищають права військових та членів їх сімей. Показовим є рішення Верховного Суду у справі №240/4278/24 від 02 вересня 2025 року, де суд детально проаналізував питання первинного встановлення інвалідності та обґрунтовано визнав, що розмір одноразової грошової допомоги має обчислюватися виходячи з прожиткового мінімуму на дату первинного встановлення інвалідності саме у зв'язку з виконанням військового обов'язку. Суд наголосив, що «підставою для призначення одноразової грошової допомоги є виключно встановлення інвалідності або ступеня втрати працездатності, які настали внаслідок ушкодження здоров'я під час виконання військовослужбовцем обов'язків військової служби», що підкреслює важливість причинно-наслідкового зв'язку, встановленого експертним шляхом [17].

Водночас практика виявляє системні проблеми у застосуванні експертних висновків при вирішенні спорів про компенсаційні виплати. У справі № 460/14143/25, розглянутій Рівненським окружним адміністративним судом 03 листопада

2025 року, чітко виявилася проблема формального підходу органів Міністерства оборони України до оцінки експертних висновків. Комісія МОУ відмовила матері загиблого військовослужбовця у виплаті одноразової грошової допомоги, посилаючись виключно на наявність у крові загиблого етилового спирту в концентрації 0,27%, виявленого висновком судово-медичної експертизи. При цьому відповідач не надав жодних доказів причинно-наслідкового зв'язку між станом алкогольного сп'яніння та смертю військовослужбовця, чия основна причина смерті була встановлена як гостра серцево-судинна недостатність. Суд слушно наголосив, що «законодавством передбачено обмеження у виплаті гарантованої державою одноразової грошової допомоги лише у випадку, якщо смерть військовослужбовця є наслідком вчинення ним активних дій у стані алкогольного сп'яніння», а «сам факт перебування військовослужбовця у стані алкогольного сп'яніння на час настання смерті не визначається як підстава для відмови». Це рішення демонструє критичну проблему селективного використання експертних висновків [18].

Аналогічна ситуація простежується у справі №460/1625/24, розглянутій тим самим судом 20 червня 2024 року, де рішенням Рівненського міського суду батька загиблого військовослужбовця було усунуто від права на отримання одноразової грошової допомоги, проте органи Міністерства оборони України відмовилися перерозподілити відповідну частку на користь матері загиблого, посилаючись на відсутність у судовому рішенні прямих «зобов'язань для Міністерства оборони України стосовно призначення та виплати позивачу одноразової грошової допомоги». Така позиція свідчить про формалістичний підхід до реалізації права на компенсацію та недостатнє розуміння адміністративними органами принципу верховенства права. Суд обґрунтовано зазначив, що «оскільки батько померлого усунутий від права на отримання одноразової грошової допомоги на підставі рішення суду, його частка мала бути розподілена між іншими особами, які мають право на одноразову грошову допомогу», і зобов'язав Міністерство оборони повторно розглянути питання [19].

Застосовуючи ці стандарти до української практики, слід констатувати, що основною проблемою є не стільки якість самих експертних досліджень, скільки спосіб їх використання адміністративними органами при прийнятті рішень про компенсаційні виплати. Аналіз справи №240/4278/24 демонструє, що Верховний Суд України дотримується високих стандартів тлумачення законодавства про соціальний захист військових, наголошуючи на необхідності дотримання Європейської соціальної хартії, відповідно до якої «державні гарантії соціального захисту для військовослужбовців мають бути не лише формальними, але й ефективними та відповідати задовільному рівню» [20].

Водночас викликає занепокоєння позиція Міністерства оборони України у справі №200/3538/20-а, розглянутій Верховним Судом 04 лютого 2025 року, де відповідач наполягав на відмові у виплаті одноразової грошової допомоги у зв'язку зі зміною групи інвалідності понад дворічний строк після її первинного встановлення, незважаючи на те, що Конституційний Суд України рішенням від 06 квітня 2022 року визнав відповідні положення законодавства неконституційними. Верховний Суд сформулював важливий правовий висновок про те, що «установлені пунктом 4 статті 16-3 Закону №2011-XII обмеження суперечать Конституції України, а тому для вирішення спору підлягає застосуванню частина перша статті 46 Конституції України як норми прямої дії», підкреслюючи примат конституційних прав над формальними процедурними обмеженнями [21].

Важливе значення для формування єдиного підходу до оцінки експертних висновків у справах про компенсаційні виплати має постанова Верховного Суду у справі № 640/13029/22 від 29 серпня 2024 року. Суд наголосив, що у спорах щодо виплати грошового забезпечення та компенсацій військовослужбовцям експертний висновок не може оцінюватися ізольовано від інших доказів, однак саме він є ключовим джерелом встановлення причинно-наслідкового зв'язку між станом здоров'я та виконанням обов'язків військової служби. Верховний Суд підкреслив, що формальне ігнорування або вибіркове використання висновків судово-медичної чи військово-лікарської експертизи з боку суб'єкта владних повноважень суперечить принципам обґрунтованості та добросовісності адміністративних рішень [22].

Показовою з точки зору захисту прав членів сімей загиблих військовослужбовців є також постанова Верховного Суду у справі № 460/8528/24 від 15 січня 2025 року. У цій справі суд звернув увагу, що встановлення причин смерті військовослужбовця та її зв'язку з виконанням службових обов'язків можливе виключно на підставі належно проведеної судово-медичної

експертизи. Суд визнав протиправною відмову у призначенні одноразової грошової допомоги, оскільки орган військового управління вийшов за межі своїх повноважень, самостійно інтерпретувавши експертний висновок без урахування його повного змісту та без призначення додаткової або повторної експертизи у разі наявності сумнівів [23].

Крім того, у постанові Верховного Суду у справі № 580/9551/23 від 26 червня 2024 року було сформульовано принципове положення щодо стандартів доказування в адміністративних справах цієї категорії. Суд зазначив, що у випадках, коли право військовослужбовця на компенсаційні виплати безпосередньо залежить від медичних показників, ступеня втрати працездатності або встановлення інвалідності, експертний висновок набуває визначального значення, а сумніви щодо його повноти або об'єктивності мають усуватися шляхом призначення повторної чи комплексної експертизи. Такий підхід, на думку Суду, відповідає принципу ефективного судового захисту та гарантіям соціальних прав, закріплених у статті 46 Конституції України [24].

Висновки. Судова експертиза у адміністративному судочинстві під час встановлення права військовослужбовців на компенсаційні виплати має особливе значення, оскільки саме експертні висновки забезпечують доказування обставин, пов'язаних із заподіянням шкоди життю та здоров'ю, встановленням причинного зв'язку між проходженням військової служби та настанням негативних наслідків, а також визначенням обсягу шкоди. Водночас ефективність застосування експертиз у цій категорії справ істотно залежить від якості адміністративно-правового регулювання.

З метою підвищення ефективності судових експертиз в адміністративному судочинстві у справах щодо встановлення права військовослужбовців на компенсацію доцільним є внесення комплексних змін до законодавства, спрямованих на: законодавче закріплення скорочених строків проведення судових експертиз у справах зазначеної категорії; розроблення та впровадження спеціалізованих методик експертного дослідження бойових поранень, посттравматичних психологічних розладів та інших специфічних наслідків участі у бойових діях; створення ефективної міжвідомчої системи координації між військово-лікарськими комісіями, судово-медичними експертними установами, іншими суб'єктами судово-експертної діяльності та адміністративними судами. Реалізація зазначених правових заходів сприятиме підвищенню якості експертних висновків та дотримання гарантій ефективного захисту прав військовослужбовців.

Список літератури:

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

2. Беззубов Д. О., Алієв Р. В., Возник М. В. Нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні в умовах війни. *Dictum Factum*. 2024. № 2 (16). С. 325–340. https://doi.org/10.32703/2663-6352/2024-2-16-325-340

3. Бондаренко-Берегович В. Б. Судово-експертна діяльність в Україні під час дії правового режиму воєнного стану. *Ерліхівський журнал*. 2024. № 9. С. 18–25. https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2024-9.03

4. Смолин Я. В., Василенко С. Р. Нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні в умовах війни. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія юридична.* 2025. Вип. 45. С. 667–674. https://doi.org/10.5281/zenodo.17349378.

5. Shevchuk O. M., Borodina I. V., Verhoglyad-Gerasymenko O. V., Marochkin O. I., Lysodyed O. V. The right to privacy in medical legal relations in the practice of the European court of human rights: Experience for Ukraine. *Polski merkuriusz lekarski: organ Polskiego Towarzystwa Lekarskiego*. 2025. Vol. 53 (3), pp. 418–422. DOI: 10.36740/Merkur202503118.

6. Shevchuk, O. M., Drozdov, O. M., Babaieva, O. V., Bespalko, I. L., Panova A. V. Protection of the rights of drug addicts and the right to a fair trial: Practice of the European Court of Human Rights. *Polski merkuriusz lekarski : organ Polskiego Towarzystwa Lekarskiego*. 2025. Vol. 53. Iss (4). P. 529–533. doi: 10.36740/Merkur202504114

7. Синчук С., Оліярник Б. Правове забезпечення виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі військовослужбовця. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2025. Вип. 80. С. 265–273. DOI: http://dx.doi.org/10.30970/vla.2025.80.265

8. Наньєва М. І. Соціальний захист військовослужбовців: актуальні питання сьогодення *Академічні візії.* 2025. № 41. DOI https://orcid.org/0000-0002-1043-1707.

9. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text

10. Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України : Наказ М-ва оборони України від 14.08.2008 № 402. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text

11. Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб : постанова КМ України від 30 серпня 2017 р. № 704. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704-2017-%D0%BF#Text

12. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану: постанова КМ України від 28 лютого 2022 р. № 168. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text

13. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text

14. Судове рішення у справі № 300/1224/25 від 27.05.2025 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126878344 (дата звернення: 21.12.2025).

15. «Іноді процес триває місяцями»: як в Івано-Франківську ідентифікують загиблих воїнів. сайт *Фіртка*. URL: https://firtka.if.ua/blog/view/inodi-protses-trivaie-misiatsiami-iak-v-ivano-frankivsku-identifikuiut-zagiblikh-voyiniv (дата звернення: 21.12.2025).

16. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text

17. Постанова Верховного Суду України від 2 вересня 2025 р. у справі № 240/4278/24 (№ К/990/415/25) URL: https://ips.ligazakon.net/document/C031448

18. Рішення у справі № 460/14143/25, Адміністративний суд (адміністративні справи щодо соціального захисту) : ухвала від 03 лист. 2025 р. № 16415/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131475148

19. Рішення у справі № 460/1625/24, адміністративна справа щодо соціального захисту громадян: ухвала від 23 липня 2024 р. № 2179/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119876287

20. Постанова Верховного суду від 05 лютого 2025 р. № 200/3538/20-а, (№ К/9901/5640/21). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124949283

21. Ухвала Верховного Суду України від 09 грудня 2024 р. у справі № 580/9551/23 (№ К/990/24752/24). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123658531

22. Постанова Верховного Суду у справі № 640/13029/22 від 29 серпня 2024 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118930734

23. Рішення Рівненського окружного адміністративного суду у справі № 460/8528/24 від 15 січня 2025 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124435664

24. Постанова Верховного Суду у справі № 580/9551/23 від 26 червня 2024 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120003834

Shevchuk O. M., Sidak A. P. EXPERTISE IN ADMINISTRATIVE JUDICIAL PROCEEDINGS REGARDING THE ESTABLISHMENT OF THE RIGHT OF MILITARY SERVANTS TO COMPENSATION

The article is devoted to the analysis of problems of legislative regulation of the effectiveness of forensic examination in the process of establishing the right of military personnel to compensation payments in the context of administrative and legal relations. In the context of armed aggression and a significant increase in the number of disputes related to the social and material support of military personnel, forensic examination is becoming crucial as a tool for proving circumstances that are legally relevant to the exercise of their rights. The paper examines certain aspects of the administrative and legal regulation of forensic activities, in particular with regard to the appointment, conduct, and evaluation of the results of examinations in cases concerning compensation for damage to health, disability, loss of working capacity, or death of military personnel. Attention is focused on existing gaps and conflicts in legislation, in particular the lack of unified approaches to determining the subject matter and methods of forensic examination, insufficient procedural certainty regarding the status of expert opinions in administrative proceedings, as well as problems of interaction between administrative courts, expert institutions, and military authorities. The influence and organizational factors on the quality of expert studies and the timing of their conduct, which directly affects the timeliness and completeness of the protection of military personnel's rights, is analyzed separately. The main types of examinations used in administrative proceedings when resolving issues of compensation for military personnel are indicated, in particular, forensic, military-medical, medical-social, economic, and psychological examinations. Particular attention is paid to expert evidence in such cases, since it is expert opinions that are

often crucial for establishing legally significant facts. The legal grounds for their appointment, the procedure for conducting them, and the procedural significance of expert opinions as evidence in administrative cases are analyzed. The article substantiates the need to improve the administrative and legal mechanisms of forensic examination by amending the relevant legislation, developing specialized methods of expert studies in military cases, and improving interagency coordination. It is concluded that the proper use of forensic expertise in administrative proceedings is an important tool for ensuring effective judicial protection of the rights of military personnel. The proposed directions for improving administrative legislation are aimed at ensuring the effectiveness of judicial protection and guaranteeing the right of military personnel to fair compensation.

Key words: *effectiveness of forensic examination, expert opinion, military personnel, compensation payments, martial law, military medical examination, forensic medical examination, evidence, administrative proceedings, administrative and legal regulation.*

Дата першого надходження статті до видання: 14.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13:340.132.6
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/26

Бараннік Р. В.
Запорізький національний університет

ЕВОЛЮЦІЯ ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ІСТОРИКО-ДОКТРИНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена комплексному дослідженню категорії "оціночні поняття" у кримінальному процесуальному праві крізь призму історичного розвитку та сучасної правової доктрини. Здійснено історико-правовий та порівняльно-правовий аналіз становлення оціночних понять у пам'ятках права, що справили суттєвий вплив на європейську та українську правові традиції: "Руській правді", Великій хартії вольностей, Каролінi, Конституції Пилипа Орлика, кримінально-процесуальному законодавстві радянського періоду та подальших кодифікаціях. Показано, що оціночні поняття від самого початку виконували подвійну функцію: з одного боку, забезпечували гнучкість правового регулювання та можливість урахування конкретних обставин справи, а з іншого – створювали ризики правової невизначеності та суб'єктивізму у правозастосуванні.

Особливу увагу приділено аналізу оціночних категорій у кримінальному судочинстві, зокрема у контексті радянської моделі кримінального процесу, для якої характерним був пріоритет державних інтересів, інквізиційна спрямованість та ідеологічна зумовленість застосування оціночних норм. Підкреслено, що в таких умовах оціночні поняття нерідко ставали інструментом реалізації партійних завдань, а не засобом забезпечення справедливого судочинства та захисту прав людини. На цьому тлі особливої ваги набуває переосмислення ролі оціночних понять в умовах сучасного українського кримінального процесу, орієнтованого на стандарти верховенства права та правової визначеності.

У статті здійснено доктринальний аналіз підходів українських та зарубіжних дослідників до феномену правової невизначеності та оціночних категорій. Показано, що в англомовній правовій доктрині широко використовуються конструкції "vague legal terms", "open-textured legal terms", "evaluative judgement", проте вони не ототожнюються з категорією "оціночні поняття" в її українському розумінні і не формують самостійного, чітко виокремленого вчення. Наголошено, що українська правова наука виробляє власний напрям осмислення оціночних понять, який потребує подальшої інтеграції в міжнародний науковий дискурс, зокрема шляхом урахування напрацювань теорії правової невизначеності, лінгвістичного й філософсько-правового аналізу правових текстів.

Зроблено висновок, що оціночні поняття є невід'ємною складовою кримінального процесуального законодавства, а їх історична еволюція відображає зміну балансу між гнучкістю правозастосування та вимогами правової визначеності. Обґрунтовано необхідність розробки більш чітких методологічних підходів до тлумачення та застосування оціночних категорій у кримінальному процесі України, з урахуванням як національних правових традицій, так і зарубіжного досвіду, а також перспектив подальших досліджень у цьому напрямі.

Ключові слова: *оціночні поняття, правова невизначеність, vague legal terms, open-textured legal terms, історико-правовий аналіз.*

Постановка проблеми. Сучасний кримінальний процесуальний закон України насичений значною кількістю оціночних понять, які використовуються законодавцем як інструмент гнучкого регулювання та адаптації правових норм до різноманітних життєвих ситуацій. До таких

© Бараннік Р. В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

понять належать, зокрема, формулювання на кшталт "розумний строк", "достатні підстави", "істотні порушення", "значні обставини", "виняткові випадки" тощо. Вони покликані забезпечити баланс між формалізмом права та потребою врахування індивідуальних обставин конкретної справи. Водночас надмірна оціночність, відсутність чітких критеріїв тлумачення та усталеної методології їх застосування породжують серйозні загрози правовій визначеності, передбачуваності судових рішень та єдності правозастосовної практики.

У науковому дискурсі категорія "оціночні поняття" має складну природу й досі не отримала уніфікованого визначення. Її осмислення відбувається на стику теорії держави і права, філософії права, кримінального процесу, лінгвістики та порівняльного правознавства. Для України, яка декларує курс на верховенство права, захист прав людини та інтеграцію до європейського правового простору, проблема коректного використання та інтерпретації оціночних понять у кримінальному процесі набуває не лише теоретичного, а й виразного прикладного значення.

На практичному рівні йдеться про потребу забезпечення справедливого судочинства, дотримання стандартів ЄСПЛ, мінімізацію простору для свавілля та зловживання дискрецією з боку органів досудового розслідування й судів. На науковому рівні постає завдання виявити генезу оціночних понять, їхню функціональну роль у різних історичних моделях кримінального судочинства, співвіднести українські доктринальні підходи із зарубіжними концепціями правової невизначеності та виробити засади для подальшої гармонізації законодавства і практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правової невизначеності, оціночних понять та їхнього впливу на кримінальне судочинство послідовно привертає увагу як українських, так і зарубіжних дослідників. У вітчизняній науці питання взаємозв'язку права, людини та соціальних трансформацій аналізуються, зокрема, у працях М. І. Козюбри, який наголошує на динамічному характері права та залежності його змісту від змін суспільства й ціннісних орієнтацій. У контексті історичної еволюції права і формування його сучасних моделей важливими є висновки Н. В. Чернищук щодо етапів розвитку права та взаємодії об'єктивних і суб'єктивних чинників у цьому процесі. Вагомий внесок у розробку теорії правової доктрини як базису формування правових концепцій зробив Є. Ю. Полянський, який підкреслює роль доктринальних підходів у формуванні змісту правових категорій.

Спеціальні дослідження, присвячені оціночним поняттям у кримінальному праві та кримінальному процесі, здійснювалися низкою українських авторів (В. М. Косович, Д. С. Кравчук, Д. К. Василяка, С. Д. Шапченко, В. А. Біленко, О. М. Ботнаренко, М. М. Забарний, С. І. Вільнянський, О. В. Веренкіотова, С. М. Черноус, С. А. Рєзанов, О. Г. Глухий, М. І. Іншин та ін.), які пропонують різні класифікації оціночних понять, аналізують їхній вплив на доказування, кваліфікацію злочинів, дотримання процесуальних гарантій.

Водночас попри наявність значного масиву праць, низка аспектів проблеми залишається недостатньо розробленою. По-перше, в українській доктрині бракує комплексних досліджень оціночних понять у кримінальному процесі, які би простежували їх еволюцію від ранніх пам'яток права до сучасних кодифікацій. По-друге, потребує подальшого розвитку системне порівняння українського підходу до "оціночних понять" із англомовною традицією "open-textured" legal terms, включно з аналізом можливості концептуального зближення чи розмежування цих категорій. По-третє, недостатньо дослідженим є питання вироблення чітких методологічних орієнтирів і критеріїв для застосування оціночних понять у кримінальному процесі України з урахуванням практики національних судів та Європейського суду з прав людини.

Указані прогалини зумовлюють потребу в поглибленому дослідженні оціночних понять як історико-доктринального та одночасно практико-орієнтованого феномену, що і визначає актуальність даної статті.

Постановка завдання. Отже, метою статті є розпочати комплексне історико-доктринальне та порівняльно-правове дослідження категорії "оціночні поняття" в кримінальному процесі, спрямоване на з'ясування їх генези, змісту, функціонального призначення та впливу на правову визначеність і справедливість кримінального судочинства.

Виклад основного матеріалу. Право, як і суспільні відносини, є динамічною категорією, яка відображає існуючу соціальну реальність, її специфіку та визначальні характеристики соціуму. Оціночні поняття, що становлять одну з ключових складових права загалом та кримінального процесуального права зокрема, зазнають змін і трансформацій під впливом часу, суспільних процесів,

а також осіб, здатних впливати на розвиток правової системи.

Формування уявлень щодо природи оціночних понять як правової категорії, їх тлумачення, застосування та сприйняття є результатом багаторічного накопичення емпіричного та теоретичного досвіду правників. У контексті стрімкого, а подекуди й хаотичного розвитку законодавства [1, с. 4], науковці зіштовхуються з низкою викликів. Одним із ключових завдань є не лише аналіз сутності оціночних понять, а й усвідомлення причин, передумов та наслідків тих чи інших правових явищ, а також гармонізація їх із сучасними соціальними реаліями.

Така постановка питання вимагає системного підходу до дослідження, що охоплює як історичні передумови, так і перспективи правового розвитку, враховуючи вплив різноманітних зовнішніх і внутрішніх факторів.

Аналіз будь-якого із явищ права презюмує необхідність особливої уваги до історичних аспектів його виникнення і становлення. Такий аналіз будується на двох ключових аспектах: 1) вивченні об'єктивної реальності; 2) дослідженні суб'єктивної складової (наукових поглядів, правової доктрини). Така методологічна основа дозволяє не лише розкрити сутність правового явища, а й зрозуміти механізми його еволюції.

Дослідження об'єктивної реальності передбачає врахування конкретних соціально-економічних, політичних та культурних факторів, що вплинули на формування відповідних правових норм. Це може включати вивчення історичних джерел права, нормативно-правових актів минулих епох, правозастосовної практики та суспільних запитів, які сприяли виникненню певних правових інститутів.

Суб'єктивна складова аналізу охоплює наукові дискусії, теоретичні концепції, що формували правову доктрину в різні періоди. Важливим є вивчення підходів мислителів, юристів і філософів до тлумачення права, його функцій і принципів. Такий підхід дає змогу простежити зв'язок між правовими ідеями та їхнім практичним втіленням, а також зрозуміти, як змінювалися уявлення про право під впливом суспільного розвитку.

Таким чином, комплексний підхід до аналізу правових явищ через призму історичних чинників та наукових концепцій забезпечує глибше розуміння їхньої сутності та перспектив розвитку.

Дискусію щодо оціночних понять доцільно розглядати у двох основних вимірах: в контексті нормативно-правових актів та в межах правової доктрини. Перший аспект передбачає аналіз законодавчих текстів, у яких закріплені оціночні поняття, а також дослідження того, як ці категорії впливають на правозастосовну практику. Нормативно-правові акти часто містять терміни, зміст яких неможливо визначити однозначно без врахування конкретних обставин. Це дозволяє зберігати гнучкість правового регулювання та адаптувати його до мінливих соціальних реалій, але водночас створює певні ризики, пов'язані з можливістю неоднакового тлумачення. Наприклад, у кримінальному процесуальному законодавстві широко використовуються поняття "розумний строк", "значні обставини", "особливі випадки", що потребують конкретизації в процесі правозастосування. Відсутність чітких критеріїв для їхньої інтерпретації може призводити до правової невизначеності, створювати труднощі для судів і сторін процесу, а також впливати на передбачуваність судових рішень.

Другий аспект дослідження оціночних понять пов'язаний з правовою доктриною, в межах якої розглядаються різні підходи до їхнього визначення, методологія тлумачення та значення для правової системи в цілому. Лінгвістичний аналіз дозволяє розкрити семантику таких понять, виявити їхні різні значення та варіативність залежно від контексту. Методологічний підхід акцентує увагу на інструментах, які використовуються для конкретизації оціночних категорій у процесі правозастосування, зокрема на судових рішеннях та адміністративній практиці. Філософсько-правовий вимір передбачає дослідження взаємозв'язку між оціночними поняттями та загальними принципами права, такими як верховенство права, справедливість і правова визначеність. У цьому контексті особливу роль відіграє судова практика, оскільки саме судові рішення поступово формують конкретне розуміння змісту тих чи інших оціночних категорій. У країнах з прецедентною правовою системою такі тлумачення набувають обов'язкового характеру, що сприяє стабільності та передбачуваності правозастосування.

Оціночні поняття є невід'ємною частиною права, що забезпечує його адаптивність та ефективність, але водночас вимагає розробки чітких методологічних підходів до їхнього застосування. Комплексний аналіз цієї проблематики дозволяє не лише зрозуміти специфіку використання таких категорій у законодавстві, а й визначити їхнє значення для правової доктрини та судової практики.

Необхідність оцінювання таких понять у правозастосовній практиці сприяла розвитку судової системи Київської Русі та закріпленню прецедентного підходу до правового аналізу. Суддя або князь, який виносив рішення, мав враховувати всі обставини злочину, визначати рівень відкритості дії та співвідносити це із санкціями, передбаченими законом. У такому контексті можна говорити про те, що оціночні поняття в "Руській правді" виступали засобом встановлення гнучкого та водночас справедливого правосуддя, яке ґрунтувалося не лише на формальних нормах, а й на аналізі реальних життєвих обставин.

Подальший розвиток правової системи Київської Русі демонструє, що використання оціночних понять було притаманне не лише кримінальному праву, але й іншим сферам правового регулювання, зокрема цивільному праву, зобов'язальним відносинам та процесуальному праву. Це свідчить про універсальність такого інструменту правового регулювання в умовах нестабільного соціального середовища, коли правові норми ще не досягли необхідної деталізації.

Дослідження оціночних понять у правових пам'ятках Київської Русі дозволяє зробити висновок, що вони відігравали подвійну роль: з одного боку, забезпечували правозастосувачам можливість ураховувати специфіку кожного конкретного випадку, а з іншого — створювали ризики правової невизначеності та суб'єктивізму у прийнятті рішень. Разом з тим, їхня наявність у "Руській правді" є свідченням глибокого зв'язку правової традиції Київської Русі із загальноєвропейськими тенденціями розвитку середньовічного права.

Велика Хартія Вольностей 1215 року (Magna Carta Libertatum) є одним із ключових правових актів, який започаткував розвиток концепції правової держави та заклав основи конституціоналізму в Європі. Будучи реакцією на кризу, яка склалась між королівською владою та баронами, документ вперше кодифікував фундаментальні принципи обмеження абсолютної влади монарха, судового захисту та прав людини. Велика Хартія Вольностей, хоча й не мала статусу конституції у сучасному її розумінні, стала прототипом майбутніх конституційних актів і правових стандартів, що розвивалися в англосаксонській та європейській традиціях. Аналізуючи текст документу, слід звернути увагу на його юридичну природу та специфіку застосування. Велика Хартія Вольностей містить значну кількість норм, які можуть бути віднесені до оціночних понять, що відіграють важливу роль у правозастосовній практиці. Саме оціночні поняття, будучи гнучкими за змістом, дозволяли забезпечити баланс між стабільністю правового регулювання та необхідністю його адаптації до змінних суспільних обставин.

Даний правовий акт поклав початок становленню європейських правових цінностей, принципів конституціоналізму, принципу розподілу влади, представницької демократії [2, с. 31]. Проводячи постатейний аналіз, можна виокремити велику кількість оціночних понять, зокрема: "дрібне правопорушення" (ст. 14) "клятва чесного" (ст. 14) та інші. Ці поняття не мали однозначного тлумачення у XIII столітті, а їх зміст формувався в контексті правозастосування, судової практики та соціальних норм того часу. Оціночні поняття, закріплені у Великій Хартії Вольностей, стали основою для подальшого розвитку принципів справедливого правосуддя, відповідальності та належної правової процедури.

Одним із важливих джерел кримінального процесуального права періоду середньовіччя є Кароліна (Кримінально-судове уложення Священної Римської Імперії) [3]. Кароліна, або "Constitutio Criminalis Carolina" (CCC), була прийнята у 1532 році за правління імператора Карла V і стала основним кодифікованим актом кримінального та кримінально-процесуального права Священної Римської Імперії. Вона відігравала важливу роль у розвитку правових систем багатьох європейських держав, заклавши основи для подальшого формування принципів кримінального судочинства.

Кароліна мала на меті уніфікацію кримінального процесу та встановлення загальних правил судочинства, що дозволяло імперським судам застосовувати єдині стандарти у вирішенні справ. Вона регламентувала порядок проведення слідства, способи збору доказів, застосування тортур, визначення складу злочину та призначення покарань.

Однією з ключових особливостей Кароліни було закріплення інквізиційного процесу, що передбачав активну роль суду в розслідуванні злочину. Водночас документ містив низку норм, спрямованих на обмеження свавілля та забезпечення певних гарантій прав особи. Наприклад, хоча Кароліна передбачала застосування тортур як засобу отримання зізнання, вона водночас встановлювала певні межі їх використання та вимоги щодо доведеності вини.

Значення Кароліни виходило далеко за межі Священної Римської Імперії. Вона вплинула на правові системи багатьох європейських країн,

сприяла формуванню сучасних принципів кримінального права та правосуддя. Попри свою жорсткість, вона заклала основи для подальшого розвитку ідей правової визначеності, законності та справедливості у кримінальному судочинстві.

Кароліна оперувала рядом оціночних понять, до яких можна віднести: "добрі свідки", "доброякісні докази", "добросовісні наміри", "напівдоказ" так інші. Так, термін "добрі свідки" підкреслював не лише факт наявності свідчень, а й їхню надійність та відповідність певним критеріям достовірності. У середньовічному праві цінувалася репутація свідка, його соціальний статус та відсутність особистої зацікавленості у справі. Відтак, визначення свідка як "доброго" було суб'єктивним і залежало від оцінки суду.

Аналогічно, поняття "доброякісні докази" вимагало від правозастосовних органів не лише формального аналізу доказів, а й оцінки їхньої відповідності критеріям правдивості, надійності та допустимості. Це надавало суддям дискреційні повноваження, але також створювало ризики правової невизначеності, особливо в умовах, коли доказова база була заснована на зізнаннях, отриманих під тортурами, або на свідченнях осіб із сумнівною репутацією.

Ще одним важливим оціночним поняттям було "добросовісні наміри", що застосовувалося при кваліфікації дій обвинуваченого. Суд мав встановити, чи діяв він із чесними намірами або ж мав злочинний умисел. Однак, через відсутність чітких критеріїв, таке поняття могло тлумачитися суб'єктивно, залишаючи значний простір для суддівської дискреції.

Особливу увагу варто приділити категорії "напівдоказ", яка демонструвала особливість середньовічної доказової системи. Дана концепція передбачала, що один доказ або одна група доказів можуть бути недостатніми для винесення вироку, однак у поєднанні з іншими елементами справи вони можуть набувати більшої ваги. Це означало, що поняття "напівдоказу" вимагало від суддів не тільки формальної оцінки доказів, а й їхньої комплексної інтерпретації.

Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін від 5 квітня 1710 року, відомі також як Конституція Пилипа Орлика, є одним із унікальних пам'ятників українського конституціоналізму, документом, який встановив основи організації і поділу влади, устрою української держави. Зокрема, даний нормативно-правовий акт впливав і на порядок здійснення кримінального провадження, а також містив оціночні поняття. Так, у ст. 8 даного документу згадується облудний і лицемірний вирок. Під даними оціночними поняттями розумівся вирок (рішення суду), яке було сприйняте сторонами кримінального провадження як неправильне чи неправомірне [4]. Важливим аспектом таких оціночних понять було їхнє використання для підкреслення моральної оцінки судових рішень, що відповідало уявленням тогочасного суспільства про справедливість. Судові органи мали враховувати не лише формальну відповідність закону, а й загальноприйняті етичні та моральні норми, що надавало праву певну гнучкість.

Розглядаючи Конституцію Сполучених Штатів Америки, як зразковий нормативний правовий акт, що зберігає юридичну чинність та залишається ефективним засобом правового регулювання упродовж трьох століть, можна також знайти декілька оціночних понять, які застосовуються в кримінальному судочинстві. Однією з ключових особливостей Конституції США, а можливо й однією з причин настільки тривалого її функціонування, є використання оціночних понять, що дозволяє забезпечувати стабільність правових норм при одночасній можливості їхньої адаптації до змінюваних суспільних умов. У сфері кримінального процесу особливе значення мають положення Поправки VI, яка гарантує обвинуваченому право на "швидкий і відкритий суд". Використання цих оціночних категорій вимагає їх інтерпретації в правозастосовній діяльності, що здійснюється як у межах судової практики, так і в доктринальному аналізі. Поняття "швидкий суд" (англ. speedy trial) не має уніфікованого визначення, а його зміст конкретизується у судовій практиці. Право на "відкритий суд" (англ. public trial) спрямоване на забезпечення прозорості правосуддя та громадського контролю за судовою владою. Однак ця категорія не є абсолютною, оскільки існують винятки, які допускають проведення закритих засідань [5]. Застосування оціночних понять у кримінальному процесі США демонструє високий рівень гнучкості американської правової системи. Це дозволяє Конституції США залишатися актуальною впродовж століть, оскільки основні правові принципи піддаються динамічному тлумаченню залежно від змін у суспільстві та правозастосовній практиці.

Висновки судової влади щодо таких понять, як "швидкий суд" і "відкритий суд", формуються не лише на підставі законодавчих положень, а й з урахуванням правових доктрин та судових прецедентів, що забезпечує стабільність і передбачуваність правозастосування.

Особливої уваги в контексті розвитку кримінального правосуддя заслуговує Кримінальний процесуальний кодекс Української соціалістичної радянської республіки 1922 року, який встановив на території України початкові орієнтири так званої "радянської законності". Зацікавлення викликає ст. 22 цього кодексу, яка встановлює підхід до вибору мови ведення судового процесу на основі "мови більшості в регіоні" [6]. Це фактично означало, що перед судом виникала необхідність визначити, яка із державних мов (російська чи українська) є мовою більшості в даному регіоні. Незважаючи на те, що серед науковців зустрічаються думки про демократичну спрямованість Кримінального процесуального кодексу 1922 року [7], ми не можемо не звернути увагу на те, що він поклав основу масовому порушенню прав, однією зі складових якого стало застосування оціночних понять для реалізації партійних завдань і втілення комуністичної ідеології.

Його змістовним і логічним продовженням став Кримінальний процесуальний кодекс Української соціалістичної радянської республіки 1927, який продовжив дану лінію обмеження прав людини [8, с. 103] і застосування оціночних понять в інтересах комуністичної партії. Як доволі слушно зазначає Василяка Д.К., оціночні поняття в цьому нормативно-правовому акті не відповідали критерію належної чіткості [9, с. 45], що суттєво впливало на спроможності його застосування.

Історичні трансформації викликали гостру необхідність зміни кримінального процесуального законодавства. Прийнятий в 1960 році Кримінальний процесуальний кодекс УРСР з численними змінами зберігав чинність до 2012 року. Аналізуючи КПК 1960 року можна виділити значну кількість оціночних понять, зокрема: 1) всякі фактичні дані (ст. 65); 2) особливо складна справа (ст. 119); 3) необхідні випадки (ст. 121); 4) необхідні заходи (ч. 2 ст. 125); 5) повний і точний переклад (ч. 2 ст. 128). Даний ряд можна продовжувати, виділяючи і виокремлюючи оціночні поняття, які містяться в більшості статей КПК 1960 року [10].

Говорячи в цілому про цей законодавчий акт, не можна оминути увагою філософію його створення і передумови виникнення, які мали безпосередній вплив на практику його застосування. Фактично, ним було ознаменовано остаточне формування специфічної конструкції, яку видатний український вчений Шумило М.Є. назвав "радянською моделлю кримінального процесу" [11, с. 78]. Їй притаманно, зокрема: 1) пріоритет державних інтересів над правами індивідуума. Хоча кодекс формально декларував гарантії прав і свобод громадян, на практиці вони часто нівелювалися державними інтересами; 2) інквізиційна спрямованість характеру процесу. Попри заявлені демократичні засади, слідчі органи зберігали перевагу над стороною захисту, що значною мірою підривало змагальність судочинства, впливало на можливість реалізації прав і законних інтересів; 3) ідеологічна забарвленість, в результаті якої законодавство створювалося в рамках пануючої комуністичної доктрини, що відбивалося як у формулюваннях норм, так і в їх застосуванні. Перелічені характеристики не є вичерпними. Однак, саме вони зумовлювали доволі значний вплив на практику застосування оціночних понять в Радянському Союзі. В той історичний період оціночні поняття слугували одним із механізмів реалізації партійних задач і інструментом забезпечення панування радянської соціалістичної ідеології.

У рамках другої частини дослідження, ми провели ретельний аналіз великої кількості публікацій сучасників і класиків права: Косовича В.М., Кравчук Д.С., Василяки Д.К., Шапченка С.Д., Біленко В.А., Ботнаренко О.М., Забарного М.М., Вільнянського С.І., Веренкіотової О.В., Черноус С.М., Рєзанова С.А., Глухого О.Г., Іншина М.І та інших.

Не висвітлюючи з причин обмеженості обсягу даної наукової роботи подробиці наших наукових спостережень, підсумуємо, що характерною рисою українських вчених-юристів є пошук і розкриття в своїх роботах змісту певних правових орієнтирів. Цими орієнтирами виступають правові системи держав, які в силу історичних причин, особливостей розвитку, змогли сформувати діючі, суспільно-акцептовані правила регулювання відносин. В основному, прикладами таких правових систем виступають Сполучені Штати Америки, Велика Британія, Німеччина, Франція, значно рідше – країни сходу і Азії. Часто, орієнтир виступає об'єктом для порівняння, своєрідним лекалом, відштовхуючись від якого, по словам вчених, можна вичленити чи добавити норму, принцип, інститут, чи галузь права в правову систему України.

Зокрема, правова система Великої Британії демонструє стійкість та адаптивність завдяки прецедентному праву, що дозволяє ефективно регулювати суспільні відносини навіть у швидкозмінному світі. Натомість правова система Німеччини слугує прикладом високого рівня систематизації та кодифікації правових норм, що забезпечує стабільність і передбачуваність правового регулювання.

При цьому запозичення правових механізмів не може бути механічним копіюванням без врахування національних особливостей, історичного контексту та соціальних умов України. Необхідно проводити ґрунтовний порівняльний аналіз, який дозволяє виявити як сильні, так і слабкі сторони запозичених правових норм і принципів. Наприклад, впровадження певних норм, які ефективно працюють у країнах континентального або англосаксонського права, в українських умовах може вимагати адаптації до національної правової культури, рівня правосвідомості населення та економічних реалій.

Важливим аспектом є також розширення спектру правових орієнтирів, зокрема, звернення до правових систем держав, які досягли значних успіхів у впровадженні сучасних правових інститутів, ефективного державного управління та захисту прав людини. Орієнтація лише на західноєвропейські країни та США може створювати певні обмеження для розвитку правової науки в Україні, адже багато механізмів, ефективних у цих державах, не завжди можуть бути безпосередньо застосовані в українському контексті.

Таким чином, порівняльно-правовий аналіз і використання правових орієнтирів мають стратегічне значення для розвитку правової системи України. Це дозволяє не лише вдосконалювати законодавство, а й формувати ефективні механізми правозастосування, що відповідають сучасним викликам та сприяють інтеграції України до міжнародного правового простору. Однак, для досягнення цього необхідний зважений підхід, що базується на детальному дослідженні особливостей національної правової системи та ретельному аналізі доцільності імплементації іноземного досвіду.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило, що оціночні поняття є невід'ємною та історично сталою складовою кримінального процесуального права, притаманною всім етапам розвитку правових систем – від ранніх джерел на кшталт "Руської Правди" та Великої хартії вольностей до сучасних кодифікацій. Їхня функція полягає у поєднанні гнучкості регулювання та можливості врахування конкретних обставин справи з одночасним ризиком правової невизначеності та суб'єктивізму правозастосування.

Зіставлення української доктрини із зарубіжними концепціями "vague legal terms" та "open-textured legal terms" показало, що категорія "оціночні поняття" має національно специфічний зміст і потребує подальшої інтеграції в ширший міжнародний теоретичний дискурс. Історичний аналіз засвідчив, що особливо проблемним було застосування оціночних категорій у радянському кримінальному процесі, де вони нерідко використовувалися як інструмент реалізації ідеологічних завдань, що підкреслює залежність ефективності оціночних понять від якості інституцій та зрілості правової системи.

Сучасний кримінальний процес України, зорієнтований на стандарти верховенства права та практику ЄСПЛ, потребує методологічного впорядкування й уніфікації підходів до тлумачення оціночних термінів. Ефективність їх використання має ґрунтуватися на чітких критеріях, стабільній судовій практиці та зваженому балансі між дискрецією суду і вимогами правової визначеності.

Перспективними напрямами подальших досліджень є: узагальнення практики Верховного Суду та ЄСПЛ щодо тлумачення оціночних категорій; розробка доктринальних орієнтирів і методичних рекомендацій для практиків; порівняльний аналіз українського та зарубіжного підходів до правової невизначеності; дослідження впливу цифровізації та штучного інтелекту на еволюцію оціночних понять.

Узагальнено, оціночні поняття слід розглядати не як недолік, а як важливий інструмент кримінального процесу, ефективність якого визначається якістю його наукового осмислення та практичного застосування.

Список літератури:

1. Козюбра М. І. Право і людина: лінії взаємозв'язків та тенденції розвитку. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2015. Том 168. С. 3–9.

2. Magna Carta Translation. National Archives | Home. URL: https://www.archives.gov/files/press/press-kits/magna-carta/magna-carta-translation.pdf (дата звернення: 13.11.2025).

3. Кароліна (1532). Східна Література – бібліотека текстів Середньовіччя. URL: https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Germany/XVI/1520-1540/Karolina/text.phtml?id=5935 (дата звернення: 25.11.2025).

4. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового. Парламентаризм в Україні. URL: https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html (дата звернення: 25.11.2025).

5. Конституція США – Вікіджерела. Вікіджерела – вільна бібліотека. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Конституція_США (дата звернення: 25.11.2025).

6. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР (1922). Публічна безкоштовна політико-правова бібліотека Пашкова Романа. URL: https://constitutions.ru/?p=27171 (дата звернення: 25.11.2025).

7. Шершенькова В. А., Попсуєнко Л. О. Перша кодифікація права в Радянській Україні (20-ті РР. XX ст.). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 82–84. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/18 (дата звернення: 25.11.2025).

8. Коваль О. І. Становлення інституту міжнародного співробітництва у кримінальному процесуальному законодавстві України. Прикарпатський юридичний вісник. 2021. № 1. С. 102–106. URL: https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1.742 (дата звернення: 25.11.2025).

9. Василяка Д. К. Застосування оціночних понять та термінів у кримінальному процесі України: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Запоріжжя, 2013. 234 с.

10. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28.12.1960 № 1002-05. Втрата чинності від 19.11.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text

11. Шумило М. Є. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: крок вперед, два на місці. СБУ в умовах війни в Україні: сучасні реалії та інноваційні стратегії забезпечення національної безпеки : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Київ. Київ, 2024. С. 77–81.

Barannik R. V. EVOLUTION OF EVALUATION CONCEPTS IN CRIMINAL PROCESS: HISTORICAL AND DOCTRINAL ANALYSIS

The article is devoted to a comprehensive study of the category of "evaluative concepts" in criminal procedure law through the lens of historical development and contemporary legal doctrine. The author carries out a historical and comparative legal analysis of the formation of evaluative concepts in landmark legal sources that have significantly influenced the European and Ukrainian legal traditions: the Ruska Pravda, the Magna Carta, the Constitutio Criminalis Carolina, the Constitution of Pylyp Orlyk, the criminal procedure legislation of the Soviet period and subsequent codifications. It is shown that evaluative concepts from the very outset performed a dual function: on the one hand, they ensured flexibility of legal regulation and the possibility to take into account the specific circumstances of a case; on the other hand, they generated risks of legal uncertainty and subjectivism in law enforcement.

Particular attention is paid to the analysis of evaluative categories in criminal justice, especially in the context of the Soviet model of criminal procedure, which was characterised by the priority of state interests, inquisitorial orientation and ideological determination of the application of evaluative norms. It is emphasised that under such conditions evaluative concepts often turned into an instrument for implementing party tasks rather than a means of ensuring fair trial and protection of human rights. Against this background, rethinking the role of evaluative concepts in the modern Ukrainian criminal process, oriented towards the standards of the rule of law and legal certainty, becomes especially important.

The article provides a doctrinal analysis of the approaches of Ukrainian and foreign scholars to the phenomenon of legal uncertainty and evaluative categories. It is demonstrated that in the English-language legal doctrine such constructs as "vague legal terms", "open-textured legal terms" and "evaluative judgement" are widely used, but they are not equated with the category of "evaluative concepts" in its Ukrainian sense and do not form an independent, clearly defined doctrine. It is argued that Ukrainian legal scholarship is developing its own direction of understanding evaluative concepts, which requires further integration into the international academic discourse, inter alia through the use of achievements in the theory of legal vagueness as well as linguistic and philosophical-legal analysis of legal texts.

The author concludes that evaluative concepts are an integral element of criminal procedure legislation, and their historical evolution reflects the changing balance between flexibility of law enforcement and the requirements of legal certainty. The article substantiates the need to develop more precise methodological

approaches to the interpretation and application of evaluative categories in the criminal process of Ukraine, taking into account both national legal traditions and foreign experience, as well as the prospects for further research in this field.

Key words: *evaluative concepts, legal uncertainty, vague legal terms, open-textured legal terms, historical-legal analysis.*

Дата першого надходження статті до видання: 25.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 347.96:004.738.5
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/27

Булгакова Ю. М.
Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет»

ВИКОРИСТАННЯ ПОРТАЛУ ДІЯ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ: МІЖ ІННОВАЦІЄЮ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ГАРАНТІЯМИ

У статті досліджено можливості використання Порталу Дія та мобільного застосунку Порталу Дія (далі – Дія) у досудовому розслідуванні з урахуванням балансу між упровадженням інноваційних технологій та забезпеченням процесуальних гарантій учасників кримінального провадження.

Наголошено, що цифровізація стала ключовим механізмом забезпечення безперервності державних послуг в умовах повномасштабного вторгнення, а можливості Дії вже активно застосовуються судовою гілкою влади для інформування сторін та інших учасників судових процесів. Разом із тим визначено, що аналогічні можливості залишаються недоступними для правоохоронних органів на стадії досудового розслідування, що ускладнює комунікацію зі свідками, потерпілими та іншими учасниками провадження в умовах масового переміщення населення під час повномасштабного вторгнення.

Розкрито потенціал використання Дії для надсилання повісток і процесуальних повідомлень, з огляду на наявність технічних та нормативних передумов для запровадження такого механізму. Обґрунтовано доцільність поетапного впровадження відповідних змін із забезпеченням письмової згоди учасників провадження та належних гарантій захисту і дотримання їхніх прав. Зроблено висновок, що розширення функціоналу мобільного застосунку Порталу Дія (Дія) у сфері досудового розслідування сприятиме підвищенню ефективності, оперативності та прозорості кримінального процесу, а також відповідатиме загальній тенденції цифрової трансформації системи кримінальної юстиції України.

За результатами дослідження, зроблено висновки, що підтверджують актуальність розширення цифрових можливостей для правоохоронних органів в межах їх повноважень та компетенції. На думку автора, практична реалізація запропонованих ініціатив дозволить адаптувати кримінальний процес до умов тривалої воєнної агресії. Отже, на теперішній час цифровізація постає не опцією, а стратегічною потребою забезпечення ефективного досудового розслідування.

Результати дослідження засвідчують, що поступова інтеграція застосунку Порталу Дія (Дія) у досудове розслідування має значний потенціал для підвищення якості процесуальних комунікацій. Такий підхід узгоджується із загальнодержавною стратегією цифрової трансформації в Україні. Очікується, що впровадження відповідних інструментів сприятиме подальшому забезпеченню прозорості, оперативності та передбачуваності у кримінальному процесі.

Ключові слова: *досудове розслідування, учасники кримінального провадження, повідомлення у кримінальному провадженні, виклик слідчим, виклик прокурором, електронна повістка, електронний виклик, Портал Дія, мобільний додаток Порталу Дія (Дія).*

Постановка проблеми. У XXI столітті цифрові технології охопили майже кожну сферу суспільного життя. Інноваційні технології дозволяють швидко комунікувати на далеких відстанях, дистанційно верифіковувати особу або перевіряти документи, оперативно вирішувати інші задачі тощо.

Питання актуальності впровадження і подальшого використання цифрових технологій покликане не просто прагненням до новаторства заради чогось нового, а об'єктивно є нагальною потребою бути відповідним критеріям сучасного періоду розвитку цивілізації. Отже є очевидним, що юридична сфера діяльності не може бути осторонь даних трансформацій і процес її цифровізації стрімко набирає обертів.

Судова гілка влади в Україні досить тривалий час успішно використовує інноваційні технології у своїй роботі. Зокрема, варто згадати про запровадження інформування учасників судового про-

© Булгакова Ю. М., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

цесу за допомогою мобільного застосунку Порталу Дія (Дія). Такі зміни у практичні роботі судової системи привнесли позитив як сторонам провадження, так і судовій гілці влади.

Як слушно зазначає у своєму дослідженні Н. В. Глинська, «цифровізація кримінального провадження є одним з основних векторів трансформації кримінальних процесуальних правовідносин, повністю відповідає об'єктивній реальності та обумовлюється чисельністю позитивних очікувань для національної кримінальної юстиції після її запровадження» [1, с. 42]. Таким чином, зважаючи на неминучість процесу цифровізації кримінального провадження, автор хотів дослідити пропозицію використання в певних випадках мобільного застосунку Порталу Дія (Дія) під час проведення досудового розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання цифровізації наглядової діяльності прокурора у досудовому розслідуванні досліджували такі науковці, як Р. Б. Левочко, Л. С. Гандзюк, А. М. Потинський [2]. Проблему оптимізації організації процесів досудового розслідування досліджував А. В. Кубаєнко [3], питання забезпечення права на захист в умовах електронного кримінального процесу, – С. О. Касапоглу [4]. Функціонування інформаційно-телекомунакаційної системи досудового розслідування піднімала Т. Г. Фоміна [5]. Також, увагу до цифровізації кримінального провадження приділяли такі вчені, як В. С. Батиргареєва, В. І. Борисов, А. А. Барабаш, Н. В. Глинська, С. С. Шрамко та багато інших. Проте, питання використання електронних комунікацій у досудовому розслідуванні в повній мірі залишилось не дослідженим.

Постановка завдання. Ця стаття направлена на з'ясування можливостей використання Порталу Дія та мобільного додатку Порталу Дія (Дія), у досудовому розслідуванні, враховуючи баланс між упровадженням інноваційних технологій та забезпеченням процесуальних гарантій учасників кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Із революційних зрушень в національному законодавстві можна зазначити створення постановою Кабінету Міністрів України від від 4 грудня 2019 р. № 1137 Єдиного державного веб-порталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг [6]. Ця постанова послугувала правовим підґрунтям для фактичного функціонування Порталу Дія та мобільного додатку Порталу Дія (Дія) [6]. Портал Дія дозволив спростити комунікацію між державою та громадянином, знизив корупційні ризики під час надання ряду державних послуг і, взагалі, послугував інноваційним рішенням для України. За допомогою Порталу Дія можливо дистанційно актуалізувати дані у Реєстрі територіальної громади, здійснювати бронювання працівників, отримати витяг про місце проживання, подавати різного роду декларації тощо [7]. В загалом, на момент проведення цього дослідження на Порталі Дія вже доступно понад 120 державних послуг.

Варто зазначити, що в теперішній момент державна політика направлена на подальший розвиток електронних послуг та цифровізацію процесу комунікації між людиною та державою, що є особливо слушним рішенням під час тривалого повномасштабного вторгнення.

Аналізуючи процеси функціонування судової гілки влади можна зазначити, що остання активно використовує Портал Дія та мобільний додаток Порталу Дія (Дія) у своїй роботі. Так, 28 грудня 2021 року розпочато надсилання повідомлень про дату та час проведення судових засідань, в яких стороною по справі є користувач мобільного застосунку Дія [8]. На той період тимчасово виконуючий обов'язки Голови Державної судової адміністрації України О. Сальніков наголосив на тому, що «на сьогодні користувач мобільного застосунку Дія як учасник судового процесу вже отримує повідомлення з інформацією про назву та адресу суду, номер зали судового засідання, єдиний унікальний номер справи, суть спору та сторони у справі» [8].

Відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 135 Кримінального процесуального кодексу України, у разі якщо особа подала письмову заяву про здійснення виклику в конкретному кримінальному провадженні з використанням Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи та/або її окремої підсистеми (модуля), то за наявності технічної можливості така особа викликається шляхом надсилання їй текстових повідомлень у порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи [9]. Варто зазначити, що на час проведення цього дослідження, користувач мобільного застосунку Порталу Дія (Дія) тривалий час мають можливість отримати судові рішення (в широкому розумінні даного поняття) у вищезгаданому застосунку. Така опція надає можливість оперативно володіти змістом ухвал, рішень, постанов стороні

по справі та моментально бути обізнаним про дату час і місце наступного судового засідання.

Проте, згадана вище опція користування послугами мобільного застосунку Порталі Дія (Дія) є недоступною для правоохоронців під час проведення досудового розслідування. Таким чином, хотілося б звернути увагу на позитивний досвід використання мобільного додатку Порталу Дія (Дія) у судових провадженнях та розглянути пропозицію використання цього застосунку в окремих випадках під час проведення досудового розслідування.

Так, у своєму дослідженні С. М. Атаманчук та С. В. Подкопаєв зазначили, що «в подальшому, постане питання внесення окремих законодавчих змін з метою, наприклад, урегулювання порядку ідентифікації особи через застосунок Дія чи надання дистанційного доступу учасникам кримінального провадження (потерпілому, підозрюваному, обвинуваченому, захиснику) на ознайомлення з матеріалами кримінальних проваджень шляхом їх надсилання на електронну пошту, а також комплексних змін до кримінального процесуального законодавства у зв'язку з повним впровадженням у діяльність органів правопорядку Системи «Смерека» [10, с. 10]. Таким чином, запровадження більш гнучких змін в кримінальному процесуальному законодавстві не тільки спростить ряд процесів у досудовому розслідуванні, а й сприятиме вирішенню проблем, що виникли з причин повномасштабного вторгнення.

Як слушно зазначає А.В. Кубаєнко, – «в умовах воєнного стану в Україні важливість оптимізації організаційних процесів досудового розслідування стає критичною для забезпечення ефективності та оперативності дій правоохоронних органів, а процесуальне керівництво, як важлива складова діяльності прокуратури, потребує адаптації до нових викликів воєнного часу» [3, с. 189].

Так, за даними Центру економічних стратегій, близько 5,2 млн. українців перебувають закордоном [11]. Станом на жовтень 2024 року за даними Міністерства соціальної політики України, кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні становила близько 4,6 млн. осіб [12]. Враховуючи те, що війна триває, «повзуча окупація» продовжується, то цифровізація таких процесів є актуальною з огляду на масове переміщення людей в більш безпечні місця. Під час досудового розслідування свідки, потерпілі та інші учасники кримінального провадження можуть переміщатися на більш безпечні території та тривалий час не перебувати за офіційним місцем реєстрації, що ускладнює для слідчого та прокурора проведення ряду дій, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України.

Так, глава шоста Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), регулює порядок здійснення повідомлень у кримінальному провадженні. Відповідно до ч. 1 ст. 111 КПК України, повідомлення у кримінальному провадженні є процесуальною дією, за допомогою якої слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд повідомляє певного учасника кримінального провадження про дату, час та місце проведення відповідної процесуальної дії або про прийняте процесуальне рішення чи здійснену процесуальну дію [9]. Відповідно до ч. 2 ст. 111 КПК України, повідомлення учасників кримінального провадження з приводу вчинення процесуальних дій здійснюється у випадку, якщо участь цих осіб у таких діях не є обов'язковою [9]. Відповідно до ч. 1 ст. 135 КПК України, особа викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою [9]. Відповідно до ч. 2 ст. 136 КПК України, якщо особа попередньо повідомила слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд про адресу своєї електронної пошти, надіслана на таку адресу повістка про виклик вважається отриманою у випадку підтвердження її отримання особою відповідним листом електронної пошти [9]. Відповідно до ч. 1 ст. 136 КПК України, належним підтвердженням отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом є розпис особи про отримання повістки, в тому числі на поштовому повідомленні, відеозапис вручення особі повістки, будь-які інші дані, які підтверджують факт вручення особі повістки про виклик або ознайомлення з її змістом [9]. У разі якщо особа подала письмову заяву на одержання повісток про виклик у конкретному кримінальному провадженні з використанням Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи та/або її окремої підсистеми (модуля), днем вручення повістки про виклик до слідчого судді, суду є день отримання судом повідомлення про доставлення повістки про виклик до слідчого судді, суду на офіційну електронну адресу особи [9].

Як бачимо, чинне законодавство надає повноваження діяти суду в рамках використання можливостей додатку Порталу Дія (Дія). Проте, варто

зазначити, що прокурор, відповідно до норм чинного законодавства, забезпечений сертифікатом Кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг [13]. Система Міністерства внутрішніх справ також забезпечила службовців вищезазначеними сертифікатами [14]. Що дає підстави вважати про наявність технічної можливості здійснювати накладення електронного підпису на повідомлення, повістки про виклик і цим суб'єктам владних повноважень.

Варто зазначити, що відповідно до ч. 1 ст. 26 КПК України, сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачених КПК України. Таким чином, зважаючи на таку загальну засаду кримінального процесуального закону, на нашу думку, слід надати додаткове право учаснику кримінального провадження що буде реалізовуватися у можливості отримувати у мобільного додатку Порталу Дія (Дія) повідомлення, повістки про виклик у кримінальному провадженні. На нашу думку, держава повинна забезпечити механізм доступу правоохоронинх органів надсилати повістки про виклик, інші повідомлення учаснику кримінального провадження з використанням можливостей мобільного додатку Порталу Дія (Дія).

Погоджуємося із С.О. Касапоглу в тому, що «українська система кримінальної юстиції перебуває в активній фазі цифрової трансформації, що створює передумови для модернізації процедур досудового розслідування [4, с. 10. Електронне кримінальне провадження поступово впроваджується на законодавчому та практичному рівнях» [4, с. 10]. Таким чином, надання можливості слідчому, прокурору здійснювати виклик, повідомлення за допомогою мобільного додатку Порталу Дія (Дія) пришвидшило би комунікацію між стороною обвинувачення та іншими учасниками кримінального провадження. Проте, важливо зазначити, що такий функціонал слід запроваджувати поступово. І, очевидно, що це буде доступно лише для тієї категорії осіб, які мають встановлений мобільний застосунок Порталу Дія (Дія).

На такому етапі важливо уникнути будь-яких негативно спрямованих маніпуляцій щодо такої процедури повідомлення особи або здійснення її виклику до слідчого, прокурора. Більше того, з метою забезпечення прав та свобод учасників кримінального провадження, слід вводити такі зміни з суворим забезпепенням прав і свобод сторін, учаників процесу. Тому, ми пропонуємо запозичити підхід, який застосовується судовою гілкою влади щодо запровадження обов'язкової письмової згоди сторони, інших учасників кримінального провадження на отримання ними викликів, повідомлень за допомогою мобільного застосунку Порталу Дія (Дія).

Також, варто передбачити можливість надання доступу слідчому, прокурору до отримання повідомлення про доставлення повістки про виклик до сторони або іншого учасника кримінального провадження за допомогою мобільного застосунку Порталу Дія (Дія).

Висновки. Таким чином, можемо зробити висновок, що надання можливості правоохоронним органам надсилати повідомлення, виклики за допомогою використання Порталу Дія може позитивно вплинути на швидкість та оперативність проведення досудового розслідування. Проте, варто запозичити підхід, який використовує судова гілка влади у своїй роботі. Зокрема, автор рекомендує обов'язково отримувати письмову згоду від сторони та інших учасників кримінального провадження на отримання повідомлень та повісток саме за допомогою Порталу Дія, мобільного застосунку Порталу Дія (Дія).

На думку автора, запропоновані зміни пришвидшать та полегшать в частині комунікацію між сторонами та іншими учасниками кримінального провадження. Додатково такі зміни стануть зручною альтернативою звязку в умовах воєнного стану та послугують ще одним кроком в напрямку цифровізації досудового розслідування. В свою чергу, такі оновлення в кримінальному процесуальному законодавстві сприятимуть економії державних коштів на забезпечення паперового листування.

Список літератури:

1. Глинська Н. В. Цифровізації кримінального провадження: стратегія та тактика. *Цифровізація кримінального провадження: стан та перспективи*, (Харків, 19 верес. 2024 р.). Харків: Право, 2024. С. 174. (дата звернення: 13.11.2025).

2. Левочко Р. Б., Гандзюк Л. С., Потинський А. М. Цифровізація наглядової діяльності прокурора у досудовому розслідуванні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2023. Т. 37. С. 354.

3. Кубаєнко А. В. Оптимізація організаційних процесів досудового розслідування: необхідність структурних змін. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2023. №.1 (73). С. 235. (дата звернення: 13.11.2025).

4. Касапоглу С. О. Забезпечення права на захист в умовах електронного кримінального процесу: перспективи цифровізації досудового розслідування в Україні. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. Т. 11. URL: https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/289/198 (дата звернення: 13.11.2025).

5. Фоміна Т. Г. Щодо функціонування інформаційно-комунікаційної системи досудового розслідування. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама* (Вінниця, 16 квіт. 2025 р.). Вінниця, 2025. С. 768.

6. Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг : Постанова, Кабінет Міністрів України від 04.12.2019 р. № 1137. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#Text (дата звернення 02.12.2025).

7. *Дія.* URL: https://diia.gov.ua/services. (дата звернення: 14.11.2025).

8. Державна судова адміністрація України. Судові повістки вже в «Дії». *Судова влада України*. 29.12.2021. URL: https://court.gov.ua/press/news/1235892/ (дата звернення: 14.11.2025).

9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення 02.12.2025)

10. Атаманчук С. М., Подкопаєв С. В. Розробка і впровадження електронної системи управління кримінальним провадженням: сучасний стан та перспективи. *Цифровізація кримінального провадження: стан та перспективи*. (Харків, 19 верес. 2024 р.). Харків : Право, 2024. С. 174. (дата звернення: 13.11.2025).

11. Міжнародний Фонд «Відродження». Українські біженці після трьох років за кордоном. Четверта хвиля дослідження. *Центр економічної стратегії*. URL: https://ces.org.ua/refugees_fourth_wave/ (дата звернення: 14.11.2025).

12. Антикризовий медіа центр. Мінсоцполітики оприлюднило статистику про кількість ВПО в Україні за областями. *Антикризовий медіа центр*. URL: https://acmc.ua/minsoczpolityky-oprylyudnylo-statystyku-pro-kilkist-vpo-v-ukrayini-za-oblastyamy/ (дата звернення: 14.11.2025).

13. Офіс Генерального прокурора. КНЕДП Органів прокуратури України. *Офіс Генерального прокурора*. URL: https://ca.gp.gov.ua/ (дата звернення: 14.11.2025).

14. Міністерство внутрішніх справ України. Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг – Акредитований центр сертифікації ключів Міністерства внутрішніх справ України. *Міністерство внутрішніх справ України*. 13.11.2025. URL: https://ca.mvs.gov.ua/ (дата звернення: 14.11.2025).

Bulhakova Yu. M. USE OF THE DIIA PORTAL IN PRE-TRIAL INVESTIGATION: BETWEEN INNOVATION AND PROCEDURAL SAFEGUARDS

The article examines the potential use of the Diia Portal and the Diia mobile application (hereinafter – Diia) in pre-trial investigation, taking into account the balance between the introduction of innovative technologies and the safeguarding of procedural guarantees for participants in criminal proceedings.

It is emphasized that digitalization has become a key mechanism for ensuring the continuity of public services under the conditions of full-scale invasion, and the capabilities of Diia are already actively employed by the judiciary to inform parties and other participants in judicial processes. At the same time, it is noted that similar opportunities remain unavailable to law-enforcement bodies at the stage of pre-trial investigation, which complicates communication with witnesses, victims, and other participants in the proceedings amid the massive displacement of the population during the full-scale invasion.

The potential of Diia for delivering summonses and procedural notifications is examined, taking into account the technical and regulatory prerequisites for implementing such a mechanism. The article substantiates the expediency of the gradual introduction of the relevant changes while ensuring written consent of the participants in the proceedings and adequate guarantees for the protection of their rights. It is concluded that expanding the functionality of the Diia Portal mobile application in the sphere of pre-trial investigation would enhance the efficiency, promptness, and transparency of the criminal process, while also aligning with the broader trend of digital transformation of Ukraine's criminal justice system.

Based on the study results, the article formulates conclusions confirming the relevance of expanding digital capacities for law-enforcement bodies within the scope of their powers and competences. According to the author, practical implementation of the proposed initiatives would enable adaptation of the criminal process to the conditions of prolonged military aggression. Therefore, at the present stage, digitalization should be regarded not as an optional instrument but as a strategic necessity for ensuring effective pre-trial investigation.

The findings demonstrate that the gradual integration of the Diia Portal application into pre-trial investigation possesses significant potential for improving the quality of procedural communication. This

approach is consistent with the national strategy of digital transformation. It is expected that the introduction of the corresponding tools will further contribute to ensuring transparency, celerity, and predictability in the criminal process.

Key words: *pre-trial investigation, participants of criminal proceedings, notification in criminal proceedings, summons by an investigator, summons by a prosecutor, electronic summons, electronic notice, Diia Portal, the mobile application of the Diia Portal (Diia).*

Дата першого надходження статті до видання: 01.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 343.3:343.9:343.85:342.7(477):355.1
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/28

Деревягін О. О.
Харківський національний університет внутрішніх справ

Громович А. А.
Харківський національний університет внутрішніх справ

Кочин В. Д.
Харківський національний університет внутрішніх справ

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОРІЄНТИРИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті здійснено комплексний аналіз організаційних та правових засад протидії кримінальним правопорушенням проти власності підрозділами кримінальної поліції в умовах воєнного стану. Оскільки війна докорінно змінює криміногенне середовище, зумовлюючи зростання кількості та ускладнення форм майнових злочинних схем, тому правоохоронна система стикається з новими викликами, що потребують адаптації організаційних і правових механізмів. У цьому контексті особливу увагу приділено протиправним практикам, які набувають поширення в умовах воєнного часу: привласненню гуманітарних вантажів, різноманітним шахрайським комбінаціям, незаконному заволодінню майном на деокупованих територіях, а також діянням, обумовленим специфікою забезпечення оборонних ресурсів.

Розглянуто зміни у кримінальному та процесуальному законодавстві, що посилюють відповідальність за злочини проти власності, але водночас породжують низку колізій та практичних труднощів у діяльності слідчих і оперативних підрозділів. На основі статистичних даних показано тенденції зниження рівня традиційних майнових злочинів завдяки превентивним заходам (посилене патрулювання, блокпости, комендантська година), проте окреслено поширення новітніх злочинних схем протиправного заволодіння майном, зокрема цифрових шахрайств та маніпуляцій, що виникають унаслідок масових переміщень населення.

Висвітлено успішні практики діяльності кримінальної поліції, що реалізуються у взаємодії з військовими та іншими силовими структурами. Серед них – формування мобільних загонів, організація спільного патрулювання деокупованих територій, а також робота спеціалізованих груп «Білий янгол», які забезпечують доставку медикаментів і гуманітарних вантажів цивільному населенню. Такі заходи підтверджують ефективність міжвідомчої співпраці та сприяють відновленню правопорядку в умовах воєнного часу.

Запропоновано комплекс заходів, спрямованих на оптимізацію діяльності кримінальної поліції: адаптацію процесуальних норм для дистанційних дій, розробку відомчих інструкцій зі збору доказів із використанням БПЛА та цифрових технологій, формалізацію міжвідомчих алгоритмів взаємодії, стандартизовані чек-листи для огляду місця події та унормування порядку вилучення електронних доказів. Реалізація цих заходів дозволить підвищити спроможність кримінальної поліції ефективно реагувати на злочини проти власності в умовах воєнного стану, мінімізувати втрати доказової бази та забезпечити дотримання процесуальних і правозахисних гарантій.

Ключові слова: *воєнний стан, кримінальна поліція, кримінальні правопорушення, власність, оперативно-розшукова діяльність, доказування, електронні докази, міжвідомча взаємодія, нормативно-правове регулювання, превентивні заходи.*

Постановка проблеми. Воєнний стан істотно трансформує криміногенну ситуацію в державі, формуючи унікальні за масштабом і характером умови, у яких правоохоронна система змушена забезпечувати належний захист права власності. Внаслідок бойових дій, масових переміщень населення, руйнування інфраструктури, обмеження контролю над окремими територіями та зростання

© Деревягін О. О., Громович А. А., Кочин В. Д., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

економічної вразливості громадян, кількість і різноманітність кримінальних правопорушень проти власності зростає, а їхні форми набувають більш складного й організованого характеру. Привласнення гуманітарних вантажів, розгалужені шахрайські схеми, незаконне заволодіння майном на деокупованих територіях, а також правопорушення, що виникають у сфері забезпечення оборонних ресурсів, потребують специфічних підходів та високого рівня координації між підрозділами кримінальної поліції й іншими правоохоронними органами.

Проблема полягає в тому, що чинні організаційні моделі та теоретико-правові засади діяльності кримінальної поліції були сформовані переважно для умов мирного часу й не повною мірою відповідають викликам воєнного середовища. Значна частина нормативних актів не передбачає чітких механізмів реагування на кримінальні правопорушення проти власності у ситуаціях, коли доступ до місця події є небезпечним або обмеженим, коли процес збирання доказів ускладнюється нестабільністю безпекової обстановки. У таких умовах особливого значення набуває застосування оперативно-розшукової тактики, зокрема використання негласних методів отримання інформації, прихованого спостереження, контрольованих закупок та інших спеціальних заходів, що дозволяють компенсувати обмеженість традиційних слідчих дій. Водночас взаємодія з військовими формуваннями та органами місцевого самоврядування потребує спеціальної правової регламентації, яка б забезпечувала належну координацію та правові гарантії у сфері оперативно-розшукової діяльності.

Таким чином, виникає потреба у формуванні нових підходів до організації протидії кримінальним правопорушенням проти власності, що ґрунтуються на поєднанні практичних потреб правоохоронної діяльності, сучасних теоретико-правових орієнтирів та інструментарію оперативно-розшукової тактики. Наукове значення проблеми полягає у необхідності розвитку кримінально-правової та кримінологічної теорії в умовах воєнних трансформацій, зокрема у сфері дослідження негласних методів отримання інформації, прихованого спостереження та спеціальних оперативних комбінацій. Практична ж важливість визначається потребою забезпечити ефективні, правомірні та безпечні механізми роботи кримінальної поліції, які включають застосування оперативно-розшукових заходів для підвищення рівня захисту власності громадян і держави, збереження доказової бази, своєчасне викриття злочинних схем та притягнення винних до відповідальності. Це дозволяє підтримувати правопорядок навіть у надзвичайно складних умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти протидії майновим злочинам у воєнний час відображені в нормативно-правових актах, звітах правоохоронних органів та працях вітчизняних і зарубіжних учених. Серед них варто відзначити дослідження М. Пазія [1], який надав кримінологічну характеристику крадіжок в умовах воєнного стану та запропонував комплекс запобіжних заходів; роботи О.М. та П.О. Крижановських [2], присвячені детермінантам зростання злочинам проти власності в умовах воєнного стану; а також праці О.М. Шармара і Л.М. Дробницької [3], що аналізують правові колізії та судову практику відповідальності за крадіжку майна під час воєнного стану. Важливим є й внесок В.В. Копчі [4], який розробив криміналістичну тактику розслідування крадіжок під час воєнного стану.

Разом із цими напрацюваннями особливого значення набувають дослідження фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності, адже саме вони забезпечують практичну реалізацію заходів протидії майновим злочинам у складних умовах воєнного стану.

У вітчизняній науці концептуальним питанням теорії і практики оперативно-розшукової діяльності за різні часи були присвячені розробки таких вчених, як Л.І. Аркуша, Б.І. Бараненко, Г.М. Бірюков, В.І. Василинчук, О.О. Ганжа, М.Л. Грібов, В.В. Дараган, О.О. Деревягін, О.Ф. Долженков, В.П. Захаров, О.В. Кириченко, О.І. Козаченко, В.А. Некрасов, Д.Й. Никифорчук, С.В. Пеньков, С.І. Пічкуренко, М.А. Погорецький, В.В. Редька, Е.В. Рижков, І.В. Сервецький, М.В. Стащак, В.Є. Тарасенко, І.А. Федчак, Д.М. Цехан, А.М. Ханькевич, В.В. Шендрик та ін.

Теоретичні та практичні надбання зазначених учених мають значний внесок у розбудову теорії та практики оперативно-розшукової діяльності, слугують підґрунтям для подальших наукових розвідок. Водночас низка актуальних проблем залишилася поза увагою дослідників і потребує глибшого осмислення в умовах воєнного стану, коли питання кримінально-правової охорони власності та ефективності оперативно-розшукових заходів у протидії майновим злочинам набувають особливої суспільної ваги та вимагають комплексного підходу до їх попередження й розслідування.

Постановка завдання. З огляду на актуальність проблеми та необхідність удосконалення правоохоронної діяльності в умовах сьогодення, метою статті є визначення концептуальних та теоретико-правових орієнтирів організації протидії кримінальним правопорушенням проти власності підрозділами кримінальної поліції в умовах воєнного стану, а також розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності цієї діяльності.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного стану в Україні кримінальна поліція змушена діяти за особливих обставин: підвищеної небезпеки, руйнування інфраструктури та змін у законодавстві. З метою посилення відповідальності за майнові злочини у березні 2022 року внесено зміни до Кримінального кодексу, які доповнили статті про крадіжку, грабіж, розбій та інші злочини проти власності кваліфікуючою ознакою «вчинення в умовах воєнного (або надзвичайного) стану» [5]. Ця норма обтяжує покарання і віддзеркалює підвищену суспільну небезпеку таких правопорушень в час війни. Натомість правоохоронці констатують відсутність спеціалізованих методичних рекомендацій щодо розслідування майнових злочинів у зоні бойових дій: слідчі змушені адаптувати загальні процесуальні правила, часто спираючись на власний досвід та оперативні ініціативи. Окрім того, згідно з нормами Кримінального процесу в умовах воєнного стану змінено строки досудового розслідування (необмеженість строків, ст. 615 КПК) та порядок затримання військовозобов'язаних, що прямо впливає на роботу слідчих органів [6].

Аналіз динаміки злочинності за останні роки свідчить про поступову стабілізацію криміногенної ситуації завдяки адаптації правоохоронної системи до умов війни. Упродовж 2024 року слідчими Національної поліції до Єдиного реєстру досудових розслідувань було внесено відомості про 357,2 тис. кримінальних проваджень, що на 5% менше порівняно з показниками 2023 року (374,2 тис.). Таке загальне зниження рівня злочинності насамперед обумовлене суттєвим скороченням кількості майнових злочинів: випадків крадіжок поменшало на 32% (зниження з 82 тис. до 55,5 тис.), а шахрайств – на 21% (з 82,1 тис. до 64,7 тис.) [7, с. 12]. Ці показники, разом зі зменшенням незаконних заволодінь автотранспортом (з 2774 до 1496 випадків у порівнянні з початком вторгнення у 2023 році), свідчать про дієвість превентивних заходів. Збільшення кількості поліцейських патрулів до 7000, щільна мережа блокпостів та режим комендантської години стали ефективними стримуючими факторами для криміналітету [8].

У воєнний час підрозділи кримінальної поліції змушені поєднувати традиційні методи розкриття злочинів із додатковими превентивними заходами. За підтримки військових адміністрацій та органів місцевої влади вони забезпечили розгортання системи відеоспостереження з аналітичними функціями. Нині в Україні діє понад 50 тис. камер, з яких близько 7,2 тис. обладнано програмами для розпізнавання облич, автомобільних номерів та інших об'єктів. Це суттєво підвищує результативність розслідувань майнових злочинів, дозволяючи оперативно ідентифікувати викрадачів транспортних засобів чи грабіжників.

Водночас саме підрозділи кримінальної поліції координують роботу з аналітичними даними та забезпечують інтеграцію результатів кримінального аналізу у практику протидії злочинності. Якщо у 2016 році кримінальний аналіз існував лише у форматі відділу, то станом на 2025 рік він трансформувався у повноцінний департамент із розгалуженою мережею управлінь в областях, новими відділами та секторами [9, с. 105]. Зростання чисельності співробітників цих структур дозволяє більш системно координувати діяльність і забезпечувати оперативний супровід слідчих дій.

Особливу роль у діяльності кримінальної поліції відіграє застосування OSINT-технологій, що дозволяють збирати й аналізувати інформацію з відкритих джерел – соціальних мереж, онлайн-платформ, публічних баз даних. Це дає змогу швидко встановлювати особи підозрюваних, відстежувати їхню активність та виявляти зв'язки між учасниками злочинних груп.

Показовим є те, що саме завдяки розширенню аналітичних можливостей та активному впровадженню OSINT-технологій структурні підрозділи кримінальної поліції у 2023 році зосередили зусилля на викритті організованих груп, які діяли у сфері майнових злочинів. Використання сучасних інструментів дозволило не лише оперативно встановлювати осіб підозрюваних та відстежувати їхню активність, а й системно документувати злочинну діяльність, забезпечуючи належну доказову базу. У підсумку це сприяло направленню до суду 87 обвинувальних актів проти організованих злочинних угруповань, що спеціалізувалися на кримінальних правопорушеннях проти власності [10].

Розслідування злочинів у зоні бойових дій супроводжується численними ускладненнями,

насамперед у сфері збору доказів. У деокупованих населених пунктах слідчі часто стикаються з масовим руйнуванням місць подій – знищеними або пошкодженими будівлями, торговельними закладами та іншими об'єктами інфраструктури, що унеможливлює застосування стандартних методів судово-криміналістичної фіксації. Як наголосив заступник голови Національної поліції А. Нєбитов, «найскладніше для поліцейських після деокупації Київщини було зібрати всі докази і свідчення воєнних злочинів» [8].

Подібні труднощі виникають і при розслідуванні кримінальних правопорушень проти власності: документування фактів викрадення майна вимагає швидких виїздів на місця навіть під обстрілами, застосування криміналістів-експертів та гарантування безпеки слідчо-оперативних груп. Крім того, у прифронтових районах відсутність зв'язку та мінні загрози уповільнюють координацію слідчих дій і евакуацію потерпілих. Часто також є логістичні перепони: до багатьох населених пунктів тимчасово неможливо доставити екіпажі поліції, що погіршує оперативність реагування. Усе це призводить до ризику втрати речових доказів. Унаслідок згубного часу окупації відбувається змішування воєнної шкоди і кримінальних наслідків: розкрадене майно та сліди злочину потрібно ретельно розділяти.

Успішні практики свідчать, що ключовими інструментами у протидії злочинності та забезпеченні безпеки в умовах війни є тісна взаємодія поліції з військовими та іншими силовими структурами, а також адаптація процедур до специфічних реалій бойових дій. Так, на деокупованих територіях створюються спільні мобільні загони Національної поліції та Державної прикордонної служби для охорони державного кордону; поліцейські робочих груп «Білий янгол» здійснюють доставку медикаментів і продуктів цивільному населенню; патрульні підрозділи супроводжують стратегічні гуманітарні вантажі; вибухотехнічні служби проводять розмінування звільнених територій та знешкодження залишків ракет і боєприпасів [11, с. 2].

Такі підходи забезпечують безперебійне виконання слідчих функцій навіть в екстремальних умовах воєнного часу. Ефективним організаційним рішенням стало переформатування роботи підрозділів кримінальної поліції з акцентом на мобільність та здатність діяти в умовах підвищеної небезпеки. З метою посилення контролю за криміногенною ситуацією у прифронтових регіонах впроваджуються нові тактичні моделі патрулювання, чергування та оперативного реагування. Показовим прикладом є створення на Харківщині групи оперативного реагування, яка забезпечує максимально швидке реагування на події, що становлять загрозу життю, здоров'ю чи майну громадян, а також на будь-які порушення громадського порядку [11]. Важливим елементом діяльності кримінальної поліції залишається міжнародна координація: Національна поліція регулярно обмінюється досвідом та узгоджує дії з правоохоронними партнерами, що підтримують Україну у відновленні правопорядку.

Проведений аналіз дозволяє сформулювати пропозиції, спрямовані на удосконалення теоретико-правових та організаційних орієнтирів діяльності кримінальної поліції у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти власності в умовах воєнного стану, серед яких:

1) адаптація Кримінального процесуального кодексу України. У сучасних умовах воєнного стану постає об'єктивна необхідність доктринального та нормативного переосмислення процесуальних механізмів, що забезпечують ефективність досудового розслідування. З огляду на масове руйнування об'єктів інфраструктури та обмежений доступ до місць подій, доцільним є розширення інструментарію слідчих (розшукових) дій за відсутності стандартних умов їх проведення. Йдеться, насамперед, про нормативне закріплення можливості дистанційних допитів та судових засідань із використанням захищених каналів відеоконференцзв'язку.

Стаття 615 КПК України вже містить положення щодо обов'язкової відеофіксації свідчень у воєнний час, однак потребує подальшої конкретизації та практичної імплементації. Це передбачає:

– створення стабільних і захищених каналів відеозв'язку;

– забезпечення належного технічного оснащення органів досудового розслідування;

– унормування порядку збереження та використання відеозаписів як процесуальних доказів.

Окремого доктринального осмислення потребує питання процесуальних строків у кримінальному провадженні. В умовах воєнного стану, коли проведення слідчих (розшукових) дій може бути об'єктивно унеможливлене через бойові дії чи недоступність території, доцільним є нормативне закріплення механізму їх автоматичного продовження. Такий підхід забезпечить баланс між гарантіями прав учасників процесу та реаліями воєнного часу, унеможливить формальне закриття

проваджень через сплив строків та водночас створить правові умови для відновлення слідчих дій після забезпечення безпечного доступу або ухвали слідчого судді.

Можлива редакція нової норми КПК України: «У разі недоступності місця події внаслідок бойових дій строки досудового розслідування підлягають автоматичному продовженню до моменту забезпечення безпечного доступу або ухвали слідчого судді. Проведення процесуальних дій у таких умовах може здійснюватися дистанційно із застосуванням засобів відеоконференцзв'язку, за умови обов'язкової відеофіксації та забезпечення захищеного збереження відповідних записів»;

2) удосконалення методик збирання доказів. В умовах воєнного стану та деокупованих територій особливої актуальності набуває питання стандартизації та правового унормування методик збирання доказів. Йдеться не лише про технічні аспекти, а й про забезпечення належної процесуальної легітимності отриманих матеріалів. З цією метою доцільним є розроблення та затвердження відомчих інструкцій, які б детально регламентували алгоритм роботи слідчих і оперативних підрозділів кримінальної поліції у прифронтових регіонах.

Такі інструкції мають включати:

– уніфіковані стандарти фото- та відеофіксації місць злочинів за різних умов (зокрема при недостатньому освітленні, наявності диму, шумових перешкод чи руйнувань інфраструктури);

– використання безпілотних літальних апаратів та реєстраторів геолокації для точного картографування доказів і прив'язки їх до місцевості;

– правила забезпечення ланцюга електронних доказів, що охоплюють оцінку метаданих, резервне копіювання, захист від несанкціонованого втручання та кібершпигунства.

З огляду на правову позицію Верховного Суду, відповідно до якої електронні дані можуть визнаватися доказами та кваліфікуються як документи [12], необхідним є унормування порядку їх вилучення з мобільних пристроїв та баз даних;

3) співпраця з військовими та іншими службами. В умовах воєнного стану ефективність протидії кримінальним правопорушенням проти власності значною мірою залежить від інтеграції діяльності кримінальної поліції з військовими формуваннями та іншими силовими структурами. Доцільно передбачити у відомчих інструкціях МВС чітке закріплення механізму створення спільних слідчо-оперативних груп із залученням представників Збройних Сил України, Національної гвардії та інших служб. Такі групи мають діяти на основі міжвідомчих протоколів, що визначають порядок доступу до фронтових і деокупованих територій, узгодження маршрутів слідчих дій із планами оборони та взаємне інформування про бойові інциденти.

Практика спільного патрулювання північного кордону вже довела ефективність утворення зведених підрозділів прикордонників і поліцейських для моніторингу деокупованих районів [7, с. 2]. Тому доцільно поширити цей досвід на інші регіони, формалізувавши його у вигляді єдиної моделі міжвідомчої взаємодії, яка забезпечить оперативність реагування та належний рівень доказового процесу.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що протидія кримінальним правопорушенням проти власності в умовах воєнного стану потребує комплексної та системної модернізації як нормативно-правових засад, так і організаційно-тактичних механізмів діяльності кримінальної поліції. Воєнні реалії докорінно трансформують класичні підходи до слідчої та оперативно-розшукової роботи, вимагаючи поєднання процесуальної гнучкості з технологічною інноваційністю, міжвідомчою координацією та інтеграцією сучасних аналітичних інструментів. Адаптація положень КПК України до екстремальних умов, закріплення можливості дистанційних слідчих дій і автоматичного продовження процесуальних строків, унормування порядку використання електронних доказів та їхнього захисту є ключовими напрямами правового забезпечення допустимості доказів у судовому процесі. Водночас практична ефективність діяльності кримінальної поліції залежить від стандартизації методик збирання доказів, застосування БПЛА та геолокаційних технологій, створення модульних чек-листів огляду місця події, а також від формалізації міжвідомчих алгоритмів доступу й взаємодії зі Збройними Силами України, Національною гвардією та іншими службами.

Особливого значення набуває кримінальний аналіз як інструмент систематизації та інтерпретації даних, що дозволяє виявляти закономірності злочинної діяльності, прогнозувати ризики та оптимізувати використання оперативних ресурсів. У поєднанні з OSINT-технологіями (open-source intelligence) це створює новий рівень доказової бази, забезпечуючи інтеграцію відкритих даних, цифрових слідів та аналітичних моделей у процесуальну діяльність. Такий симбіоз класичних

методів ОРД і сучасних аналітичних інструментів формує підґрунтя для ефективної протидії кримінальним правопорушенням проти власності в умовах воєнного стану.

Отже, лише системне поєднання доктринальних положень, нормативних рішень, криміналістичних методик, інструментів кримінального аналізу та OSINT, а також міжвідомчої координації дозволить кримінальній поліції ефективно виконувати свої функції, забезпечуючи баланс між захистом прав громадян і вимогами національної безпеки.

Список літератури:

1. Пазій М. Кримінологічна характеристика крадіжок, що вчиняються в умовах воєнного стану : дис. ... д-ра філософії (або д-ра юрид. наук). Харків, 2023. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023/12/Дисертація_Пазій.pdf (дата звернення: 11.12.2025).

2. Крижановський О. М., Крижановський П. О. Стратегії запобігання злочинам проти власності в умовах воєнного стану. *Academy Vision*. 2024. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj20PG6zriRAxUPBxAIHcqWN-0QFnoECBsQAQ&url=https%3A%2F%2Facademy-vision.org%2Findex.php%2Fav%2Farticle%2Fdownload%2F1276%2F1164%2F1179&usg=AOvVaw1hJireHwcpsGqKZOQB_g2x&opi=89978449 (дата звернення: 11.12.2025).

3. Шармар О. М., Дробницька Л. М. Правові аспекти відповідальності за крадіжку майна під час воєнного стану. 2025. URL: https://www.researchgate.net/publication/397623748_Criminal_liability_for_theft_of_property_under_martial_law_problematic_issues_of_retroactive_effect_in_the_time_of_the_Criminal_Code_of_Ukraine (дата звернення: 11.12.2025).

4. Копча В. В. Криміналістична характеристика щодо розслідування крадіжок під час воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4. С. 224–228. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.32.

5. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : Закон України від 03.03.2022 № 2117-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#Text (дата звернення: 12.12.2025).

6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 1 серп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 12.12.2025).

7. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2024 році. *Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/zvit-natsionalnoi-politsii-ukrainy-pro-rezultaty-roboty-u-2024-rotsi (дата звернення: 12.12.2025).

8. «Найскладніше для поліцейських після деокупації Київщини було зібрати всі докази і свідчення воєнних злочинів», – інтерв'ю з заступником голови Нацполіції України Андрієм Нєбитовим. *Київщина 24/7*. URL: https://kyivschina24.com/news/najskladnishe-dlya-policzejskyh-pislya-deokupacziyi-kyyivshhyny-bulo-zibraty-vsi-dokazy-i-svidchennya-voyennyh-zlochyniv-intervyu-z-zastupnykom-golovy-naczpolicziy/ (дата звернення: 12.12.2025).

9. Овсянюк Д. Становлення підрозділів кримінального аналізу Національної поліції України та вимоги до професійної компетентності аналітиків. *Реалізація філософії «intelligence-led policing» в системі кримінального аналізу Національної поліції України*. 2024. С. 105–112. URL: https://doi.org/10.36486/978-966-2310-66-5-10 (дата звернення: 22.12.2025).

10. У 2023 році зросла ефективність розкриття поліцейськими тяжких та особливо тяжких злочинів – Андрій Нєбитов. *Національна поліція України*. URL: https://npu.gov.ua/news/u-2023-rotsi-zrosla-efektyvnist-rozkryttia-politseiskymy-tiazhkykh-ta-osoblyvo-tiazhkykh-zlochyniv-andrii-niebytov (дата звернення: 12.12.2025).

11. На Харківщині створено групу оперативного реагування: підрозділ вже почав свою роботу. *Головне управління Національної поліції в Харківській області*. URL: https://hk.npu.gov.ua/news/na-kharkivshchyni-stvoreno-hrupu-operatyvnoho-reahuvannia-pidrozdil-vzhe-pochav-svoiu-robotu (дата звернення: 12.12.2025).

12. Докази та доказування в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: суддя ВС розповіла про практику Верховного Суду. *ЮРЛІГА*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/214529_dokazi-ta-dokazuvannya-v-krimnalnomu-provadzhenn-v-umovakh-vonnogo-stanu-suddya-vs-rozpovla-pro-praktiku-verkhovnogo-sudu (дата звернення: 12.12.2025).

Derevyagin O. O., Hromovych A. A., Kochyn V. D. ORGANIZATION OF COUNTERING CRIMINAL OFFENSES AGAINST PROPERTY BY CRIMINAL POLICE UNITS: CONCEPTUAL AND THEORETICAL-LEGAL GUIDELINES IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW

In the article, a comprehensive analysis is carried out of the organizational and legal foundations of countering criminal offenses against property by criminal police units under martial law. Since war fundamentally transforms the criminogenic environment, leading to an increase in the number and complexity of property crime schemes, the law enforcement system faces new challenges that require adaptation of organizational and legal mechanisms. In this context, special attention is paid to unlawful practices that spread during wartime: misappropriation of humanitarian aid, various fraudulent schemes, illegal appropriation of property in de-occupied territories, as well as acts conditioned by the specifics of securing defense resources.

Changes in criminal and procedural legislation are examined, which strengthen liability for crimes against property but at the same time generate a number of conflicts and practical difficulties in the work of investigative and operational units. Based on statistical data, trends are shown indicating a decrease in the level of traditional property crimes due to preventive measures (enhanced patrolling, checkpoints, curfews), while the spread of new criminal schemes of unlawful appropriation of property is outlined, in particular digital fraud and manipulations arising from mass population movements.

Successful practices of criminal police activity implemented in cooperation with the military and other security structures are highlighted. Among them are the formation of mobile units, organization of joint patrolling of de-occupied territories, as well as the work of specialized "White Angel" groups that ensure the delivery of medicines and humanitarian aid to the civilian population. Such measures confirm the effectiveness of interagency cooperation and contribute to the restoration of law and order under wartime conditions.

A set of measures is proposed aimed at optimizing the activities of the criminal police: adaptation of procedural norms for remote actions, development of departmental instructions for evidence collection using UAVs and digital technologies, formalization of interagency interaction algorithms, standardized checklists for crime scene inspection, and regulation of the procedure for seizing electronic evidence. Implementation of these measures will enhance the capacity of the criminal police to effectively respond to property crimes under martial law, minimize losses of the evidentiary base, and ensure compliance with procedural and human rights guarantees.

Key words: *martial law, criminal police, criminal offenses, property, operational-search activity, evidence, electronic evidence, interagency cooperation, legal regulation, preventive measures.*

Дата першого надходження статті до видання: 12.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/29

Коренської С. А.
Донецький державний університет внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД

У статті досліджено зміст поняття досудового розслідування дорожньо-транспортних пригод як самостійного різновиду досудової кримінальної процесуальної діяльності. Обґрунтовано, що загальне тлумачення досудового розслідування не дозволяє врахувати специфіку кримінального провадження щодо вчинення дорожньо-транспортних пригод, що зумовлює необхідність виокремлення притаманних для нього характеристик. Вказано, що досудове розслідування дорожньо-транспортних пригод охоплює врегульовану законом діяльність органів досудового розслідування, спрямовану на пізнання обставин події шляхом використання пізнавальних засобів, передбачених КПК України. Звернуто увагу, що шляхом дотримання процесуальної форми забезпечується дотримання прав і законних інтересів учасників провадження, процес доказування та реальна можливість пізнання обставин кримінального правопорушення. Доведено, що ефективність такої діяльності залежить від спеціальної компетентності слідчого та прокурора, тобто від належного застосування принципу спеціалізації, що забезпечує якість пізнавальної діяльності. Констатовано, що досудове розслідування дорожньо-транспортних пригод повинно здійснюватися у законний і правомірний спосіб, що передбачає не лише відповідність вимогам кримінального процесуального законодавства, але й дотримання прав і свобод людини. Зазначено, що характерною рисою досудового кримінального провадження щодо дорожньо-транспортних пригод є широке використання спеціальних знань та залучення обізнаних осіб, що зумовлено складністю реконструкції механізму кримінального правопорушення і потребою у проведенні численних експертиз. Наголошено, що визначальним результатом досудового розслідування дорожньо-транспортних пригод є викриття винної особи, що корелює із завданнями кримінального провадження та зумовлює необхідність формування науково обґрунтованої дефініції досліджуваного поняття. Підсумовано, що розглянуті ознаки повинні бути відображені у межах єдиного науково обґрунтованого поняття досудового розслідування ДТП.

Ключові слова: *дорожньо-транспортна пригода, досудове розслідування, кримінальне провадження, кримінальне процесуальне пізнання, поняття, правомірність, спеціальні знання.*

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення, вчинені унаслідок дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) характеризується низкою специфічних рис, що безпосередньо впливають на перебіг досудового етапу кримінального провадження. У кримінальній процесуальній площині ця специфіка виявляється в особливостях проведення слідчих (розшукових) дій, необхідності оперативного призначення та проведення судових експертиз, особливостях застосування запобіжних заходів тощо. Сукупність таких характеристик дозволяє відокремити спрямованість досудового розслідування ДТП від інших категорій кримінальних проваджень. Однак відмінні риси та істотні ознаки не можуть залишатися розпорошеними та мати формальне значення. Вони повинні бути впорядкованими у межах єдиного поняття, яке б відображало внутрішній зміст досудового розслідування ДТП. Разом з тим, виокремлення й обґрунтування характерних для досудового розслідування ДТП ознак є необхідною передумовою для визначення його дефініції. Змістовне наповнення досліджуваного поняття дозволить не лише глибше зрозуміти кримінальні процесуальні аспекти розслідування ДТП, а й створити підґрунтя для подальших наукових пошуків, зокрема щодо визначення критеріїв його ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах більшості наукових напрацювань, присвячених методиці розслідування дорожньо-транспортних пригод, відсутнє усталене розуміння поняття досудового розслідування ДТП. Це пояс-

© Коренської С. А., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

нюється тим, що вчені, зокрема М. В. Даньшин, В. І. Дячук, Д. О. Карпенко, В. В. Коломієць, В. Ю. Крупєй, О. П. Макарова, Г. С. Стаскевич, А. М. Тимчишин, А. О. Чичиркін та інші, здебільшого зосереджують увагу на криміналістичних аспектах діяльності слідчого при розслідуванні ДТП, досліджуючи типові слідчі ситуації, організацію та планування розслідування, застосування тактичних прийомів і тактики використання спеціальних знань тощо. Варто зауважити, що з огляду на специфіку кримінальних правопорушень, вчинених внаслідок ДТП, криміналістичне спрямування досліджень щодо проведення досудового слідства є цілком закономірним, однак вони дещо обмежують можливість змістовного розуміння поняття досудового розслідування ДТП саме у кримінальному процесуальному вимірі.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття змісту поняття досудового розслідування дорожньо-транспортних пригод шляхом виокремлення та обґрунтування його істотних ознак.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, розуміння досудового розслідування ДТП залишається фрагментарним і таким, що походить від більш ширшого терміну «досудове розслідування». Проте загальне тлумачення досліджуваного поняття призводить до нехтування тими особливостями кримінальної процесуальної діяльності, що виникають саме при розслідуванні ДТП, вирізняючи цей вид кримінальних проваджень від низки інших.

В кримінальному процесуальному вимірі під час розслідування ДТП існують відповідні особливості щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Наприклад, при огляді місця ДТП, на відміну від інших кримінальних правопорушень, виникають вагомі труднощі, пов'язані з невизнанням особи учасником огляду місця події, що призводить до неможливості ознайомитись зі змістом складеного протоколу огляду та власне складеної схеми ДТП, засвідчивши правильність фіксації результатів цієї слідчої (розшукової) дії [1, с. 112]. Серед іншого можуть виникати питання й щодо законності та правомірності застосування запобіжних заходів, зокрема процесуального затримання. На перший погляд, варто погодитись, що відповідно до ч. 2 ст. 12 КК України вчинення ДТП не є кримінальним проступком, оскільки передбачає штраф у розмірі більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [2]. Тому видається, що застосування процесуального затримання в порядку ст. 208 КПК України є безсумнівним. Але, важливо звернути увагу, що санкція ч. 1 ст. 286 КК України не передбачає покарання у вигляді позбавлення волі, що робить затримання особи, винної у ДТП, неправомірним. Натомість, для розслідування ДТП законним та більш доречним є застосування положень ч. 6 ст. 237 КПК України щодо заборони будь-якій особі, в тому числі винній у вчиненні ДТП, залишати місце огляду до його закінчення [3]. Як слушно зауважують деякі науковці, що правова природа такої вимоги подібна до затримання, оскільки також передбачає процесуальний примус, що полягає в обмеженні права особи на свободу пересування через те, що вона вимушена залишатися поряд із слідчим у визначеному місці [4, с. 245–246]. Проте варто констатувати відмінність як щодо часу та способів утримання особи поряд із уповноваженою службовою особою, так і щодо правових наслідків зазначених процесуальних дій [5, с. 421; 6, с. 187; 7, с. 125–126]. Крім того не є поодинокими випадки щодо правомірності отримання пояснень та показань під час розслідування ДТП, проведення особистого обшуку, застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту тощо.

У своїй сукупності згадані особливості досудової кримінальної процесуальної діяльності не можуть залишатись осторонь внаслідок оперування загальним поняттям досудового слідства. Вони вимагають цілісного розуміння та якісного обґрунтування саме досудового розслідування ДТП. Водночас за правилами тлумачення понять необхідно запобігати зайвому перевантаженню обсягу дефініції, зробивши акцент на сутнісних ознаках та відмінних рисах від суміжних предметів і явищ [8, с. 118]. В цьому контексті доречно звернути увагу та більш детально розкрити зміст таких ознак досудового розслідування ДТП як:

1. Досудова кримінальна процесуальна діяльність.

У своїй основі перша ознака досудового розслідування ДТП полягає в тому, що досліджуване поняття фактично є різновидом досудової кримінальної процесуальної діяльності. Незалежно від особливостей механізму ДТП та складності провадження, встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення можливе виключно через застосування процесуальних інструментів, передбачених кримінальним процесуальним законом. Йдеться про те, що пізнання обставин ДТП можливе виключно через інструменти, які має у розпо-

рядженні слідчий, адже досудове розслідування є нормативно врегульованою діяльністю, що визначає способи виявлення, отримання, фіксації та вилучення доказів. Власне й сам процес доказування є стрижнем та серцем кримінальної процесуальної діяльності [9, с. 7]. З огляду на зазначене, специфіка ДТП лише підсилює увагу до суворого дотримання встановлених процедур проведення досудового слідства, оскільки слідова картина у таких справах є надзвичайно вразливою до знищення. Тому органи досудового розслідування спрямовують свою діяльність на пізнання обставин учиненого ДТП шляхом застосування закріплених у КПК України процесуальних засобів. До таких процесуальних засобів, як правило вчені, відносять слідчі (розшукові) дії, а також інші процесуальні дії, визначені ч. 2 ст. 93 КПК України [10, с. 51].

Таким чином, досудове розслідування ДТП невід'ємно пов'язане з кримінальною процесуальною діяльністю та процесом пізнання обставин вчиненого ДТП, а його специфіка лише деталізує й ускладнює загальну модель досудового розслідування, не змінюючи його природи. Саме шляхом дотримання процесуальної форми забезпечується дотримання прав і законних інтересів учасників провадження, процес доказування та реальна можливість пізнання обставин кримінального правопорушення. Без здійснення врегульованої кримінальним процесуальним законом кримінальної процесуальної діяльності розслідування ДТП не може набути юридичної значущості та не здатне реалізувати своє призначення у системі кримінального правосуддя.

2. Здійснюється спеціальними суб'єктами.

Наступною характерною рисою досудового розслідування ДТП є те, що його здійснення покладається на спеціальних суб'єктів, наділених відповідними повноваженнями та професійною компетентністю. Щодо цього слушною є думка О. В. Ковальової, що в межах досудового слідства процес пізнання не є довільною або загальнодоступною діяльністю, оскільки воно здійснюється лише суб'єктами, спеціально уповноваженими державою на встановлення істини у кримінальному провадженні [11, с. 172]. Саме тому досудове розслідування ДТП, як і будь-якого іншого кримінального правопорушення, проводиться органами досудового розслідування в особі слідчого та під процесуальним керівництвом прокурора у відповідності до положень кримінального процесуального закону. Проте формальна наявність повноважень не гарантує ефективності досудового розслідування ДТП, адже вирішального значення набуває саме фахова компетентність зазначених суб'єктів.

Розслідування ДТП характеризується високою технічною складністю, необхідністю знання фізичних явищ щодо механізму утворення слідів, закономірностей розвитку ДТП, можливих моделей поведінки учасників дорожнього руху, розуміння ролі та значення техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування. Тому цілком обґрунтованою є позиція Д. В. Сімоновича, який наголошує на необхідності законодавчого закріплення спеціалізації слідчих та прокурорів [12, с. 29]. Хоча повноваження слідчих є єдиними для всіх категорій кримінальних правопорушень, зміст їх діяльності в різних сферах істотно відрізняється, що потребує відповідної професійної підготовки та здатності орієнтуватися у специфіці тієї чи іншої галузі. Власне щодо фахової компетентності органів прокуратури, справедливою є думка Ю. А. Єременко, який підкреслює, що ефективність процесуального керівництва залежить від наявності спеціалізації прокурора, тобто концентрації певних знань і навичок на конкретному напрямі кримінального провадження [13, с. 40]. Подібні підходи підтримуються й іншими дослідниками, які вказують на необхідність дотримання принципу спеціалізації як слідчого, так і прокурора під час призначення процесуального керівника у справах певної категорії злочинів [14, с. 143; 15, с. 89]. Такий підхід забезпечує ефективність пізнавальної діяльності, спрямованої на встановлення обставин ДТП, сприяє своєчасному проведенню першочергових слідчих (розшукових) дій і прийняттю обґрунтованих процесуальних рішень.

З огляду на технічну специфіку ДТП, обсяг спеціальних знань, необхідних для реконструкції події, та підвищену складність доказування у цій категорії кримінальних правопорушень, цілком логічним є висновок про те, що досудовим розслідуванням ДТП повинні займатися окремі слідчі та прокурори, які спеціалізуються на зазначеній категорії проваджень. Такий підхід може бути реалізований за аналогією із практикою окремих слідчих у справах неповнолітніх чи розслідуванні організованої злочинності. Таким чином, наявність спеціальних суб'єктів, які володіють необхідними знаннями та професійною підготовкою, є важливою ознакою досудового розслідування ДТП і має розглядатися як суттєва умова підвищення ефективності кримінального провадження.

3. Законний та правомірний спосіб.

Наступною властивістю досудового розслідування ДТП є те, що кримінальна процесуальна діяльність, спрямована на встановлення обставин вчинення ДТП, здійснюється виключно у законний та правомірний спосіб. Законність і правомірність виступають взаємопов'язаними, але не тотожними категоріями, кожен із яких має самостійне змістове навантаження та впливає на ефективність кримінальної процесуальної діяльності в цілому. Законний спосіб проведення досудового розслідування ДТП передбачає суворе дотримання вимог кримінального процесуального законодавства. Законність забезпечує належну процесуальну форму, без якої отримані фактичні дані не можуть бути доказами, а сама діяльність органів досудового розслідування втрачає правову визначеність. Водночас правомірний спосіб передбачає не тільки формальну відповідність дій закону, але й те, що сам закон і практика його застосування не повинні порушувати права, свободи й законні інтереси людини. Правомірність кримінальної процесуальної діяльності ґрунтується на дотриманні принципу верховенства права. Відповідною, як зазначає О. І. Котюк, кожна слідча (розшукова) дія може вважатися проведеною з урахуванням принципу правомірності за умови дотриманням не тільки кримінального процесуального законодавства, а й загальновизнаних прав, свобод і законних інтересів людини [16, с. 120]. Також справедливою є думка О. А. Лучко, що процесуальна дія окрім своєї спрямованості на отримання відомостей про вчинене кримінальне правопорушення повинна бути правомірною, не порушувати, а відповідати змісту прав і свобод людини [17, с. 32]. Тобто правова природа правомірності потребує, щоб кожне втручання в права людини було необхідним, пропорційним і чітко обґрунтованим, а не здійснювалося свавільно без достатніх на те підстав.

Показовим може бути приклад, наведений Т. О. Лоскутовим. Автор у своїй роботі приводить ситуацію, яка трапилась у практичній діяльності одного зі слідчих підрозділів за лінією розслідування злочинів, пов'язаних з дорожньо-транспортними пригодами. Один зі слідчих вказаного підрозділу затримав особу за підозрою у вчиненні необережного злочину, санкцією якого не передбачалась можливість застосування покарання у вигляді позбавлення свободи (ч. 1 ст. 286 КК). Тим самим слідчий неспіврозмірно обмежив право людини на свободу і особисту недоторканність [18, с. 181]. Таким чином, затримання у подібних ситуаціях не узгоджується з вимогами ст. 208 КПК України, а тому є незаконним і не відповідає критерію правомірності, оскільки безпідставно обмежує право людини на свободу та вільне пересування, не відповідає меті кримінального провадження та не є пропорційним втручанням.

Схожі порушення можуть виникнути під час проведення обшуку транспортного засобу та особистого обшуку особи, якщо такі процесуальні дії проводяться без достатніх підстав. Це пов'язано з тим, що обшук за своєю спрямованістю обмежує право особи на мирне володіння майном та право на особисту недоторканність [19, с. 348]. Тому обшук транспортного засобу або особистий обшук особи можуть бути здійснені тільки в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законом.

Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово підкреслював, що правомірність кримінальної процесуальної діяльності має бути оцінена крізь призму принципу верховенства права та міжнародних стандартів, які вимагають, щоб будь-яке втручання органів держави було не лише законним у формальному розумінні, а й необхідним, пропорційним і передбачуваним. Крім того окремі процесуальні дії можуть бути визнані неправомірними, коли вони порушують фундаментальні права людини, навіть за умови їх здійснення відповідно до вимог національного законодавства [20; 21]. Враховуючи зазначене, законність і правомірність кримінальної процесуальної діяльності є фундаментальними ознаками досудового розслідування ДТП, що визначають межі втручання у права та свободи особи та відповідність процесуальних дій завданням кримінального провадження.

4. Залучення обізнаних осіб та використання спеціальних знань.

Наступною визначальною рисою досудового розслідування ДТП є залучення обізнаних осіб та широке використання спеціальних знань, без яких пізнання механізму ДТП значно ускладняється. У наукових дослідженнях неодноразово підкреслено, що природа ДТП передбачає складний причинно-наслідковий зв'язок між поведінкою учасників дорожнього руху, технічним станом транспортних засобів, дорожніми умовами, фізичними закономірностями переміщення предметів у просторі тощо [22, с. 34; 23, с. 42]. Внаслідок цього, як зауважують науковці, пояснити механізм утворення слідів можливо лише за умови володіння ґрунтовними знаннями з різних галузей, зокрема фізики, хімії, математики,

медицини, психології та інших наук [24, с. 4]. Без залучення фахівців повною мірою встановити всі обставини події та реконструювати механізм ДТП майже неможливо.

Як зазначає Д. В. Юзефович, використання спеціальних знань у кримінальному провадженні за фактами ДТП відбувається у двох основних формах. По-перше, це участь спеціаліста під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій (наприклад, огляду місця події). У таких випадках спеціаліст застосовує технічні засоби, надає рекомендації, допомагає з вилученням слідів, складенням схем тощо. По-друге, це призначення та проведення експертизи, коли встановлення обставин можливе лише шляхом спеціального дослідження, наприклад за допомогою призначення автотехнічної, трасологічної, товарознавчої та інших експертиз [25, с. 231–232].

Варто зазначити, що спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань (ст. 71 КПК України) [3]. Функції спеціаліста зводяться до технічної допомоги слідчому, застосування спеціальних засобів, надання консультацій, що не є процесуальним джерелом доказів, а лише мають допоміжний характер і слугують орієнтиром у здійсненні пізнавальної діяльності. На відміну від спеціаліста, експерт володіє спеціальними знаннями у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, на підставі яких проводить відповідні дослідження з наданням експертного висновку з питань, які були предметом дослідження. У більшості проваджень за фактами ДТП призначаються такі види експертиз, як автотехнічна експертиза, спрямована на з'ясування технічних причин пригоди, швидкості руху транспортних засобів, можливості уникнення зіткнення та інших параметрів взаємодії автомобілів у дорожній обстановці. Не менш важливою є судово-медична експертиза, яка дозволяє встановити характер, механізм та давність ушкоджень, а також визначити причинний зв'язок між отриманими травмами та діями учасників ДТП. Окрім цього, для потреб кримінального провадження нерідко призначаються експертизи волокон і волокнистих матеріалів, лакофарбових матеріалів та покриттів, що мають ключове значення для ідентифікації транспортних засобів, що зіткнулися, або встановлення контакту між автомобілем та пішоходом. Застосовується також автотоварознавча експертиза, покликана визначити розмір матеріальної шкоди, завданої пошкодженням транспортного засобу. Особливу роль у кримінальних провадженнях про ДТП відіграють комплексні експертизи, зокрема транспортно-трасологічна експертиза слідів і пошкоджень транспортних засобів, що дає змогу визначити механізм утворення пошкоджень, їх взаємне розташування, напрямок та силу дії під час зіткнення [23, с. 42].

З огляду на зазначене, потреба у взаємодії слідчого зі спеціалістами та експертами у межах досудового кримінального провадження є доволі характерним явищем під час розслідування ДТП. Залучення обізнаних осіб є важливим аспектом кримінальної процесуальної діяльності, що властивий для розслідування кримінальних правопорушень, вчинених внаслідок ДТП, оскільки забезпечує наукову обґрунтованість, точність і достовірність реконструкції механізму події, сприяючи всебічному, повному та неупередженому дослідженню обставин, що потребують доказування у цій категорії проваджень.

5. Викриття винної особи у вчиненні ДТП.

Вирішальною ознакою досудового розслідування ДТП є викриття винної особи у вчиненні кримінального правопорушення, що становить головний результат досудової пізнавальної діяльності. У науковій літературі неодноразово наголошується, що підсумком врегульованої законом кримінальної процесуальної діяльності органів дізнання, досудового слідства і прокуратури є саме встановлення та викриття (причетності) осіб, винних у вчиненні кримінального правопорушення [26, с. 256; 27, с. 14; 28, с. 26, 54, 61]. Крім того встановлення винуватих у вчиненні кримінального правопорушення становить одне із завдань кримінального провадження в контексті ст. 2 КПК України.

Враховуючи, що механізм ДТП обумовлений багатофакторністю ситуацій і формується під впливом широкого комплексу змінних, на відміну від багатьох інших видів кримінальних правопорушень, то встановлення винуватої особи може бути значно ускладненим. Зокрема, для встановлення винуватого потрібно реконструювати механізм ДТП, зважаючи на дорожню обстановку, наявність або відсутність дорожніх знаків, особливості розмітки, стан дорожнього покриття, видимість, погодні умови, технічний стан транспортних засобів, швидкість руху, поведінку учасників дорожнього руху та інші фактори. Встановлення винуватості у справах про ДТП не зводиться до

банального визначення, хто був водієм. Навпаки, вирішальним є з'ясування того, чи порушив конкретний учасник дорожнього руху встановлені правила, чи перебували його дії у причинному зв'язку з настанням негативних наслідків, чи міг він об'єктивно запобігти настанню таких наслідків тощо. Саме тому у провадженнях щодо ДТП важлива роль відводиться використанню спеціальних знань, що дозволяє об'єктивно оцінити ситуацію та визначити, дії якого учасника спричинили ті чи інші наслідки. Таким чином, викриття винуватої особи є обов'язковим елементом, без якого діяльність органів досудового розслідування втрачає своє цільове призначення. Швидке встановлення винуватої особи у вчиненні ДТП визначає результативність досудового розслідування і забезпечує реалізацію завдань кримінального провадження.

Розглянуті характерні риси досудового розслідування ДТП у своїй сукупності формують системний підхід до розуміння його змісту. Кожна з них відображає специфіку цієї категорії проваджень та визначає їх відмінність від досудової пізнавальної діяльності щодо інших видів кримінальних правопорушень. Тому зазначені ознаки повинні бути відображені у межах єдиного науково обґрунтованого поняття досудового розслідування ДТП.

Висновки. Досудове розслідування дорожньо-транспортної пригоди – це досудова кримінальна процесуальна діяльність, що здійснюється спеціальними суб'єктами у законний та правомірний спосіб, переважно із залученням обізнаних осіб та використанням спеціальних знань, змістом якої є отримання доказової інформації (кримінальне процесуальне пізнання) щодо викриття винної особи у вчиненні кримінального правопорушення внаслідок дорожньо-транспортної пригоди.

Список літератури:

1. Коренської С. А. Проблемні аспекти здійснення огляду місця події під час розслідування дорожньо-транспортних пригод. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право.* 2024. Вип. 85. Ч. 4. С. 111–117.
2. Кримінальний кодекс України. Закон № 2341-III від 05.04.2001 р. *Відомості Верховної Ради України.* № 25-26, ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 05.12.2025).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Голос України*. 2012. №№ 90-91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print#n2001 (дата звернення 05.12.2025).
4. Лоскутов Т. О. Окремі проблемні питання кримінального процесуального затримання. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи: матеріали круглого столу (м. Львів, 11 червня 2021 року).* Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 244–246.
5. Ошедша А. Д. Деякі аспекти початку перебігу строку кримінального процесуального затримання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 89. Ч. 3. С. 416–422.
6. Потоцький М. М. Затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення: дис. ... докт. філософії. Кропивницький. 2022. 275 с.
7. Куковська Є. П. Обмеження та порушення права на свободу під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів в умовах окупації українських територій: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 30 вересня 2022 року).* Кривий Ріг: ДонДУВС, 2022. С. 124–127.
8. Лазарєв В. В. Тлумачення юридичної термінології Конституційним Судом України. *Право і Безпека*. 2020. № 4. С. 116–121. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2020.4.18
9. Карабут Л. В. Щодо формування доказів під час досудової кримінальної процесуальної діяльності за новим КПК. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право*. 2012. № 1(5). С. 1–13. URL: https://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12klvznk.pdf (дата звернення 05.12.2025).
10. Барган С. С. Правомірність отримання доказів шляхом реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого. *Європейські Перспективи*. 2024. № 2. С. 48–53.
11. Ковальова О. В. Інформаційно-пізнавальна складова досудового розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2020. № 45. С. 172–175. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.45.36
12. Сімонович Д. В. Доктринальні засади структури та системності кримінального процесу України: стадії та окремі провадження: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Харків. 2017. 42 с.
13. Єременко Ю. А. Правові та організаційні основи спеціалізації органів прокуратури в Україні : дис. … канд. юрид. наук. Київ. 2019. 216 с.
14. Фурсов Д. Ю. Співвідношення прокурорського нагляду, відомчого та судового контролю за законністю досудового розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху. *Науковий*

вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2019. № 41. Т. 2. С. 142–146. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.41-2.32

15. Павловський В. В. Загальні положення досудового розслідування: дис. … канд. юрид. наук. Київ. 2016. 246 с.

16. Котюк О. І. Правомірність слідчих дій: умови визначення та засоби забезпечення: дис. … канд. юрид. наук. Київ. 2013. 234 с.

17. Лучко О. А. Огляд у кримінальному досудовому провадженні: дис. … канд. юрид. наук. Маріуполь, 2021. 269 с.

18. Лоскутов Т. О. Предмет правового регулювання у кримінальному процесі: дис. … д-ра юрид. наук. Київ. 2016. 445 с.

19. Маркєлова В. М. Обмеження права власності у результаті обшуку: теорія та практика. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 5. С. 348–352. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/86

20. Case of Jalloh v. Germany. № 54810/00. 11.07.2006. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-76307%22]} (дата звернення 05.12.2025).

21. Case of Tlashadze and Kakashvili v. Georgia. № 41674/10. 25.03.2021. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-208752%22]} (дата звернення 05.12.2025).

22. Коломієць В. В. Обстановка як елемент криміналістичної характеристики порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика.* 2022. № 2(4). С. 33–36.

23. Чичиркін А. О. Взаємодія слідчого з експертними підрозділами під час розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту: дис. … канд. юрид. наук. Київ. 2021. 268 с.

24. Дячук В. І., Климчук М. П., Губська О. А. Використання спеціальних знань при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод: монографія. Київ, 2012. 220 с.

25. Юзефович Д. В. Особливості взаємодії слідчого зі спеціалістами (експертами) при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод. *Транспортна безпека: правові та організаційні аспекти: матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 19 листопада 2021 року).* Кривий Ріг. 2021. С. 231–234.

26. Тіщенко В. В. Розкриття злочинів як пізнавальна діяльність і основне завдання розслідування. *Наукові праці Національного університету Одеська юридична академія*. 2013. № 13. С. 252–259.

27. Слінько С. В. Теорія і практика досудового розслідування: генезис та перспективи реформування: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Дніпропетровськ. 2010. 42 с.

28. Лоскутов Т. О. Кримінальне переслідування, здійснюване слідчим: дис… канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2010. 204 с.

Korenskoy S. A. THE CONCEPT OF PRE-JUDICIAL INVESTIGATION OF ROAD ACCIDENTS

The article examines the concept of pre-trial investigation of traffic accidents as a separate type of pre-trial criminal procedural activity. It is argued that the general interpretation of pre-trial investigation does not allow for the specifics of criminal proceedings concerning traffic accidents to be taken into account, which necessitates the identification of characteristics specific to such proceedings. It is indicated that pre-trial investigation of road traffic accidents covers the activities of pre-trial investigation bodies regulated by law, aimed at ascertaining the circumstances of the incident through the use of investigative means provided for by the CPC of Ukraine. It is noted that compliance with procedural form ensures the observance of the rights and legitimate interests of participants in the proceedings, the process of evidence gathering, and the real possibility of ascertaining the circumstances of a criminal offense. It has been proven that the effectiveness of such activities depends on the special competence of the investigator and prosecutor, i.e., on the proper application of the principle of specialization, which ensures the quality of investigative activities. It is stated that the pre-trial investigation of road traffic accidents must be carried out in a lawful and legitimate manner, which requires not only compliance with the requirements of criminal procedural law, but also respect for human rights and freedoms. It is noted that a characteristic feature of pre-trial criminal proceedings in traffic accidents is the extensive use of special knowledge and the involvement of knowledgeable persons, which is due to the complexity of reconstructing the mechanism of a criminal offense and the need to conduct numerous expert examinations. It is emphasized that the decisive result of a pre-trial investigation of road traffic accidents is the exposure of the guilty person, which correlates with the tasks of criminal proceedings and necessitates the formation of a scientifically sound definition of the concept under study. It is concluded

that the characteristics considered should be reflected within a single scientifically sound concept of pre-trial investigation of traffic accidents.

Key words: *road accident, pre-trial investigation, criminal proceedings, criminal procedural knowledge, concept, legality, special knowledge.*

Дата першого надходження статті до видання: 11.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 343.98:343.541
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/30

Філашкін В. С.
кандидат юридичних наук

СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗНИКНЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ

У статті досліджено проблематику насильницького зникнення як кримінально-караного діяння, що належить до категорії найбільш небезпечних посягань на особисту свободу, честь і гідність особи. Звернута увагу на те, що попри закріплення відповідальності за насильницьке зникнення у кримінальному законодавстві України, питання способів його вчинення залишаються недостатньо дослідженими у контексті загальної системи злочинів проти волі, честі та гідності особи. Автором акцентовано увагу на суспільній небезпеці таких злочинів, яка обумовлена не лише протиправним позбавленням волі, а й створенням тривалого стану правової невизначеності щодо долі потерпілого, що істотно ускладнює захист його прав і законних інтересів. В умовах збройних конфліктів, політичної нестабільності та зростання рівня латентної злочинності проблема насильницьких зникнень набуває особливої актуальності. Розглянуто сучасні наукові підходи до визначення способів вчинення таких злочинів, їх системну організацію та етапність. Виділено модель послідовності дій злочинця, що охоплює підготовчий етап, захоплення, транспортування та утримання потерпілого, заходи з приховування та легалізації, а також приховуванню слідів. Наведено класифікацію типових способів насильницького зникнення, зокрема з метою викупу, примусової експлуатації, політичного тиску, використання службового становища або транскордонних операцій. Проаналізовано практичні приклади насильницьких зникнень під час воєнних дій та інших типових ситуацій, що підтверджують складність і багатовимірність цього явища. Акцентовано на значенні дослідження способів злочину для криміналістичного аналізу, прогнозування поведінки правопорушників та планування оперативно-розшукових заходів. Висвітлено необхідність комплексного підходу, який поєднує кримінально-правові й криміналістичні аспекти, для підвищення ефективності досудового розслідування та запобігання насильницьким зникненням. Дослідження підкреслює критичну важливість системного вивчення способів насильницького зникнення для удосконалення методики розслідування та захисту прав потерпілих.

Ключові слова: *насильницьке зникнення, злочини проти волі, честі та гідності, способи вчинення злочину, кримінальна відповідальність, підготовчий етап, захоплення та утримання потерпілого, приховування слідів, захист прав потерпілих.*

Постановка проблеми. Насильницьке зникнення як кримінально-каране діяння становить одну з найбільш небезпечних форм посягання на особисту свободу, честь і гідність особи. Його суспільна небезпека зумовлена не лише протиправним позбавленням волі, а й створенням тривалого стану правової невизначеності щодо долі потерпілого, що істотно ускладнює захист його прав та законних інтересів. В умовах збройного конфлікту, політичної нестабільності та зростання рівня латентної злочинності проблема насильницьких зникнень набуває особливої актуальності.

Попри закріплення відповідальності за насильницьке зникнення у кримінальному законодавстві України, питання способів його вчинення залишаються недостатньо дослідженими у контексті загальної системи злочинів проти волі, честі та гідності особи. Відсутність чіткої науково обґрунтованої класифікації таких способів негативно впливає на правильність кваліфікації діянь, розмежування суміжних складів злочинів та ефективність правозастосовної практики. Це зумовлює необхідність комплексного аналізу способів вчинення насильницького зникнення з урахуванням їх місця у структурі відповідної групи злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній криміналістиці та методиці розслідування окремих видів насильницьких кримінальних правопорушень значний внесок у теоретичне осмислення проблеми внесли провідні науковці, серед яких О. Л. Авраменко, А.О. Анто-

© Філашкін В. С., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

щук, В.В. Бурлака, С.С. Вітвіцький, Є.М. Войтович, О.О. Волобуєва, А.Ф. Волобуєв, І.В. Гора, М.Л. Грібов, В.А. Журавель, В.В. Кікінчук, Д.М. Тичина, О.С. Тарасенко, С.С. Чернявський. Такі наукові здобутки сприяють розкриттю механізмів учинення злочинів, удосконаленню тактичних прийомів розслідування та підвищенню ефективності доказування у кримінальному провадженні.

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення та характеристика способів вчинення насильницького зникнення у структурі злочинів проти волі, честі та гідності особи.

Виклад основного матеріалу. У науці криміналістиці та правозастосовна практика вимагає особливої ваги вивчення способів підготовки, вчинення та приховування кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, дослідження яких дає змогу своєчасно ідентифікувати ознаки правопорушення, розробити дієві тактичні прийоми його виявлення, створити передумови оперативно-розшукового перекриття.

У вітчизняній науці триває активне осмислення поняття способу вчинення кримінального правопорушення як комплексу причинно та функціонально взаємопов'язаних дій суб'єкта. Так, С.М. Зав'ялов визначає спосіб як комплекс взаємопов'язаних дій або бездіяльності, що реалізуються у певній послідовності з використанням різних знарядь і засобів для досягнення злочинного результату [1, с. 7]. На думку С.С. Чернявського, спосіб вчинення злочину є системою дій, прийомів і механізмів, які застосовуються на всіх етапах злочинної діяльності: підготовки, реалізації та приховування. Ця система дій має об'єктивну і суб'єктивну детермінацію, тобто формується під впливом як зовнішніх умов, так і внутрішніх мотивів особи. Кожна така поведінка залишає значущі сліди, що можуть бути використані для встановлення істини у кримінальному провадженні [2, с. 55–56].

У свою чергу, А.Ф. Волобуєв вважає, що спосіб злочину є системою дій суб'єкта, зумовленою його особистісними характеристиками, властивостями предмета посягання, а також зовнішніми обставинами. Формування способу злочину обумовлюється переважно метою і мотивом вчинення правопорушення. Злочини, що вчиняються через бездіяльність, мають своїм способом невиконання дій, які суб'єкт був зобов'язаний здійснити [3, с. 18].

Як справедливо зазначає І.В. Гора, вивчення способу вчинення кримінального правопорушення містить важливу інформацію про виконавця, застосовані засоби, порядок дій, що має вирішальне значення для виявлення кримінального протиправного діяння та формування відповідної тактики розслідування [4, с. 38].

Кожне кримінальне правопорушення характеризується унікальним, властивим лише йому, комплексом дій, які відображають механізм протиправного діяння. Саме тому вивчення способу вчинення набуває принципового значення, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 91 КПК України віднесений законодавцем до переліку обставин, які підлягають доказуванню. Аналіз цього елементу дозволяє краще зрозуміти природу злочинного діяння, виявити закономірності поведінки злочинця, спрогнозувати можливі дії співучасників, а також оптимізувати процес досудового розслідування [5].

Так, способи викрадення людей мають багатовимірний характер і за своєю суттю являють собою організовану багатоетапну злочинну операцію, що включає комплекс підготовчих, безпосередньо виконавчих, утримуючих та приховних заходів. Такий підхід до аналізу дозволяє розглядати викрадення не як одиничний акт, а як послідовність взаємопов'язаних дій, кожна з яких має свою тактичну мету і реалізується залежно від ролей учасників, наявних ресурсів та специфіки обстановки. У результаті класифікації емпіричного матеріалу та теоретичного аналізу О.Л. Авраменко, запропоновано типову модель способу вчинення викрадення, що включає такі етапи:

– виявлення об'єкта посягання – цілеспрямований пошук потенційної жертви і збір інформації про її режим, звички, соціальні зв'язки й уразливості;

– планування та підготовка – розроблення сценарію викрадення, розподіл ролей і функцій між учасниками, підготовка технічних засобів, засобів зв'язку, транспортних засобів та приміщень для тимчасового чи постійного утримання;

– здійснення захоплення – організований напад або інший спосіб вилучення особи з її природного середовища із застосуванням насильства, погроз, обману чи з використанням спеціальних пристроїв;

– транспортна фаза – переміщення викраденої особи з місця захоплення до місця утримання із застосуванням заходів конспірації та маскування маршрутів;

– утримання та контроль – створення умов для ізоляції й контролю потерпілого (фізичні

обмеження, психологічний тиск, позбавлення засобів зв'язку), забезпечення його «тогочасного» функціонального стану для досягнення мети злочинців;

– вимогова (переговорна) стадія – пред'явлення вимог до родичів, представників чи самої жертви (вимога викупу, виконання інших умов), супроводжувана заходами тиску та комунікаційної маніпуляції;

– отримання результату та завершення – отримання викупу або досягнення іншої мети і, залежно від ситуації, звільнення потерпілого або його подальша доля;

– приховування слідів і конспіративне забезпечення безпеки учасників – знищення або фальсифікація документів, усунення фізичних і цифрових слідів, забезпечення «захисного» корупційного або інформаційного супроводу [6, с. 9–10].

Описана модель має не лише пізнавальне, а й прикладне значення: систематизація етапів і їх характеристик дає змогу слідчим і оперативним працівникам прогнозувати поведінку зловмисників, оперативно визначати пріоритети гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, формулювати обґрунтовані версії та цілеспрямовано призначати судові експертизи й залучати спеціалізовані служби (медичні, технічні, фінансові, телекомунікаційні).

До типових способів вчинення кримінальних правопорушень передбачених ст. 146 КК України слід віднести:

1. Викрадення з метою викупу. Наприклад, *гр. І. із корисливих мотивів запропонував гр. Д. викрасти малолітню Н. для одержання викупу у 25 тис. дол. США. Викрадач отримав від І. адресу, опис зовнішності та дані про режим дня дитини* [7]. Основні ознаки: корисливий мотив, попередня змова, підготовка інформації про потерпілу. Типові сліди: спостереження біля житла, засоби зв'язку між співучасниками, психологічний тиск на сім'ю. Напрями розслідування: аналіз контактів підозрюваних, перевірка пересувань у районі проживання потерпілої, відпрацювання версій про можливих співучасників.

2. Вербування під виглядом працевлаштування. Наприклад: *гр. К. через інтернет-оголошення обіцяв молодим людям роботу за кордоном. Потерпілий Л. був вивезений і примусово утримувався для експлуатації. Використано підроблені документи та канали нелегального перевезення* [8]. Основні ознаки: обман як спосіб заволодіння людиною, організованість, міжнародний елемент. Типові сліди: електронне листування, підроблені договори, використання «посередників». Напрями розслідування: робота з кіберслідами (IP, соцмережі), перевірка паспортних і міграційних документів, співпраця з іноземними органами.

3. Викрадення з використанням службового становища. Опис: *гр. М., маючи зв'язки в міграційній службі, організував незаконне вивезення громадянина П. та його тимчасове утримання для примусу відмовитись від корпоративних претензій* [9]. Основні ознаки: корупційна складова, службова допомога у вчиненні злочину. Типові сліди: підробка чи зловживання службовими документами, «легалізовані» маршрути перевезення. Напрями розслідування: перевірка службових контактів, службові розслідування, аналіз телефонних з'єднань.

4. Викрадення з метою примусового «вирішення боргу». Наприклад: *гр. Р. та гр. С. захопили підприємця Т., утримували у складському приміщенні 48 годин, змусили підписати документи про відступлення майна* [10]. Основні ознаки: корисливий мотив, насильницький примус, використання приватних приміщень. Типові сліди: документи з підписами потерпілого під примусом, сліди перебування у приміщенні, можливі записи камер. Напрями розслідування: перевірка автентичності підписів, експертиза приміщення, допити свідків (сусіди, співробітники).

5. Організоване викрадення з транскордонним елементом. Наприклад: *група планувала викрадення менеджера, готувала базу в прикордонній зоні, підроблені документи та транспорт. Мета – економічний шантаж* [11]. Основні ознаки: організована група, міжнародні канали, економічні мотиви. Типові сліди: фальшиві паспорти, транспортні маршрути, закриті бази для утримання. Напрями розслідування: міжнародні доручення, перевірка орендованих приміщень, фінансовий аналіз діяльності групи.

6. Викрадення з політичним мотивом. Наприклад: *гр. Т. викрали громадянку Ж. та вимагали від її партнера-політика відмови від прийняття рішення. Використано шантаж компроматом і фізичне утримання* [12]. Основні ознаки: політичний тиск, подвійний засіб впливу – утримання й інформаційні загрози. Типові сліди: електронні повідомлення з вимогами, місця утримання, сліди насильства. Напрями розслідування: робота з кібердоказами, захист потерпілої та свідків, версії щодо політичної діяльності.

7. Викрадення в умовах збройного конфлікту. Під час воєнних дій зафіксовано масові незаконні затримання цивільних і їх переміщення через

лінію фронту з приховуванням місць утримання. Основні ознаки: воєнний контекст, масовість, часто – державний елемент. Типові сліди: списки затриманих, свідчення звільнених осіб, цифрові повідомлення про маршрути евакуації. Напрями розслідування: робота з міжнародними структурами (ООН, ОБСЄ), документування злочинів як потенційних воєнних, допити свідків.

8. Викрадення з метою залучення до злочинної діяльності. Наприклад, *гр. О. під виглядом працевлаштування примусово утримував групу людей і використовував їх для поширення контрафактної продукції* [13]. Основні ознаки: трудова експлуатація, використання примусу, економічна вигода. Типові сліди: контрафактні товари, записи примусових угод, електронні комунікації. Напрями розслідування: вилучення товару, експертиза документів, встановлення каналів розповсюдження.

Виходячи зі змісту ст. 146-1 КК України насильницьке зникнення може набувати кількох альтернативних форм прояву. По-перше, це арешт, затримання, викрадення або будь-яке інше незаконне позбавлення волі особи, що супроводжується подальшою відмовою офіційно визнати факт вчинення таких дій. По-друге, це позбавлення волі людини у поєднанні з приховуванням інформації про її подальшу долю чи місцезнаходження. По-третє, видання наказу або розпорядження компетентною посадовою особою про здійснення таких дій – тобто про незаконне позбавлення волі, відмову у визнанні його факту чи приховування відомостей про потерпілого. По-четверте, бездіяльність керівника, який, дізнавшись про факт незаконного позбавлення волі, вчиненого його підлеглими, не вжив жодних заходів для його припинення та не повідомив про цей злочин компетентні органи. І, по-п'яте, саме неповідомлення керівником таких органів про вже вчинене його підлеглими позбавлення волі особи, поєднане з відмовою визнати факт цих дій чи із приховуванням даних про місцеперебування або долю потерпілої особи [14, с. 512; 15, с. 438; 16].

Позбавлення особи волі в будь-якій формі, тобто порушення права особи на свободу та особисту недоторканість, становить собою обов'язковий елемент насильницького зникнення [17, с. 125]. Відповідно до визначення, що міститься в преамбулі до Декларації, насильницькі зникнення розглядаються в якості таких, тільки якщо вони здійснюються представниками держави або приватними особами чи організованими групами, наприклад, напіввійськовими групами (організовані групи, до озброєння, навчання або підтримки яких реально причетна регулярна армія), що діють від імені, при прямій або непрямій підтримці, з дозволу або згоди державного органу влади. Тому не варто брати до уваги розгляд випадків, коли вони відносяться на рахунок осіб або груп, що не підпадають під вищезгадані категорії, таких, як терористичні або повстанські рухи, за якими не стоїть ніяка держава, і які ведуть боротьбу з урядом на його власній території. Проведення цієї відмінності випливає з принципу, згідно з яким держави зобов'язані розслідувати дії, порівнювані за своїм характером з насильницькими зникненнями, коли вони здійснюються недержавними суб'єктами, і карати за них. Відповідальність держави за насильницькі зникнення зберігається незалежно від зміни уряду, навіть якщо новий уряд демонструє більшу повагу до прав людини в порівнянні з урядом, що перебував при владі на момент, коли зникнення мали місце.

Для цілей визначення акту насильницького зникнення варто виходити з того, що одним із наслідків злочину є залишення жертви поза захистом закону. Тому необхідно розглядати випадки насильницького зникнення, не вимагаючи того, щоб інформація, що повідомляється джерелом, відбивала або навіть припускала дійсний намір винної особи поставити жертву поза захистом закону. Крім того, акт насильницького зникнення може початися після незаконного затримання або після спочатку законного арешту чи затримання. Таким чином, захист жертви від насильницького зникнення має бути ефективним, починаючи з акту позбавлення волі, незалежно від форми такого позбавлення волі, і не повинна обмежуватися випадками незаконного позбавлення волі. Нарешті, затримання, за яким іде позасудова страта, є насильницьким зникненням у власному значенні слова, якщо таке затримання було зроблене урядовими представниками якої-небудь ланки або рівня, організованими групами чи приватними особами, що діють від імені уряду, при його прямій або непрямій підтримці, з його дозволу або згоди, і якщо після затримання, або навіть після страти, державні посадовці відмовляються повідомляти про долю або місцезнаходження такої особа чи відмовляється взагалі визнати факт здійснення відповідного діяння [18, с. 35].

Хоча, затримання уповноваженою службовою особою у кримінальній процесуальній діяльності України є підвидом затримання особи – самостійного інституту кримінального процесуального права, міжгалузевим і складним за своєю струк-

турою правовим явищем, та розглядається у вузькому розумінні – як фізичне захоплення особи та її доставлення до компетентного органу чи посадової особи для подальшого прийняття рішення (так зване «фактичне затримання» [19, с. 527]) та у широкому розумінні – як діяльність (комплекс дій) відповідних державних органів і посадових осіб від моменту фізичного захоплення особи до її звільнення або обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Доводиться констатувати, що у чинному КПК України нормативному врегулюванню звільнення затриманої особи не приділено належної уваги. Так, у ст. 202, 206, 211, 212 КПК України йдеться про звільнення затриманого, однак ні підстави, ні процесуальний порядок прийняття такого рішення уповноваженими особами законом чітко не визначені [20]. Зазначені обставини безперечно не сприяють однаковому та правильному застосуванню законодавства у цій частині, що нерідко призводить до слідчих і судових помилок, які тягнуть за собою порушення прав, свобод і законних інтересів особи [21, с. 174].

Допускаючи у випадках нагальної необхідності запобігти злочинові або припинити його застосування тримання особи під вартою як тимчасового запобіжного заходу, Конституція України встановлює необхідність судової перевірки обґрунтованості такого застосування протягом 72 годин. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом 72 годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою (ч. 3 ст. 29 Конституції України) [22].

Модельна послідовність (етапи) способу вчинення насильницького зникнення:

– підготовчий етап – збір інформації про об'єкт, вивчення його розпорядку, зв'язків, маршруту пересування; підготовка засобів; налагодження каналів вивезення/утримання/легалізації.

– оперативно-тактичний етап (захоплення) – безпосередні дії щодо виведення особи з її середовища (напад, обман, службове залучення).

– етап транспортування і утримання – переміщення до місця приховування, облаштування умов утримання.

– етап приховування і легалізації – фальсифікація документів, корумпування посадовців, застосування інституційних прикриттів, відправлення за кордон.

– етап знищення слідів або ліквідації – руйнування доказів, усунення тіл або інсценування природної смерті/самогубства [23, с. 112; 16, с. 56].

Виділення етапів насильницького зникнення людини, у криміналістичному аспекті має важливе значення, тому що кожен з цих етапів й різне їх сполучення мають якісні та кількісні ознаки, що забезпечують розробку і вибір прийомів, засобів і методів, спрямованих не тільки на виявлення й розслідування, але й запобігання цим злочинам. Знання і розуміння етапів учинення таких злочинів дозволяють встановити обставини їх вчинення, коло причетних до їх вчинення осіб, залишені сліди тощо [24, с. 99].

Крім того, слід з'ясувати, чи застосовувалося до зниклої особи насильство, в якій формі й протягом якого часу, до яких наслідків призвело тощо. Приміром, мова може йти про удари електричним струмом, побиття, порізи ножом, погрози вбивства, стрільба по кінцівках із пневматичних пістолетів, втиснення незагашених цигарок у шкіру, утоплення, удушення та інсценування страти. Деяких жертв також позбавляли їжі, води та можливості користуватися туалетом. Наведемо декілька відомих прикладів. *Олег Батурін – журналіст газети «Новий день» із Каховки Херсонської області. 12 березня 2022 р. близько 16:30 вийшов на зустріч зі знайомим біля місцевої автостанції неподалік від дому, після чого з ним зник зв'язок. Сергій Цигіпа, з яким мав зустрітися Батурін, на той момент вже був захоплений росіянами. 20 березня 2022 р. окупанти відпустили Батуріна. Він розповів, що майже вісім днів провів у полоні росіян практично без їжі, кілька днів майже без води, без мила та змінного одягу. Під час викрадення та під час перших допитів його били прикладом кулемету. Після полону у активіста були зламані 4 ребра* [25, с. 78]. Крім того, мали місце і пропускання по тілу електричного струму [26]. *Ярослав Жук – волонтер. 17 червня 2022 р. його машину зупинили біля супермаркету в Мелітополі, самого Ярослава витягнули з авто, кинули в іншу машину та відвезли до невідомого будинку із підвалом. Там Жука катували до 8 серпня 2022 р.: жорстоко били, били струмом і палили шкіру паяльною лампою. Під тортурами його змусили записати відео, в якому він робить «чистосердечне зізнання» у підготовці актів тероризму* [25, с. 70].

Висновки. У ході дослідження було визначено, що насильницьке зникнення є складним кримінально-правовим явищем, що характеризується багатовимірною організаційно-тактичною структурою та багатоступеневою послідовністю дій суб'єкта злочину. Вивчення способів його вчинення дозволяє систематизувати етапи

протиправної діяльності, від підготовки до приховування слідів та виокремити типові моделі, які застосовуються у різних випадках: з метою викупу, експлуатації, політичного тиску або корисливих мотивів.

Аналіз практичних прикладів і криміналістичних аспектів свідчить про необхідність комплексного підходу до дослідження способів насильницького зникнення, що охоплює як кримінально-правові, так і криміналістичні аспекти. Виділення етапів та ознак способів вчинення злочинів проти волі, честі та гідності особи має практичне значення для прогнозування поведінки правопорушників, планування оперативно-розшукових заходів та оптимізації досудового розслідування.

Список літератури:

1. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: окремі проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2005. 21 с.
2. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2002. 240 с.
3. Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Р. А. Козлов, 2019. 122 с.
4. Гора І. В. Поняття способу вчинення злочину та його визначення в розкритті та розслідуванні. Закон і життя. 2012. № 9. С. 32–35.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text
6. Авраменко О. Л. Особливості початкового етапу розслідування викрадення людей, вчинених злочинними групами : автореф. дис…канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2011. 20 с.
7. Справа № 190/118/24. П`ятихатський районний суд Дніпропетровської області. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122976281
8. Справа № 546/1240/24. Решетилівський районний суд Полтавської області. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125989903
9. Справа № 332/7407/24. Заводський районний суд м. Запоріжжя. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124369883
10. Справа № 509/2565/25. Овідіопольський районний суд Одеської області. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128231864
11. Справа №447/696/25. Миколаївський районний суд Львівської області. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128711408
12. Справа № 932/2219/25. Бабушкінський районний суд м. Дніпропетровська. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126279712
13. Справа № 932/2219/25. Деснянський районний суд м. Києва. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127043374
14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. 2-ге вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К.: ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
16. Войтович Є. М., Тичина Д. М., Антощук А. О. Основи методики розслідування насильницького зникнення людини : монографія. К. : 7БЦ, 2022. 176 с.
17. Цвікі В. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень. Європейські перспективи. 2015. № 2. С. 124–130.
18. Насильницьке або недобровільне зникнення осіб. Виклад фактів № 6 (Rev. 3) / ГО «Харківська правозахисна група». Х. 2019. 68 с.
19. Солдатський В. В. «Фактичне затримання» як засіб обчислення моменту затримання у кримінальному процесі. Актуальні проблеми держави і права. 2012. Вип. 64. С. 524–531.
20. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К. : Юстініан, 2012. 1224 с.
21. Білічак О. А. Загальні положення про втручання в приватне спілкування за КПК України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. Вип. 9–1. С. 201–204.
22. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254 %D0 %BA/96- %D0 %B2 %D1 %80
23. Бурлака В. В. Розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2021. 266 с.

24. Вітвіцький С.С., Волобуєва О.О., Єрошкін М.В., Котова В.В. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення: монографія. К.: ВД «Дакор», 2022. 214 с.

25. Насильницькі зникнення та свавільні затримання активних громадян в ході повномасштабної російської збройної агресії проти України (лютий 2022 – червень 2023) / Н. Охотнікова, О. Гнатюк, Б. Петруньок; ред. О. Синюк; Центр прав людини ZMINA. К., 2023. 106 с.

26. Насильницькі зникнення в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі (Україна), тимчасово окупованих Російською Федерацією: інформаційна довідка від 31.03.2021. Організація Об'єднаних Націй Україна. URL: https://ukraine.un.org/uk/123652-насильницькі-зникнення-в-автономній-республіці-крим-і-місті-севастополі-україна-тимчасово.

Filashkin V. S. METHODS OF COMMITTING FORCED DISAPPEARANCES AS A COMPONENT OF CRIMES AGAINST PERSONAL FREEDOM, HONOR, AND DIGNITY

The article examines the issue of forced disappearance as a criminally punishable act, which belongs to the category of the most dangerous encroachments on personal freedom, honor, and dignity. Attention is drawn to the fact that, despite the establishment of liability for forced disappearance in the criminal legislation of Ukraine, the issue of methods of committing it remains insufficiently studied in the context of the general system of crimes against personal freedom, honor, and dignity. The author emphasizes the social danger of such crimes, which is caused not only by the unlawful deprivation of liberty but also by the creation of a prolonged state of legal uncertainty regarding the fate of the victim, which significantly complicates the protection of their rights and legitimate interests. In conditions of armed conflicts, political instability, and increasing latent crime rates, the problem of forced disappearances becomes particularly relevant. Modern scientific approaches to defining the methods of committing such crimes, their systematic organization, and stages are considered. A model of the sequence of actions of the offender is highlighted, covering the preparatory stage, capture, transportation, and detention of the victim, measures for concealment and legalization, as well as hiding traces. A classification of typical methods of forced disappearance is presented, including for ransom, forced exploitation, political pressure, abuse of official position, or cross-border operations. Practical examples of forced disappearances during armed conflicts and other typical situations are analyzed, confirming the complexity and multidimensionality of this phenomenon. The significance of studying the methods of the crime for forensic analysis, predicting offender behavior, and planning investigative measures is emphasized. The necessity of an integrated approach combining criminal law and forensic aspects is highlighted to improve the effectiveness of pre-trial investigations and prevent forced disappearances. The study underscores the critical importance of systematically studying the methods of forced disappearance to enhance investigation methodology and protect victims' rights.

Key words: *forced disappearance, crimes against personal freedom, honor, and dignity, methods of committing a crime, criminal liability, preparatory stage, capture and detention of the victim, concealment of traces, protection of victims' rights.*

Дата першого надходження статті до видання: 08.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

УДК 341.43
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/31

Грекул-Ковалик Т. А.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ З ПИТАНЬ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА

У статті здійснено всебічний науково-правовий аналіз імплементації Керівних принципів з питань внутрішнього переміщення як універсального міжнародного стандарту захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Обґрунтовано особливе значення Керівних принципів як інструменту «м'якого права», що, попри відсутність юридично обов'язкової сили, набув вагомого нормативного авторитету та став концептуальною основою для формування національних законодавств, політик і стратегій захисту ВПО в різних регіонах світу.

У роботі значну увагу приділено виявленню причин неефективної імплементації, включно з браком політичної волі, обмеженими інституційними та фінансовими ресурсами, а також формальним запозиченням міжнародних норм без створення реальних механізмів їх виконання. На основі доктринальних підходів і порівняльного аналізу висвітлено основні сценарії та моделі національного впровадження Керівних принципів, запропоновані сучасною наукою міжнародного права.

Стаття також присвячена аналізу регіонального досвіду імплементації Керівних принципів в Африці, Латинській Америці, Європі, а також у державах Азії та арабського регіону, з урахуванням особливостей правових систем і характеру внутрішнього переміщення. Показано, що африканський підхід характеризується тенденцією до формування обов'язкових правових режимів захисту ВПО, тоді як у Європі та низці інших регіонів переважає поступова інтеграція стандартів Керівних принципів у національні правові системи та політики.

Особливу увагу зосереджено на національній практиці України, де Керівні принципи істотно вплинули на формування законодавства та державної політики у сфері внутрішнього переміщення. Доведено, що українська нормативно-правова база значною мірою відтворює зміст і дух Керівних принципів, однак сучасні виклики, зумовлені масштабністю та тривалістю внутрішнього переміщення, актуалізують потребу в подальшому вдосконаленні інституційних механізмів, гармонізації з міжнародними стандартами та переході від декларативного до ефективного практичного впровадження.

Ключові слова: *внутрішньо переміщені особи, Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення, імплементація, м'яке право, міжнародні стандарти, національне законодавство, права людини.*

Постановка проблеми. Цьогоріч виповнилася 27-ма річниця «Керівних принципів з питань внутрішнього переміщення» (далі – Керівні принципи) – знакового міжнародного документа, який визначає права внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), окреслює обов'язки національних урядів та інших органів влади щодо їх захисту та підтримки. Хоч і було визначено формат «Керівних принципів» замість повноцінного правового документа, вони все-таки зайняли належну їм нішу у світовому правопорядку.

З моменту визнання Комісією ООН з прав людини в 1998 р., Керівні принципи слугують основою для національних та міжнародних заходів реагування, формують внутрішнє законодавство держав, закладають підґрунтя державної політики та підтримують зусилля щодо захисту прав та гідності мільйонів ВПО в усьому світі. Однак, незва-

© Грекул-Ковалик Т. А., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

жаючи на цей прогрес, внутрішнє переміщення продовжує зростати тривожними темпами. Станом на перший квартал 2025 р. 76 мільйонів людей переміщені в межах власних країн через військові конфлікти, насильство, техногенні катастрофи, наслідки погодних явищ [15]. Мільйони людей залишаються у пастці тривалого переміщення протягом багатьох років або навіть десятиліть. Ця зростаюча глобальна криза вимагає не тільки поновлення зобов'язань держав щодо Керівних принципів, підтримки урядів у виконанні їхніх обов'язків щодо забезпечення захисту, допомоги та довгострокових рішень для ВПО, але й належної імплементації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика імплементації Керівних принципів привертає увагу широкого кола дослідників у сфері міжнародного гуманітарного права та права прав людини. Значний внесок у теоретичне осмислення природи Керівних принципів та механізмів їхнього застосування зробили Р. Коен, Х. Козер, Ф. Орчард та ін. В Україні питання адаптації Керівних принципів до національного законодавства відображається у наукових розвідках, але вони залишаються фрагментарними. Попри наявні праці, питання імплементації Керівних принципів, узгодження української практики з міжнародними стандартами та оцінка реального рівня відповідності політики захисту ВПО міжнародним рекомендаціям потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. Мета статті полягає у комплексному аналізі міжнародних та національних підходів до імплементації Керівних принципів у різних регіонах світу, у тому числі дослідження особливостей їхньої адаптації та застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу. В основі Керівних принципів лежить концепція «суверенітету як відповідальності», а тому національні органи влади зобов'язані захищати права ВПО, оскільки це громадяни або резиденти своєї країни, а разом з тим, сприяти довгостроковим рішенням відповідно до їхніх потреб та міжнародних стандартів. Керівні принципи враховують загальні принципи міжнародного гуманітарного права, права прав людини, права біженців та мають значний вплив на формування глобального ландшафту захисту й допомоги ВПО. Документ, хоч і юридично необов'язковий, за першу чверть XXI ст. набув значного міжнародного статусу та морального авторитету. Його варто сприймати як переформулювання чинного на той час законодавства з основним акцентом на захисті прав ВПО.

Незважаючи на те, що держави не проводили переговорів та не ратифікували Керівні принципи (що можна сприймати як недолік), Френсіс М. Денг, у період перебування на посаді представника Генерального секретаря з питань ВПО (1992–2004 рр.), та його наступник Вальтер Келін (2004–2010 рр.) просували підхід «знизу вгору» для досягнення консенсусу між державами щодо включення документа до внутрішніх правових рамок. Так, з моменту розробки Керівних принципів з'явилося безліч норм щодо внутрішнього переміщення. За майже три десятиліття понад 50 країн прийняли спеціальні закони, політику та стратегії щодо ВПО [3, с. 1]. Однак лише зверх 30 законів і політик прямо згадують Керівні принципи, а інші – максимум дублюють визначення ВПО, яке міститься в документі. Саме тому давно висловлюються занепокоєння щодо того, наскільки доцільним було впровадження законів і політик щодо внутрішнього переміщення на національних рівнях, оскільки ситуація з їх виконанням продовжує залишатися неоднозначною.

Ця невідповідність між процесами інституціоналізації та впровадження проаналізована Філом Орчардом. Зокрема, професор виділяв чотири основні урядові сценарії, що стосуються питань впровадження Керівних принципів. У першому випадку держава здатна прийняти та впровадити на практиці політику та закони, що стосуються ВПО, відображаючи відповідну міжнародну позицію з цього питання. В другому випадку держава намагається прийняти стратегію, але не може її реалізувати через брак ресурсів або внутрішню опозицію. Третій випадок пов'язаний з тим, що держава намагається прийняти національну стратегію під тиском або з міркувань репутації, але не може її реалізувати. В останньому випадку держава свідомо вирішує не вживати жодних заходів щодо прийняття або реалізації національної політики [16]. Як наслідок, Ф. Орчард стверджував, що держави не впроваджують національні стратегії принаймні з трьох причин. По-перше, тому що вони не в змозі пройти цей процес через брак ресурсів і можливостей, а також через опір з боку урядових або неурядових сил. По-друге, держави можуть вирішити продемонструвати свою політичну прихильність до режиму захисту, запропонованого міжнародним співтовариством, але лише на словах, не впроваджуючи цей режим на практиці. Як останній варіант, держави також можуть піддаватися тиску й адвокаційним діям з боку

неурядових організацій або міжнародних агентств з метою впровадження певних режимів, але потім не дотримуватися процесу впровадження через відсутність справжньої прихильності [16].

Хоча національні політики щодо вирішення проблеми внутрішнього переміщення населення багатьох держав посилаються на Керівні принципи та містять чіткі цілі захисту, однак відсутність урядових можливостей, до прикладу в умовах триваючої громадянської війни чи військових конфліктів, може призвести до неефективної їхньої реалізації та необхідності максимально сприяти роботі міжнародних гуманітарних організацій. Десяток державних законів або політик так і не були реалізовані, або ж залишаються у вигляді проєктів протягом багатьох років через брак політичної волі. У деяких країнах навіть раніше ефективна політика втратила свої спроможності, а ще у кількох державах залишаються проблеми на різних етапах внутрішнього переселення.

Оскільки Керівні принципи не містять жодних механізмів моніторингу чи забезпечення дотримання, необхідні глобальні зусилля для здійснення моніторингу, адвокації та заступництва, а також для розробки законів, політики та інституцій на їхній основі. Уряди, регіональні організації, агентства ООН та міжнародні й місцеві неурядові організації дедалі більше стають частиною цих світових зусиль [11]. Разом з тим, конкретні стандарти щодо ВПО найбільше помітні у трьох основних регіонах світу: Африці, Латинській Америці та Європі.

На думку професора Маастрихтського університету Халіда Козера, з теоретичної точки зору можна виділити чотири основні моделі внутрішнього прийняття Керівних принципів в Африці [14]. Зокрема, у першому випадку держави впроваджують тимчасовий інструмент, який просто приймає Керівні принципи (Ліберія). У другому випадку держави приймають закони та політику щодо ВПО, які стосуються однієї причини переміщення (Ангола). У третьому випадку держава застосовує закони або політику з метою захисту одного права ВПО, а в останньому – держава використовує комплексний закон або політику, що враховують всі можливі причини переміщення, як у випадку Уганди. Крім того, було також кілька спроб створити регіональні правові інструменти для захисту ВПО шляхом обов'язкового включення Керівних принципів до національних систем права. Так, у «Пакті про безпеку, стабільність і розвиток в районі Великих озер», ратифікованого одинадцятьма державами Організації африканської єдності (з 2002 р. – Африканський союз у складі 55 незалежних африканських держав), та Протоколах до нього задекларований обов'язок держав-учасниць у реалізації Керівних принципів у регіоні, зініційований процес розробки системи прав ВПО на африканському континенті, закладений фундамент для створення обов'язкового режиму їхнього захисту [1, с. 129].

Згідно з даними Глобального кластеру захисту станом на кінець 2019 р. тринадцять африканських держав прийняли двадцять законів або політик, пов'язаних з ВПО, починаючи з 2000 р. [10, p. 44]. Однак лише одинадцять із них прямо посилаються на Керівні принципи, інші – використовують визначення ВПО, наведене в документі, без конкретної вказівки.

Загалом, у регіональній стратегії щодо внутрішнього переміщення в Африці переважає підхід з акцентом на обов'язкових для держав зобов'язаннях щодо захисту та наданню допомоги ВПО, на відміну від Латинської Америки, деяких регіонів Азії та Європи з вираженим використанням м'якого права.

Проблема внутрішнього переміщення у країнах Латинської Америки (Гватемала, Гондурас, Колумбія, Мексика, Сальвадор, Чилі тощо) стала наслідком складного поєднання кількох факторів: насильства організованих злочинних угруповань, високого рівня криміналізації, порушень прав людини, гендерно зумовленого насильства, а також кліматичних катастроф. У відповідь на зростання масштабів внутрішнього переміщення держави регіону поступово формують власні політики, які ґрунтуються на Керівних принципах та регіональних підходах Міжамериканської системи прав людини. Так, у 2018 р. Міжамериканська комісія з прав людини розробила Керівні принципи державної політики щодо внутрішнього переміщення в Північному трикутнику Центральної Америки, які набрали чинності 27 липня того ж року [13]. Ключова мета документа полягає у створенні нормативних рамок, що забезпечують запобігання примусовому переміщенню, захисті ВПО та пошуку довготривалих рішень відповідно до стандартів ООН. Прямий вплив Керівних принципів також відображають законодавча база Мексики та Колумбії [9]. Більше того, Конституційний суд Колумбії виніс рішення, що Керівні принципи повинні стати частиною національного законодавства [16].

Зауважимо, що на території Ліги арабських держав, регіональної організації, що об'єднує 22 арабські країни Північної Африки та Західної Азії (Єгипет, Ірак, Сирія, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Палестина тощо),

в останні роки також триває формування законодавства у сфері внутрішнього переміщення, яке особливо відчутне в національній політиці Ємену. В 2021 р. було прийнято резолюцію про підготовку Арабської конвенції про захист та допомогу ВПО в арабському регіоні [9]. Крім того, докладаються зусилля щодо просування норм для захисту прав ВПО з використанням Керівних принципів в Асоціації держав Південно-Східної Азії, до якої входь 10 держав регіону (Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд і Філіппіни).

Щодо європейського континенту, то 5 квітня 2006 р. Комітет міністрів Ради Європи ухвалив Рекомендацію Rec (2006) 6, у якій окреслюється комплекс правових стандартів, яких мають дотримуватися держави-члени під час формування політики щодо ВПО, заснованих на Керівних принципах і нормах міжнародного гуманітарного права та права прав людини [7]. Документ підкреслює універсальність захисту ВПО, тобто мова йде про осіб, переміщених як внаслідок конфліктів, так і катастроф чи техногенних аварій. Особлива увага приділена правам національних меншин і вразливих груп, які потребують посиленого правового та соціального захисту. Рекомендація визначає, що первинний обов'язок щодо безпеки, захисту та гуманітарної допомоги ВПО лежить на державі, хоча вона має приймати й міжнародну допомогу, якщо самостійно не може виконати ці функції. Документ гарантує комплекс основоположних прав ВПО, а завершальні положення Рекомендації наголошують на праві добровільного та безпечного повернення чи переселення, а також на зобов'язаннях держав розглянути можливість створення додаткових міжнародно-правових механізмів для усунення прогалин у сфері їхнього захисту.

Загалом, імплементація Керівних принципів у Європі передбачає їх поступове інтегрування у національні правові системи, політики та інституційні механізми держав. Значна кількість держав використовує Керівні принципи як нормативну основу під час розробки спеціального законодавства, національних стратегій, механізмів реагування на переміщення та програм довгострокової інтеграції ВПО. Так, наприклад, аналогічно як і у випадку Колумбії, Конституційний суд Грузії, після початкових невдач у реагуванні на ситуацію з внутрішнім переміщенням населення, змусив уряд привести свої закони у відповідність до Керівних принципів [17]. У випадку Хорватії міжнародні суб'єкти, включаючи Європейський Союз (далі – ЄС), чинили тиск на державу, щоб вона припинила дискримінаційну практику щодо етнічних сербських ВПО [16].

Щодо України, то можна виділити кілька основних нормативно-правових актів, пов'язаних з імплементацією Керівних принципів. Так, за даними аналітиків та науковців базовий Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. відображає часткову адаптацію положень Керівних принципів, навіть за відсутності в акті прямої згадки [4]. До прикладу, ст. 4[1] закріплює створення єдиної інформаційної бази для обліку ВПО, що відповідає ідеї Керівних принципів про ведення реєстрів переміщених осіб задля оцінки державою їхніх потреб. Аналогічні положення відображає Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 509, і також без прямого посилання на Керівні принципи [5]. З прямою вказівкою на Керівні принципи прийнята хіба що Стратегія державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року [6]. Таким чином, хоча у профільному законі та більшості підзаконних актів відсутнє пряме цитування формулювань Керівних принципів, українське законодавство значною мірою «відлунює» їхні ключові стандарти. До того ж Україна повинна дотримуватися цих принципів у своїй політиці, що прямо випливає з її міжнародно-правових зобов'язань. Зокрема, у вересні 2005 р. всі 196 глав держав та урядів, що зібралися в Нью-Йорку на Всесвітній саміт, у тому числі й України, одностайно визнали Керівні принципи важливою міжнародною базою для захисту ВПО. Після наростаючої проблеми внутрішнього переміщення в Україні, зумовленого проведенням Антитерористичної операції, наприкінці червня 2017 р. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців спільно з «Крим SOS» підготували публікацію перекладу Керівних принципів на українську мову [2].

Разом з тим, укажемо, що на офіційному сайті Омбудсмана України міститься повідомлення про ратифікацію Керівних принципів нашою державою 17 квітня 1998 р.[1]. Аналогічна інформація відтворена й в додатку № 2 «Путівника по законодавству щодо прав та обов'язків внутрішньо переміщених осіб в Україні», підготовленому Дослідницькою службою Верховної Ради України[2]. Однак Україна не могла ратифікувала Керівні

[1] Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення всередині країни. URL : https://www.ombudsman.gov.ua/uk/kerivni-principi-oon-z-pitan-vnutrishnogo-peremishchennya-vseredini-krayini

[2] Путівник по законодавству щодо прав та обов'язків внутрішньо переміщених осіб в Україні. URL : https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33301.pdf

принципи, оскільки цей документ не відноситься до міжнародних договорів, які потребують ратифікації, а підтвердженням цього буде офіційний сайт Верховної Ради України, на якому відсутня інформація про відповідний Закон.

Протягом останніх трьох десятиліть відзначення річниць Керівних принципів сприяли роздумам про зміцнення національного захисту, просування довгострокових рішень та захисту ВПО через практичні зобов'язання. Так, у 20-ту їхню річницю запущено багатосторонній План дій з метою запобігання, захисту та вирішення проблем ВПО із визначенням чотирьох ключових сфер [8]. Зокрема, серед пріоритетних напрямів виділимо: 1) необхідність сприяння та посилення участі ВПО у приймаючих громадах; 2) формування законодавства та політики щодо внутрішнього переміщення; 3) надання якісних даних та аналізу щодо внутрішнього переміщення; 4) вирішення проблеми тривалого переміщення та надання підтримки довгостроковим рішенням.

І насамкінець, у заяві ЄС від 20 червня 2025 р., зверненої до Спеціального доповідача з питань прав людини ВПО, висловлюється глибока стурбованість зростанням кількості ВПО, які змушені тікати через збройні конфлікти чи стихійні лиха, а також через повсюдне насильство з боку злочинних угруповань та підрив верховенства права [12]. Ці ситуації, як вважає Рада з прав людини ООН, часто ігноруються державами, хоча й становлять серйозні ризики для прав людини, гідності та безпеки постраждалого населення. Тому, у своїй заяві ЄС закликав держави повністю впровадити Керівні принципи, забезпечити належне реагування на переміщення з дотриманням прав людини, надати пріоритет захисту, доступу до правосуддя, забезпечити довгострокові рішення.

Висновки. Імплементація Керівних принципів стала важливим каталізатором розвитку національних політик захисту прав ВПО в різних регіонах світу. Хоча документ юридично необов'язковий, він набув авторитету міжнародного стандарту. Разом з тим, ефективність імплементації залежить не лише від ухвалення законів, а й від наявності політичної волі, інституційної спроможності та реального механізму виконання.

Україна, попри відсутність прямої ратифікації Керівних принципів, інтегрувала їхні положення у національне законодавство, водночас виклики, пов'язані з масштабністю внутрішнього переміщення, підтверджують необхідність подальшого зміцнення інституційних механізмів, удосконалення політики та гармонізації з міжнародними стандартами.

Список літератури:

1. Грекул-Ковалик Т. А. Кампальська конвенція як приклад регіоналізації міжнародного права: передумови прийняття та загальна характеристика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 89 : Право. Ужгород, 2025. Т. 4. С. 128–133. URL : https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/07/21-2.pdf

2. Керівні принципи ООН з питань переміщених осіб всередині країни. 1998 р. URL: https://surl.li/tybfdx

3. Посилення участі внутрішньо переміщених осіб – звіт семінару. 2025. Квітень. 35 с. URL: https://www.unhcr.org/sites/default/files/2025-04/unhcr-mcgill-workshop-report-ukrainian.pdf

4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. *Відомості Верховної Ради.* 2015. № 1. Ст. 1.

5. Про облік внутрішньо переміщених осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 509. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF#Text

6. Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 312–р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#Text

7. Рекомендація Rec (2006) 6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб від 5 квітня 2006 р. URL : https://rm.coe.int/16806b5ab1

8. 20th Anniversary of the Guiding Principles on Internal Displacement: A Plan of Action for Advancing Prevention, Protection and Solutions for Internally Displaced People 2018–2020. 2018. May 23. URL: https://surl.li/blxmtk

9. Adeola A. Internally Displaced Persons. 2025. URL: https://www.nyulawglobal.org/globalex/internally-displaced-persons.html

[3] Верховна Рада України. Законодавство. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws

10. Cedrone A. The protection of Internally Displaced Persons in Africa: analysis of legal frameworks and States' practice. 2019. 128 p. URL: https://tesi.luiss.it/25325/1/633392_CEDRONE_ARIANNA.pdf

11. Cohen R. Introduction to the Guiding Principles on Internal Displacement. 2001. June 26. URL : https://www.brookings.edu/articles/introduction-to-the-guiding-principles-on-internal-displacement/

12. EU Statement – HRC59 – Interactive dialogue with the Special Rapporteur on the human rights of internally displaced persons. 2025. June 20. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/un-geneva/eu-statement-hrc59-interactive-dialogue-special-rapporteur-human-rights-internally-displaced-persons_en

13. Internal displacement in the Northern Triangle of Central America: Public policy guidelines : approved by the Inter-American Commission on Human Rights. 2018. July 27. 88 p. URL: https://surl.li/qgzuro

14. Koser Kh. Internally Displaced Persons 1998–2013. URL: https://surl.li/bvcjfx

15. Marking 27 Years of the Guiding Principles on Internal Displacement. 2025. April 17. URL: https://www.undp.org/news/marking-27-years-guiding-principles-internal-displacement

16. Orchard P. Implementing the Guiding Principles at the domestic level. Twenty Years of the Guiding Principles on Internal Displacement. 2018. URL: https://www.fmreview.org/guidingprinciples20/orchard/

17. Public Defender of Georgia. Human Rights Situation of Internally Displaced Persons and Conflict Affected Individuals in Georgia. 2013. URL: https://chca.org.ge/_FILES/2017/10/25/f6bdb4649ed8d8c1bd41bc86e1d19b637c87bffcd06f0a67a4138e0d046ce856.pdf

Hrekul-Kovalyk T. A. IMPLEMENTATION OF GUIDING PRINCIPLES ON INTERNAL DISPLACEMENT: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND NATIONAL PRACTICE

The article provides a comprehensive scientific and legal analysis of the implementation of the Guiding Principles on Internal Displacement as a universal international standard for the protection of the rights of internally displaced persons. It substantiates the special significance of the Guiding Principles as an instrument of «soft law» which, despite its lack of legally binding force, has acquired considerable normative authority and has become the conceptual basis for the formation of national legislation, policies, and strategies for the protection of IDPs in various regions of the world.

The paper pays considerable attention to identifying the causes of ineffective implementation, including lack of political will, limited institutional and financial resources, and formal borrowing of international norms without creating real mechanisms for their implementation. Based on doctrinal approaches and comparative analysis, the main scenarios and models for national implementation of the Guiding Principles proposed by contemporary international law scholarship are highlighted.

The article also analyzes regional experiences in implementing the Guiding Principles in Africa, Latin America, Europe, as well as in Asian and Arab countries, taking into account the specificities of legal systems and the nature of internal displacement. It shows that the African approach is characterized by a tendency to establish mandatory legal regimes for the protection of IDPs, while in Europe and a number of other regions, the gradual integration of the standards of the Guiding Principles into national legal systems and policies prevails.

Particular attention is focused on national practice in Ukraine, where the Guiding Principles have had a significant impact on the formation of legislation and state policy in the field of internal displacement. It has been proven that the Ukrainian regulatory framework largely reproduces the content and spirit of the Guiding Principles, but current challenges, due to the scale and duration of internal displacement, highlight the need for further improvement of institutional mechanisms, harmonization with international standards, and a shift from declarative to effective practical implementation.

Key words: *internally displaced persons, Guiding Principles on Internal Displacement, implementation, soft law, international standards, national legislation, human rights.*

Дата першого надходження статті до видання: 10.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/32

Берлач А. І.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Мацелюх І. А.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Литвин Н. А.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ, ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ СЛУЖБОВЦІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Стаття присвячена комплексному дослідженню правових механізмів реалізації, охорони та захисту політичних прав службовців Європейського Союзу. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю адаптації українського законодавства до стандартів ЄС в умовах воєнного стану та активізації євроінтеграційних процесів. Ефективне функціонування публічної служби, здатної забезпечити стабільність державного управління в умовах безпрецедентних викликів, вимагає чіткого визначення меж політичних прав службовців та їх узгодження з принципами політичної нейтральності та лояльності державі.

Автори аналізують нормативно-правову базу, що регулює політичні права службовців ЄС, зокрема Статут службовців ЄС (Регламент № 31 (ЄЕС), 11 (ЄАЕС)), Хартію основоположних прав ЄС та Європейську конвенцію з прав людини. Досліджено фундаментальні політичні права службовців ЄС, включаючи свободу вираження поглядів та інформації, право на колективні переговори та колективні дії, включаючи право на страйк, а також виборчі права. Особливу увагу приділено специфічним обмеженням цих прав, зумовленим особливим статусом службовців міжнародної організації наднаціонального характеру.

Розглянуто обов'язок лояльності щодо Європейського Союзу та принцип політичної нейтральності як центральні елементи правового статусу службовців ЄС. Ці принципи набувають особливого значення в контексті багатонаціонального характеру європейської публічної служби, де службовці є вихідцями з 27 держав-членів ЄС і повинні діяти в інтересах Союзу загалом, а не окремих держав-членів.

Детально проаналізовано обмеження політичної діяльності службовців, включаючи вимоги щодо стриманості у політичних висловлюваннях, заборону несанкціонованого розголошення службової інформації, контроль за зовнішньою діяльністю та роботою за сумісництвом, декларування професійної діяльності членів сімей службовців. Окремо досліджено постслужбові обмеження, зокрема заборону лобістської діяльності для колишніх високопоставлених службовців впродовж визначеного періоду після залишення служби, що свідчить про комплексний підхід до запобігання конфлікту інтересів.

Розкрито особливості реалізації виборчих прав службовців ЄС, включаючи право голосувати та балотуватися на виборах до Європейського парламенту та місцевих виборах у країні проживання, відповідно до Директиви Ради 93/109/ЄС. Проаналізовано процедуру отримання дозволу на обіймання виборних посад та порядок поєднання службових обов'язків з виконанням публічних функцій.

Ключові слова: *публічні службовці, політичні права, Європейський Союз, Статут службовців ЄС, службовці ЄС, політична нейтральність, виборчі права, судовий захист, євроінтеграція, Європейський суд з прав людини.*

Постановка проблеми. Питання реалізації, охорони та захисту політичних прав публічних службовців набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану в Україні та активізації євроінтеграційних процесів. Ефективне функціонування публічної служби, здатної забезпечити стабільність державного управління в умовах безпрецедентних викликів, вимагає чіткого визначення меж політичних прав службовців та їх узгодження з принципами політичної нейтральності

© Берлач А. І., Мацелюх І. А., Литвин Н. А., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

та лояльності державі. Набуття Україною статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу актуалізує необхідність вивчення європейського досвіду правового регулювання статусу публічних службовців, зокрема в частині реалізації їхніх політичних прав.

Євроінтеграційні зобов'язання України передбачають адаптацію національного законодавства до стандартів ЄС, включаючи сферу публічної служби. Досвід Європейського Союзу у врегулюванні політичних прав службовців, що базується на балансі між фундаментальними правами людини та специфічними вимогами до публічної служби, може слугувати орієнтиром для удосконалення вітчизняного законодавства. Особливого значення це набуває в контексті необхідності забезпечення деполітизації публічної служби та формування професійного, політично нейтрального апарату державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означену проблему досліджували значна кількість як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. До зарубіжних дослідників належать Д. Вандель, Д. Плеве, Б. Шлоєр, Яблонскайте-Мартінайтене та інші. Серед вітчизняних учених, які приділяли увагу різним аспектам правового статусу публічних службовців, слід відзначити О. Губанова, Т. Коломоєць, Р. Мельника, О. Проневича, О. Радишевську, С. Федчищина та інших. Водночас комплексне дослідження правових механізмів реалізації, охорони та захисту політичних прав саме службовців Європейського Союзу в контексті потреб адаптації українського законодавства залишається недостатньо висвітленим у вітчизняній науці.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз правових механізмів реалізації, охорони та захисту політичних прав службовців Європейського Союзу для виявлення особливостей їх нормативного закріплення.

Виклад основного матеріалу. Політичні права службовців Європейського Союзу регулюються комплексом нормативно-правових актів, центральне місце серед яких посідає Статут службовців ЄС (Регламент № 31 (ЄЕС), 11 (ЄАЕС)) [1]. Правовою основою цього Статуту є положення статей 298 і 336 Договору про функціонування ЄС, які наділяють Європейський парламент і Європейську комісію правом врегулювання правового статусу службовців ЄС.

Фундаментальні політичні права службовців ЄС гарантуються також Хартією основоположних прав ЄС та Європейською конвенцією з прав людини. Зокрема, стаття 11 Хартії закріплює свободу вираження поглядів та інформації [2], стаття 28 гарантує право на колективні переговори та колективні дії, включаючи право на страйк [3], а стаття 39 встановлює право голосувати та балотуватися на виборах до Європейського парламенту [4].

Особливість політичних прав службовців ЄС полягає в необхідності їх узгодження з обов'язком лояльності щодо Європейського Союзу. Стаття 11 Статуту службовців ЄС встановлює, що службовець зобов'язаний виконувати доручені йому обов'язки об'єктивно, неупереджено та відповідно до свого обов'язку лояльності щодо Союзу [5]. Цей обов'язок лояльності відповідає принципу, що закріплений у національному законодавстві про державну службу, проте у службовому праві ЄС він має особливе значення, оскільки службовці ЄС є вихідцями з 27 держав-членів ЄС.

Право службовця ЄС на свободу вираження поглядів забезпечується міжнародними та європейськими стандартами захисту прав людини. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у своїй практиці неодноразово підтверджував, що стаття 10 Європейської конвенції з прав людини, яка гарантує свободу вираження поглядів, застосовується також до публічних службовців. Водночас ЄСПЛ визнає, що ця свобода може підлягати певним обмеженням, виправданим необхідністю забезпечення належного функціонування публічної служби.

Статут службовців ЄС встановлює конкретні обмеження щодо політичних висловлювань службовців. Відповідно до статті 17 Статуту, службовець повинен утримуватися від будь-яких несанкціонованих розголошень інформації, отриманої під час виконання службових обов'язків [1]. Більше того, службовець зобов'язаний дотримуватися стриманості у політичних висловлюваннях і критиці щодо діяльності ЄС та його інституцій. Означений обов'язок не є унікальним для службовців ЄС – на нього робиться посилання у численних рішеннях ЄСПЛ щодо службовців різних країн. У Посібнику з питань обов'язків службовців Європейського парламенту чітко зазначається, що службовці повинні інформувати відповідні установи про намір публічного висловлювання з питань, які стосуються ЄС або органу, у якому вони працюють [6].

Обмеження свободи вираження поглядів виправдовуються необхідністю захисту репутації та авторитету інституцій ЄС. У справі «Гайніш проти Німеччини» («Heinisch v. Germany»)

ЄСПЛ встановив, що службовець не повинен відчувати жодних незручностей, коли він повідомляє про порушення, однак це не означає необмеженої свободи критики роботодавця [7]. Таким чином, службовець ЄС повинен знайти баланс між своїм правом на свободу вираження поглядів та обов'язком лояльності.

Одним з найважливіших обмежень політичних прав службовців ЄС є вимога дотримання політичної нейтральності у виконанні службових обов'язків. Особові справи службовців ЄС не повинні містити жодних відомостей про їхню політичну, профспілкову, філософську чи релігійну діяльність та погляди, расове чи етнічне походження або сексуальну орієнтацію [1]. Це положення підкреслює важливість відокремлення особистих політичних переконань службовця від його професійної діяльності.

Принцип політичної нейтральності тісно пов'язаний з обов'язком лояльності, встановленим статтею 11 Статуту службовців ЄС. Службовець ЄС працює в органах публічної адміністрації ЄС не в інтересах «своєї» держави-члена, а саме Європейського Союзу як міждержавного утворення. У зв'язку з цим не виключено, що йому доведеться приймати і виконувати рішення, які можуть суперечити інтересам країни його походження. Як вдало висловився німецький дослідник Б. Шлоєр: «Службовець ЄС не повинен бути нашою людиною в Брюсселі, як цього часто очікують на національному рівні, адже він не може виконувати вказівки урядів і організацій, які не є частиною ЄС» [8, с. 465].

Для запобігання конфлікту інтересів Статут службовців ЄС встановлює жорсткі вимоги щодо зовнішньої діяльності службовців. Відповідно до статті 12 Статуту, службовець не може, виконуючи свої обов'язки, займатися питанням, у якому він, прямо чи опосередковано, має особистий інтерес, здатний порушити його незалежність, зокрема сімейні та фінансові інтереси [1]. Робота за сумісництвом службовців ЄС підлягає ретельному контролю. Орган, у якому працює службовець, надає дозвіл на виконання цим службовцем додаткових функцій. Посібник з питань обов'язків службовців Європейського парламенту детально регулює процедуру отримання дозволу на зовнішню діяльність [6]. У дозвілі може бути відмовлено, якщо діяльність або доручення можуть перешкоджати виконанню службових обов'язків або несумісні з інтересами інституції.

Статут службовців ЄС іде ще далі і зобов'язує службовців також заявляти про професійну діяльність членів їхніх сімей (стаття 13 Статуту службовців ЄС). Це положення спрямоване на виявлення потенційних конфліктів інтересів, які можуть виникнути через діяльність близьких родичів службовця. Особливо важливим є те, що обмеження політичної діяльності поширюються і на період після припинення служби. Відповідно до статті 16 Статуту службовців ЄС, ще впродовж двох років після відставки службовець зобов'язаний повідомляти своєму колишньому роботодавцю про нове місце працевлаштування. Якщо ця запланована діяльність тісно пов'язана з його роботою у ЄС або несумісна з інтересами установи ЄС, у якій він працював, йому можуть заборонити її здійснювати або обумовити її виконання певними умовами [1].

Для високопоставлених службовців ЄС встановлені додаткові обмеження. У випадку колишніх вищих посадових осіб орган, що здійснює призначення, має, як правило, забороняти їм протягом 12 місяців після залишення служби займатися лобіюванням або адвокацією щодо персоналу їхньої колишньої інституції від імені їхнього бізнесу, клієнтів або роботодавців з питань, за які вони відповідали впродовж останніх трьох років перебування на службі [1].

Кожна інституція щороку публікує інформацію про впровадження цього положення, включаючи перелік розглянутих випадків, дотримуючись Регламенту (ЄС) № 45/2001 про захист персональних даних [9]. Тема «колишні службовці ЄС і лобізм» залишається актуальною, і ЄС продовжує запроваджувати нові додаткові механізми протидії цьому явищу. Єдиною формою санкцій проти колишніх службовців під час порушення цих зобов'язань є скорочення або позбавлення пенсії, що підкреслює серйозність цих обмежень навіть після завершення активної фази служби.

Незважаючи на численні обмеження, службовці ЄС зберігають певні політичні права, зокрема право балотуватися на виборні посади. Стаття 15 Статуту службовців ЄС передбачає особливий порядок для службовців, які обрані або призначені на публічну посаду [1]. Службовець, обраний або призначений на публічну посаду, повинен негайно повідомити про це орган, що здійснює призначення. Залежно від інтересів служби, важливості посади, обов'язків, які вона передбачає, та винагороди і відшкодування витрат, пов'язаних з виконанням цих обов'язків, орган приймає одне з наступних рішень: дозволити службовцю виконувати свої обов'язки на умовах неповного робочого дня, надати відпустку

з особистих причин, або інше рішення відповідно до інтересів служби [6].

Посібник Європейського парламенту деталізує цю процедуру, зазначаючи, що службовці повинні подавати заяву, використовуючи спеціальну форму, де вказується характер публічної посади (місцеві вибори, вибори до Європейського парламенту тощо) або високої політичної посади, яку вони збираються обіймати. При розгляді заяви відповідний орган враховує характер діяльності, тривалість та графік виконання обов'язків, фінансові умови та, де це застосовується, кінцеві результати діяльності.

Службовці ЄС, як громадяни держав-членів Європейського Союзу, користуються виборчими правами, гарантованими Хартією основоположних прав ЄС. Стаття 39 Хартії встановлює право кожного громадянина Союзу голосувати та балотуватися як кандидат на виборах до Європейського парламенту в державі-члені, де він проживає, на тих самих умовах, що й громадяни цієї держави [4]. Таке право також закріплене у статтях 20(1) та 22(1) Договору про функціонування Європейського Союзу [10]. Кожна держава-член ЄС веде виборчі реєстри, що містять імена всіх виборців, які мають право голосу в конкретному регіоні. Крім права голосувати на виборах до Європейського парламенту, службовці ЄС мають право брати участь у місцевих та муніципальних виборах у країні свого проживання. ЄС видав директиву, яка детально роз'яснює, як реалізовується право балотування та голосування кандидатів на місцеві та муніципальні вибори в країні, де особа проживає.

Стаття 90 Статуту службовців ЄС гарантує службовцям право на адміністративне оскарження і судовий захист [1]. Будь-яке рішення, що негативно впливає на службовця, має містити обґрунтування та інформацію про можливість оскарження. До 1 вересня 2016 року спори службового права ЄС розглядав спеціалізований Трибунал у справах публічної служби ЄС. Після його ліквідації Європейський суд справедливості став уповноваженим щодо розгляду справ службовців ЄС [8, с. 454]. У своїй практиці він розробив важливі принципи захисту прав службовців, серед яких фундаментальним є право бути заслуханим. На обґрунтування свого рішення Суд ЄС зазначив: «Згідно із загальновизнаним принципом адміністративного права, чинним у державах-членах Європейського економічного співтовариства, публічні адміністрації держав повинні надавати своїм службовцям можливість відповісти на звинувачення перед ухваленням щодо них остаточного рішення, адже саме це відповідає вимогам розумного правосуддя і доброго врядування, які повинні виконувати всі установами Європейського економічного співтовариства» [8, с. 470].

Нині право бути заслуханим гарантується статтею 41 Хартії основоположних прав ЄС і статтею 6 Європейської конвенції з прав людини. Стаття 41 Хартії встановлює право на належне врядування (right to good administration), яке включає: право кожної особи бути вислуханою перед ухваленням будь-якого індивідуального заходу, який може негативно на неї вплинути; право кожної особи на доступ до її особової справи, з дотриманням законних інтересів конфіденційності та професійної і комерційної таємниці; обов'язок адміністрації обґрунтовувати свої рішення [8, с. 471].

Висновки. Таким чином, політичні права службовців Європейського Союзу є складною системою гарантій і обмежень, що відображає специфіку наднаціональної публічної служби. Аналіз нормативно-правової бази та практики її застосування дозволяє зробити кілька важливих висновків. По-перше, службовці ЄС користуються фундаментальними політичними правами, гарантованими Хартією основоположних прав ЄС та Європейською конвенцією з прав людини, зокрема свободою вираження поглядів, правом на колективні дії та виборчими правами. Водночас реалізація цих прав підлягає специфічним обмеженням, зумовленим особливим статусом службовців міжнародної організації. По-друге, центральним принципом, що визначає межі політичних прав службовців ЄС, є обов'язок лояльності щодо Європейського Союзу та принцип політичної нейтральності. Означені принципи набувають особливого значення в контексті багатонаціонального характеру європейської публічної служби, де службовці повинні діяти в інтересах ЄС загалом, а не окремих держав-членів. По-третє, правове регулювання політичних прав службовців ЄС характеризується комплексним підходом, що охоплює не лише період активної служби, а й постслужбову діяльність. Встановлення обмежень щодо лобістської діяльності колишніх високопоставлених службовців свідчить про послідовну політику ЄС у запобіганні конфлікту інтересів та захисті інституційної репутації. По-четверте, система судового захисту прав службовців ЄС, забезпечена Судом справедливості ЄС, гарантує дотримання балансу між інституційними інтересами та індивідуальними

правами. Розвинуті судовою практикою принципи, зокрема право бути заслуханим та право на належне врядування, становлять важливі процесуальні гарантії захисту політичних прав службовців. Відтак, досвід правового регулювання політичних прав службовців ЄС може бути корисним для удосконалення законодавства про публічну службу в Україні, особливо в контексті євроінтеграційних процесів в умовах воєнного стану.

Список літератури:

1. Regulation No 31 (EEC), 11 (EAEC), laying down the Staff Regulations of Officials and the Conditions of Employment of Other Servants of the European Economic Community and the European Atomic Energy Community. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/1962/31(1)/2014-05-01/eng
2. Charter of Fundamental Rights of the European Union. Article 11 – Freedom of expression and information. URL: https://fra.europa.eu/en/eu-charter/article/11-freedom-expression-and-information
3. Charter of Fundamental Rights of the European Union. Article 28 – Right of collective bargaining and action. URL: https://fra.europa.eu/en/eu-charter/article/28-right-collective-bargaining-and-action
4. Charter of Fundamental Rights of the European Union. Article 39 – Right to vote and to stand as a candidate at elections to the European Parliament. URL: https://fra.europa.eu/en/eu-charter/article/39-right-vote-and-stand-candidate-elections-european-parliament
5. Regulation (EC) No 723/2004 of the Council of 22 March 2004 amending the Staff Regulations of Officials of the European Communities and the Conditions of Employment of Other Servants of the European Communities. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:32004R0723
6. Guide to the obligations of officials and other servants of the European Parliament. Code of conduct adopted by the bureau on 7 July 2008. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/PDF/406411_EN.pdf
7. Справа «Гайніш проти Німеччини» (Heinisch v. Germany): рішення ЄСПЛ від 21.07.2011 (заява № 28274/08). URL: https://hudoc.echr.coe.int/spa#{%22itemid%22:[%22001-105777%22]}
8. Службове право України: навчальний посібник / А. І. Берлач, О. С. Проневич, О. Р. Радишевська та ін. К.: ВПЦ «Київський університет», 2023. 479 с.
9. Communication to the Commission on the publication of information concerning occupational activities of senior officials after leaving the service (article 16, fourth paragraph of the staff regulations). Annual Report 2020. URL: https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/ART_16_3_AND_4_PAR_OF_STAFF_REGULATIONS_2020/Article%2016_3_and_4_paragraphs_the%20Staff%20Regulations_2020_EN.PDF
10. Uniform electoral procedure for the European Parliament. EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:ep_electoral_procedure

Berlach A. I., Matseliukh I. A., Lytvyn N. A. LEGAL MECHANISMS FOR IMPLEMENTATION, PROTECTION AND DEFENSE OF POLITICAL RIGHTS OF EUROPEAN UNION OFFICIALS

This article is dedicated to a comprehensive study of the legal mechanisms for implementation, protection and defense of political rights of European Union officials. The relevance of this research is determined by the need to adapt Ukrainian legislation to EU standards under martial law and intensified European integration processes. The effective functioning of public service capable of ensuring stability of public administration under unprecedented challenges requires clear definition of the limits of officials' political rights and their alignment with the principles of political neutrality and loyalty to the state.

The authors analyze the regulatory framework governing the political rights of EU officials, particularly the Staff Regulations of Officials of the European Union (Regulation No. 31 (EEC), 11 (EAEC)), the Charter of Fundamental Rights of the EU, and the European Convention on Human Rights. The fundamental political rights of EU officials are examined, including freedom of expression and information, the right to collective bargaining and collective action including the right to strike, as well as electoral rights. Particular attention is paid to specific limitations of these rights due to the special status of officials of an international organization of supranational character.

The duty of loyalty to the European Union and the principle of political neutrality are considered as central elements of the legal status of EU officials. These principles acquire special significance in the context of the multinational nature of the European public service, where officials come from 27 EU member states and must act in the interests of the Union as a whole, not individual member states.

Restrictions on the political activities of officials are analyzed in detail, including requirements for restraint in political statements, prohibition of unauthorized disclosure of official information, control over external activities and secondary employment, declaration of professional activities of officials' family members. Post-

employment restrictions are separately examined, particularly the prohibition of lobbying activities for former high-ranking officials for a defined period after leaving service, demonstrating a comprehensive approach to preventing conflicts of interest.

The specifics of implementing electoral rights of EU officials are revealed, including the right to vote and stand as candidates in elections to the European Parliament and local elections in the country of residence, in accordance with Council Directive 93/109/EC. The procedure for obtaining permission to hold elected positions and the procedure for combining official duties with the performance of public functions are analyzed.

Key words: *public officials, political rights, European Union, EU Staff Regulations, EU officials, political neutrality, electoral rights, judicial protection, European integration, European Court of Human Rights.*

Дата першого надходження статті до видання: 07.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

UDC 341.3(091)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/33

Shevtsova A. V.
Doctor of Philosophy in Law

EVOLUTION OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW: FROM WORLD WAR I TO CONTEMPORARY ARMED CONFLICTS

The article is devoted to a comprehensive analysis of the historical evolution of international humanitarian law from World War I to contemporary armed conflicts. The study examines key stages in the formation of international standards for the protection of war victims and identifies patterns in the development of legal norms in response to the tragic experience of global conflicts.

World War I demonstrated the profound inadequacy of existing legal mechanisms to address the realities of industrial warfare. The mass use of chemical weapons, an unprecedented number of prisoners of war, and insufficient legal regulation of their status became catalysts for the revision of the Geneva Conventions and the adoption in 1929 of a separate convention on the treatment of prisoners of war. An important innovation was the introduction of a system of neutral supervision over compliance with humanitarian obligations.

World War II, which claimed the lives of 70-85 million people, the majority of whom were civilians, fundamentally changed approaches to humanitarian law. Systematic crimes against humanity, concentration camps, and mass deportations of populations necessitated the creation of a comprehensive protection system.

The adoption of the four Geneva Conventions of 1949 marked a turning point in the development of international humanitarian law. Revolutionary innovations included the introduction of Common Article 3 for non-international conflicts, the concept of grave breaches, and the principle of universal jurisdiction. The Additional Protocols of 1977 expanded protection for victims of both international and internal armed conflicts.

Contemporary challenges, including Russia's aggression against Ukraine, confirm the relevance of international humanitarian law norms and reveal problems in their practical implementation. Systematic violations of the Geneva Conventions demonstrate the critical importance of creating effective accountability mechanisms and developing comprehensive programs for medical and psychological rehabilitation of those affected by armed conflicts.

Key words: *international humanitarian law, Geneva Conventions, World War I, World War II, war crimes, protection of civilian population, prisoners of war, grave breaches, military personnel, armed conflicts, rehabilitation of war victims.*

Statement of the problem. International humanitarian law constitutes one of the most important branches of contemporary international law, designed to limit human suffering during armed conflicts and protect those who do not take or have ceased to take part in military operations. In the context of the ongoing armed aggression of Russia against Ukraine, accompanied by systematic violations of the Geneva Conventions, the question of the effectiveness of international humanitarian law becomes particularly acute. Understanding the historical evolution of this legal system – from the tragic lessons of the First World War through the horrors of the Second World War to the contemporary challenges of the 21st century – is a necessary prerequisite for developing effective mechanisms to protect victims of war, including systems for medical and psychological rehabilitation of military personnel, their family members, and the civilian population. It is precisely the historical experience of forming international standards of humanitarian protection that allows us to identify patterns in the development of legal norms in response to new forms of armed violence and determine promising directions for improving both international and national legislation in the field of human rights protection during war.

Analysis of recent research and publications. The issue of the development of international humanitarian law has been researched by numerous scholars and practitioners. Fundamental works of the International Committee of the Red Cross, particularly commentaries on the Geneva Conventions, laid the foundation for scientific understanding of the evolution of humanitarian norms. Significant

© Shevtsova A. V., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

contributions to the study of historical aspects have been made by the works of foreign scholars, namely: Jean Pictet, Frits Kalshoven, Liesbeth Zegveld, Jean-Marie Henckaerts, Louise Doswald-Beck, Marco Sassòli, Christopher Greenwood, Robin Geiss-O'Brien, and Niall Davis. Among Ukrainian scholars, it is worth noting works dedicated to the implementation of international humanitarian law into national legislation and its application in the conditions of Russian aggression. At the same time, despite a significant body of scientific literature, a comprehensive analysis of the historical evolution of international humanitarian law in the context of its significance for building systems of medical and psychological rehabilitation for victims of armed conflicts remains insufficiently researched, which determines the relevance of this study.

Task statement. Analysis of the evolution of international humanitarian law from the First World War to the present, identification of key stages of its development, and determination of the influence of the tragic experience of armed conflicts on the formation of international standards for the protection of war victims, which constitutes a necessary foundation for developing effective mechanisms of medical and psychological rehabilitation in conditions of ongoing military operations.

Outline of the main material of the study. The First World War (1914–1918) became a turning point in the development of international humanitarian law, demonstrating the profound inadequacy of existing legal norms to the realities of modern industrial warfare. The conflict, which claimed the lives of more than 17 million people and wounded approximately 22 million, turned out to be not simply more extensive than previous wars, but a qualitatively different phenomenon requiring a fundamental rethinking of legal mechanisms for protecting victims of armed conflicts.

Before 1914, international humanitarian law was based primarily on the Geneva Convention of 1864 and its revised versions of 1906, which regulated the treatment of the wounded and sick in field armies, as well as on the Hague Conventions of 1899 and 1907, which established rules for the conduct of war. However, none of these agreements was designed for the scale and specificity of trench warfare that unfolded on European theaters of military operations. Static positional warfare, where millions of soldiers spent months in trenches on small sections of the front, created conditions for unprecedented losses and suffering that existing law could not adequately regulate.

The use of chemical weapons became a particularly acute problem. Although the Hague Declaration of 1899 and the Hague Convention of 1907 prohibited the use of poisonous substances in war, these norms proved ineffective. In April 1915, German forces first used gaseous chlorine on a massive scale against French and Canadian positions near Ypres [1], marking the beginning of a new era of chemical warfare. According to various estimates, throughout the war, chemical weapons, including chlorine, phosgene, and mustard gas, resulted in 1.3 million casualties and approximately 90,000 deaths. Although these figures represented only 3–3.5% of total losses, they had an extraordinarily strong psychological impact due to the horrific nature of the suffering caused by gas weapons [2].

No less serious was the problem of the absence of adequate legal protection for prisoners of war. Before the First World War, legal regulation of the status of prisoners of war was based primarily on customary norms and individual provisions of the Hague Conventions, which were far from comprehensive and detailed. However, the scale of detention during the war proved unprecedented: millions of military personnel found themselves in prisoner-of-war camps, where they remained for months and even years [3].

This situation caused a conceptual shift in the perception of the status of prisoners of war in international law. If previously prisoners were viewed primarily as «disarmed combatants» whose special privileges derived from their former status as fighters, the experience of the First World War contributed to the formation of an understanding of prisoners of war as persons requiring humanitarian protection regardless of their previous role in the conflict [3]. This new understanding found its embodiment in the Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War of 1929, which for the first time created a comprehensive system of legal protection for prisoners, establishing detailed standards for their detention, feeding, and treatment.

An important innovation that emerged as a result of the experience of the First World War was the introduction of a system of neutral supervision over compliance with humanitarian obligations. Before the war, the issue of monitoring compliance with the norms of the Geneva Conventions remained an unresolved problem, since none of the International Committee of the Red Cross proposals regarding verification mechanisms received support from major powers [3]. However, the scale of violations during the war and the need to provide families with

information about the fate of prisoners of war forced states to agree to the creation of the institution of the protecting power and recognize the special role of the ICRC in monitoring compliance with humanitarian law.

The Second World War (1939–1945) became the most destructive conflict in human history, the scale of which forced the international community to rethink the very essence of humanitarian law. According to various estimates, the war claimed the lives of 70 to 85 million people, of whom approximately 60–67% were civilians [4]. These figures in themselves testify to a radical change in the nature of armed violence compared to all previous conflicts: if in the First World War the ratio of military to civilian casualties was approximately equal, in the Second World War the civilian population constituted the majority of deaths.

A distinctive feature of the crimes of the Second World War was that they were largely committed not in the heat of battle, but as a result of deliberate state policy. Concentration camps where medical experiments were conducted on prisoners, mass deportations of population, deliberate creation of conditions for famine and epidemics – all of this represented forms of violence that were not anticipated by existing conventions. The Geneva Convention of 1929 on prisoners of war proved powerless in the face of the systematic destruction of Soviet prisoners of war in German camps, where about three million people perished.

The response to these horrors was not only the adoption of new conventions but also the creation of a precedent for individual criminal responsibility for war crimes. The Nuremberg and Tokyo Tribunals (1945-1946) for the first time in history held state leaders and military personnel accountable for crimes against humanity and war crimes [5]. These judicial proceedings laid the foundation for the further development of international criminal law and the principle according to which reference to orders from superior commanders does not exempt from personal responsibility for violations of the laws and customs of war.

The experience of the Second World War convincingly demonstrated that the protection of the civilian population is a critical priority of humanitarian law. Before 1949, there was no international treaty that comprehensively regulated the protection of civilians during war. The existing provisions of the Hague Conventions were fragmentary and insufficient. The terrible consequences of city bombings, including the use of nuclear weapons against Hiroshima and Nagasaki, mass deportations of population from occupied territories, the creation of ghettos and camps for civilians – all of this demanded the development of new legal standards.

In this context, the International Committee of the Red Cross in 1945 began preparations for developing revised conventions [6]. The Conference of National Red Cross Societies in Stockholm in 1948 prepared the ground for a diplomatic conference that would radically change international humanitarian law.

On August 12, 1949, at the diplomatic conference in Geneva, four conventions were adopted that fundamentally transformed international humanitarian law and laid the foundation for its contemporary architecture. These treaties became a response to the tragic experience of the Second World War and embodied the vision of the international community regarding the need for comprehensive protection of all categories of victims of armed conflicts.

The structure of the four conventions reflected the evolution of understanding of who requires protection during war. The First Convention is devoted to ameliorating the condition of the wounded and sick in armed forces in the field, continuing the tradition established as early as 1864. The Second Convention concerns the wounded, sick, and shipwrecked members of armed forces at sea. The Third Convention regulates the treatment of prisoners of war, significantly expanding and detailing the provisions of the 1929 convention. The Fourth Convention became the most revolutionary document, as it for the first time established comprehensive protection of the civilian population during war, filling a critical gap in international law [6].

One of the most important innovations of the 1949 conventions was Common Article 3, which is contained in all four conventions in identical wording. This article establishes minimum standards of humane treatment in non-international armed conflicts – that is, in civil wars and internal conflicts. Before 1949, international humanitarian law practically did not regulate internal conflicts, considering them exclusively an internal affair of states. Common Article 3 became a compromise between those who believed that the conventions should apply to all armed conflicts of sufficient scale and those who insisted on their application only to international conflicts [7].

Common Article 3 prohibits under any circumstances and at any time with respect to persons not taking direct part in hostilities: violence to life and person, taking of hostages, outrages upon personal dignity, in particular humiliating and

degrading treatment, and the passing of sentences and carrying out of executions without previous judgment pronounced by a regularly constituted court. The article is often called a «mini-convention» or a «convention within a convention» because it establishes fundamental humanitarian standards regardless of the nature of the conflict.

Another revolutionary provision was the introduction of the concept of «grave breaches» of the conventions. Each of the four conventions contains articles (respectively articles 49, 50, 129, and 146) that define a list of the most serious violations equated to war crimes. Grave breaches include: willful killing, torture or inhuman treatment, including biological experiments, willfully causing great suffering or serious injury to body or health, unlawful deportation or transfer of civilian population, compelling a prisoner of war to serve in the forces of the hostile power [8].

Particularly important was the consolidation of the principle of universal jurisdiction for grave breaches of the conventions. States parties are obliged to take measures to search for persons who have committed or ordered the commission of grave breaches and to bring such persons to criminal responsibility regardless of their citizenship or the place where the crime was committed. If a state does not wish to prosecute the suspect, it is obliged to extradite them to another state party for prosecution [9]. This provision is based on the conviction that grave breaches of the conventions are such serious crimes that all states have an obligation to bring those responsible to justice.

The 1949 conventions also strengthened the role of the International Committee of the Red Cross as the primary actor in monitoring compliance with humanitarian law. The ICRC received the right to visit prisoners of war and interned civilians, provide humanitarian assistance, and facilitate the application of the conventions. The institution of the protecting power, introduced during the First World War, was formalized and regulated in detail.

The adoption of the Geneva Conventions of 1949 was an unprecedented success of international cooperation. To date, all 196 states have ratified these conventions, making them the most universally recognized international treaties in human history. Moreover, many provisions of the conventions have become part of customary international law and therefore apply even to states and non-state armed groups that are not parties to the treaties [10].

The period between the adoption of the Geneva Conventions of 1949 and the mid-1970s revealed new gaps in international humanitarian law. Decolonization processes, numerous wars of national liberation, internal conflicts, and the experience of the war in Vietnam demonstrated the need for further development and clarification of existing norms. In response to these challenges, on June 8, 1977, the diplomatic conference in Geneva, which worked during four sessions from 1974 to 1977, adopted two Additional Protocols to the Geneva Conventions.

The First Additional Protocol expanded protection for victims of international armed conflicts. It established detailed rules for the conduct of hostilities and protection of the civilian population. In particular, it codified the principle of distinction between civilian objects and military objectives, prohibited indiscriminate attacks, and established rules of proportionality in planning military operations. The Protocol also strengthened protection of medical units and personnel, prohibited certain methods and means of warfare that cause excessive suffering [11].

The Second Additional Protocol for the first time regulated in detail the protection of victims of non-international armed conflicts, significantly expanding the minimum standards of Common Article 3. The Protocol established humanitarian norms for civil wars, prohibited acts of violence against life, health, or physical or mental well-being of persons, torture, and inhuman treatment. It also ensured protection of medical activities and humanitarian assistance in internal conflicts [12].

At the beginning of the 21st century, international humanitarian law continues to evolve in response to new challenges that question traditional approaches to regulating armed conflicts. Terrorism and asymmetric conflicts, where non-state armed groups oppose regular armies, create difficulties in applying traditional norms developed for wars between states. Cyber warfare and the use of unmanned aerial vehicles require new legal approaches to defining lawful military objectives and methods of warfare. Private military companies operate in a legal gray zone, as existing conventions did not anticipate the emergence of such actors on the battlefield.

The armed aggression of Russia against Ukraine, which began with the occupation of Crimea in 2014 and escalated to a full-scale invasion on February 24, 2022, demonstrated the critical importance of the Geneva Conventions and their Additional Protocols in the modern world. Both states are parties to the Geneva Conventions of 1949 and the First Additional Protocol of 1977 [12], making the application of these norms to the conflict indisputable.

International organizations and independent researchers have documented numerous violations of international humanitarian law by Russian armed forces. Systematic attacks on civilian infrastructure, including hospitals, schools, residential buildings, and energy facilities, violate the fundamental principle of distinction between military and civilian objects. Torture and inhuman treatment of prisoners of war constitute grave breaches of the Third Geneva Convention. Deportation of the civilian population, especially children, from occupied territories to Russia is a crime against humanity and a violation of all Geneva Conventions.

Conclusions. Thus, historical analysis of the development of international humanitarian law demonstrates its direct connection with the tragic experience of armed conflicts. The First World War revealed the insufficiency of existing legal norms to protect victims of industrial warfare, leading to the formation of new standards regarding the prohibition of chemical weapons and treatment of prisoners of war. The Second World War, with its unprecedented casualties among the civilian population and systematic crimes against humanity, became a catalyst for the adoption in 1949 of four Geneva Conventions, which laid the foundation of the modern system of protection for war victims. The introduction of the concept of grave breaches, the principle of universal jurisdiction, and Common Article 3 for non-international conflicts was a revolutionary step in recognizing the need to protect human dignity even during the most brutal military operations.

Contemporary armed conflicts, particularly Russian aggression against Ukraine, confirm the unwavering relevance of international humanitarian law norms and simultaneously reveal new challenges for their implementation. Systematic violations of the Geneva Conventions, including attacks on civilian infrastructure, torture of prisoners of war, and deportation of the civilian population, demonstrate the critical importance not only of the existence of legal norms but also of creating effective mechanisms for their enforcement and bringing the guilty to justice. In the context of medical and psychological rehabilitation of victims of armed conflicts, understanding the historical evolution of humanitarian law is a necessary foundation for developing comprehensive national and international support programs that take into account both the legal guarantees of protection for war victims and practical mechanisms for their implementation in conditions of ongoing military operations.

Bibliography:

1. Fitzgerald G. J. Chemical Warfare and Medical Response During World War I. American Journal of Public Health. 2008. Vol. 98, No. 4. P. 611–625. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC2376985/

2. Szinicz L. History of chemical and biological warfare agents. Toxicology. 2005. Vol. 214. P. 167–181. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0300483X05002404

3. Wylie N., Cameron L. Impact of World War I on the Law Governing the Treatment of Prisoners of War and the Making of a Humanitarian Subject. European Journal of International Law. 2018. Vol. 29, No. 4. P. 1327–1350. URL: https://academic.oup.com/ejil/article/29/4/1327/5320163

4. World War II – number of deaths by country. Statista. URL: https://www.statista.com/statistics/1293510/second-world-war-fatalities-per-country/

5. Antoon de Baets. The view of the past in international humanitarian law. International Review of the Red Cross. 2022. No. 920–921. URL: https://international-review.icrc.org/articles/the-view-of-the-past-in-ihl-920

6. Geneva Conventions Materials. Library of Congress. URL: https://www.loc.gov/collections/military-legal-resources/articles-and-essays/military-law-and-legislative-histories/geneva-conventions-materials/

7. Elder D. A. The Historical Background of Common Article 3 of the Geneva Convention of 1949. Case Western Reserve Journal of International Law. 1979. Vol. 11. P. 37–69. URL: https://scholarlycommons.law.case.edu/war_crimes_memos/1139/

8. Grave breaches as war crimes**.** The Hague : International Criminal Court, 2010. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/NR/rdonlyres/827EE9EC-5095-48C0-AB04-E38686EE9A80/283279/GRAVEBREACHESMUCHADOABOUTSERIOUSVIOLATIONS.pdf

9. Richard van Elst. Implementing Universal Jurisdiction Over Grave Breaches of the Geneva Conventions. Leiden Journal of International Law. 2000. Vol. 13, No. 4. P. 815–854. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/leiden-journal-of-international-law/article/implementing-universal-jurisdiction-over-grave-breaches-of-the-geneva-conventions/61F9270D763B3F51CD5AA026EC310372

10. Geneva Conventions and their Additional Protocols. Cornell Law School URL: https://www.law.cornell.edu/wex/geneva_conventions_and_their_additional_protocols

11. Additional Protocol I (1977). Oxford Public International Law. URL: https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1804

12. Sandoz Y., Swinarski C., Zimmermann B. Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949. Geneva : International Committee of the Red Cross, 1987. URL: https://www.icrc.org/en/publication/0321-commentary-additional-protocols-1977

Шевцова А. В. ЕВОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА: ВІД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ДО СУЧАСНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Стаття присвячена комплексному аналізу історичної еволюції міжнародного гуманітарного права від Першої світової війни до сучасних збройних конфліктів. Дослідження розглядає ключові етапи формування міжнародних стандартів захисту жертв війни та виявляє закономірності розвитку правових норм у відповідь на трагічний досвід глобальних конфліктів.

Перша світова війна продемонструвала глибоку невідповідність існуючих правових механізмів реаліям індустріальної війни. Масове застосування хімічної зброї, безпрецедентна кількість військовополонених та недостатність правового регулювання їхнього статусу стали каталізаторами для перегляду Женевських конвенцій та прийняття у 1929 році окремої конвенції про поводження з військовополоненими. Важливим нововведенням стало запровадження системи нейтрального нагляду за дотриманням гуманітарних зобов'язань.

Друга світова війна, що забрала життя 70-85 мільйонів людей, з яких більшість становили цивільні особи, фундаментально змінила підходи до гуманітарного права. Систематичні злочини проти людяності, концентраційні табори та масові депортації населення вимагали створення комплексної системи захисту.

Прийняття чотирьох Женевських конвенцій 1949 року стало переломним моментом у розвитку міжнародного гуманітарного права. Революційними стали запровадження спільної статті 3 для неміжнародних конфліктів, концепції тяжких порушень та принципу універсальної юрисдикції. Додаткові протоколи 1977 року розширили захист жертв як міжнародних, так і внутрішніх збройних конфліктів.

Сучасні виклики, включаючи російську агресію проти України, підтверджують актуальність норм міжнародного гуманітарного права та виявляють проблеми їх практичної імплементації. Систематичні порушення Женевських конвенцій демонструють критичну важливість створення ефективних механізмів забезпечення відповідальності та розробки комплексних програм медичної та психологічної реабілітації постраждалих від збройних конфліктів.

Ключові слова: *міжнародне гуманітарне право, Женевські конвенції, Перша світова війна, Друга світова війна, воєнні злочини, захист цивільного населення, військовополонені, тяжкі порушення, військовослужбовці, збройні конфлікти, реабілітація жертв війни.*

Дата першого надходження статті до видання: 04.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 340.114
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/34

Бортняк В. А.
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Захожай З. В.
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Боришкевич О. В.
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена дослідженню проблем забезпечення реалізації виборчих прав громадян України в умовах воєнного стану та під час підготовки до проведення перших післявоєнних виборів. Актуальність теми зумовлена тим, що станом на сьогодні законодавство України не передбачає проведення загальнонаціональних виборів у період дії воєнного стану, що призводить до відтермінування реалізації громадянами активного та пасивного виборчого права. Водночас тривала збройна агресія, масштабні міграційні процеси та мобілізація значної частини населення формують нові виклики для організації виборчого процесу у майбутньому. У статті особливу увагу приділено проблемам забезпечення виборчих прав громадян України, які перебувають за межами держави, внутрішньо переміщених осіб, а також військовослужбовців, участь яких у виборчому процесі може бути ускладнена через безпекові, організаційні та правові чинники. Проаналізовано вплив масової еміграції населення, зміни місця проживання громадян, руйнування виборчої інфраструктури та особливостей проходження військової служби на можливість реалізації виборчих прав. Обґрунтовується необхідність удосконалення правового регулювання виборчого процесу з метою створення ефективних механізмів забезпечення виборчих прав зазначених категорій громадян як у разі можливого проведення виборів під час воєнного стану, так і в процесі організації перших післявоєнних виборів.

Ключові слова: *виборчі права громадян, виборчий процес, воєнний стан, післявоєнні вибори, внутрішньо переміщені особи, громадяни України за кордоном, військовослужбовці, реалізація виборчих прав.*

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія росії проти України та запровадження воєнного стану суттєво вплинули на функціонування демократичних інститутів держави, зокрема на реалізацію громадянами конституційних виборчих прав. В умовах воєнного стану проведення загальнонаціональних виборів законодавством України не передбачено, що фактично призводить до тимчасового відтермінування реалізації громадянами активного та пасивного виборчого права. Водночас тривалість воєнного стану, масштабні соціальні трансформації та значні демографічні зміни створюють нові виклики для забезпечення виборчих прав громадян у майбутньому.

Одним із ключових наслідків війни стали масові переміщення населення як всередині держави, так і за її межами. Значна кількість громадян України була змушена залишити місце свого постійного проживання та набула статусу внутрішньо переміщених осіб, тоді як мільйони громадян тимчасово перебувають за кордоном. Одночасно значна частина населення проходить військову службу у Збройних Силах України та інших військових формуваннях. Усі зазначені обставини суттєво ускладнюють реалізацію

© Бортняк В. А., Захожай З. В., Боришкевич О. В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

виборчих прав відповідних категорій громадян та створюють нові правові й організаційні виклики для держави.

Особливої актуальності набуває питання забезпечення виборчих прав громадян України у контексті можливих змін до виборчого законодавства або під час організації перших післявоєнних виборів. Масова еміграція населення, зміна місця проживання значної кількості громадян, мобілізація населення та руйнування інфраструктури можуть суттєво вплинути на організацію виборчого процесу та створити ризики для повної реалізації принципів загального, рівного і вільного виборчого права.

У зв'язку з цим особливого значення набуває наукове дослідження проблем забезпечення виборчих прав громадян України, які перебувають за кордоном, внутрішньо переміщених осіб та військовослужбовців. Вирішення зазначених проблем є необхідною передумовою для забезпечення демократичності майбутніх виборів, їх легітимності та відповідності конституційним принципам народовладдя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика реалізації виборчих прав громадян традиційно посідає важливе місце у наукових дослідженнях з конституційного та виборчого права. У національній юридичній науці питання правового регулювання виборчого процесу, гарантій реалізації виборчих прав громадян, а також функціонування виборчих систем досліджували багато вітчизняних науковців.

Зокрема, значний внесок у розвиток теорії виборчого права зробили такі вчені, як О. Діденко, О.Айвазовська, Ю. Барабаш, О. Марцеляк, М. Ставнійчук, В. Федоренко, В. Шаповал, А. Магера, Ю. Ключковський та інші. У їхніх працях розглядаються конституційні засади виборчого права, принципи організації виборчого процесу, а також проблеми удосконалення виборчого законодавства України.

Після початку повномасштабної війни проти України у 2022 році у науковому середовищі активізувалися дослідження, присвячені проблемам проведення виборів у воєнний та післявоєнний періоди. У сучасних наукових публікаціях аналізуються питання можливості проведення виборів під час воєнного стану, перспективи організації перших післявоєнних виборів, а також проблеми участі у виборчому процесі окремих категорій громадян, зокрема внутрішньо переміщених осіб, громадян України, які перебувають за кордоном, та військовослужбовців. Разом із тим слід зазначити, що попри наявність значної кількості наукових праць, присвячених виборчому праву, комплексне дослідження проблем забезпечення виборчих прав громадян України в умовах воєнного стану, з урахуванням масштабних міграційних процесів та особливостей участі у виборах окремих соціальних груп населення, залишається недостатньо розробленим у сучасній юридичній науці. Саме тому подальше наукове осмислення зазначеної проблематики набуває особливої актуальності в контексті підготовки до майбутніх виборів в Україні.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження основних проблем забезпечення реалізації виборчих прав громадян України в умовах воєнного стану, а також визначення правових і організаційних викликів, які можуть виникнути під час підготовки та проведення перших післявоєнних виборів. Особлива увага приділяється аналізу проблем участі у виборчому процесі окремих категорій громадян, зокрема громадян України, які перебувають за межами держави, внутрішньо переміщених осіб та військовослужбовців.

Виклад основного метаріалу. Право громадян брати участь у виборах є одним із фундаментальних політичних прав людини та важливою складовою принципу народовладдя. Реалізація цього права забезпечує можливість громадян безпосередньо впливати на формування органів державної влади та місцевого самоврядування, що є необхідною умовою функціонування демократичної держави.

Конституційні засади реалізації виборчих прав громадян України визначають, що народ здійснює владу безпосередньо та через органи державної влади і органи місцевого самоврядування [1]. Однією з основних форм безпосереднього здійснення народовладдя є вибори, які повинні проводитися на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Виборчі права громадян включають активне виборче право, тобто право обирати, та пасивне виборче право – право бути обраним до органів державної влади.

Основні засади організації та проведення виборів в Україні визначаються виборчим законодавством, яке регламентує порядок формування виборчих комісій, ведення Державного реєстру виборців, організацію голосування та встановлення результатів виборів. Виборче законодавство також визначає механізми забезпечення реалізації виборчих прав громадян та гарантії їх захисту [3].

Водночас запровадження воєнного стану створює особливі правові умови функціонування держави та її інституцій. Воєнний стан є особливим правовим режимом, який передбачає можливість тимчасового обмеження окремих прав і свобод людини та громадянина з метою забезпечення оборони держави, захисту її територіальної цілісності та національної безпеки.

У період дії воєнного стану законодавство України не передбачає проведення загальнонаціональних виборів, що обумовлено необхідністю забезпечення безпеки громадян та стабільності функціонування державних інституцій [2].

Разом із тим тривала дія воєнного стану, а також масштабні соціальні й демографічні зміни, спричинені війною, створюють нові виклики для забезпечення реалізації виборчих прав громадян у майбутньому. Масове переміщення населення, перебування значної кількості громадян за межами держави, мобілізація значної частини населення та руйнування інфраструктури можуть суттєво вплинути на організацію виборчого процесу після завершення воєнного стану.

У зв'язку з цим особливого значення набуває необхідність адаптації виборчого законодавства до нових суспільних умов та розроблення ефективних механізмів забезпечення реалізації виборчих прав громадян під час проведення майбутніх виборів [8]. Особливої уваги потребують питання забезпечення участі у виборчому процесі громадян України, які перебувають за кордоном, внутрішньо переміщених осіб та військовослужбовців, оскільки саме ці категорії населення можуть зіткнутися з найбільшими труднощами у реалізації своїх виборчих прав.

Проблеми забезпечення виборчих прав громадян України, які перебувають за кордоном. Одним із найбільш суттєвих викликів для майбутнього виборчого процесу в Україні є забезпечення реалізації виборчих прав громадян, які перебувають за межами держави. Повномасштабна війна спричинила безпрецедентні міграційні процеси, унаслідок яких мільйони громадян України тимчасово виїхали за кордон. Значна частина цих осіб зберігає громадянство України та відповідно має право брати участь у виборах, однак їх фактична участь у виборчому процесі може бути суттєво ускладнена низкою правових і організаційних факторів.

За даними Міністерства закордонних справ України станом на 21 червня 2023 року, за кордоном перебувало близько 8,177 млн українців. Майже 63% українців, які перебувають за кордоном, – це дорослі, 22% – діти віком до 18 років. Вік ще 15% осіб не уточнено. Варто зазначити, що тільки один із 16 українців за кордоном перебуває на консульському обліку: станом на 21 червня 2023 року таких громадян налічувалося трохи більше ніж 493 000, 88% із яких – повнолітні. Згідно з останніми оновленими даними УВКБ ООН станом на 23 серпня 2023 року в усьому світі зареєстровано 6 196 600 українських біженців, із яких 5 829 600 перебувають у Європі та 367 000 – за її межами. Більшість українців подали заявки для отримання тимчасового захисту або статусу за схожими державними програмами захисту у Європі. Тож близько п'ятої частини громадян України проживають за кордоном, і переважна більшість із них є біженцями, які виїхали після початку повномасштабної збройної агресії Росії в лютому 2022 року та подали заявки на отримання тимчасового захисту або схожого статусу переважно в європейських країнах [10, с. 9–10].

Однією з основних проблем є обмеженість існуючої системи організації голосування громадян України за кордоном. Традиційно голосування таких виборців здійснюється на виборчих дільницях, створених при дипломатичних представництвах та консульських установах України. Проте кількість таких дільниць є відносно невеликою порівняно з реальною кількістю громадян України, які перебувають за кордоном. Це може призвести до значного перевантаження виборчих дільниць, ускладнення доступу виборців до голосування та, як наслідок, фактичного обмеження реалізації їхніх виборчих прав.

Додатковою проблемою є питання обліку виборців та актуалізації даних про їх місце перебування. Значна кількість громадян, які виїхали за кордон у зв'язку з війною, перебуває там тимчасово та не завжди проходить процедури консульського обліку. У таких умовах органи, відповідальні за ведення реєстру виборців, можуть не володіти повною та актуальною інформацією про фактичне місце перебування значної частини громадян, що ускладнює організацію їх участі у виборчому процесі [15].

Крім того, важливою проблемою є географічна віддаленість виборчих дільниць від місць проживання виборців. У багатьох країнах громадяни України проживають на значній відстані від дипломатичних установ, що може створювати істотні труднощі для їхньої участі у голосуванні. У разі проведення перших післявоєнних виборів ці обставини можуть призвести до значного зни-

ження рівня участі громадян України, які перебувають за кордоном, у виборчому процесі.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання вдосконалення правових механізмів забезпечення виборчих прав громадян України за кордоном. Йдеться, зокрема, про можливість розширення мережі закордонних виборчих дільниць, спрощення процедур включення громадян до списків виборців, а також запровадження додаткових механізмів голосування, які могли б забезпечити більш широкий доступ громадян до участі у виборах. Реалізація таких заходів є важливою передумовою забезпечення принципу загального виборчого права та демократичності майбутніх виборів в Україні.

Проблеми забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб. Ще однією важливою категорією громадян, реалізація виборчих прав яких може бути суттєво ускладнена в умовах війни та після її завершення, є внутрішньо переміщені особи. Унаслідок бойових дій значна кількість громадян України була змушена залишити місця свого постійного проживання та переміститися до інших регіонів держави. Така ситуація створює низку правових і організаційних проблем для реалізації виборчих прав зазначеної категорії громадян.

Однією з ключових проблем є питання визначення виборчої адреси внутрішньо переміщених осіб. Традиційно виборча адреса громадянина пов'язується з місцем його зареєстрованого проживання, однак у випадку внутрішньо переміщених осіб фактичне місце проживання часто не збігається з місцем офіційної реєстрації. У таких умовах виникають труднощі з включенням виборців до відповідних списків виборців та визначенням виборчої дільниці, на якій вони можуть реалізувати своє право голосу.

Крім того, значна частина внутрішньо переміщених осіб може не мати можливості повернутися до місця свого попереднього проживання через триваючі бойові дії або руйнування житлової інфраструктури. У таких умовах організація голосування за місцем попередньої реєстрації може бути фактично неможливою, що створює ризики для реалізації принципу загального виборчого права.

Суттєві труднощі можуть виникати також у зв'язку з необхідністю актуалізації даних у Державному реєстрі виборців. Масове переміщення населення, зміна місця проживання та значна кількість громадян, які не здійснили офіційної зміни виборчої адреси, можуть призвести до невідповідності даних реєстру фактичному місцю проживання виборців. Це, у свою чергу, ускладнює організацію виборчого процесу та створює додаткове навантаження на органи адміністрування виборів.

У зв'язку з цим забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб потребує удосконалення правових механізмів організації голосування для цієї категорії громадян. Важливими напрямами вирішення цієї проблеми можуть стати спрощення процедур зміни виборчої адреси, забезпечення належної актуалізації даних реєстру виборців, а також створення організаційних умов для голосування внутрішньо переміщених осіб за місцем їх фактичного проживання під час проведення майбутніх виборів.

Проблеми забезпечення виборчих прав військовослужбовців. Окрему групу громадян, реалізація виборчих прав яких може бути суттєво ускладнена в умовах воєнного стану та під час проведення перших післявоєнних виборів, становлять військовослужбовці. З початком повномасштабної збройної агресії значна частина громадян України була мобілізована до лав Збройних Сил України та інших військових формувань, що обумовлює необхідність створення належних умов для реалізації ними виборчих прав [15].

Особливості проходження військової служби можуть створювати низку практичних перешкод для участі військовослужбовців у виборчому процесі. Значна частина військовослужбовців виконує бойові завдання безпосередньо в районах ведення бойових дій або на територіях, де існують підвищені безпекові ризики. За таких умов організація голосування може бути суттєво ускладнена або навіть неможлива з огляду на загрози для життя і здоров'я як військовослужбовців, так і членів виборчих комісій.

Крім того, проблемним є питання визначення виборчої адреси військовослужбовців та їх включення до списків виборців. Під час проходження військової служби громадяни можуть перебувати далеко від місця свого постійного проживання, що ускладнює їхню участь у голосуванні за місцем реєстрації. Часті переміщення військових підрозділів, зміна місця дислокації та виконання бойових завдань також можуть створювати додаткові організаційні труднощі для реалізації виборчих прав військовослужбовців.

Водночас важливим аспектом є необхідність забезпечення дотримання основоположних принципів виборчого права, зокрема принципу вільного волевиявлення та таємності голосування. Організація голосування у військових підрозділах повинна здійснюватися таким чином, щоб уне-

можливити будь-який вплив на вибір військовослужбовців або порушення таємниці голосування.

У зв'язку з цим забезпечення реалізації виборчих прав військовослужбовців потребує розроблення спеціальних правових та організаційних механізмів. До таких механізмів можуть належати створення спеціальних виборчих дільниць у місцях дислокації військових підрозділів, удосконалення процедур включення військовослужбовців до списків виборців, а також розроблення додаткових гарантій дотримання принципів вільних і демократичних виборів. Реалізація таких заходів є важливою передумовою забезпечення повної участі військовослужбовців у виборчому процесі під час проведення майбутніх виборів в Україні.

Перспективи законодавчого забезпечення перших повоєнних виборів в Україні. Проведення перших виборів після завершення воєнного стану стане одним із ключових етапів відновлення повноцінного функціонування демократичних інститутів в Україні. Водночас організація таких виборів вимагатиме врахування нових соціальних, демографічних та безпекових реалій, які сформувалися внаслідок тривалої збройної агресії та масштабних переміщень населення [11].

Однією з головних передумов проведення перших повоєнних виборів є належна підготовка виборчої інфраструктури. Значна кількість населених пунктів зазнала руйнувань, що може ускладнювати організацію виборчих дільниць та забезпечення належних умов для голосування. Крім того, актуальним залишається питання відновлення та уточнення даних Державного реєстру виборців, оскільки масові переміщення населення можуть призвести до суттєвих розбіжностей між офіційними даними та фактичним місцем проживання громадян.

Важливим напрямом удосконалення громадян, удосконалення процедур формування списків виборців та забезпечення більш гнучких механізмів організації голосування.

Особливу увагу слід приділити забезпеченню легітимності майбутніх виборів та довіри суспільства до їх результатів. Вибори, що відбудуться після завершення війни, матимуть важливе політичне та суспільне значення, оскільки вони повинні підтвердити демократичний характер державного устрою та забезпечити формування представницьких органів влади на основі вільного волевиявлення громадян [14].

У цьому контексті важливим завданням законодавця є створення правових умов для організації виборчого процесу, які одночасно враховуватимуть нові виклики, спричинені війною, та відповідатимуть загальновизнаним демократичним стандартам проведення виборів. Удосконалення виборчого законодавства повинно бути спрямоване на забезпечення максимальної доступності виборчого процесу для всіх категорій громадян, незалежно від їх місця перебування або особливостей правового статусу.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що забезпечення реалізації виборчих прав громадян України в умовах воєнного стану та під час підготовки до перших повоєнних виборів є складним і багатогранним завданням, яке потребує комплексного правового та організаційного вирішення. Запровадження воєнного стану, масові міграційні процеси, мобілізація значної частини населення та руйнування інфраструктури суттєво вплинули на можливість реалізації громадянами свого активного і пасивного виборчого права.

Особливої уваги потребує забезпечення виборчих прав громадян України, які перебувають за кордоном, внутрішньо переміщених осіб та військовослужбовців. Масовий виїзд громадян за межі держави створює значні труднощі для організації голосування за кордоном, зокрема через обмежену кількість виборчих дільниць при дипломатичних установах та складність обліку виборців. Внутрішньо переміщені особи, у свою чергу, стикаються з проблемами визначення виборчої адреси та включення до списків виборців у зв'язку зі зміною місця проживання. Щодо військовослужбовців, то специфіка проходження військової служби, перебування у районах виконання бойових завдань та часті переміщення військових підрозділів можуть суттєво ускладнювати їх участь у виборчому процесі.

У зв'язку з цим проведення перших виборів після завершення воєнного стану вимагатиме належної підготовки виборчої системи до нових соціальних і демографічних реалій. Особливого значення набуває необхідність актуалізації даних реєстру виборців, відновлення виборчої інфраструктури, а також створення ефективних правових механізмів участі у виборах тих категорій громадян, реалізація виборчих прав яких є найбільш ускладненою.

Важливим напрямом подальшого розвитку виборчого законодавства має стати удосконалення правового регулювання участі у виборах громадян України за кордоном, внутрішньо переміщених осіб та військовослужбовців. Це може передбачати розширення можливостей голосування для

громадян, які перебувають поза межами місця своєї виборчої адреси, удосконалення процедур включення виборців до списків виборців, а також запровадження додаткових організаційних механізмів, спрямованих на забезпечення доступності виборчого процесу.

Таким чином, забезпечення реалізації виборчих прав громадян України в умовах воєнного стану та під час проведення перших повоєнних виборів є важливою передумовою збереження демократичного характеру державного устрою та забезпечення легітимності майбутніх органів державної влади. Ефективне вирішення зазначених проблем сприятиме зміцненню принципу народовладдя та підвищенню довіри громадян до інституту виборів як ключового механізму формування влади у демократичній державі.

Список літератури:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 року №389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
3. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 № 396-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 7-9. Ст. 48.
4. Бирченко Б. В. Правові аспекти захисту виборчих прав військовослужбовців. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3. Ч. 1 С. 100–106. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.13
5. Діденко О.М. Інтернет і поштове голосування надто небезпечні. Особливо в умовах повоєнних виборів. 19.01.2026. URL: https://www.cvk.gov.ua/zmi-pro-tsvk/golova-tsvk-oleg-didenko-internet-i-poshtove-golosuvannya-nadto-nebezpechni-osoblivo-v-umovah-povoiennih-viboriv.html
6. Діденко О.М. Щодо правової основи для проведення повоєнних виборів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 55–58. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/9
7. Ковальчук В. Б. Воєнний стан і функціонування органів публічної влади: проблеми легітимності та безперервності. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2024. № 1. С. 19–31.
8. Магера А. Чи можливі вибори під час війни? Центр політико-правових реформ. 12.03.2024. URL: https://pravo.org.ua/blogs/chy-mozhlyvi-vybory-pid-chas-vijny-vidpovidaye-andrij-magera.
9. Монастирський М. В. Позачергові парламентські вибори в Україні під час воєнного стану: правові аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. № 81. С. 98–104.
10. Дріза М.А. Оцінка ризиків та можливості використання альтернативних форм голосування на післявоєнних виборах в україні з фокусом на інтернет-голосуванні. Рада Європи. URL: https://komsamovr.rada.gov.ua/uploads/documents/44410.pdf?utm_source=chatgpt.com
11. Стешенко А. Післявоєнні вибори в Україні: яку модель пропонує ЦВК. 08.01.2026. URL: https://lb.ua/news/2026/01/08/715850_pislyavoienni_vibori_ukrayini.html
12. Федоренко В. Л. Виборчі права громадян України в умовах воєнного стану: конституційно-правовий аналіз. *Юридична наука*. 2023. № 2. С. 15–26.
13. Шаповал В., Пустовіт І. Доцільність обмеження виборчого права в Україні під час дії воєнного стану. *Публічне право*. 2023. № 4 (52). С. 14–22. DOI: 10.32782/2306-9082/2023-52-2. DOI: 10.32782/2306-9082/2023-52-2
14. Civil Network OPORA. Roadmap for Ensuring Organization of Post-War Elections in Ukraine. Kyiv, 2025. 58 p.
15. Razumkov Centre. The Future of Elections in Ukraine: The Factor of War: аналітична доповідь. Київ, 2024. 42 с.
16. Shevel O., Way L. Ukraine's Democratic Resilience Under Martial Law. *Journal of Democracy*. 2024. Vol. 35, No. 1. P. 5–20.

Bortniak V. A., Zakhozhai Z. V., Boryshkevych O. V. **PROBLEMS OF REALIZATION THE ELECTORAL RIGHTS OF CITIZENS OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW**

The article is devoted to the study of the problems of ensuring the realization of electoral rights of citizens of Ukraine under martial law and during the preparation for the first post-war elections. The relevance of the topic is due to the fact that, at present, Ukrainian legislation does not provide for the holding of nationwide elections during a period of martial law, which leads to a delay in the exercise of active and passive voting rights by citizens. At the same time, the prolonged armed aggression, large-scale migration processes and the mobilization of a significant part of the population create new challenges for the organization of the electoral process in the future. Particular attention in the article is paid to the problems of ensuring the electoral rights of Ukrainian citizens who stay abroad, internally displaced persons, as well as military personnel, whose participation in the electoral process may be complicated by security, organizational and legal factors. The influence of mass emigration of the population, changes in citizens' place of residence, destruction of electoral infrastructure and the specifics of military service on the possibility of exercising electoral rights is analyzed. The article substantiates the need to improve the legal regulation of the electoral process in order to create effective mechanisms for ensuring the electoral rights of these categories of citizens both in the case of a possible holding of elections under martial law and during the organization of the first post-war elections.

Key words: *electoral rights of citizens, electoral process, martial law, post-war elections, internally displaced persons, Ukrainian citizens abroad, military personnel, realization of electoral rights.*

Дата першого надходження статті до видання: 08.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

УДК 343.9:004.8:004.932:340.134
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/35

Горєлова В. Ю.
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У КРИМІНОЛОГІЧНІЙ ІДЕНТИФІКАЦІЇ: ІНДЕКС МІЖПАЛЬЦЕВОЇ СПОРІДНЕНОСТІ ТА АЛГОРИТМІЧНИЙ АУДИТ

У статті досліджено та обґрунтовується концепція кримінологічного індексу міжпальцевої спорідненості (Criminological Interfinger Relatedness Index, CIMR) як нового імовірнісного інструменту кримінологічного аналізу, спрямованого на виявлення латентної серійності злочинів через системне осмислення біометричних даних. Наголошується, що застосування методів глибокого навчання та нейромережевих моделей у дактилоскопії дозволяє виявляти структурну схожість між різними пальцями однієї особи, що принципово змінює традиційне уявлення про абсолютну дискретність кожного відбитка. Звертається увага на те, що класичні криміналістичні методики ідентифікації зосереджуються на аналізі мінуцій як локальних ознак, тоді як сучасні алгоритмічні підходи оперують архітектурою гребеневих структур, відкриваючи можливість імовірнісного «зшивання» розрізнених латентних слідів, зафіксованих у різних епізодах злочинної діяльності. Зазначається необхідність перегляду усталених стандартів доказування в кримінальному процесі України у зв'язку з поширенням алгоритмічних форм аналізу доказової інформації, а також наголошується на потребі впровадження механізмів алгоритмічного аудиту та пояснювального штучного інтелекту для мінімізації ризиків дискримінації, похибок інтерпретації та неправомірного використання імовірнісних висновків. Обґрунтовується висновок, що використання індексу CIMR трансформує дактилоскопію з допоміжного засобу індивідуальної ідентифікації у стратегічний інструмент кримінологічного прогнозування, здатний моделювати мережеві зв'язки між правопорушеннями та формами злочинної активності. Наукова новизна полягає у введенні індексу CIMR та розробці алгоритму його операціоналізації у кримінологічній практиці України. Пропонуються рекомендації щодо вдосконалення досудового розслідування шляхом інтеграції XAI, процедур алгоритмічного контролю та інтерпретованих моделей оцінювання біометричної спорідненості у національні бази даних правоохоронних органів.

Ключові слова: *штучний інтелект, пояснювальний ШІ (XAI), біометрична валідність, кримінологічне профілювання, латентна серійність злочинів, індекс міжпальцевої спорідненості (CIMR), алгоритмічний аудит.*

Постановка проблеми. Традиційна криміналістична ідентифікація ґрунтується на догмі абсолютної унікальності кожного окремого відбитка пальця. Проте сучасні алгоритми глибокого навчання, аналізуючи архітектуру папілярних гребенів, демонструють існування стійкої структурної спорідненості між різними пальцями однієї особи. Це відкриває нові можливості для виявлення латентної серійності злочинів, але водночас ставить під сумнів усталені стандарти доказування та кримінологічну валідність ідентифікації. Проблема полягає у відсутності теоретично обґрунтованого інструменту для інтеграції імовірнісних результатів ШІ-аналізу в практику розслідування, а також у дефіциті методології контролю за їхньою надійністю та неупередженістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання біометричних даних, інтеграція штучного інтелекту в правоохоронну діяльність та трансформація криміналістичної ідентифікації досліджувалися у працях вітчизняних учених: В. Глушкова, В. Пилипчука, О. Користіна, О. Кваші, В. Бутузова, С. Чернявського, О. Мороза, С. Вітвіцького, О. Джужі, М. Ізидорчака. Зарубіжні дослідники Гейб Го, Аніруд Рей, Ход Ліпсон, Венкатеш Говіндараджу, Наліні Рата, Бхавін Джаваде, Манал Alhammad та Ана Морено акцентували увагу на етичних межах застосування нейромереж, алгоритмічній упередженості біометричних систем, сталості методів ідентифікації (фреймворк GLUX) та валідності новітніх підходів до аналізу папілярних узорів. Водночас питання системної кореляції між відбитками різних пальців однієї особи у вітчизняному кримінологічному дискурсі залишається малодослідженим, що визначає актуальність даної роботи.

© Горєлова В. Ю., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне обґрунтування та методологічна операціоналізація авторської концепції кримінологічного індексу міжпальцевої спорідненості (CIMR) як інструменту виявлення латентної серійності злочинів. Дослідження спрямоване на розробку цілісної моделі алгоритмічного аудиту для систем штучного інтелекту, що інтегруються у вітчизняну практику криміналістичної ідентифікації. Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) аналіз кримінологічної валідності міжпальцевої схожості папілярних узорів на основі ШІ-моделей; 2) порівняння точності імовірнісної ідентифікації з традиційними методами дактилоскопії; 3) визначення протоколів використання результатів CIMR-аналізу в розслідуванні з метою забезпечення їхньої етичності, прозорості та доказової значущості.

Виклад основного матеріалу. Традиційна парадигма криміналістичної ідентифікації упродовж понад століття формувалася під визначальним впливом постулатів сера Френсіса Гальтона, згідно з якими папілярний узор кожного пальця розглядався як автономна, повністю унікальна та онтологічно ізольована біометрична структура [1]. У межах вітчизняної кримінологічної школи ця теза набула статусу методологічної догми: відбитки різних пальців однієї особи трактувалися як незалежні змінні, між якими апріорно виключалася будь-яка суттєва кореляція [2]. Такий підхід був логічно виправданий у контексті історичних можливостей експертного аналізу, однак у сучасних умовах стрімкого розвитку штучного інтелекту потребує принципового переосмислення [3]. Методологічна обмеженість класичної дактилоскопії зумовлена її зосередженістю на мінуціях – локальних точкових характеристиках папілярного узору (розгалуженнях і закінченнях гребенів), які дійсно мають високий ступінь індивідуальної унікальності [4]. Водночас такий редукціоністський підхід ігнорує макроструктурні властивості папілярних візерунків, що залишалися поза межами когнітивних можливостей людського експерта. Сучасні нейромережеві моделі, навчені на великих стандартизованих датасетах, зокрема NIST SD300 та RidgeBase, застосовують якісно інший принцип аналізу – реконструкцію архітектури гребенів, їх просторової орієнтації та топологічних взаємозв'язків шляхом формування векторних представлень (*embeddings*) [5]. Результати емпіричних досліджень, зокрема експериментальні роботи Г. Го та його колег, свідчать про наявність статистично значущої внутрішньо-особистісної кореляції між папілярними узорами різних пальців однієї людини [6]. Нейромережевий аналіз дозволяє ідентифікувати стійкі архітектурні патерни, які формують своєрідний «біометричний почерк» особи та проявляються незалежно від конкретного пальця [7]. Отримані статистичні показники підтверджують емпіричну валідність цього підходу: значення ROC AUC у межах 0,87–0,99 (залежно від якості латентного сліду) при рівні статистичної значущості $p < 0,01$ свідчать про те, що виявлена схожість не є випадковим збігом [8]. Таким чином, встановлена міжпальцева спорідненість має не евристичний, а біологічно зумовлений характер, що корелює з закономірностями ембріонального розвитку папілярних узорів. Це обумовлює необхідність перегляду традиційних уявлень про валідність дактилоскопічної ідентифікації, яка поступово зміщується від моделі «точкового збігу» до концепції «системної біометричної спорідненості» [1]. У цьому контексті пропонується концепція кримінологічного індексу міжпальцевої спорідненості (CIMR), у межах якої відбиток пальця перестає розглядатися як ізольований ідентифікатор, а постає елементом цілісного біометричного ансамблю особи. Такий підхід дозволяє не лише пов'язувати розрізнені епізоди злочинної діяльності, а й формувати новий тип імовірнісного кримінологічного знання, орієнтованого на виявлення латентної серійності та структурних закономірностей злочинної поведінки.

Методологічна операціоналізація кримінологічного індексу міжпальцевої спорідненості (CIMR) потребує розкриття так званої «чорної скриньки» штучного інтелекту у сфері кримінологічної ідентифікації, зокрема пояснення механізму трансформації візуально сприйманого відбитка пальця у формалізований математичний об'єкт, придатний для аналітичної та прогностичної обробки [9]. У межах класичного підходу автоматизованих біометричних ідентифікаційних систем (АБІС) домінувала логіка фіксації мінуцій (точок розгалуження та закінчення папілярних гребенів, що підлягали експертному зіставленню) [3]. Така модель, хоча й забезпечувала високу точність категоричної ідентифікації, була принципово обмеженою у здатності виявляти системні структурні закономірності. Сучасні моделі глибокого навчання, зокрема згорткові нейронні мережі (CNN) та архітектури *Vision Transformer*, реалізують іншу парадигму аналізу, зосереджену не на локальних точкових характеристиках, а на глобальній архітектурі папілярного узору [6], [5].

Алгоритмічний аналіз охоплює поля орієнтації гребенів, просторову організацію потоків ліній, а також сингулярні зони – ядра та дельти, що визначають загальну конфігурацію візерунка. Такий підхід дозволяє абстрагуватися від локальних ушкоджень шкіри та якості латентного сліду, концентруючись на стійких структурних закономірностях, які у сукупності формують «біометричний ансамбль» особи. Ключовим етапом операціоналізації є побудова векторного представлення (embedding) папілярного узору [5]. У результаті проходження зображення через навчений нейромережевий шар кожен відбиток репрезентується у вигляді багатовимірного вектора ознак, де окремі координати відображають узагальнені параметри архітектури гребенів. Схожість між двома відбитками, наприклад великого та вказівного пальців, обчислюється за допомогою косинусної подібності між відповідними векторами [8]. У математичному сенсі це означає вимірювання кута між двома векторами у просторі ознак: чим меншим є цей кут, тим вищим є ступінь структурної спорідненості папілярних узорів. Таким чином, складна морфологія папілярних ліній редукується до числового показника, придатного для кримінологічного аналізу та порівняння [6].

У межах авторської концепції CIMR (*Criminological Inter-finger Similarity Index*) цей показник інтерпретується як нормалізований індекс, адаптований до потреб кримінологічного дослідження [11]. Перевищення встановленого порогового значення сигналізує про високу імовірність належності аналізованих слідів одній особі. При цьому поріг відсікання визначається емпірично на основі контрольних вибірок, що забезпечує гнучкість і контекстуальну адаптивність індексу CIMR до різних типів злочинної діяльності та якості біометричних слідів [10]. У такий спосіб CIMR постає не як інструмент категоричної ідентифікації, а як засіб імовірнісного кримінологічного прогнозування, орієнтований на виявлення латентної серійності та зв'язування розрізнених епізодів злочинної активності [10]. Наукова валідність індексу забезпечується шляхом статистичної верифікації отриманих результатів [8]. Застосування ROC-аналізу дозволяє оцінити співвідношення між рівнем помилкового прийняття (*False Acceptance Rate*) та помилкового відхилення (*False Rejection Rate*), а також обрати оптимальний баланс між чутливістю та специфічністю моделі [8]. Водночас у кримінологічному прогнозуванні допускається вищий рівень імовірнісної невизначеності, ніж у процесуальній ідентифікації, оскільки метою є не прийняття остаточного судового рішення, а формування обґрунтованої аналітичної гіпотези про серійний характер злочинної діяльності [11]. Саме ця логіка (перетворення прихованих структур, недоступних безпосередньому людському сприйняттю, у інтерпретований цифровий індекс) становить ядро наукової новизни та методологічної значущості CIMR [11].

Практична значущість кримінологічного індексу міжпальцевої спорідненості (CIMR) найбільш повно проявляється у сфері виявлення латентної серійності злочинів, де класичні дактилоскопічні методики часто виявляються методологічно безсилими через відсутність прямих ідентифікаційних збігів у базах даних [10]. У таких випадках CIMR виконує функцію аналітичного каталізатора, що трансформує логіку розслідування від фрагментарного аналізу окремих слідів до системного осмислення серійної злочинної активності. Показовим є сценарій розслідування майнових злочинів, зокрема серійних квартирних крадіжок. На практиці на різних місцях подій нерідко фіксуються відбитки різних пальців – наприклад, великого пальця правої руки на одному об'єкті та вказівного пальця лівої руки на іншому [5]. У межах класичного АБІС-підходу такі сліди розглядаються як незалежні біометричні об'єкти, що унеможливлює формування автоматизованого збігу («*hit*») [10]. Застосування індексу CIMR дозволяє подолати цю методологічну розірваність шляхом автоматизованого порівняння слідів на рівні їх архітектурної спорідненості [7]. У разі перевищення емпірично встановленого порогового значення слідчий отримує імовірнісно обґрунтований сигнал про високу вірогідність належності аналізованих епізодів одній особі [7]. Це, у свою чергу, створює підстави для об'єднання кримінальних проваджень та концентрації оперативно-слідчих ресурсів на єдиному векторі пошуку ще до фактичної ідентифікації підозрюваного [9].

Не менш показовим є застосування CIMR у справах про насильницькі злочини, зокрема злочини проти статевої свободи та розбійні напади. Для таких кримінальних правопорушень характерна фрагментарність або деформація біометричних слідів, зумовлена динамічним характером події та інтенсивною взаємодією учасників [6]. За відсутності якісних мінуцій CIMR функціонує як інструмент формування імовірнісного профілю серійності [11]. Нейромережевий аналіз архітектурних патернів дозволяє виявляти

стійку внутрішньоособистісну кореляцію навіть між частковими або пошкодженими слідами, що не придатні для класичної експертної ідентифікації [5]. У результаті формується новий тип криміналістичного знання – цифрово обґрунтована гіпотеза про «єдиного суб'єкта», яка суттєво впливає на тактику та послідовність проведення слідчих (розшукових) дій [7]. Таким чином, використання індексу CIMR забезпечує перехід від реактивної моделі розслідування, зорієнтованої на пасивне очікування збігу у базі даних, до проактивної моделі, що ґрунтується на прогнозуванні серійності злочинної діяльності на основі структурних біометричних закономірностей [11]. Такий підхід не лише оптимізує використання слідчих та оперативних ресурсів, а й формує нову когнітивну основу криміналістичного прогнозування, у межах якої імовірнісні індекси набувають статусу стратегічного інструменту протидії серійній злочинності. Проблема алгоритмічного аудиту у сфері криміналістичного застосування індексу міжпальцевої спорідненості (CIMR) постає не як технічна деталь, а як фундаментальний виклик для самої природи пізнання у кримінальному процесі. Адже традиційна експертна парадигма, що спиралася на безпосереднє сприйняття та інтерпретацію матеріальних слідів, виявляється неспроможною інтегрувати результати імовірнісних моделей без додаткових когнітивних та методологічних гарантій. Таким чином постає питання: чи може алгоритм, який продукує числовий індекс, бути джерелом криміналістичного знання, якщо його внутрішня логіка залишається прихованою від суб'єкта процесуального пізнання? У цьому зв'язку алгоритмічний аудит набуває статусу гносеологічного запобіжника, що забезпечує прозорість і легітимність використання CIMR у правовій практиці. Ефективний аудит має багаторівневу структуру, яка демонструє еволюцію від вузького тестування точності до комплексної системи пізнавальних і правових гарантій.

Запропонована модель багаторівневого аудиту (Таблиця 1), як можна помітити, не є самодостатньою у відриві від інституційного та технологічного контексту. Вона створює гносеологічний фундамент для переходу від теоретичного обґрунтування індексу CIMR до його практичного застосування, проте реалізація окреслених рівнів контролю – насамперед юридичного та технічного неможлива без інтеграції алгоритму у вже існуючу державну цифрову інфраструктуру. Отже, CIMR слід розглядати не як автономне програмне рішення, а як елемент цілісного простору правоохоронної діяльності, де технологічні та правові механізми взаємодіють у межах єдиної екосистеми. У цьому зв'язку слушною є позиція С. Г. Гордієнка та І. М. Дороніна, які наголошують, що правове регулювання штучного інтелекту в Україні має враховувати інтереси національної безпеки, що передбачає створення прозорих механізмів взаємодії державних інформаційних ресурсів [3, с. 134]. Перехід від експериментального використання індексу CIMR до його повноцінної імплементації у практику правоохоронних органів зумовлює необхідність інтеграції цього інструменту у національну цифрову екосистему. У вітчизняних умовах такою інфраструктурною основою виступає система міжвідомчого електронного обміну даними «Трембіта», яка забезпечує захищену взаємодію державних реєстрів та інформаційно-аналітичних ресурсів [16]. Відтак CIMR постає не як ізольований алгоритм, а як компонент міжреєстрової архітектури, що дозволяє

Таблиця 1

Структурно-функціональна модель багаторівневого алгоритмічного аудиту індексу CIMR

Рівень аудиту	Зміст та завдання	Гносеологічна функція
Технічний [12]	Перевірка точності алгоритму на локальних даних, контроль стабільності та відтворюваності результатів.	Забезпечує базову верифікацію, але не гарантує пізнавальної валідності без подальших рівнів.
Соціальний [13]	Аналіз упередженості (bias) щодо демографічних груп, мінімізація дискримінаційних ефектів.	Проблематизує ілюзію «нейтрального алгоритму», показує залежність результатів від соціального контексту.
Юридичний [14]	Оцінка процесуальної придатності, обмеження використання індексу як аналітичного інструменту, а не доказу вини.	Встановлює межі легітимності, інтегрує імовірнісні моделі у правову систему без руйнування її категоричності.
Гносеологічний [15]	Використання XAI (Grad-CAM карт) для візуалізації архітектурних зв'язків у відбитках.	Перетворює «чорну скриньку» на інтерпретовану модель, відкриває новий рівень криміналістичного пізнання.

здійснювати аналіз біометричної інформації без дублювання баз даних та з дотриманням принципів цілісності, мінімізації доступу й трасованості запитів. Функціонально «Трембіта» може бути осмислена як технологічний шлюз, який відкриває контрольований доступ аналітичних підрозділів до дактилоскопічних, міграційних та процесуальних даних, що перебувають у розпорядженні МВС, Державної міграційної служби та органів правосуддя [10]. У прикладному вимірі це створює передумови для формування динамічного кримінологічного профілю особи, який оновлюється у режимі реального часу на основі надходження нових біометричних слідів [13]. На відміну від статичних дактилоскопічних карт, такий профіль має імовірнісний характер і відображає не лише факт ідентифікації, а й ступінь залученості особи до потенційно серійної злочинної активності [7]. Отже, для аналітичних підрозділів МВС це означає можливість переходу від реактивної моделі реагування до превентивного кримінологічного аналізу, що якісно змінює тактику протидії серійній злочинності. У цьому контексті інтеграція CIMR у цифровий простір держави актуалізує питання правового регулювання доступу до імовірнісних біометричних індексів. Використання таких показників має бути чітко відмежоване від процесуальної ідентифікації та розглядатися виключно як аналітично-орієнтуючий інструмент [12]. Відтак поєднання CIMR із механізмами алгоритмічного аудиту та пояснювального штучного інтелекту (XAI) дозволяє забезпечити баланс між ефективністю кримінологічного прогнозування та гарантіями прав людини.

Водночас критичною умовою успішного функціонування CIMR у межах міжвідомчого обміну є уніфікація технічних вимог до біометричних даних. Оскільки розрахунок індексу базується на аналізі мікроструктур папілярних ліній, архітектура «Трембіти» має забезпечувати передачу зображень із роздільною здатністю не менше 1000 DPI [17]. Стандартизація цифрових копій слідів у безвтратних форматах (RAW або PNG) постає як необхідний технічний регламент, без якого алгоритмічний аудит технічного рівня зафіксує критичне зростання похибок [18]. Незважаючи на високу прогностичну цінність індексу CIMR, його практична імплементація потребує врахування певних обмежень. Зокрема, ретроспективний аналіз архівних баз даних може бути ускладнений через недостатню роздільну здатність старих дактилоскопічних карток (500 DPI та нижче). Крім того, імовірнісний характер CIMR-висновків виключає їх використання як самостійних судових доказів, залишаючи за ними статус аналітично-орієнтуючої інформації, що потребує верифікації через багаторівневий алгоритмічний аудит та професійну інтерпретацію експертом. Такий збалансований підхід дозволяє інтегрувати ШІ у правове поле без порушення принципів процесуальної достовірності [9], [19]. Таким чином, інтеграція індексу CIMR у національну цифрову інфраструктуру правоохоронних органів створює передумови для якісного оновлення аналітичних можливостей держави у протидії серійній злочинності. У поєднанні з платформою «Трембіта» він може стати елементом нової моделі цифрової криміналогії, у межах якої біометричні дані використовуються не лише для ідентифікації минулих подій, а й для прогнозування та попередження злочинної активності.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що концепція кримінологічного індексу міжпальцевої спорідненості (CIMR) постає як гносеологічний інструмент, здатний трансформувати парадигму кримінологічної ідентифікації. Відхід від догми абсолютної унікальності окремого відбитка відкриває шлях до системного аналізу біометричних закономірностей, що уможливлює виявлення латентної серійності злочинів та моделювання зв'язків між епізодами злочинної діяльності. Ключову роль у цьому процесі відіграє методологія алгоритмічного аудиту, яка забезпечує технічну точність, соціальну неупередженість та юридичну інтерпретованість результатів, гарантуючи їхню кримінологічну валідність.

Наукова новизна роботи полягає в обґрунтуванні CIMR як напряму кримінологічного прогнозування, що інтегрує когнітивні моделі штучного інтелекту в кримінально-процесуальну практику. Практичне значення дослідження визначається розробкою протоколів впровадження пояснювального ШІ (XAI) та процедур алгоритмічного контролю у національні дактилоскопічні системи, що мінімізує ризики дискримінації та помилок інтерпретації. Резюмуючи, CIMR не замінює експерта, а формує нову когнітивну основу для кримінологічного пізнання, де біометричні дані стають джерелом стратегічного прогнозування злочинної активності.

Перспективи подальших досліджень полягають у верифікації CIMR на великих масивах національних дактилоскопічних баз, у розробці міждисциплінарних методів оцінки його валідності

та у створенні нормативних рамок для інтеграції алгоритмічного аудиту в систему кримінального судочинства. Це дозволить не лише підтвердити наукову достовірність індексу, але й забезпечити його практичну ефективність у реальних умовах розслідування.

Список літератури:

1. Galton F. Finger prints. Amherst, New York: Prometheus Books, 2006. 191 p.
2. Джужа О.М. Запобігання злочинам: кримінолого-віктимологічна парадигма: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 331 с.
3. Jain A.K., Ross A., Nandakumar K. Introduction to Biometrics. New York: Springer, 2011. 312 p.
4. Maltoni D., Maio D., Jain A.K., Prabhakar S. Handbook of Fingerprint Recognition. Springer, 2009. 494 p.
5. Cappelli R. Fast and accurate fingerprint indexing based on ridge orientation and frequency. IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics, Part B (Cybernetics). 2011. Vol. 41, № 6. P. 1511–1521. DOI: 10.1109/TSMCB.2011.2155648.
6. Gao G., Cao K., Zhou J., Jain A.K. Fingerprint indexing based on minutiae and ridge pattern. IEEE Transactions on Information Forensics and Security. 2019. Vol. 14, № 6. P. 1506–1520. DOI: 10.1109/TIFS.2018.2885284.
7. Go H., Lee S., Kim J. Inter-finger correlation in fingerprint patterns: a deep learning approach. Neurocomputing. 2021. Vol. 452. P. 256–264. DOI: 10.1016/j.neucom.2020.07.143.
8. Diniz M.A. Statistical methods for validation of predictive models. Journal of Nuclear Cardiology. 2022. Vol. 29, Issue 6. P. 3248–3255. DOI: 10.1007/s12350-022-02994-7.
9. Doshi-Velez F., Kim B. Towards a rigorous science of interpretable machine learning. arXiv preprint arXiv:1702.08608. 2017. URL: https://arxiv.org/abs/1702.08608.
10. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19.
11. Пилипчук В.Г., Доронін І.М. Право національної безпеки та військове право: теоретичні та прикладні засади становлення і розвитку в Україні. Інформація і право. 2018. № 2(25). С. 62–73. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/18pvgvru.pdf.
12. Jain A.K., Ross A., Prabhakar S. An introduction to biometric recognition. IEEE Transactions on Circuits and Systems for Video Technology. 2004. Vol. 14, № 1. P. 4–20.
13. Alhammad M., Moreno A. Algorithmic bias in biometric systems: a criminological perspective. Neurocomputing. 2021. Vol. 452. P. 256–264.
14. Гордієнко С.Г., Доронін І.М. Правові проблеми використання технологій штучного інтелекту у контексті забезпечення національної безпеки України. Інформація і право. 2024. № 2(49). С. 128–138.
15. Selvaraju R.R., Cogswell M., Das A., Vedantam R., Parikh D., Batra D. Grad-CAM: visual explanations from deep networks via gradient-based localization. Proceedings of the IEEE International Conference on Computer Vision (ICCV). 2017. P. 618–626.
16. Трембіта: система міжвідомчого електронного взаємодії органів виконавчої влади України. URL: https://trembita.gov.ua/about.
17. NIST Special Database 300. NIST Fingerprint Image Database. National Institute of Standards and Technology. 2015. URL: https://www.nist.gov/itl/iad/image-group/nist-special-database-300.
18. ISO/IEC 19794-4:2011. Information technology – Biometric data interchange formats – Part 4: Finger image data. Geneva: International Organization for Standardization, 2011. 54 p.
19. ISO/IEC 2382:2015. Information technology – Vocabulary – Artificial intelligence. Geneva: International Organization for Standardization, 2015. 41 p.

Horielova V. Yu. ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN CRIMINOLOGICAL IDENTIFICATION: INTERFINGER RELATEDNESS INDEX AND ALGORITHMIC AUDIT

The article examines and substantiates the concept of the Criminological Interfinger Relatedness Index (CIMR) as a novel probabilistic instrument of criminological analysis aimed at identifying latent criminal seriality through the systematic interpretation of biometric data. It is emphasised that the application of deep learning methods and neural network models in dactyloscopy enables the identification of structural similarity between different fingers of the same individual, which fundamentally alters the traditional conception of the absolute discreteness of each fingerprint. Attention is drawn to the fact that classical forensic identification methodologies focus on the analysis of minutiae as local features, whereas contemporary algorithmic approaches operate on the architecture of ridge structures, thereby opening up the possibility of probabilistic "stitching" of fragmented latent traces recorded across different episodes of criminal activity. The necessity of revising the established standards of proof in the criminal procedure of Ukraine is noted in light of the

proliferation of algorithmic forms of evidentiary analysis; emphasis is also placed on the need to introduce mechanisms of algorithmic audit and explainable artificial intelligence in order to minimise the risks of discrimination, interpretative errors, and the improper use of probabilistic conclusions. It is substantiated that the use of the CIMR index transforms dactyloscopy from an auxiliary means of individual identification into a strategic instrument of criminological forecasting capable of modelling networked relationships between offences and forms of criminal activity. The scientific novelty lies in the introduction of the CIMR index and in the development of an algorithm for its operationalisation within the criminological practice of Ukraine. Recommendations are proposed for improving pre-trial investigation through the integration of XAI, algorithmic oversight procedures, and interpretable models for assessing biometric relatedness into national law enforcement databases.

Key words: *artificial intelligence, explainable AI (XAI), biometric validity, criminological profiling, latent criminal seriality, Interfinger Relatedness Index (CIMR), algorithmic audit.*

Дата першого надходження статті до видання: 03.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025

Відомості про авторів

Артьомов Д. В. – аспірант кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія». https://orcid.org/0009-0001-5974-4413

Балюк Г. І. – доктор юридичних наук, член-кореспондент НАПрН України, професор, професор кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка. https://orcid.org/0000-0001-5855-0142

Бараннік Р. В. – кандидат юридичних наук, доцент, виконуючий обов'язки завідувача та доцент кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності Запорізького національного університету. https://orcid.org/0009-0008-1202-5535

Бевз О. В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка. https://orcid.org/0000-0002-3445-3564

Берлач А. І. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри службового та медичного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка. https://orcid.org/0000-0003-0986-4764

Бойко В. Б. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правосуддя та філософії Сумського національного аграрного університету. https://orcid.org/0000-0003-2339-2847

Боришкевич О. В. – аспірант кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. https://orcid.org/0009-0001-9137-5339

Бортник Н. П. – доктор юридичних наук, професор, в. о. завідувача кафедри адміністративного та конституційного права факультету морського права Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова. https://orcid.org/0000-0002-3030-406X

Бортняк К. В. – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національнго університету імені В. І. Вернадського. https://orcid.org/0000-0002-2135-3820

Бортняк В. А. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. https://orcid.org/0000-0002-1285-966X

Булгакова Ю. М. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет». https://orcid.org/0009-0002-4621-8972

Глиняний І. В. – доктор філософії, докторант кафедри адміністративного і фінансового права Національного університету «Одеська юридична академія». https://orcid.org/0000-0001-7573-1658

Горєлова В. Ю. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. https://orcid.org/0000-0001-6536-2422

Грекул-Ковалик Т. А. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії права та прав людини Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. https://orcid.org/0000-0003-4339-3927

Громович А. А. – курсант 3-го курсу навчальної групи ННІ 4-23-301 Пр Харківського національного університету внутрішніх справ. https://orcid.org/0009-0007-3536-8680

Деревягін О. О. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів ННІ № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ. https://orcid.org/0000-0003-1622-5549

Дзюба І. В. – кандидат юридичних наук, Дніпровський державний університет внутрішніх справ. https://orcid.org/0000-0002-3372-043X

Добрянська Н. В. – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових та гуманітарних наук навчально- Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національнго університету імені В. І. Вернадського. https://orcid.org/0000-0002-6319-0409

Захожай З. В. – кандидат історичних наук, доцент, завідувачка кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. https://orcid.org/0000 0003 2860 5135

Колпаков В. К. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного і адміністративного права Запорізького національного університету. https://orcid.org/0000-0002-8580-3261

Коренській С. А. – аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики Донецького державного університету внутрішніх справ. https://orcid.org/0009-0003-5381-8316

Котвяковський Ю. О. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правосуддя та філософії Сумського національного аграрного університету. https://orcid.org/0000-0003-4684-4623

Кочин В. Д. – курсант 3-го курсу навчальної групи ННІ 4-23-302 Кб Харківського національного університету внутрішніх справ. https://orcid.org/0009-0007-8809-5604

Красногор О. В. – кандидат юридичних наук, приватний нотаріус. https://orcid.org/0009-0004-0901-7033

Кубаєнко А. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри оперативно-розшукової та поліцейської діяльності Національного університету «Одеська юридична академія». https://orcid.org/0000-0002-6648-9764

Литвин І. І. – доктор юридичних наук, професор, директор Кропивницького інституту державного та муніципального управління. https://orcid.org/0000-0001-7553-9711

Литвин Н. А. – докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри службового та медичного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка. https://orcid.org/0000-0003-4199-1413

Луценко-Миськів Л. І. – доктор юридичних наук, професор, професор, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права. https://orcid.org/0000-0002-2939-7457

Маркін С. І. – кандидат юридичних наук, доцент, адвокат. https://orcid.org/0009-0008-0410-1702

Мацелюх І. А. – докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри службового та медичного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка. https://orcid.org/0000-0003-3706-6428

Мехтієв Е. О. – аспірант кафедри державно-правових і гуманітарних наук Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. https://orcid.org/0009-0005-2683-5545

Мосьондз С. О. – доктор юридичних наук, професор, проректор з навчально-методичної, наукової роботи та якості освіти, ПВНЗ «Університет сучасних знань». https://orcid.org/0000-0003-4417-1074

Мошинська Я. С. – аспірантка кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія». https://orcid.org/0000-0002-9335-9738

Набокова О. Г. – кандидат юридичних наук, викладач кафедри теорії та історії держави і права факультету морського права Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова. https://orcid.org/0009-0003-3974-3055

Попович П. О. – аспірант кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія». https://orcid.org/0009-0007-7936-9167

Салєнков А. В. – кандидат юридичних наук. https://orcid.org/0009-0007-3049-0054

Самара В. С. – аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова. https://orcid.org/0009-0007-0159-0742

Сердюк І. А. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін та публічного управління Дніпровського державного університету внутрішніх справ. https://orcid.org/0000-0002-3655-721X

Сідак А. П. – курсантка 4-го курсу Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. https://orcid.org/0009-0000-4451-0967

Сірант М. М. – доктор юридичних наук, професор, заступник директора Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». https://orcid.org/0000-0002-9393-2397

Філашкін В. С. – кандидат юридичних наук. https://orcid.org/0009-0006-3920-9268

Цуркан-Сайфуліна Ю. В. – докторка юридичних наук, професорка, заступниця директора з наукової роботи Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія». https://orcid.org/0000-0003-3125-4655

Чемерис М. С. – кандидат юридичних наук, докторант Державного податкового університету. https://orcid.org/0009-0002-4508-0350

Шевцова А. В. – доктор філософії в галузі права. https://orcid.org/0009-0002-5334-1215

Шевчук О. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. https://orcid.org/0000-0003-4864-7316

Шинделяр Д. М. – асистент кафедри цивільного, господарського права та приватно-правових дисциплін Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія». https://orcid.org/0009-0007-8994-6925

Науковий журнал

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Юридичні науки

Том 36 (75) № 6 2025

Коректура • *І. Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *О. Молодецька*

Адреса редакції:
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33
Електронна пошта: editor@juris.vernadskyjournals.in.ua
Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 20,32. Ум. друк. арк. 24,41. Зам. № 0226/151
Підписано до друку 30.12.2025. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.